

УДК: 372.881.111.1:37.02(575.2) (04)

DOI 10.33514/ВК-1694-7711-2021-1 (1)-13-17

Байчукеева Л.С., Райымбаева С.Б.

Ж.Баласагын атындагы КУУнун Кыргыз-кытай факультетинин Маданий аралык, байланыш
кафедрасынын ага окутуучусу,

Ж.Баласагын атындагы КУУнун Кыргыз-кытай факультетинин Маданий аралык, байланыш
кафедрасынын окутуучусу

Байчукеева Л.С., Райымбаева С.Б.

Старший преподаватель кафедры межкультурные коммуникации Кыргызско-китайского
факультета КНУ им. Ж.Баласагына,

Преподаватель кафедры Межкультурные Коммуникации Кыргызско-китайского факультета
КНУ им. Ж.Баласагына, Кыргызстан.

Baichukееva L.S., Raiymbaeva S.B.

Senior Lecturer of the Department of Intercultural Communication of the Kyrgyz-Chinese Faculty
of the KNU named after J. Balasagyn,

Lecturer at the Department of Intercultural Communication of the Kyrgyz-Chinese Faculty of the
KNU named after J. Balasagyn

**ЧЕТ ТИЛДЕРДИ АРАЛЫКТАН ОКУТУУНУН АРТЫКЧЫЛЫКТАРЫ
ЖАНА КЕМЧИЛИКТЕРИ
ПРЕИМУЩЕСТВА И НЕДОСТАТКИ ДИСТАНЦИОННОГО ОБУЧЕНИЯ
ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА
ADVANTAGES AND DISADVANTAGES OF FOREIGN LANGUAGE DISTANCE
LEARNING**

Аннотация: Бул макалада бүгүнкү күндүн эң актуалдуу дистанттык формасы талкууланат. Макалада онлайн режиминде аралыктан окутуунун түрлөрү көрсөтүлгөн: синхрондуу, асинхрондук жана айкалыштырылган окутуу, бул материалды максималдуу пайдаланууга мүмкүнчүлүк берет. Дистанттык окутуунун көйгөйлөрү жана кемчиликтери дагы изилденүүдө.

Аннотация: В этой статье рассматривается самая актуальная на сегодняшний день дистанционная форма обучения. В статье освещается виды дистанционного обучения в онлайн формате: синхронное, асинхронное и комбинированное обучение которые позволяют получить максимум свободы при освоении материала. Так же рассматривается преимущества и недостатки дистанционного обучения.

Annotation: This article discusses the most relevant distance learning form today. The article highlights the types of online distance learning: synchronous, asynchronous and combined learning, which allow you to get the most out of the material. The problems and disadvantages of distance learning are also studied.

Негизги сөздөр: Дистанттык окутуу, синхрондуу окутуу, асинхрондук окутуу, айкалыштырып окутуу, өзгөрүлмө.

Ключевые слова: Дистанционное обучение, синхронное обучение, асинхронное обучение, комбинированное обучение, вариативность.

Key words: Distance learning, synchronous learning, asynchronous learning, combined learning, variability.

Аралыктан окутуу бул – студент мугалимден жана билим берүү ресурстарынан алыс жайгашып окутуунун же билим берүүнүн бир түрү. Окутуу телекоммуникация жана компьютердик технологияларды колдонуу менен жүргүзүлөт. Дистанттык окутуу онлайн форматта жүргүзүлөт. Ал синхрондуу (мугалим менен студенттер реалдуу убакыт режиминде өз ара аракеттенишет) жана асинхрондук (мугалим менен окуучунун өз ара аракети – убакыт аралыгы менен) болушу мүмкүн.

Синхрондук онлайн режиминдеги дистанттык окутуу студент менен мугалимдин, ошондой эле студенттердин бири-бири менен максималдуу өз ара аракетин камсыз кылат. Ошону менен класста, аудиторияда, семинарда болуу эффектин түзүү, студенттин кесипкөйлөрдүн тажрыйбасын үйрөнүүсүнө мүмкүнчүлүк түзүү.

Эң популярдуу варианттар- вебинарлар, конференциялар Zoom, Skype, Google, Hangouts, Cisco Webex Meetings эсептелет. Окуу процессинин айрым катышуучулары телеконференцияларды корпоративдик порталдагы сабактарды, чаттарда машыгышат. Онлайн режиминде окутуунун форматы студенттин суроолорун мугалимге оңой эле берип, дароо жооп алууга мүмкүнчүлүк берет, ал эми мугалим оозеки сурамжылоону уюштуруп, жоопторду катуу көзөмөлдөөнү шарттайт. Мисалы, эл алдына чыгып сүйлөө, актердук чеберчилик, кадрларды тандоо, фонетика сабактарына келгенде абдан маанилүү. Бул жерде бетме-бет көрүшүү жана (камера тоскоолдук жаратат), тез пикир алмашуу маанилүү. Ошол эле учурда, билим берүү процесси үчүн онлайн форматтын кынтыксыз иштеши үчүн, байланыштын үзгүлтүксүз болушу, интернеттин ылдамдыгынын жогору болушу маанилүү.

Асинхрондук аралыктан окутуу материалды өздөштүрүүдө максималдуу эркиндик берет. Эгер онлайн окутууда суроолоруңду берүү жана дароо жооп алуу оңой болсо, асинхрондук окутууда - өз алдынча иштөөгө көңүл бурулат.

Студент критикалык ой жүгүртүүсүн өнүктүрөт, ал ар кандай түшүнүктөрдүн ортосунда логикалык жана себеп-натыйжа байланыштарын түзүүгө, өз аргументтерин курууга, маалымат чогултууга, көйгөйлөрдү түзүүгө, белгилүү бир чектөөлөрдүн астында дизайнердик чеберчилигин өркүндөтүүгө машыгат.

Бул сапаттар көптөгөн адистердин өнүгүшүнө чоң жардам берет. Асинхрондук аралыктан окутуу жигердүү өз алдынча иштөөгө үндөйт, компромисстерди табууга, ар кандай ресурстардын ортосундагы тең салмактуулукка көмөктөшөт.

Аралаш аралыктан окутуу программалары.

Бир катар университеттер, орто атайын билим берүү мекемелери, окуу борборлору аралыктан окутуунун синхрондук жана асинхрондук методдорун ийгиликтүү айкалыштырышат. Бул билим берүү процесси үчүн абдан натыйжалуу. Аралаш окутуунун артыкчылыгы - команданын дагы, адамдын дагы көңүл борборунда. Онлайн-окутуу группадагы өз ара аракеттенүүнү камсыз кылат (бул иш-аракеттери командалык иштөөгө байланыштуу адистер үчүн өзгөчө баалуу), курстардын жана сабактардын угуучуларын жакшы абалда кармоого жардам берет.

Аралыктан окутуунун кыйынчылыгы - дистанциялык окутуу көпчүлүк билим берүү мекемелерине күтүүсүздөн муктаж болду. Башында билим берүү мекемеси аралыктан

окутууну багыты катары түптөлсө, ал эми тышкы жагдайлар коронавирус пандемиясынын келиши менен аралыктан окутууга мажбур кылды.

Мектептердин, колледждердин, университеттердин көпчүлүгү аралыктан окутууга даяр эмес болуп чыкты.

Артыкчылыктары

Дистанттык окутуунун артыкчылыктары: үнөмдөө (убакытты жана акчаны), дүйнөнүн каалаган бурчунан окууга мүмкүнчүлүк, жеткиликтүүлүк, вариативдүүлүк, материалдарды окуп жатканда ыңгайлуулук, инклюзивдик чөйрөгө ыңгайлаштыруу. Дистанттык билим берүүнүн бардык артыкчылыктарын кененирээк каралат.

Убакытты үнөмдөө артыкчылыгы:

Материалдарды аралыктан изилдеп жаткан студент, айрыкча, асинхрондук аралыктан окутуу же аралаш формат жөнүндө сөз болгондо, синхрондуу жана асинхрондук окутуу болгондо, белгилүү бир материалды изилдөөгө канча убакыт бөлүүнү өз алдынча чече алат. Жол жүрүү убактысын үнөмдөйт. Окуу борборуна жетүү үчүн убакытты текке кетирбестен, студент тигил же бул материалды "изилдөөгө" жумшай алат. Бирок ар бир саат - бул жаңы билим алууга, жөндөмдүү өркүндөтүүгө мүмкүнчүлүк. Жолдо кеткен ар бир саат - бул пайдалуу материалды үйрөнүү үчүн колдон чыгарылган мүмкүнчүлүк.

Мугалим ар бир окуучуга мүмкүн болушунча ыңгайлаша алат. Жана конкреттүү бир студентке жетише албаган темага максималдуу убакыт бөлө алат.

Дистанттык окутуу, айрыкча, асинхрондуу окутуу жөнүндө сөз болгондо, көбүрөөк өлчөмдө иштөөгө мүмкүнчүлүк берет. Класстык сабактарда кээ бир суроолорго жооптор жабылык калуу коркунучун туудурат, анткени тегерегинде окуучулар арбын, алардын ар биринин өзүнүн көз карашы, кабылдоосу бар жана ар бири менен өз диалог түзүү керек.

Окутууга кеткен чыгымдар

Классикалык оффлайн режиминде окутуу дистанциялык билим алуудан жогору турат. Дистанттык окутуу кызматтарын сунуш кылган коммерциялык окуу борборлору имараттарды ижарага алуудагы, ондоп-түзөөдөгү жана жабдууларга кеткен чыгымдардан үнөмдөйт. Эгерде сабактар вебинар түрүндө уюштурулса, анда окуу борборуна бир гана мугалимди жалдоо керек, ал бир эле мезгилде 100, 200, 300, 1000 адам менен иштейт жана студенттер маалымат алууда эч кандай ыңгайсыздыкка кабылышпайт.

Эгерде класста ушул сыяктуу сабактар уюштурулса, анда көпчүлүк учурларда бир нече чакан топторду түзүүгө, бир нече мугалимдерди жалдоого же сааттын санын көбөйтүүгө туура келет жана алар менен бирге мугалимдин айлыгы төлөнөт.

Дүйнөнүн каалаган бурчунан билим алуу мүмкүнчүлүгү

Белгилүү бир географиялык жерге "байланбай", үйүңүздөн чыкпай, ишиңизди токтотпой окусаңыз болот. Окууну баштоо үчүн Интернетке туташкан компьютер гана керек. Сырттан жетүү кыйын болгон бурчтардын жашоочулары үчүн аралыктан окутуунун артыкчылыктарын жогору баалоо кыйын.

Жумуш ордунда кесиптик деңгээлин жогорулатуу

Дистанттык окутуу сиздин квалификацияны өркүндөтүүгө, жогорку баа алууга же компетенциялардын тизмесин кеңейтүүгө мүмкүнчүлүк берет.

Кызматкер жана жетекчилик кайсы тренингдер, курстар (же алардын айкалышы) адиске жаңы деңгээлге чыгууга, электрондук программаны өздөштүрүүгө жардам берээрин аныктайт. Кадам сайын кыйла сабаттуу, атаандаштыкка жөндөмдүү адис калыптанат.

Инклюзивдик мейкиндик

Дистанттык окутуу - бул инклюзивдик билим берүү чөйрөсү үчүн зарыл нерсе.

Ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү адамдар үчүн классикалык класстык сабактар көп учурда өткөрүлбөйт, ал эми дистанциялык окутуулар жана курстар тоскоолдуктарды сезбестен керектүү билимди жана көндүмдөрдү алууга жардам берет. Дистанттык билим берүү тоскоолдуксуз билим берүү чөйрөсүнө айланат

Кемчиликтер:

Дистанттык окутуунун минустары көбүнчө психологиялык жана техникалык мүнөзгө ээ. Ошол эле учурда кемчиликтер убакыттын өтүшү менен өзгөрүп турат. Эгерде алгач, жаңы технологиялар пайда болгон учурда мугалимдер тарабынан жаңычылдыктардан коркуу болуп, ушул себептен тынчсыздануу жөнүндө көбүрөөк сүйлөшүшсө, азыр студенттердин мотивациясындагы көйгөйлөр, "жандуу" байланыштын жоктугу, студенттердин контролдук тапшырмалары, экзамендерди тапшыруу, аттестациядан өтүү алдыңкы орунда турат.

Күчтүү мотивация талап кылынат

Ар бир эле студентте дистанттык форматта окуу мотивациясы боло бербейт. Бирок, жаш курак өткөн сайын мотивация деңгээли жогорулайт. Мектеп окуучулары мугалимдеринен жана курбуларынан көбүрөөк көз каранды. Мындан тышкары, көп нерсе аралыктан окутуунун кандайча жүзөгө ашырылышынан көз каранды.

Дистанттык окутууда бир катар студенттер көбүрөөк чарчашат, аларга кадимки жандуу байланышы, жана “жандуу команданын” энергия менен камсыздоосу жетишпейт. Көпчүлүк адамдар теңтуштары жана мугалимдери менен туруктуу байланышта болушпайт. Ушундан улам, кээ бир студенттердин көңүлүн топтой албай кыйналышат жана материал алар каалагандай өздөштүрүлбөйт.

Дистанттык окутуу технологиясы жардам берет:

Аймактык чектер болбойт.

Ар бир студент үчүн ыңгайлуу окуу ритмин камсыздоо.

Күнүмдүк билим берүү процесстерин автоматташтыруу.

Окутуу жеткиликтүү болушу зарыл (бул жерде талаштуу жагдайлар болгонуна карабастан: мындай окутуу дүйнөнүн ар кайсы бурчунда бар, бирок ал класстык окууга караганда арзаныраак, аралыктан окутуу белгилүү бир техникалык каражаттарды талап кылат). Дистанттык окутууну уюштурууда студенттердин жаш курагы чоң мааниге ээ.

Заманбап видео конференция аянтчалары карантиндин эң пайдалуу куралы болуп калышы мүмкүн, бирок мунун баары алыстан башкарууга өтүү мүмкүн болушунча стратегиялык жактан компетенттүү жүргүзүлгөндө гана, бул милдеттер так аныкталгандыгын жана максаттуу аудиториянын муктаждыктары менен өзгөчөлүктөрү эске алынышы шарт.

Бирок мындай шартта дистанттык билим берүү форматы келечекке гана шайкеш келбестен, анын артыкчылыктуу багытына айланышы мүмкүн. Муну четке кагуу мүмкүн эмес. Кантсе да, алыскы форматтын артыкчылыктары көп. Ал эми кемчиликтерин оңдоо биздин колубузда.

Колдонулган адабияттар:

1. Бахарев В.В. Студенттердин өз алдынча ишин түүздөгү мультимедиялык каражаттардын мүмкүнчүлүктөрү (англис тилин үйрөнүү мисалы) // Гуманитардык изилдөөдөгү каада-

салттар жана инновация: Илимий эмгектердин жыйнагы/ Редкол: Ю.М. Трофимова (жоопду. ред.) жб – Саранск: Мордов басмасы 2002.

2. Дистанттык окутуу. Окуу куралы / Е.С. Полат. – ВЛАДОС гуманитар. басма борбору, 1998

3. Закарова И.Г. Билим берүүдөгү маалыматтык технологиялар: жогорку окуу жайлар үчүн окуу куралы - М.: Академия, 2007.

4. Чуйтунова К.Д., Жумалиева Г.Э. Чет тилди окутуудагы инновациалык технология. Вестник Кыргызстана. Б. 1, 2016

List of used literature:

1. Bakharev V.V. Possibilities of multimedia means in organizing students' independent work (on the example of learning English) // Traditions and innovation in humanitarian research: J.M. Trofimova (editor-in-chief) and others - Saransk: Publishing house of Mordov. University, 2002.

2. Distance learning. Textbook / Ed. E.S. Polat. - M.: Humanist. Ed. Center VLADOS, 1998 - 192 p.

3. Zakharova I.G. Information technologies in education: Textbook for students of higher institutions - M.: Academy, 2007.

4. Chuitunova K.D., Zhumaliyeva G.E., Innovative technology in foreign language teaching. Bulletin of Kyrgyzstan. B. 1, 2016

Рецензент: к.филол.н. Шакеева Н.М.

УДК: 81'373.47

DOI 10.33514/ВК-1694-7711-2021-1 (1)-17-26

Жумакеева Э.Б.

К.Карасаев атындагы БМУ доценттин м.а.

Жумакеева Э.Б.

и.о.доцента БГУ им.К.Карасаева

Zhumakeeva E.B.

acting Associate-Professor K.Karasaev Bishkek State University

**КЫРГЫЗДЫН ООЗЕКИ КЕБИНДЕ ЖАКТЫРУУ ЖАНА МАКТОО
ФУНКЦИОНАЛДЫК ЖАНА СЕМАНТИКАЛЫК ЭКСПЛИКАЦИЯСЫ
ФУНКЦИОНАЛЬНО-СЕМАНТИЧЕСКАЯ ЭКСПЛИКАЦИЯ ОДОБРЕНИЯ
И ПОХВАЛЫ В КЫРГЫЗСКОЙ РАЗГОВОРНОЙ РЕЧИ
FUNCTIONAL AND SEMANTIC EXPLICATION OF APPROVAL AND PRAISE
IN KYRGYZ COLLOQUIAL SPEECH**

Аннотация: Макала кыргыз оозеки кебиндеги жактыруу жана мактоо иш-аракеттерин жана функционалдык-семантикалык экспликацияны изилдөөнү камтыйт. Изилдөө маселеси функционалдык грамматика теориясынын негизде семантикалык касиеттерди аныктаган: позитивдүүлүк, алдын-ала белгилөө, уникалдуулук, кайталабастык жана ырааттуулук.

Аннотация: Статья рассматривает проблемы выражения одобрения и похвалы; изучение функционально-семантической экспликации речевых действий одобрения и

похвалы в кыргызской разговорной речи. Проблема исследования основана на теории функциональной грамматики, где определены семантические свойства: позитивность, предназначенность, однозначность, неповторяемость и серийность.

Annotation: The article deals with the problems of expressing approval and praise; the study of the functional and semantic explication of speech acts of approval and praise in Kyrgyz colloquial speech. The research problem is based on the theory of functional grammar, where semantic properties are determined: positivity, intentionality, unambiguity, non-repetition and seriality.

Негизги сөздөр: функционалдык жана семантикалык талаа, өзөк, борбор, жакынкы периферия, алыскы периферия.

Ключевые слова: функционально-семантическое поле, ядро, центр, ближняя периферия, дальняя периферия.

Key words: functional and semantic field, core, center, near periphery, far periphery.

В кыргызском языке языковые средства, выражающие речевые действия одобрения и похвалы реализуются в определенной речевой ситуации, в которой, кроме данных языковых средств, непосредственными составляющими выступают, во-первых, лицо говорящего, высказывающего своё оценочное отношение к предмету речи, во-вторых, слушающий, на которого направлено высказывание, и, в-третьих, предмет речи, который подвергается оценке (положительной оценке).

В кыргызском языке означенные языковые средства, выражающие речевые действия одобрения и похвалы, наиболее адекватно, ясно и чётко могут быть исследованы на основании функционально-семантического подхода. Такой подход предполагает выделения поля, как некоторого лингвистического пространства, в котором выявляются его неоднозначные части, составляющие, объединяющие в своих границах языковые средства, содержащие подобные семантические признаки. Такие семантические признаки поля, которые в плане исследовательской гносеологии выступают как семантические критерии, посредством которых осуществляется, во-первых, идентификация языковых средств, отнесенных к части поля, а, во-вторых устанавливаются лингвистические границы самой части, самой составляющей поля. Такими семантическими признаками, или критериями, для идентификации языковых средств, выражающих речевые действия одобрения и похвалы в кыргызском языке, также как и в английском должны быть признаны семантические свойства, определяемые как: 1. позитивность, 2. предназначенность, 3. однозначность, 4. неповторяемость и 5. серийность.

Семантический признак позитивности предполагает положительную оценку предмета речи (лица, события или факта действительности) и размещает, во-первых, оцениваемый предмет на определенной точке, ступени абстрагированной иерархической шкалы оценки, а, во-вторых, он является неотъемлемым конституентом всех, без исключения, языковых средств с положительно оцениваемой семантикой. То есть семантический признак позитивности выступает в плане содержания кыргызского языка в двух ипостасях: как критерий частной оценки и как общая семантическая категория всех языковых средств с положительной семантикой.

Семантический признак предназначенности предопределяет, что та или иная языковая единица (слово-лексема, словосочетание или же лексико-грамматическая конструкция)

должна быть употреблена в той или иной речевой ситуации для адекватной оценки предмета речи, в нашем случае для положительной оценки).

Семантический признак однозначности вытекает из предыдущего семантического признака предназначенности, но только направлен несколько на иной аспект языкового средства: если предназначенность предполагает ориентированность языковой единицы на ту или иную речевую ситуацию, то однозначность ориентирована на собственную семантику языкового средства и обуславливает единственно адекватное значение для выражения (положительной) оценки предмета речи.

Семантические признаки повторяемости и серийности несколько схожи друг с другом при идентификации языкового средства, выражающего речевое действие одобрения (похвалы), но всё же они онтологически разнятся друг от друга: повторяемость предполагает узуально-оказиональный характер употребления языкового средства при выражении речевого действия, а серийность предполагает узуально-частотный характер такого употребления языкового средства. То есть другими словами, повторяемость есть признак не часто встречающийся у языкового средства, выражающего одно и то же речевое действие, в то время как серийность есть признак, указывающий на множественный характер употребления языковой единицы в одной и той же, подобной речевой ситуации, при этом такое частотное употребление доведено до автоматизма, до клиширования.

Означенные семантические признаки в плане содержания кыргызских языковых единиц, выражающих речевые действия одобрения и похвалы, расположены в определенной иерархической последовательности, когда последующий семантический признак обусловлен содержанием предыдущего семантического признака. Возникает сложная иерархически мотивированная «...функционально-семантическая организация...», которая информирует о каком-либо явлении объективной действительности, включающий в себя действие, состояние, свойство, отношение... как компонент семантической структуры» [6, с. 51].

В соответствии с различным функционально-семантическим наполнением, с различными качественными, а также и количественными релевантностями означенные семантические признаки конституируют лингвистическое пространство функционально-семантического поля (ФСП) речевых действий одобрения и похвалы, которое в кыргызском языке характеризуется четырехчастным строением, и состоит из: 1. ядра, 2. центра, 3. ближней периферии, 4. дальней периферии.

При выделении частей ФСП, в нашем случае речевых действий одобрения и похвалы следует учитывать три момента: а) состав компонентов ФСП в данном языке на основе общего для них инвариантного семантического признака; б) состав центральных и периферийных компонентов поля; в) в связи между компонентами ФСП [5, с. 30].

I. Ядро ФСП речевых действий одобрения и похвалы конституируется в кыргызском языке лексико-грамматической структурой высказывания, оформленного соответствующими интонационно-фонетическими средствами с выразительными эмфатическими нюансами, в которой актуализируется и выступает на передний план цельнооформленная лексема (слово) с ярко выраженной семантикой положительной оценки. Приведем некоторые примеры:

1. Адилет башын чайкады:

-Болуптур. Азыр билбей эле кой. Бирок мындай суроолоруң болсо бере бер. Коркпо [Акматов К., 2007, 15 б.].

2. –Ээй, Казыке, шүгүр, шүгүр... жай жайлу убак болбой калдыбы азыр... [Медералиев Ж., 1989, 45 б.].

3. Бир жеринен сеники туура, Римдин окул-акими. Бирок оболу мен акыйкаттан айынкепти болуп коёюн [Айтматов Ч., 1988, 161 б.].

Все приведенные выше кыргызскоязычные высказывания проявляют положительное суждение о предмете речи, это неоспоримый факт, но данная положительность (позитивность) предопределяется лексемами, стоящими в препозиции в структуре высказывания, а именно, тем, что данные лексемы обладают семантикой положительного утверждения и данное положительное утверждение распространяется на весь состав соответствующего высказывания. В примере 1) таким предопределяющим словом является лексема «болуптур»; в 2): шүгүр, шүгүр, 3): туура.

Семантический признак предназначенности аналогичным образом исходит от означенных цельноформленных лексем, которые в силу своей семантической наполненности предназначены только для выражения семантики положительной оценки и никак не направлены на отрицательное оценивание предмета речи, хотя теоретически и в идеале любая из вышеприведённых цельноформленных лексем в примерах: 1): болуптур, 2): шүгүр, шүгүр, 3): туура - может быть в редчайшем случае при функциональном суждении употреблены и для негативного представления предмета речи. Но поскольку такие окказиональные употребления не являются предметом изучения, то оставляем их без внимания.

Семантический признак однозначности, имплицитруемая в содержании как актуализированного цельноформленного слова, так и в составе всего соответствующего высказывания, детерминирует употребление языковой единицы только в позитивном значении, и иное толкование её семантики невозможно, разве что в случаях каламбура и специального, двузначного, стилистически окрашенного употребления. Признак однозначности также исходит из содержания, доминирующего в позитивном значении цельноформленной лексемы: 1): болуптур, 2): шүгүр, шүгүр, 3): туура.

Семантические признаки повторяемости и серийности, различающиеся в своем содержании нормальной узуальной и клишированной узуальной частотностью употребления имплицитруемых ими языковых единиц, встречается совместно только в языковых средствах из ядра ФСП речевых действий одобрения и похвалы. Все вышеозначенные цельноформленные слова в примерах 1) - 3) могут и теоретически, и практически повторяться в языковых средствах неоднократно или же во множественно-частотном представлении встречаться в клишированных, серийных языковых средствах, тяготеющих к несвободному, фразеологизованному выражению.

II. Центр ФСП речевых действий одобрения и похвалы в кыргызском языке, как и ранее в английском, включает в себя такие высказывания с положительной семантикой, оформленные с требованиями правил кыргызской интонационно-фонетической манифестации, в которых данную положительную семантику задают актуализированные цельные словосочетания с ярко выраженным значением позитивной оценки предмета речи. Приведем некоторые примеры:

4. – Кандай киши эле?

- Жакшы киши эле. Иманы шерик болсун [Жоошбаев М., 2002, 146 б.].

5. – Кел балам. Кел. Мыкты жигит болгон турбайсыңбы... [Жоошбаев Б., 2002, 36 б.].

6. «Манкабек менен Корумду,
Аралап жүрдүм талаада,
Көрдүм нечен сонунду» [Кожожаш, 1996, 147 б.].

В приведённых выше кыргызскоязычных примерах 6) - 10) реализуется структура кыргызского словосочетания. «Словосочетание представляет собой грамматически организованную структуру, организованную сочетанием или более знаменательных слов, отличающуюся от предложения тем, что словосочетания обладают только номинативной функцией» [3, с. 108].

Так, в примере 4): жакшы киши – словосочетание образуется совместным употреблением двух знаменательных слов: прилагательного «жакшы» и существительного «киши». «Словосочетание по формальному признаку, как сочетание двух или более знаменательных слов, приближается к предложению, а по номинативным функциям – к отдельному слову» [3, с. 109; см. также: 4, 15 б.]. Данное словосочетание 4): жакшы киши – приближено к предложению и становится предложением, принимая на себя, наложительно на номинативную функцию, функцию предикативности, если добавляется связочный глагол «эле», соотнося всё предложение с конкретной формой прошедшего времени. По отдельно взятой номинативной функции словосочетание «жакшы киши» приближено к отдельному слову с его номинативной функцией, обозначая человека по его внутреннему признаку.

Словосочетание в примере 6): нечен сонунду следует пояснить особо: в этом случае второй определяемый член словосочетания «сонун» в составе предложения стоит в форме винительного падежа (табыш жөндөмө). Обозначая предмет речи, и отвечая на вопрос «кимди?» данное словосочетание присоединяет к себе аффикс винительного падежа и требует обязательного присоединения к себе некоторого глагола действия, но от этого оно все же не перестает быть словосочетанием, поскольку его номинативная функция является доминирующей и выдвинута на передний план [7, с.27].

Все означенные выше кыргызскоязычные словосочетания: 6): жакшы киши -, 7): мыкты жигит -, 8): нечен сонун - актуализируются в составе своих высказываний, обусловленных речевой ситуацией. В качестве конституента ФСП речевых действий одобрения и похвалы означенные словосочетания свою принадлежность к центру поля подтверждают наличием у них четырех семантических признаков: 1. позитивности, 2. предназначенности, 3. однозначности и 4. повторяемости.

Семантические принципы позитивности заложен в содержании всех означенных словосочетаний как общая семантическая категория, вытекающая из их значений. Если в примерах: 4): жакшы киши-, 5): мыкты жигит -, 6): нечен сонун -, позитивность как семантический признак заложен в синтаксической структуре «определение (атрибут) + определяемое (предмет)». Семантический принцип предназначенности предполагает, что в кыргызских примерах словосочетания 4): жакшы киши-, 5): мыкты жигит-, 6): нечен сонун – ориентированы только на выражение общей семантической категории позитивности.

Аналогичным образом в вышеприведенных высказываниях 4)-6) употребленные в них цельные словосочетания в манифестированных речевых ситуациях проявляют семантический принцип однозначности, который не дает никакого иного толкования и понимания словосочетаний в составе высказываний, кроме позитивного. Семантический признак повторяемости, имея потенциальную компетенцию, предполагает, что означенные цельные словосочетания в примерах 6) – 10) ориентированы и направлены также на

обозначение предмета речи и его положительных свойств и в других аналогичных речевых ситуациях.

III. Ближняя периферия ФСП речевых действий одобрения и похвалы конституируется в кыргызском языке лексико-грамматическими структурами с положительной семантикой. В таких высказываниях не содержится никакие цельнооформленные лексемы и цельные словосочетания, которые бы актуализировались как носители ярко выраженной позитивной семантики или эмфатической положительной оценки предмета речи. В таких высказываниях позитивный характер суждения обусловлен всей лексико-грамматической структурой высказывания. Например:

7. – Душмандын туусун кыйрата турган кайратын менен эрдигинен эч ким шек санабайт. А бирок, баарыбыздын төбөбүздө, Көкө тенирдин амири бар. Мен жети күнү катар оозума наар албай, жарыкка чыкпай периштелерден эртенки тагдырыбыздын сырын ачуусун тиледим [Калашников И., Биринчи китеп, 1989, 27 б.].

8. – Жигиттер, акыйкаттык үчүн, адилеттик үчүн кылычты кындан сууруп аттанып чыктым [Калашников И., Экинчи китеп., 1989, 341 б.].

9. – Чыныгы ак ниеттүүлүктү баарынан жогору балайм. Силер туура иш кылгансыңар. Эгер силер Таргутай Курулукту мага байлап келгениңерде башыңарды алдырмакмын. Мага душман болсо да, өз төрөсүнө кыямат кылган эртең мага да кыяматтык кылмак... [Калашников И., Экинчи китеп, 1989, 83 б.].

Все приведённые выше высказывания 7) - 9) представляют собой соответствующие предложения, реализованные в речи в определенной речевой ситуации и эксплицирующие положительное суждение говорящего.

«Хотя суждение и предложение взаимосвязаны, и предложение выступает в качестве той материальной оболочки, в которой выражается суждение, ... но суждение носит при этом характер общечеловеческий, а предложение как единица конкретного языка – носит конкретно-национальный характер» [3, с. 8; ср.: 2, 84-85 б.]. Интерпретируя другими терминами высказанное выше кыргызскими учёными А. Жапаров и А. Имановым мнение, можно констатировать, что предложение есть единица языковой системы, а суждение (высказывание) должно быть отнесено к речевой деятельности человека, к конкретному употреблению лексико-грамматической структуры с законченным смыслом в определенной речевой ситуации. Все означенные лексико-грамматические структуры законченных высказываний 7) - 9) эксплицируют в соответствующих речевых ситуациях семантические признаки: 1. позитивности, 2. предназначенности, 3. однозначности.

Семантический признак позитивности, который является также общей семантической категорией ФСП речевых действий одобрения и похвалы в кыргызском языке, представлен в семантической структуре вышеприведённых высказываний 7) - 9). При этом, в каждом из этих высказываний данный признак как бы доминирует, затушевывая различные модально-коннотативные нюансы.

Семантический признак предназначенности, содержащийся в содержательных структурах высказываний 7) - 9), обуславливает факт, того что они могут быть употреблены только в позитивно окрашенных высказываниях. В предложениях с негативной оценкой предмета речи они обычно не употребляются. Семантический признак повторяемости обусловлен фактом того, что вышеприведённые высказывания в примерах 7) - 9) могут быть

употреблены и в других речевых ситуациях, в которых производится положительная оценка предмета речи со стороны говорящего.

IV. Дальняя периферия ФСП речевых действий одобрения и похвалы в кыргызском языке представлено разнообразными интонационно-фонетическими средствами, включающими в себя интонирование просодики (слоговых структур), словесное и фразовое ударение, мелодику и движение основного тока, паузирование [ср.: 8, с. 137-139]. При этом означенные интонационно-фонетические средства употребляются не только для оформления эмфатических высказываний, но и сами актуализируются звуковой структуре высказывания и доминируют в выражении эмоций говорящего и в языково-речевом экспрессивном представлении предложения. Например:

10. – Во! Жорго деп ушуну айт! – деп, өзү экире, кубана чакчырылды үстүндө келген улук полковник Колпаковский [Касым-Бек Т., 2000, 37 б.].

11. – Ооба, ооба! Бул сөздөрүмдү эми да айтып жүрөмүн, Акматым. Эмгекте балбан болсо, азаматтын мандайы жарык болот... [Сыдыкбеков Т., 1985, 393 б.].

12. – Эң жакшы! – деди генерал, негедир түшүнүксүз карсылдап күлдү.

– Мына ушинтип, каерге келишкенин улам жакындаган сайын тезден тез кабарлап келишин [Касым-Бек Т., 2000, 147 б.].

Дальняя периферия ФСП речевых действий одобрения и похвалы в кыргызском языке заполняется языковыми интонационно-фонетическими средствами, которые могут иметь самую разнообразную просодическую интерпретацию. Так, в кыргызском примере 10): Во! Жорго деп ушуну айт! – языковая семантика позитивной оценки выражена эмоционально со стороны говорящего и приобрело экспрессию в звуковой стороне речевого высказывания. Здесь основу интонации определяет эмоциональное ударение.

«Кыргыз тилинде эмоционалдык басым да бар. Эмоционалдык басым сөздүн эмоционалдык жагын күчөтүп сүйлөөчүнүн тигил же бул сөзгө байланыштуу абалынын эффектисин (лат. affectus – толкундоо) билдирет. Логикалык басым белгилүү сөздү баса көрсөтүп, көнүлдү ошол сөзгө бурса, эмоционалдык басым анын кандай сезимде айтылгандыгын билдирет» [1, 84 б.].

«В кыргызском языке есть и эмоциональное ударение. Эмоциональное ударение усиливает эмоциональную сторону слова и показывает состояние чувств человека, связанное с тем или иным словом (лат. affectus– волнение). Если логическое ударение выделяет определённое слово и направляет внимание именно это слово, то эмоциональное ударение показывает, с какими чувствами это слово произносится.

В вышеприведённом примере мы имеем как раз-таки такое эмоциональное ударение, выделенное на письме восклицательным знаком, и соответственно этому ударению восходяще-ровно-нисходящую мелодику интонирования. Аналогичным образом такое эмоциональное ударение наличествует и в примерах: 11): Ооба, ооба! -; 12): Эң жакшы! - в которых также наблюдается короткая восходяще-ровно-нисходящая мелодика, выражающая определенное эмоционально-чувственное состояние человека.

Данные интонационно-фонетические средства показывают в составе соответствующих речевых ситуаций, в которых производится положительная оценка предмета речи, только два семантических признака: 1. позитивность и 2. предназначенность.

Семантический признак позитивности в качестве общей грамматической категории обусловлен соответствующей ситуацией речи, в которой высказывается положительное

суждение о предмете речи. Аналогичным образом и другой семантический признак предназначенности обусловлен внеязыковой речевой ситуацией с положительной оценкой предмета речи. Именно два данных семантических признака: позитивности и обусловленности – идентифицируют языково-фонетические явления как принадлежность дальней периферии поля одобрения и похвалы в кыргызском языке [ср.: 5, с. 32-33].

Таким образом, наше изучение материала с положительной оценкой предмета речи показывает, что в кыргызском языке ФСР речевых действий одобрения и похвалы распределяет означенные речевые действия по различным частям своего лингвистического пространства. Четырёхчастная структура кыргызского поля, состоящая из: 1. ядра, 2. центра, 3. ближней периферии и 4. дальней периферии, - распределяет высказывания с положительной оценкой предмета речи по своим частям в зависимости от актуализированной единицы, а также в зависимости от состава семантических признаков, данные единицы определяющие.

Так, кыргызские высказывания с цельноформленными лексемами с положительно-оценочной семантикой, в которых данные лексемы проявляют все наличные пять семантических признаков (позитивность, предназначенность, однозначность, повторяемость и серийность), следует отнести к части поля. Кыргызские высказывания с цельными словосочетаниями с положительной оценкой предмета речи следует отнести уже к центру поля, здесь уже действуют четыре семантических признака (позитивность, предназначенность, однозначность, повторяемость).

Кыргызские высказывания, проявляющие через свою лексико-грамматическую структуру общую положительную оценку предмета речи с тремя семантическими признаками (позитивность, предназначенность, однозначность) следует отнести уже и ближней периферии лингвистического пространства поля. А кыргызские высказывания с актуализированными интонационно-фонетическими средствами, выражающими положительные эмоции, в которых наличествуют только два семантических признака (позитивность, предназначенность) нужно отнести к дальней периферии ФСР речевых действий одобрения и похвалы.

Таким образом, можно утверждать, что явление похвалы в кыргызской речи содержит большее количество семантических признаков – пять или четыре, - которые со стороны качества относят такие высказывания с содержанием похвалы к ядру или центру ФСР. Явления одобрения в кыргызской речи содержит меньше количество семантических признаков – три или два, – которые со стороны качества относят такие высказывания с содержанием одобрения к ближней или дальней периферии поля. В связи с таким утверждением можно констатировать, что функционально-семантическая представленность явлений одобрения и похвалы находит своё подтверждение на материале кыргызскоязычных высказываний с положительной оценкой предмета речи.

Список использованной литературы:

1. Ахматов Т.К., Омуралиева С. Кыргыз тили (фонетика, лексика). Жог. окуу жайынын журнал. фак. студент. үчүн окуу китеби – Фрунзе: Мектеп, 1990. – 236 б. бас. – Бишкек: К. Тыныстанов атындагы Ыссык-Көл мам. ун-ти, 2009. -420 б.
2. Иманов А. Кыргыз тилинин синтаксиси: Окуу куралы. Жог. окуу жайларынын филол. фак. студ. үчүн – II

3. Жапар А. Синтаксический строй киргизского языка. Учебн. для вузов, ч.1. – Бишкек: Мектеп, 1992. - 430 с.
4. Жакыпов Ы. Азыркы кыргыз тили. Педагог. жог. окуу жайлары үчүн окуу куралы. – Фрунзе: Мектеп, 1975. – 178 б.
5. Лазариди М.И. Функционально-семантические поля психических состояний в современном русском языке. – Бишкек: БГУ, 2000. – 179 с.
6. Мусаев С.Ж. Семантика синтаксических конструкций – это семантика их непосредственно составляющих компонентов //Исследования по киргизскому языкознанию / ответ.ред. – Ш. Жапаров. – Фрунзе: Илим, 1987. – с. 48-53
7. Орузбаева Б.О. Киргизский язык //Языки мира: Тюркские языки / отв.ред. Э.Р. Тенишев. – М.: Ин-т языкознания, 1996 – с. 286-298
8. Сыдыков Ж.К. Фонетическая структура современного кыргызского литературного языка и диалектов. Фрунзе: Илим, 1990. – 176 с.

Художественная литература:

1. Медералиев Ж. Боор толгоо. Аңгемелер. – Фрунзе. Адабият, 1989. – 120 б.
2. Айтматов Ч. Кыямат. Роман. – Фрунзе: Адабият, 1988. – 349 б.
3. Жоошбаев М. Кара курттун уюгу. Роман. – Бишкек: б.у.и., 2002. – 330 б.
4. Кожожаш: Эпос /А.Акматалиевдин жалпы редакциясы менен - Туз. К. Кырбашев. - 1-тому – Бишкек: Шам, 1996. – 248 б.
5. Калашников И. Каар заман. Биринчи китеп /кот. К. Ботояров. – Фрунзе: Адабият, 1989. – 464 б.

List of used literature:

1. Akhmatov T.K., Omuralieva S. Kyrgyz tili (phonetics, vocabulary). Zhog. okuu zhayynyn magazine. fac. student. үчүн окуу китеби - Frunze: Mektep, 1990.- 236 b. bass. - Bishkek: K. Tynystanov atyndagy Issyk-Kul mam. university, 2009.-420 p.
2. Imanov A. Kyrgyz tilinin syntax: Okuu kuraly. Zhog.okuu zhaylarynyn philological faculty student. үчүн - II
3. Zhapar A. Syntactic structure of the Kyrgyz language. Training for universities, part I. - Bishkek: Mektep, 1992.- 430 p.
4. Zhakypov Y. Azyrki Kyrgyz tili. Educator. burn. okuu zhaylary үчүн окуу куралы. - Frunze: Mektep, 1975.- 178 p.
5. Lazaridi M.I. Functional and semantic fields of mental states in modern Russian. - Bishkek: BSU, 2000.- 179 p.
6. Musaev S.Zh. The semantics of syntactic constructions is the semantics of their immediate constituent components // Research in Kyrgyz linguistics / answer. - Sh. Japarov. - Frunze: Ilim, 1987.- p. 48-53
7. Oruzbaeva B.O. Kyrgyz language // Languages of the world: Turkic languages / ed. E.R. Tenishev. - M.: Institute of Linguistics, 1996 - p. 286-298
8. Sydykov Zh.K. Phonetic structure of the modern Kyrgyz literary language and dialects. Frunze: Ilim, 1990.- 176 p.

Fiction:

1. Mederaliev J. Boor tolgoo. Аңгемелер. - Frunze. Adabiyat, 1989.- 120 p.
2. Aitmatov Ch. Kyyamat. Novel. - Frunze: Adabiyat, 1988.- 349 p.

3. Zhooshbaev M. Kara kurtun uyugu. Novel. - Bishkek: b.y.i., 2002.- 330 p.
4. Kozhohzhash: Epos / A. Akmataliyevdin zhapy editsiyasy menen - Ace. K. Kyrbashev. - 1st - Bishkek: Sham, 1996.- 248 p.
5. Kalashnikov I. Kaar Zaman. Birinchi kittep / cat. K. Botoyarov. - Frunze: Adabiyat, 1989.- 464 p.

Рецензент: к.филол.н., и.о. доцента Джаркинбаева Н.Б.

УДК 821

DOI 10.33514/BK-1694-7711-2021-1 (1)-26-29

Жумалиева Г.Э. Бирназарова А.Ж.

филол.и.к., доцент, Н.Исанов атындагы КМКТАУ,
ага окутуучу, Н.Исанов атындагы КМКТАУ

Жумалиева Г.Э., Бирназарова А.Ж.

к.ф.н., доцент, КГУСТА им. Н.Исанова,
старший преподаватель, КГУСТА им. Н.Исанова

Jumaliev G.E., Birnazarova A.J.

Candidate of Philology, associated professor, KSUCTA n.a. N.Isanov,
senior teacher, KSUCTA n.a. N.Isanov

**КӨРКӨМ КОТОРУУНУН МАСЕЛЕЛЕРИ
ЗАДАЧИ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ПЕРЕВОДА
PROBLEMS OF LITERARY TRANSLATION**

Аннотация: Бул макалада көркөм которуу же болбосо көркөм чыгармаларды которуунун жолдору жана каражаттары камтылып, ал эми башкы максаты- которууда көркөм чыгармалардын баштапкы туп тускасын, идеясын туура жана толук жеткирүү болуп эсептелет.

Аннотация: В данной статье рассматриваются способы и средства художественного перевода или перевода произведений искусства, а основная цель перевода - точно и полно передать первоначальную идею произведения искусства.

Annotation: This article discusses the ways and means of literary translation or translation of works of art, and the main purpose of translation is to accurately and fully convey the original idea of a work of art.

Негизги сөздөр: котормо, көркөм текст, көркөм котормо, которуу чеберчилиги.

Ключевые слова: перевод, художественный текст, художественный перевод, искусство перевода.

Key words: translation, translation of works of art, art of translation.

Тил - адамдардын баарлашуусунун эң маанилүү каражаты, ал аркылуу адамдар өз ара пикир алмашып, өз ара түшүнүшүүгө жетишишет. Тилдин жардамы менен адамдардын баарлашуусу эки жол менен жүзөгө ашырылат: оозеки жана жазуу жүзүндө. Эгерде коммуникаторлор бир тилде сүйлөшсө, анда түздөн-түз байланыш түзүлөт, бирок адамдар ар

кандай тилдерде сүйлөгөндө, түз байланышуу мүмкүн болбой калат. Бул учурда котормо жардамга келет. Демек, котормо, адамдар өз ойлорун ар кандай тилдерде билдирген учурларда тил өзүнүн коммуникативдик функциясын аткарышын камсыз кылуучу маанилүү көмөкчү каражат болуп саналат. Котормо ар башка элдердин ой-пикир алмашуусунда чоң роль ойнойт. Башка тилдин каражаттары аркылуу айтылган ойлорду бир тилде так жана толук жеткирүүгө болобу? Салттуу илимий чөйрөдө бул маселе боюнча эки карама-каршы көз-караш пайда болду.

"Которулгус теория". Бул теорияга ылайык, бир тилден экинчи тилге толук кандуу которуу, ар кандай тилдердин экспрессивдик каражаттарынын олуттуу дал келбестигинен улам, жалпысынан мүмкүн эмес; котормо - түпнусканын алсыз жана жеткилеңсиз чагылдырылышы, ал жөнүндө өтө алыс идея берет. Көпчүлүк профессионал котормочулардын ишмердүүлүгүнүн негизин түзгөн изилдөөчүлөрдүн көпчүлүгү карманган дагы бир көз-караш - ар кандай өнүккөн улуттук тил, башка тилде айтылган ойлорду толугу менен өткөрүп берүү үчүн байланыштын толук жетиштүү каражаты болуп эсептелет. Жазма котормонун үч түрүн айырмалоого болот:

-сөзмө-сөз которуу (түзмө-түз же тил аралык). Бул чет элдик тексттин сөздөрүнүн синтаксистик жана логикалык байланыштарын эске албастан, текстте орун алган ирети боюнча механикалык котормосу. Ал негизинен андан ары котормо иши үчүн негиз катары колдонулат.

-сөзмө-сөз котормо. Сөзмө-сөз котормо көбүнчө тилдин синтаксистик нормаларын бузгандыгына карабастан, тексттин үстүнөн иштөөнүн биринчи, долбоордук этабында колдонсо болот, анткени ал түпнусканын түзүлүшүн жана кыйын жерлерин түшүнүүгө жардам берет.

-адабий же көркөм котормо. Котормонун бул түрү түпнусканын ой-пикирин туура адабий сүйлөө түрүндө жеткирип, илимий чөйрөдө көп талаш тартыштарды жаратат -көптөгөн изилдөөчүлөр мыкты котормолор лексикалык жана синтаксистик кат-кабарлардын жардамы менен эмес, көркөм байланыштарды чыгармачыл изилдөө жолу менен жүзөгө ашырылышы керек деп эсептешет, буга карата тилдик шайкештер баш ийдирүүчү ролду ойнойт. Түп нуска жана котормо тилдери ар башка маданиятта болгондо, өзгөчө кыйынчылыктар жаралат. Мисалы, араб авторлорунун чыгармаларында Курандын цитаталары жана анын сюжеттерине ишараттар көп. Араб окурманы аларды билимдүү европалыктар Ыйык Китепке же байыркы мифтерге шилтеме жасагандай оңой эле тааныйт. Котормодо болсо, бул цитаталар европалык окурманга түшүнүксүз бойдон калууда. Адабий каада-салттар дагы ар башка: европалыктар үчүн сулуу аялды төөгө салыштыруу күлкүлүү көрүнгөнү менен, араб поэзиясында бул кадимки көрүнүш. Ал эми славяндык бутпарастардын образдарына негизделген "Аяз кыз" жомогу ысык контингенттерде жашагандардын тилдерине жалпысынан кантип которулаары белгисиз. Которулган сүйлөмдүн синтаксистик түзүлүшү окшош каражаттар менен которууда чагылдырылышы мүмкүн болгон учурларда, түзмө-түз котормо андан ары көркөм иштетилбестен, котормонун акыркы варианты катары каралышы мүмкүн. Бирок эки тилдеги синтаксистик каражаттардын дал келиши салыштырмалуу сейрек кездешет; көбүнчө сөзмө-сөз которуу менен, тигил же бул орус тилинин синтаксистик нормаларын бузуу болот. Сөзмө-сөз так котормо ар дайым эле түпнусканын эмоционалдык таасирин жарата бербейт, ошондуктан сөзмө-сөз тактыгы менен чеберчилиги бири-бирине карама-каршы келип турат. Котормо лингвистикалык материалга

негизделгендиги, көркөм котормо сөздөрдүн жана сөз айкаштарынын котормосунан тышкары болушу мүмкүн эместиги, ошондой эле котормо процесси өзү эки тилдин тең мыйзамдарын билүүгө жана алардын өз ара мамилелеринин мыйзамдарын түшүнүүгө негизделиши керек экендиги талашсыз. Тил мыйзамдарын сактоо түпнуска жана котормосу үчүн милдеттүү. Бирок көркөм котормо тилдик корреляцияны гана издөө эмес [1].

Котормо техникасы таасирлердин теңдештик жөнөкөй логикасына негизделген тексттин модернизацияланышын тааныбайт: азыркы окурман тарабынан оригиналдын чыгарманы кабыл алуусу котормонун азыркы окурманына окшош болушу керек. Түп нуска жазылган учурда, котормо тилинин филологиялык жактан так көчүрмөсү жөнүндө сөз болуп жаткан жок. Заманбап котормо окурманга тексттин заманбап эмес экендиги жөнүндө маалымат берет жана атайын ыкмалардын жардамы менен анын канчалык байыркы экендигин көрсөтүүгө аракет кылат. Тексттеги көркөм маалыматты жасалгалоонун бардык каражаттарын санап, аларга комментарий берүү дээрлик мүмкүн эмес. Ушундай тилдик каражаттардын көптүгүнөн, форма менен мазмунунун карама-каршылыгы сөзсүз болорун жакшы түшүнүп, бир нече адамга гана кайрылабыз - демек, компенсация ыкмаларын тез-тез колдонуу жана котормонун айрым басымдуу доминанттарын таасирсиз кылуу болуп калат [2].

Котормочу түпнусканын структурасы менен котормонун структурасынын ортосундагы функционалдык эквиваленттүүлүктү орнотуп, котормодо көркөм бирдик катары түшүнүлгөн форма менен мазмунунун биримдигин кайрадан жаратышы керек. Поэтикалык да, прозалык да көркөм котормо - бул искусство. Искусство - бул чыгармачылыктын жемиши. Ал эми чыгармачылык сөзмө-сөз жазуу менен туура келбейт. Бирок котормо сөзмө-сөз кол өнөрчүлүгүнө эч кандай тиешеси жок искусство болгондуктан, котормочуга адабий белек берилиши керек дегенди билдирет. Котормо искусствосунун өзүнүн өзгөчөлүктөрү бар, бирок жазуучу-котормочулардын айырмачылыктарга караганда оригиналдуу жазуучулар менен окшоштуктары көп [3].

Котормочуларга жазуучулар сыяктуу эле, ар кандай турмуштук тажрыйба, таасирлердин талыкпас запасы керек. Жазуучу-котормочунун тили, түпнуска жазуучунун тили сыяктуу эле, жергиликтүү элдин тилине жана анын тарыхый өнүгүшүндө эне адабий тилинин байкоолорунан турат. Котормочулар гана тил ар кандай кыйынчылыктарды жеңип чыгат, ага эч кандай тоскоолдуктар болбойт деген аң-сезим менен иштей баштаган ийгиликке ишене алышат.

Жыйынтыктап айтканда котормочу үчүн идеал - автор менен биригүү. Бирок биригүү издөөнү, ойлоп табууну, тапкычтыкты көнүп калууну, боор оорууну, көрүү сезимин, жытты, угууну талап кылат. Чыгармачыл индивидуалдуулукту ачып берүү бул автордун оригиналдуулугуна көлөкө түшүрбөө болуп саналат. Ошону менен бирге, көркөм тексттерди которуу котормочулукта жалпы бир чоң тутум катары кабыл алынбашы керек, ал лингвокультурологиялык, социолингвистикалык жана аспектилердин анализи болуп эсептелгени туура болуп эсептелет.

Колдонулган адабияттар:

1. Елькин, Д. Ю. Художественный текст как объект лингвокультурологического анализа / Д. Ю. Елькин. — Текст : непосредственный // Молодой ученый. — 2016. — № 21 (125). — С. 993-995. — URL: <https://moluch.ru/archive/125/34754/> (дата обращения: 30.01.2021).

2. Рахметкалиева М.Т. Художественный текст/Сборник материалов с конференции «Вклад молодых исследователей в индустриально-инновационное развитие Казахстана», Усть-Каменогорск, 2011.
3. Виноградов В.С. Лексические вопросы перевода художественной прозы. М.. 1978, 366с.

List of used literature:

1. Elkin, D. Yu. Artistic text as an object of linguoculturological analysis / D. Yu. Elkin. - Text: direct // Young scientist. - 2016. - No. 21 (125). - S. 993-995. - URL: <https://moluch.ru/archive/125/34754/> (date of access: 30.01.2021).
2. Rakhmetkalieva M.T. Fiction / Collection of materials from the conference "The contribution of young researchers to the industrial and innovative development of Kazakhstan", Ust-Kamenogorsk, 2011.
3. Vinogradov V.C. Lexical issues of translation of literary prose. M .. 1978, 366p.

Рецензент: филол. и.д., профессор Сартбекова Н.К.

УДК 82-3 (575.2)

DOI 10.33514/ВК-1694-7711-2021-1 (1)-29-33

Казиева К. К.

КРнын Улуттук илимдер академиясы, Ч.Айтматов атындагы Тил жана адабият институту,
изденүүчү

Казиева К. К.

Соискатель, Национальная академия наук КР, Институт языка и литературы им. Ч.
Айтматова

Kazieva K. K.

External doctoral candidate, National Academy of Sciences of the Kyrgyz Republic.,
Institute of language and literature named after CH. Aitmatov

**«МАНАС» МЕНЕН Ч.АЙТМАТОВДУН БИРДИКТҮҮ УЛУУ ДҮЙНӨСҮ
С.БАЙГАЗИЕВДИН ПУБЛИЦИСТИКАСЫНДА
ОБЪЕДИНЕННЫЙ МИР «МАНАСА» И ЧИНГИЗА АЙТМАТОВА
В ПУБЛИЦИСТИКЕ С. БАЙГАЗИЕВА
THE UNITED WORLD OF "MANAS" AND CHINGIZ AITMATOV IN THE
JOURNALISM OF S. BAIGAZIEV**

Аннотация: Макалада Советбек Байгазиевдин залкар жазуучу Ч.Айтматов менен “Манас” эпопеясы туурасындагы изилдөөлөрү жөнүндө сөз болот. Манас менен Ч.Айтматовдун рухий байланышы публицисттин философиялык көз карашынын денгээлинде чечмеленет. ХХI кылымдагы “Манас” эпопеясынын идеологиялык баалуулугу Айтматовдун Манас жөнүндөгү улуу ойлору аркылуу аныкталат.

Аннотация: Статья посвящена исследованию Советбека Байгазиева эпоса «Манас» с участием великого писателя Чингиза Айтматова. Духовная связь Манаса с Чингизом Айтматовым интерпретируется на уровне философских взглядов публициста. Идеологическое значение эпоса «Манас» в ХХI веке определяется великими идеями Айтматова о Манасе.

Annotation: The article is devoted to the study of Sovetbek Baygaziev's epic "Manas" with the participation of the great writer Chingiz Aitmatov. The spiritual connection between Manas and Chingiz Aitmatov is interpreted at the level of the philosophical views of a publicist. The ideological significance of the epic "Manas" in the 21st century is determined by the great ideas of Aitmatov about Manas.

Негизги сөздөр: Айтматов, Манас, ЮНЕСКО, XXI кылым, идея, аалам, улут, Советбек Байгазиев.

Ключевые слова: Айтматов, Манас, ЮНЕСКО, XXI век, идея, вселенная, нация, Советбек Байгазиев.

Key words: Aitmatov, Manas, UNESCO, XXI century, idea, universe, nation, Sovetbek Baygaziev.

Советбек Байгазиев “Манас” эпопеясынын идеялык түркүгү бүгүнкү жана эртеңки кыргызга аба менен суудай керек болоорун далилдөөдө кыргыз дүйнөсүн ааламга таанытып, жалпы адамзаттык, космополиттик деңгээлге өсүп чыккан Ч.Айтматовдун улуу “Манаска” болгон көз карашы, улуу ойлору, ыйык мамилесине өзгөчө басым жасаган. Публицистикалык эмгектеринин 6 томдугунун биринчи тому “Манас жана Айтматов” [2] аталып, кеңири изилдөөгө алынган.

Публицисттин Айтматов менен “Манасты” айкалыштуу изилдегенинин бир себеби, “Манас” менен XXI кылымдын айкашуусун коомго далилдөө болгон. Ошондуктан ал “Манас” менен Айтматовду Азиядагы эң бийик эки чокуга салыштырып, бири-бирин толуктап турган рухий тирөөчтөр катарында баалап, “Кыргыздын ушул эки руханий чокусу, эки тоосу бүгүн Түркстандын, Борбордук Азиянын маданий рельефинен калдайып дүйнөгө көрүнүп турат. Бул улуттук чыгаандарыбызга дүйнөнүн борборлорунун бири болгон Москвада кош эстелик тургузулду. Бул факт Манас рухунун, Чыңгыз рухунун дүйнөлүк деңгээлдеги феномен экенин айгинелейт. [2.152] – деп белгилеген.

Советбек Байгазиев “Манас жана Айтматов” аттуу публицистикалык эмгегинде Ч.Айтматов кыргызды дүйнөгө таанытууда “Манастын” орду канчалык болгондугун жана “Манасты” дүйнөлүк деңгээлге көтөрүп чыгууда Айтматовдун эмгеги кандай болгондугун абдан таасын изилдеп, талдап коомчулукка кызыктуу жагдайларды мисал келтирүү менен тартуулаган.

“Манас жана Айтматов” аттуу публицистикалык эмгектин “Ч.Айтматов: “Байыркы кыргыз рухунун туу чокусу” аталган бөлүктөгү “Ч.Айтматовдун жарандык эрдиги” деген подтемасында Манастын 1000 жылдыгынын белгилененишинин тарых-таржымалы Ч.Айтматовго түздөн-түз байланыштуу болгондугун С.Байгазиев так изилдеп чыккан. Андагы Айтматовдун эрдигин бүгүнкү урпактын, эртеңки келечектин, бүгүнкү коомдун өкүлдөрүнө кулагына күмүш сырга кылып, мындайча эскертет: “1930-жылдардан баштап эле совет мезгилинде “Манастын” 1000 жылдыгын өткөрүү маселеси үч жолу пландалып, бирок идеологиялык тоскоолдуктардын айынан белгиленген маараке өткөрүлгөн эмес. Элибиз эгемендүүлүккө жеткенден кийин Ч.Айтматов башында турган улуттук интеллигенция Манас эпосунун 1000 жылдыгын дүйнөлүк масштабда өткөрүү боюнча Бириккен Улуттар Уюмуна кайрылат. 1000 жылдыкты белгилөөгө БУУнун уруксаатын алууда ачык айтыш керек, Чыңгыз Айтматовдун “Манастын” дүйнөлүк маанисин ачып, ЮНЕСКОго берген алдын ала түшүндүрмөлөрү, чечмелөөлөрү, патриоттук күч-аракети, анан калса ЮНЕСКОнун жетекчиси Федрико Майор менен болгон достук мамилеси олуттуу роль ойногон. Ч.Айтматов мына ушинтип улуттук маданияттын чоң маселесин чечүүгө активдүү катышкан. Манастын 1000 жылдыгынын 1995-жылкы дүйнөлүк деңгээлде өтүшүнө Ч.Айтматовдун кошкон тарыхый салымы зор экендигин баса белгилөөгө тийишпис. Патриот жазуучубуздун бул жарандык аракет-мээнетти, эрдиги эмнегедир көп айтылбай көмүскөдө калып келет” [2.186] – дейт.

Манас менен Айтматовдун рухий синтези чынында бүгүнкү коомдун руханий турмушуна өтө зарыл эле. Аны С.Байгазиев кандайча синтездейт, көрөлү: “Ч.Айтматовдун достук, биримдик туурасындагы идея-дөөлөттөрү “Манастын” даанышман дүйнө таанымынан тамыр алып, өсүп чыккан жана турмуш диалектикасынын жаңы өзгөчөлүктөрүнө, зарылчылыктарына жараша улуу дастандын идеяларын ойчул художнигибиз жаңы глобалдык масштабга, дүйнөлүк космизм философиясына чейин көтөрүп чыгып, активдүү уланткан”[2.156].

Советбек Байгазиев Ч.Айтматовдун “Манас” эпопеясы туурасындагы көз караштарын изилдөө аркылуу ал Айтматовдун кыргыз элине Манас баатыр сыяктуу кыргызды коргоп, Манас баатыр сыяктуу ХХI кылымдын шартында, кылыч менен эмес, калем менен улуттун намысын коргоп, улуттун кадыр баркын дүйнөгө көрсөтө алгандыгын белгилеп айткысы келген.

Маселен, “Манас” эпосундагы “Көкөтөйдүн ашы” сыяктуу окуяларда чагылдырылган эл аралык мамилелерди өнүктүрүү стратегиясынын маанилүү үлгүсүн ХХI кылымда Айтматовдун дүйнөлүк деңгээлдеги маселелерди көтөрүп, дүйнөлүк мааниге ээ жасаган иштери менен кандайча улагандыгын мындайча баяндайт: “Дүйнөдөгү демографиялык “ташкын”, жер ресурстарынын азайып баратышы, экономикалык проблемалардын глобалдашуусу, ядролук согуштун коркунучу, экологиялык кыямат, эл аралык терроризм, экстремизм кесепеттери калктардын, мамлекеттердин планетардык союзун талап кылып жаткандыгын жар салып, дүйнөнү бир бүтүн нерсе катары карай билүүнү, жер планетасынан башка жер жок экендигин, бүт адамзат бир кайыкта бараткандыгын, улуттук мүдөөлөрдү жалпы адамзаттын максат – кызыкчылыктары менен тогоштура билүүнү Борбордук Азиядан биринчилерден болуп айтып, үгүттөп чыккан айтматов болбоду беле. “Көкөтөйдүн ашына” төгөрөктүн төрт бурчунан эл келген сыяктуу, түркүн континенттердин интеллектуалдары жалпы адамзат проблемаларын талкуулоо үчүн Айтматовдун демилгеси менен Ысык-Көл форумуна чогулушу кыргыз уулунун ырасында эле бүткүл жер жүзү үчүн чын жүрөгүнөн күйгөн планетардык адам экендигин айкындаган” [2.157].

Чынгыз Айтматовдун жаратылыш менен адамзаттын бүтпөс күрөшү жөнүндөгү ой-санаалары жөнүндө канчалаган айтматовтаануучулар айтып да, жазып да келишти. Бирок, Советбек Байгазиев ал ойду да тарыхый эстутумдун фонунда башкачараак айтууга аракет кылып: “Ч.Айтматов илгерки түрк чөлкөмүндөгү Асан Кайгы менен Бакайдын ХХ кылымдагы уландысы сыяктанат” – дейт.

Советбек Байгазиев Айтматов менен “Манасты” байланыштырып изилдөөдө, эки зор рух ааламынын улутка таасир этээр касиеттеринин үндөш экендигин, бири-бирине ыкталышкан, бап келген, улуттун келечегин алдыга алкынып камчы салдырбай сүйрөп кете турган кош аргымак экендигин белгилөөгө, кыргыз урпагына ушуну түшүндүрүүгө аракет кылган.

Ошондуктан публицист Манастагы көзкаманчылык менен Айтматовдун чыгармаларындагы маңкүртчулукту, Манастагы көп кырдуулук, көп тилдүүлүк, жалпы адамзаттык идеялар Айтматовдун изденүүлөрүндө кездешээрин дагы башка ушул сыяктуу толуп жаткан рухий кенчтердин Айтматов ааламынан изилдеп, кенен талдоо жүргүзүп, акыры публицист “Чынгыз Айтматов Манастын урпагынын космоформуласы” – деген жыйынтыкка келген.

Айтматовтаануучулар албетте, Айтматовдун публицисттик ишмердүүлүгү туурасында да кенен изилдөөлөрдү жүргүзүп келгени белгилүү, бирок, философиялык ой-толгоолордун, бийик баамчылдык менен “Манас” эпопеясынын катарында изилдөөгө алуу боло элек эле.

Публицист Ч.Айтматовдун “Байыркы кыргыз рухунун туу чокусу”[1.9] аттуу публицистикалык ой-толгоолорун талдоодо “Манас” – кыргыз калкынын тарыхынын негизинде жаралган элдин генийинен жаралган дастан”, “Манас” кыргыз турмушунун энциклопедиясы”, “Кыргыздын “Манасы” жана гректердин “Илиадасы” айырмачылыктары эмнеде?”, “Ааламда укмуш жаралган уникалдуу талант”, “Улут маданиятындагы

Саякбайдын орду”, “Саякбай улуу актер”, “С.Каралаевдин манасчылык өнөрү Ч.Айтматовдун көзү менен”, “Айтматовдун жарандык эрдиги”, “Манастын көп тилдүүлүк жөнүндөгү даанышмандыгы жана Чынгыздын билингвизми”, “Айкөл Манастын ата-журт азаттыгы философиясынан Ч.Айтматовдун инсан эркиндиги концепциясына карай”, “Акимчил – буйрукчул системанын алкагында Ч.Айтматовдун жасаган ачылышы жана төңкөрүшү”, “Манастын Туркстандагы империясын дүйнөлүк “империяга айланткан Чынгыз”, “Манас менен Чынгыздын калк кызыкчылыгын кайтарган стратегиялык акыл-эси жана мекенчил адеп-ахлагы – муундардын рухий мектеби”, “Айкөл Манас менен Ч.Айтматовдун адамзатка сабагы же дүйнөнү сүйүү сактап калат” деген сыяктуу подтеамалардын өзү эле Советбек Байгазиевдин Айтматов менен Манастын кандай деңгээлде байланыштырып, канчалык деңгээлде талдагандыгы көрүнүп турат.

Публицисттин негизги максаты бүгүнкү күндөгү, бүгүнкү доордогу, бүгүнкү коомдогу инсанга Манас менен Айтматовдон эмне ыйык нерсени алса болот, эмне сабак алса болот, эмне дөөлөтүн карманып жашаса болот? Мына ошону ата журттун намысын, келечегин, эртеңин коргой турган жүрөк менен түшүндүрүп берүү болгон.

Манас менен Айтматовдун мекенге күйгөн, мекенди ыйык туткан ойлорун мына минтип салыштырып айтып жатат: “Манас ата алды жакты, келечекти ойлоп санааркайт, коогалуу жоокердик заманда өзүнүн да, журтунун да эртеңки тагдыры жөнүндө ойлонуп, убайым чегет:

Ажалым жетип окко учсам,

Кара жаак айбалта,

Кайкалатпай ким аштайт,

Калып калса бул элди

Капа кылбай ким баштайт?

Бул мекендин, эл журттун кийинки тагдыры жөнүндөгү улуу санаа.

Улуу адамдардын жарандык - атуулдук өзгөчөлүгү биринчи иретте алардын улут масштабында ойлонушкандыгында, журтунун өткөнүнө, бүгүнкүсүнө серп таштап, келечегине кайгуул салып тургандыгында. Бул жагынан Манас бабасына Чынгыз окшош. Айтматов глобалдашуу доорундагы кыргыз журтунун тагдыры жөнүндө моминтип ой толгоп санааркап турат: “... дүйнөлүк сахнадагы биздин жолубуз, багытыбыз, эртеңки күнүбүз кандай болот?.. Ким менен, кайсы ой менен бул дүйнөлүк сахнанын океанында бир кайыкта, бир багытта сүзөбүз?.. Биздин дүйнөлүк интеграцияда ордубуз, алган багытыбыз болушу керек... Элибиздин келечегин эч качан дүйнөлүк реалдуулуктан ажыратып карай албайбыз”. Глобалдашуунун кыйчалыш, кыйын-кезең заманында Ч.Айтматов мына ушинтип ата журт тагдыры жөнүндө Манасчасынан ойлонуп, толгонуп турат. Манас менен Чынгыз – улут лидерлери, улуттун Асан Кайгылары. Калктын басар жолуна чалгын салып турган кеменгерлер” [2.197] – деп бийик баасын берет. Бул талдоо, бул көрөгөчтүк, бул баа публицисттин жөн жай гана катардагы изилдөөлөрүнөн чыккан ой-пикирлери деп айтууга болбойт, бул талдоо аркылуу публицист Советбек Байгазиев өзүнүн мекенчилдик жүрөгүн, улуттун эртеңине көз чаптырып, алысты көрө билген даанышмандыгын көрсөтүп тургандагысы деп билебиз. Анткени, мындай жалындуу салыштыруу, мындай атуулдук таамай ойлор чыныгы жүрөктөн гана, чыныгы дилден гана чыгышы мүмкүн эле.

Чыныгы дил, чыныгы жүрөк демекчи, Советбек Байгазиевдин мына ушул Манас менен Айтматов деген эки ааламдын ашташкан, бириккен жеринде Байгазиевдин табылгасы – ошол Манас менен Айтматовдун улуулугунун сырын ачып бергендигинде болгон.

Ал корутунду иретинде жазылган “Айкөл Манас менен Ч.Айтматовдун адамзатка сабагы же дүйнөнү сүйүү сактап калат” деген бөлүгүндө эки зор ааламдын улуулугунун сыры – “сүйө билүү” формуласын билгендиги экендигин укмуштуу бир энтузиазм менен публицист өзүнүн сүйө билүүчүлүк зор касиетин да ачыктап жазган.

“Жүрөгүндө сүйүү бар адам бардык нерсени түшүнөт, ага бүткүл дүйнө, бүткүл аалам кымбат” – деген Айтматовдун асыл оюнан Манастын мекенди сүйө билгендиги,

Алмамбеттин Манаска, кыргызга берилип, сүйүп кызмат кылгандыгы туурасында дүйнөнү сүйүү сактай тургандыгын эскертип келип, Манас менен Айтматов ата журтту, адамзатты бир бүтүн нерсе катары көрүп, чын пейилинен сүйгөндүгүн айтып, жүрөктөрү сүйүүгө толгон Алмамбет, айкөл Манас, Айтматов дүйнө үчүн гуманисттик улуулукун үлгүлөрү деп атаган.

Жыйынтыктап айтканда, публицист С.Байгазиев Айтматов менен Манасты айкалыштырып изилдөө аркылуу улуттун рухий уюткусунун пайдубалын дагы бир ирет бекемдеп, кыргыз публицистикасына өзгөчө салым кошо алган.

Колдонулган абадияттар:

1. Айтматов Ч. Байыркы кыргыз рухунун туу чокусу. - Чыгармалардын жыйнагы. 8-том. – Б.:2009-ж. 9-18-беттер.
2. Байгазиев С. Манас жана Айтматов. Публицистикалык чыгармалардын 6 томдугу. 1-китеп. –Б.: - 2020. 190-бет.
3. Манас энциклопедиясы. – Б.: - 1995-ж. 416-бет.

List of used literature:

1. Aitmatov Ch. The peak of the ancient Kyrgyz spirit. - Collection of works. Volume 8 - B.: 2009. Pages 9-18.
2. Baygaziev S. Manas and Aitmatov. 6 volumes of journalistic works. Book 1.-B.: - 2020. p.190.
3. Encyclopedia of Manas. - B.: - 1995. Pp. 416.

Рецензент: филол.и.к., доцент Жаныбаева Майрам

УДК 821(575.2)

DOI 10.33514/ВК-1694-7711-2021-1 (1)-33-38

Нышанбаева Ж. М.

И. Арабаев атындагы КМУнун аспиранткасы

Нышанбаева Ж. М.

Аспирантка КГУ И. Арабаева

Nyshanbaeva Zh. M.

Postgraduate student of KSU I. Arabaeva

**КЫРГЫЗ ТИЛИНИН БАЙЫРКЫ МЕЗГИЛГЕ ТААНДЫК СЫНЧЫЛ ОЙ
ЖҮГҮРТҮҮ - АДАМДЫН АКЫЛ-ЭС БӨЛҮГҮНҮН ӨЗГӨЧӨ АБАЛЫ ЖӨНҮНДӨ
КРИТИЧЕСКОЕ МЫШЛЕНИЕ КЫРГЫЗСКОГО ЯЗЫКА ДРЕВНОСТИ -
ОБ ОСОБОМ СОСТОЯНИИ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО РАЗУМА
CRITICAL THINKING OF THE KYRGYZ LANGUAGE OF ANTIQUITY - ABOUT THE
SPECIAL STATE OF THE HUMAN MIND**

Аннотация: Бул макалада кыргыз тилинин байыркы мезгилге таандык сынчыл ой жүгүртүү - адамдын акыл-эс бөлүгүнүн өзгөчө абалы деген багыттагы автордун изилдөөсү камтылган Ошентип, сынчыл ой жүгүртүү, адамдын акыл-эс бөлүгүнүн өзгөчө абалы катары, илгерки замандарда пайда болуп, ар кандай даанышмандар, кеңешчилер, ойчулдар жана жөнөкөй адамдар татаал турмуштук маселелерди тез арада чечүү зарылчылыгына туш болушкан. Булар алардын иш-аракеттеринин варианттары жөнүндө кызуу кандуулук менен

ойлонуп, логиканы толук кубаттуулукка буруп, окуялардын өнүгүү ыктымалдуулугун жана алардын таасиринин кесепеттерин кылдаттык менен карап чыгууну талап кылган..

Аннотация: Данная статья содержит авторское исследование древнего критического мышления кыргызского языка - особого состояния человеческого разума. Мыслители и простые люди столкнулись с острой необходимостью решения сложных жизненных проблем. От них требовалось хорошенько подумать над вариантами своих действий, задействовать логику в полную силу, тщательно взвесить вероятность развития событий и последствия их воздействия.

Annotation: This article contains the author's study of the ancient critical thinking of the Kyrgyz language - a special state of the human mind. Thinkers and ordinary people are faced with an urgent need to solve complex life problems. They were required to think carefully about the options for their actions, to use logic in full force, carefully weigh the likelihood of events and the consequences of their impact.

Негизги сөздөр: Сынчыл ой-пикир, окуучулар, коом, мектеп, класс, технология, калыптандыруу, жамаат.

Ключевые слова: Критическое мышление, ученики, общество, школа, класс, технология, образование, сообщество.

Key words: critical thinking, students, society, school, classroom, technology, education, community.

Билим берүүнүн негизги максаттарынын катарында доктринада: балдардын жана жаштардын ар тараптуу жана өз убагында өнүгүшү, алардын чыгармачылык жөндөмдүүлүктөрү, өзүн-өзү тарбиялоо жөндөмдөрүн калыптандыруу, инсанды өзүн-өзү ишке ашыруу; бирдиктүү дүйнө тааным жана заманбап калыптануу балдардагы жана жаштардагы илимий дүйнө таанымдын байытуу жана жогорулатуу- деген принциптер бар экендигин айтып коюу зарыл. Бул максаттарга чыгармачыл жана сынчыл ой жүгүртүүнүн табияты, ошондой эле аны өнүктүрүүнүн методдору жана каражаттары жөнүндө билимибизди тактап жана толуктамайынча жетишүүгө болбойт.

Тилдин материалдык жактан функционалышы тарыхый-социалдык чөйрө курчаган индивиддин психологиялык жүрүм туруму менен тыгыз байланыштуу. Демек адам баласынын тили - өзүнчө структурага жана мааниге ээ болгон сейрек кездешүүчү кубулуш. Ал адамдарды бири-бири менен өз ара байланыштырып туруучу негизги курал гана болуп саналбастан, конкреттүү тилде сүйлөгөн элдин, улуттун тарыхын, маданиятын, адабиятын, каада-салтын, нарк-насилин, психологиясын, философиясын ичине камтыган курулуш да болуп саналат. Окумуштуулар азыркы учурда дүйнө жүзүндө 7000ден ашуун тил бар деп жүрүшөт. Бул да так маалымат эмес, мүмкүн андан да көптүр. Ошол тилдердин арасында аз болгондо алты миң жылдык тарыхты кечирген, Орто Азиядагы эң байыркы элдердин бири болуп эсептелген кыргыз элинин улуттук тили - кыргыз тили да кирет.

Академик Б.М. Юнусалиев кыргыз тилинин өнүгүшүн үч мезгилге бөлүштүрөт:

1. Байыркы мезгил (VIII- IX к).

2. Ортоңку мезгил (X-XV к).

3. Жаңы мезгил (XV к башталат): а) XV - XVIII к. кыргыз урууларынын түштүк аймагында жашашы, иран, араб сөздөрүнүн кыргыз тилине кириши; б) XVIII-XX к. Октябрь революциясына чейинки мезгил; в) Совет мезгили – 1917- жылынан тартып[1].

1. Байыркы кыргыз доору. Бул доор биздин замандын V-X кылымдарына туура келет. Тюркология илиминде кыргыз тилинин калыптанышы жана тарыхый жактан өнүгүшү жөнүндө бирдиктүү пикир жок. Кыргыз тилинин калыптанышы жана тарыхый жактан өнүгүшү жөнүндө орус окумуштуулары академик А. А. Самойлович[2], профессор Н. А. Баскаков[3] 1950-жылдардагы түрк тилдерин изилдеген эмгектеринде учкай жазып кетишет. Алардын пикирлери боюнча кыргыз элдик оозеки тилинин калыптаныш тарыхы үч доорду камтыйт. Бул пикирди академик Б. М. Юнусалиев[1] дагы 1959-жылдары жазган илимий иштеринде ырастап кеткен. Кыргыз оозеки тили менен кошо кыргыз жазма тили пайда болгондугу тарыхта белгилүү экендигин айрым окумуштуулар айтып келген. Байыркы кыргыздардын биздин доорго чейин жеткен китептери - таштагы оймо-чиймелери жана жазуулары болуп эсептелинет. Кыргыз тили тарыхый узак мезгилди басып өткөн. Кыргыздар б.з. чейинки алтынчы кылымда эле ЭнеСайда өздөрүнүн алгачкы мамлекетин түзүшкөндүгү белгилүү. Байыркы кыргыздар биздин заманга чейинки доордо эле тарыхта белгилүү болгондой Орхон Энесай жазууларын пайдаланышкан. Азыркы учурда табылган байыркы кыргыздардын таш жазууларынын саны 120дан ашып калды. Алардын көпчүлүгү Орхон-Энесай, Миң-Суу өрөөнүндө 85, Монголияда, Таласта, Фергана, ЫсыкКөлдө, Кавказда, атүгүл Венгрияда жолуккан жазуулар бар. Белгилүү тюрколог И. А. Батмановдун[4] пикири боюнча булардын таралган борбору байыркы кыргыздар жашаган жерлерге туура келет. Энесай эстеликтеринин качан жазылгандыгы жөнүндө так маалымат жок. В. В. Радлов[5] б. з. 7-8-кылымда пайда болгон дейт, С. Е. Малов[6] шарттуу түрдө 5-6-кылымга такайт, ал эми И. Батманов Таластан табылган жазуулардын Энесайдагы кыргыздар 5-9 кылымда ала келген болуш керек деген божомолун айтат. Орхон-Энесай текстерин түзүүчүлөр колдонгон жазуулар өзүнчө бир белгилердин бирдиктүү системасын түзөт. Алар статистикалык жагынан гана айрымаланат. Орхон эстеликтери жогортон төмөн, оңдон солго карай окулуп, жазылат. Анда баш жана кичине тамгалар жок. Энчилүү жана жалпы аттар бирдей даражада жазылган. Сан атоочтор сан менен эмес тамга менен белгиленген. Үндүү тыбыштар сөз ичинде бирде жазылса, бирде жазылбай калган. Орхон-Энесай эстеликтеринде сакталган байыркы кыргыз алфавити 38 тыбыштан турат. 10 кылымдын аягында кыргыздар Орхон-Энесай жазмасынан уйгур жазмасына өтүшкөн. Орхон-Энесайдагы руна жазма эстеликтерин В. В. Радлов, Е. Малов сыяктуу окумуштуулар кыргыздыкы деп эсептешет. Чынында эле кыргыздар ошол руна жазма эстеликтери табылган Энесайдагы Миңсуу ойдуңунда V кылымдарда мекендегини белгилүү. V-VI кылымдарда Ортоңку Эне-Сай ойдуңун ээлеген кыргыздар мамлекет түзгөндүгү, алар Алтай, Саян, Кан тоолорунун жака белинде Айдың көлдүн жээгинде көчүп-конуп жүрүшкөндүгү тарыхый булактарда жазылат. VII кылымдын аягында Көгмөндү ойдуңунда көчүп жүрүшкөн кыргыздар Барсбекти хан көтөрүшкөн. Миңсуу өрөөнүндөгү Айдың көлдүн тегерегинен табылган таш жазууларда кыргыз каганы Барсбекти жана Тибетке элчи болуп кеткен иниси жөнүндө жазуулар бар экендигине күбө болобуз. Орхон-Энесай жазууларындагы текстерде Барсбек жөнүндө төмөнкүдөй маалымат кездешет: Барс бег эрти, каган ат бунта биз биртимиз, сиңлим кунчуйуг биртимиз; өзи йаңылты, каганы өлти, будуны күң кул болты. «Көгмен пир суб иднсиз калмазун», - тийин, аз кыркыз будуныч йарат (ып) келтимиз сүңүс демиз илин... Йашына кыркыз тана сүледимиз; сүңүч батыма карыг сокипен, көгмен йышыч тога йорып, кыркыз будуныг уда басдымыз; Кыркыз каганын өлтүртүмиз, илин алтымыз... башлайу кыркыз каганыг бал-бал тиктим...» (Орхон-Энесай текстери, 1982, 54-67). Азыркы кыргыз тилине бул текст мындай

каторулат: «Барсбек эле каган атагыңды мында биз бердик, синдимди жар кы-лып бердим. өзү жаңылды, каны өлдү, эли күң, кул болду. Көгмөн жер суусу ээсиз калбасын деп, аз кыргыз элин (журтун) карап келдик, сүнгүштүк (найза сайыш-тык) эли менен... Жазында кыргызга карай жортулдадык. Сүңгү (найза) бою карды жиреп, көчмөн черик (жышын) ашып кыргыз журтун уйкуда бастык... Кыргыз канын өлтүрдүк, элин алдык (чаптык)... Кыргыз каганды баштап балбал тиктим...». Мына ушул жазууларда сынчыл ой-пикирди туюнткан маанилер бар экени талашсыз. Ушул жазуудагы сынчыл ой жүгүртүү деген түшүнүк көптөгөн изилдөөчүлөрдүн көңүлүн бурду. Бул кокусунан эмес. Адамдын ишмердигинде критикалык ой жүгүртүү ажырагыс байланышта. Адам сын көз-караш тууралуу эч нерсе билген эмес болушу мүмкүн, бирок, анын ой жүгүртүүсү ар дайым сын орнотуу ушул болот. «Барсбек эле каган атагыңды мында биз бердик, синдимди жар кы-лып бердим. өзү жаңылды, каны өлдү, эли күң, кул болду» - деген сөздү алсак, сынчыл ой-пикирдин жогоруда белгиленген аспектилери ойдун тарыхы сынчыл ой жүгүртүүнүн ажырагыс элементи болуп саналат деген жыйынтыкка алып келет. Көйгөйлөрдү сынчыл ой-жүгүртүү жөнүндө маселени, кандайча болуп негизги идея сынчыл ой-жүгүртүү экенин далилдөө кыйынчылыкка турбайт. Бул суроого берилген жооптун бир мүмкүндүгү таратуунун формалдуу жана формалдуу эмес ыкмаларынын өз ара мамилелеринин көйгөйлөрүн кароо менен өтүп, буга байланыштуу – ой жүгүртүүнүн көйгөйлөрүн талкуулоо менен кесилишет. Барсбектин тегерегиндеги ой-толгоо, болгон окуянын эмес, келип чыккан доорунда сынчыл ой жүгүртүүнүн маанисин баяндайт. Ошондой эле сынчыл ой жүгүртүү күнүмдүк турмушта натыйжалуу чечимдерди кабыл алууга жардам берет дегендикти камтыйт. Сынчыл ой-пикирдин интеллектуалдык тамырлары абдан эле байыркы экени талашсыз, бул тууралуу жана анын эч ким "кадыр-барктуу" адамдардын көз каранды болушу мүмкүн экенин тастыктаган кыраакылык бар экенин сезип турабыз. Сынчыл ой-пикир байыркы адамдар бийлик жана жогорку абалды болушу мүмкүн экенин көрсөтүп турат, алар сынчыл ой-пикирди акырындык менен жана сарамжалдуу пайдалана билгендигин далилдеп турат.

Орхон-Энесай жазууларында кыргыздар жөнүндө көптөгөн маалыматтар бар. 1909-жылы түштүк Монголиядан Г. И. Рамстетд[7] тарабынан табылган «Кыргыз уулуна» арналган текстте мындайча жазылган: «Мен Йаглакар хандарын Уйгур өлкөсүнөн кууп чыктым. Мен кыргыз уулумун. Мен Бой-ла-Кутлуг-Йарган. Мен - Буйрук Кутлуг Багатаркан еге. Менин атагым чыгыш менен батышка тарады. Мен бай элем: ме-нин ондогон айылым, менин жылкыларым сан жеткис эле. Менин жети иним, үч уулум, үч кызым бар болчу. Өз уулдарымды үйлөнтүп, кыздарымды калыңсыз күйөөгө бердим. өз наасатчыма (дин боюнча) мен жүз тору ат бердим. Мен уул, кыздарымдын балдарын көрдүм. Эми мен өлдүм, мен (алардан) кеттим! Менин уулдарым! Адамдар арасында менин насаатчымдай болгула! Ханга кызмат өтөгүлө! Эр болгула!» (Орхон-Енисей тексттери, 1982, 190-191). Бул жазуу VIII кылымдардагы байыркы кыргыздарга таандык. Ушул жазуулардан да сынчыл ой-пикирдин мезгилге таандык болгон касиетин аныктасак болот. Анткени ошол кылымдарда, тактап айтканда, VIII-IX кылымдарда, кыргыздар «Улуу держава» күтүп, уйгурлар жана башка элдер менен тең ата болуп турушкан. Белгилүү тюрколог, кыргыз тарыхынын күйөрманы Ю. С. Худяков Алтайдан жакында кытай императорунун кыргыз каганына жиберген IX кылымга таандык мрамор ташын тапкандыгын, ал ташта төмөнкүдөй жазуу болгондугун зор шык-таануу менен жазат: «Жакында эле Тоолуу Алтай аймагынан кыргыздардын тарыхы тууралуу жаңы далилдерди таптык. Андан мурда изилдөөлөрдү Хакасияда жүргүзгөнбүз.

Кытай императору Кыргыз каганына жиберген мрамор табличкаларын тапканбыз. Анда Кыргыз каганынын баатырдык иштери, даанышмандыгы баяндалган. Андагы бир маанилүү нерсе-кагандын кайсыл убакта жашаганы жазылып калыптыр. 866-жыл экен. Бул кытайды Тань династиясы башкарып турган мезгил. Башкача айтканда, мындан, ошондогу Кыргыз каганаты Тань империясы менен жакшы мамиледе турганын ачык байкайбыз» (Худяков, Итоги и перспективы изучения истории и культуры кыргызов в Саяно-Алтае и Центральной Азии. Бишкек, 2001, 26). VIII кылымдын башталышында Орто Азияны арабдар басып алышкан. Алар араб тилин, ислам динин, араб маданиятын басып алган элге таңуулай башташкан. Жергиликтүү элге араб жазуусун үйрөтүү күч алган. IX-XI кылымдарда Орто Азияга, анын ичинен Кыргыз жерине саякатчылар, дин кызматкерлери көп келип, жергиликтүү элдин жашоо-турмушун, жер шартын, табиятын тилин, маданиятын, жолдорун жазып кетишкен. Мына ошентип улуу ислам маданияты кыргыздарга акырындап кирип, анын баалуулуктары ар тараптуу жайылып, коомчулукка сиңе баштаган.

Ошентип, сынчыл ой жүгүртүү, адамдын акыл-эс бөлүгүнүн өзгөчө абалы катары, илгерки замандарда пайда болуп, ар кандай даанышмандар, кеңешчилер, ойчулдар жана жөнөкөй адамдар татаал турмуштук маселелерди тез арада чечүү зарылчылыгына туш болушкан. Булар алардын иш-аракеттеринин варианттары жөнүндө кызуу кандуулук менен ойлонуп, логиканы толук кубаттуулукка буруп, окуялардын өнүгүү ыктымалдуулугун жана алардын таасиринин кесепеттерин кылдаттык менен карап чыгууну талап кылган. Ошентип, буга жөндөмдүү адамдар зарыл болгон акыл-эс концентрациясына жетишип, аларга жүктөлгөн бардык тапшырмаларды мүмкүн болушунча тез арада аткарышты. Ушул оор кырдаалдардын биринин мисалы катары азыркы учурда дагы деле болуп жаткан ар кандай амалкөй саясий интригаларды элестетүүгө болот. Макулдашуунун катышуучуларынын айрым иш-аракеттери менен эмне болорун мүмкүн болушунча так эсептөө үчүн, боло турган нерселердин бардыгын өз алдынча жана сырттан жардамсыз ойлонуп, андан кийин бардык туура эмес чечимдерди тазалап, бирин тандап алуу керек экендиги кырдаалдын ушул түрүнө эң туура жана ылайыктуу болору шексиз. Сынчыл ой жүгүртүүнүн тарыхы, негизинен, курчап турган дүйнөдө жана аны мекендеген адамдардын аң-сезиминде сапаттуу өзгөрүүлөрдүн татаал жана куулук пландарын иштеп чыккан көрүнүктүү тарыхый инсандардын ишмердүүлүгүндө чагылдырылат. Ошентип, ачык же тымызын алдоо жолу менен мүмкүн болушунча көп жолдоочуларды тартуу үчүн, ошондой эле акылдуулугу төмөн адамдардын ой жүгүртүүсүн күчтүү инсандар менен иштөө үчүн жаңы идеологиялар түзүлдү. Педагогика илим катары түзүлгөндөн кийин, илимпоздор адамдын акыл-эс жаатында ар кандай эксперименттерди жүргүзүп, критикалык ой жүгүртүү кубулушун иликтей башташты. Окумуштуулардын ар бир тобу өзүнүн уникалдуу натыйжаларын алуу менен, өздөрүнүн уникалдуу изилдөө иштерин жүргүзүштү.

Пайдаланылган адабияттар:

1. Юнусалиев Б.М. Избранные труды / Б. М. Юнусалиев; [Редкол.: Б. О. Орузбаева (пред.) и др. - Фрунзе : Илим, 1985. - 509 с
2. Самойлович Александр Николаевич // [Большая советская энциклопедия](#): [в 30 т.] / под ред. [А. М. Прохорова](#) — 3-е изд. — М.: [Советская энциклопедия](#), 1969.

3. Баскаков Н. А. Историко-типологическая морфология тюркских языков: (Структура слова и механизм [агглютинации](#)) / Отв. ред. акад. [А. Н. Кононов](#); Институт языкознания АН СССР. — М.: Наука, 1979. — 276 с.
4. Батманов И.А. Краткое введение в изучение киргизского языка [Текст] / И. А. Батманов ; Кирг. филиал Акад. наук СССР. Ин-т языка, лит-ры и истории. — Фрунзе : Киргизгосиздат, 1947 (тип. № 1). — 115 с.
5. Радлов Василий Васильевич // [Большая советская энциклопедия](#): [в 30 т.] / под ред. [А. М. Прохорова](#) — 3-е изд. — М.: [Советская энциклопедия](#), 1969.
6. Малов С.Е. Шаманский камень «яда» у тюрков Западного Китая // [Советская этнография](#). 1947. № 1. С. 151
7. Рамстедт Г. I. Этимология имени Ойратъ // Сборник въ честь семидесятилетия Г.Н. Потанина. Записки императорскаго русскаго географическаго общества по отдѣленію этнографіи. Томъ XXXIV / ред. А. Д. Рудневъ. — С.-Петербургъ: Типографія В. О. Киршбаума (отдѣленіе), Новоисаакіевская, 20. 1909. — С. 547–558.

List of used literature:

1. Yunusaliev B.M. Selected works / B. M. Yunusaliev; [Editorial board: B.O. Oruzbaeva (pre.) And others - Frunze: Ilim, 1985. - 509 p.
2. Samoilovich Alexander Nikolaevich // Great Soviet Encyclopedia: [in 30 volumes] / ed. A.M. Prokhorov - 3rd ed. - M.: Soviet Encyclopedia, 1969.
3. Baskakov NA Historical and typological morphology of Turkic languages: (The structure of the word and the mechanism of agglutination) / Otv. ed. acad. A. N. Kononov; Institute of Linguistics of the Academy of Sciences of the USSR. - M.: Nauka, 1979. -- 276 p.
4. Batmanov I.A. A brief introduction to the study of the Kyrgyz language [Text] / IA Batmanov; Kirg. branch of Acad. Sciences of the USSR. Institute of language, literature and history. - Frunze: Kirgizgosizdat, 1947 (type. No. 1). - 115 p.
5. Radlov Vasily Vasilievich // Great Soviet Encyclopedia: [in 30 volumes] / ed. A.M. Prokhorov - 3rd ed. - M.: Soviet Encyclopedia, 1969.
6. Malov S.E. Shaman stone of "poison" among the Turks of Western China // Soviet ethnography. 1947. No. 1. P. 151
7. Ramstedt G. I. Etymology named after Oirat // Collection in honor of G.N. Potanin. Notes of the Imperial Russian Geographical Society for the Separation of Ethnography. Volume XXXIV / ed. A. D. Rudnev. - St. Petersburg: Printing house V. O. Kirshbaum (branch), Novoisaakiyevskaya, 20. 1909. - pp. 547–558.

Рецензент: филол.и.д., профессор Дарбанов Б.Е.

УДК 372.8

DOI 10.33514/BK-1694-7711-2021-1 (1)-39-44

Нышанбаева Жанылай Манасовна

И. Арабаев атындагы КМУнун аспиранткасы

Нышанбаева Жанылай Манасовна

Аспирантка КГУ И. Арабаева

Nyshanbaeva Zhanylai Manasovna

Postgraduate student of KSU I. Arabaeva

**МААЛЫМАТ ТЕХНОЛОГИЯСЫ АРКЫЛУУ БАШТАЛГЫЧ КЛАССТЫН
ОКУУЧУЛАРЫНЫН СЫНЧЫЛ ОЙ ЖҮГҮРТҮҮСҮН ӨНҮКТҮРҮҮ
РАЗВИТИЕ КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ У УЧАЩИХСЯ
НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ С ПОМОЩЬЮ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ
DEVELOPMENT OF CRITICAL THINKING IN PRIMARY SCHOOL CHILDREN
USING INFORMATION TECHNOLOGY**

Аннотация: Бул макалада маалымат технологиясы аркылуу башталгыч класстын окуучуларынын сынчыл ой жүгүртүүсүн өнүктүрүү маселелери каралган. Коомду маалыматташтыруу шартында сынчыл ой жүгүртүү тажрыйбасы орто билим берүүнүн мазмунунун маанилүү компоненти болуп калат. Сынчыл ой жүгүртүүнү окутуунун билим компоненти сынчыл ой жүгүртүүнүн маңызын жана өзгөчөлүктөрүн ачуучу түшүнүктөрдү, логиканын эрежелери, анализ, жалпылоо, салыштыруу, классификация, сынчыл ой жүгүртүүнү калыптандыруу жолдору, сынчыл жана чыгармачыл ой жүгүртүүнүн окшоштуктары жана айырмачылыктары жөнүндө түшүнүктөрдү камтыйт. Сынчыл ой жүгүртүүнү мүнөздөөчү интеллектуалдык көндүмдөрдө өзгөчө мааниге ээ болот: көйгөйдү аныктоо, маалыматтагы аргументтерди жана жүйөлөрдү талдоо, карама-каршылыктарды аныктоо, ишенимдүүлүктү баалоо критерийлерин иштеп чыгуу, маалымат булактары, электрондук булактар менен иштөө, алардагы негизги жана кошумча фактылар, салыштыруу, жалпылоо, себеп-натыйжа байланыштарын орнотуу, фактыларды, кубулуштарды жана процесстерди классификациялоо, маалымат менен иштөөнүн жүрүшүндө эвристикалык, көйгөйлүү ыкмаларды колдонуу.

Аннотация: В статье рассматривается развитие критического мышления у учащихся начальной школы с помощью информационных технологий. В условиях информатизации практика критического мышления становится важной составляющей содержания среднего образования. Образовательный компонент обучения критическому мышлению включает концепции, раскрывающие сущность и особенности критического мышления, правила логики, анализа, обобщения, сравнения, классификации, способы формирования критического мышления, сходства и различия между критическим и творческим мышлением. Это особенно важно в интеллектуальных навыках, характеризующих критическое мышление: выявление проблем, анализ аргументов и мотиваций в информации, выявление противоречий, разработка критериев оценки достоверности, источников данных, работа с электронными источниками, их основные и дополнительные факты, сравнения, обобщения - Устанавливайте взаимосвязи, классифицируйте факты, явления и процессы, используйте эвристические методы решения проблем в процессе работы с информацией.

Annotation: The article examines the development of critical thinking in primary school students using information technology. In the context of informatization, the practice of critical thinking becomes an important component of the content of secondary education. The educational component of teaching critical thinking includes concepts that reveal the essence and features of critical thinking, the rules of logic, analysis, generalization, comparison, classification, ways of forming critical thinking, similarities and differences between critical and creative thinking.

This is especially important in the intellectual skills that characterize critical thinking: identifying problems, analyzing arguments and motivations in information, identifying contradictions, developing criteria for assessing reliability, data sources, working with electronic sources, their basic and additional facts, comparisons. , generalizations - Establish relationships, classify facts, phenomena and processes, use heuristic methods for solving problems in the process of working with information.

Негизги сөздөр: Сынчыл ой-пикир, логика, талкуу, баалоо, окуучулар, коом, мектеп, класс, технология, калыптандыруу, жамаат.

Ключевые слова: критическое мышление, логика, дискуссия, оценка, студенты, общество, школа, класс, технология, формирование, сообщество.

Key words: critical thinking, logic, discussion, assessment, students, society, school, class, technology, formation, community.

Илимдин интенсивдүү өсүшү, цивилизациянын өнүгүүсүнүн азыркы этабында маалымат алуунун жаңы ыкмаларынын тездик менен жайылышы улуттук билим берүү тутумунун артыкчылыктануу милдеттеринин катарына коюлуп, жаштарды өндүрүмдүү жашоого жана маалымат менен иштөөгө даярдоодо коомдун ролу чоң. Бул көйгөйдү ийгиликтүү чечүү үчүн, жаштарды келип түшкөн маалыматтарды критикалык талдоого, анын негизинде жүйөлөштүрүлгөн тыянактарды түзүүгө, алган билимдерин жана көндүмдөрүн гуманисттик баалуулуктардын контекстинде чыгармачылык менен колдонууга үйрөтүү маанилүү. Окуучулар азыркы Кыргызстандагы эң көп жана жигердүү социалдык топтордун бири. Каралып жаткан көйгөй боюнча алдыңкы чет элдик жана ата мекендик эксперттердин түшүнүктөрүн талдоо, тутумдаштыруу жана жалпылоо маалыматтык технологиялар аркылуу сынчыл ой жүгүртүүнүн өнүктүрүүнүн теориялык жана педагогикалык потенциалын түзгөн төмөнкү жоболорду бөлүп көрсөтүүгө мүмкүндүк берди. Сынчыл ой жүгүртүү - бул адамга сунуш кылынган көз караш же жүрүм-турум модели жөнүндө туура ой жүгүртүүгө мүмкүндүк берген акыл-эс иш-аракетинин өзгөчө түрү. Бул айрым фактыларга, ченемдерге жана баалуулуктарга шайкештигин аныктоо үчүн билдирүүлөрдү текшерүүгө багытталган акыл-эс аракеттеринин ырааттуулугу [1].

Сынчыл ой жүгүртүүнүн структурасында логикалык операциялар өзгөчө мааниге ээ: анализ, синтез, салыштыруу, жалпылоо, абстракциялоо [2]. Сынчыл ой жүгүртүү креативдүү ой жүгүртүү менен тыгыз байланыштуу, ал чыгармачыл ой жүгүртүүнүн өнүгүшүнүн башталышы болуп саналат (С. Заир - Бек). Ой жүгүртүүнүн бул түрү өзүнүн акыл-эс ишмердүүлүгү жөнүндө ой жүгүртүүнүн болушун, концепциялар, чечимдер, корутундулар менен иштөө жөндөмдүүлүгүн, аналитикалык ишмердүүлүк жөндөмүн өркүндөтүүнү, ошондой эле башка адамдардын ушул сыяктуу мүмкүнчүлүктөрүн баалоону болжолдойт [3].

Критикалык ой жүгүртүү аргументтүүлүгү жана соттордун логикалуулугу, көйгөйлөрдү жана татаал маселелерди тактоого умтулуусу, ачык ой жүгүртүүсү жана

объективдүүлүгү, аргументтердин тайманбастыгы, формулировкаланган жоболордун тактыгы, маалыматтын ачык-айкындуулугу, карама-каршы фактыларды аныктоо жөндөмү менен айырмаланат [4]. Сынчыл ой жүгүртүү индивидуалдык гана эмес, эрктик жана эмоционалдык чөйрөлөр менен да байланышкан [5].

Окуучуларга критикалык ой жүгүртүүнү өрчүтүү атайын уюштурулган окуу кырдаалдарында репродуктивдик көндүмдөрдү калыптандыруудан башталып, алынган билимге жана көндүмдөргө негизделген иш-аракетти жаратуунун чыгармачыл ыкмаларын калыптандыруу менен аякташы керек [6]. Когнитивдик ишти эффективдүү уюштуруу үчүн ой жүгүртүүнүн эки түрүн - критикалык жана креативдикти өздөштүрүү керек, анткени чыгармачыл ой жүгүртүү чындыкты таанып-билүүнүн чыгармачыл жолдорун түзүүгө жана жаңы интеллектуалдык продуктту түзүүгө өбөлгө түзөт.

Сынчыл ой жүгүртүүнүн системаны түзүүчү мындай мүнөздөмөлөрү, мисалы фактыларды, кубулуштарды, процесстерди критикалык талдоо жана баалоо жөндөмдүүлүгү, соттордун көзкарандысыздыгы жана оригиналдуулугу, интеллектуалдык көйгөйлөрдү чечүүдө иш-аракеттердин ырааттуулугу жана ырааттуулугу, дисциплиналар аралык байланыштарды түзүү, салыштыруу жана изилденген маалыматты классификациялоо, өзүнүн психикалык иш-аракетин чагылдыруу окуучулардын таанып-билүү иш-аракетинин структурасында өзгөчө мааниге ээ болот. Анткени алар изилденип жаткан маселени кылдат негиздөөгө, аны чечүүнүн жолдорун тутумдуу издөөгө багытташат, аларга мүмкүнчүлүк берет жаңы интеллектуалдык менчикке ээ болгондо, ой жүгүртүүнү түптөөдө жана акыл-эс жана изилдөө жөндөмдөрүн калыптандырууда карама-каршы маалымат менен иштөө үчүн негизги интеллектуалдык көндүмдөрдү ийгиликтүү колдонуу.

Маселелер боюнча адистердин эмгектеринде баяндалган жоболорду эске алуу менен, биз маалыматтык технологиялар аркылуу сынчыл ой жүгүртүүнү өркүндөтүү үчүн арналган педагогикалык моделди колдонуу максатка ылайыктуу деген жыйынтыкка келдик. Белгилүү бир идеялар, түшүнүктөр, таанып билүү жана чыгармачылык иш-аракеттердин методдору түрүндө изилдөө. Жарым-жартылай моделдин артыкчылыктары - аны жүзөгө ашыруунун жүрүшүндө логикасы, структурасы, мазмунунун сакталышы жана ошол эле учурда мазмунунун ортосундагы байланыштын негизинде сынчыл ой жүгүртүүнү өркүндөтүү маселелерин чечүү үчүн ыңгайлуу шарттар түзүлгөн.

Коомду маалыматташтыруу шартында сынчыл ой жүгүртүү тажрыйбасы орто билим берүүнүн мазмунунун маанилүү компоненти болуп калат. Сынчыл ой жүгүртүүнү окутуунун билим компоненти сынчыл ой жүгүртүүнүн маңызын жана өзгөчөлүктөрүн ачуучу түшүнүктөрдү, логиканын эрежелери, анализ, жалпылоо, салыштыруу, классификация, сынчыл ой жүгүртүүнү калыптандыруу жолдору, сынчыл жана чыгармачыл ой жүгүртүүнүн окшоштуктары жана айырмачылыктары жөнүндө түшүнүктөрдү камтыйт. Сынчыл ой жүгүртүүнү мүнөздөөчү интеллектуалдык көндүмдөрдө өзгөчө мааниге ээ болот: көйгөйдү аныктоо, маалыматтагы аргументтерди жана жүйөлөрдү талдоо, карама-каршылыктарды аныктоо, ишенимдүүлүктү баалоо критерийлерин иштеп чыгуу, маалымат булактары, электрондук булактар менен иштөө, алардагы негизги жана кошумча фактылар, салыштыруу, жалпылоо, себеп-натыйжа байланыштарын орнотуу, фактыларды, кубулуштарды жана процесстерди классификациялоо, маалымат менен иштөөнүн жүрүшүндө эвристикалык, көйгөйлүү ыкмаларды колдонуу.

Чыгармачылык ишмердүүлүктүн тажрыйбасына ээ болуу, мурун алган билимин жана билгичтиктерин стандарттык эмес кырдаалга көз карандысыз өткөрүп берүүнү, маалымат технологияларынын жардамы менен чыгармачыл маселелерди түзүп, чече билүүнү, өзүн келечектеги кесиптик ишмердүүлүктүн предмети катары түшүнүүнү болжолдойт, омуртка, өз алдынча билим берүү стратегияларын тандоо, иштеп чыгуу жана ишке ашыруу жөндөмдүүлүгү.

Эмоционалдык-баалуулук компоненти ар кандай көз караш менен фактыларды жана кубулуштарды талдоо зарылдыгына ынанууну камсыз кылат, сынга оң көз караш, өзүн-өзү сындоо, оппоненттин аргументтерин жана жүйөлөрүн урматтоо, ой жүгүртүүнү жана жүрүм-турумун өзүн-өзү баалоо, алынган адеп-ахлактык жана маданий баалуулуктарды коомдо кабыл алынган маалыматтарды баалоо. Маалыматтык технологиянын жардамы менен окуучулардын сынчыл ой жүгүртүүсүн өнүктүрүүнүн жарым-жартылай моделин ишке ашыруунун маанилүү теориялык жана педагогикалык потенциалы болуп, чет өлкөлүк илимпоздор тарабынан иштелип чыккан критикалык ой жүгүртүүнү өнүктүрүү технологиясынын концепциясы саналат. Бул түшүнүктөр ар кандай семантикалык мазмунду камтыйт, бирок, биздин салыштырмалуу анализибиз көрсөткөндөй, аларда сынчыл ой жүгүртүү тажрыйбасын өздөштүрүү боюнча иш-аракеттердин ырааттуулугун ачып берген инварианттык баскычтар бар. Бул этаптарга төмөнкүлөр кирет: 1) угуучулардын болгон билиминин актуалдаштырылышы (мотивация); 2) жаңы маалыматты түшүнүү, аны чечүү жолдорун тандоо; 3) чагылдыруу - изилденип жаткан материалга карата жеке мамилени калыптандыруу.

Окуу процессинин логикасына ылайык, бул баскычтар алынган билимди, аны практикада, жаңы стандарттуу эмес кырдаалда чечмелөө жолдорун колдонуу этабы менен толукталышы керек деп эсептейбиз. Сынчыл ой жүгүртүүнүн өнүгүү этаптарын ырааттуу жүзөгө ашыруу окутуучулардын акырындык менен, окутуучулардын жетекчилиги менен критикалык ой жүгүртүүнүн жана когнитивдик тажрыйбанын жогорку деңгээлине өтүүсүн камсыз кылат.

Башталгыч класстын окуучуларынын маалыматтык билим берүү чөйрөсүндө критикалык ой жүгүртүүнүн өнүгүшү өзүнө мүнөздүү өзгөчөлүктөргө ээ. Маалыматтык билим берүү чөйрөсү орусиялык изилдөөчүлөр тарабынан (В.П.Беспалко, Ю.С.Брановский, Э.С.Полат) педагогикалык тутумдун ажырагыс бөлүгү катары каралат, ал тиешелүү максаттары, милдеттери, мазмуну, технологиялары жана жүзөгө ашыруунун шарттары менен билим берүү процессинде аныкталат.

Башталгыч класстын окуучуларынын маалыматтык билим берүү чөйрөсүнүн иштөөсү көп компоненттүү, интегралдык жана адаптациялоо принциптерине негизделет, бул маалыматтык билим берүү чөйрөсүнүн функциялары билим берүү тутумунун максаттарына жана милдеттерине, анын структурасына жана принциптерине дал келет деп болжолдойт (Ю .V. Аксенов, А.В.Беляев, Д.А.Богданов). Изилдөөнүн натыйжасында биз башталгыч класстын окуучуларынын маалыматтык билим берүү чөйрөсү, эгерде бул окутуу, өнүктүрүү, тарбиялоо жана чыгармачылык функцияларын жүзөгө ашырууга шарт түзсө, башталгыч класстагы окуучулардын критикалык ой жүгүртүүсүн өнүктүрүүнүн маанилүү факторуна айланарын аныктадык.

Маалыматтык технологияны окутуу функциясы анын башталгыч класстын окуучулары тарабынан түшүнүктөрдү, сынчыл ой жүгүртүү түшүнүктөрүн таанып-билүү

иш-аракетинин феномени катары өздөштүрүүсүнө, башталгыч класстын окуучуларына издөө, иштеп чыгуу жана электрондук ресурстарды жана маалыматтык технологияларды колдонуу жөндөмүн үйрөтүүдө маалыматты баалоодон турат. Өнүгүү функциясы анын бардык компоненттери жана кызматтары акыл-эс операцияларын калыптандырууга (талдоо, салыштыруу, жалпылоо ж.б.), сүйлөөнү, эс тутумду, мотивациялык, эмоционалдык, эрктүү чөйрөлөрдү өнүктүрүүгө багытталгандыгында чагылдырылат. Маалыматтык технологиянын билим берүү функциясын ишке ашыруу башталгыч класстын окуучуларынын илимий дүйнө таанымын калыптандырууга, маданий жана адеп-ахлактык баалуулуктарды аң-сезимдүү тандоо үчүн шарттарды түзүүгө багыт алууну болжолдойт. Чыгармачылык функция чыгармачыл ой жүгүртүүсүн өнүктүрүүгө, өзүн чыгармачыл инсан катары андап билүүгө багытталат, жаңы билимдерди жана таанып билүү иш-аракеттеринин тажрыйбаларын иштеп чыгуу жана куруу мүмкүнчүлүктөрүн калыптандырат.

Башталгыч мектептерде маалыматтык билим берүү чөйрөсүнүн болушу окуу процессинде электрондук китепкана, электрондук окуу китептери, Интернет класстары сыяктуу окуу куралдарын жигердүү колдонуу менен мүнөздөлөт. Ушул куралдардын алкагында биз башталгыч класстын окуучуларында критикалык ой жүгүртүүнү калыптандыруу үчүн эң натыйжалуу маалыматтык технологияларды аныктадык: мультимедия куралдары, интернет технологиялары, Microsoft кеңсе пакети, окутуу программалары, онлайн тесттер.

Педагогикалык колдоо окуучулардын мотивациянын калыптанышына ыкчам жардам көрсөтүүгө, жаңы маалыматтын мазмунун түшүнүүгө, аны чагылдыруучу талдоого жана чыгармачыл колдонууга багытталган. Мугалимдин ролу - окутуунун конкреттүү шарттарын, окуучулардын жаш өзгөчөлүктөрүн жана индивидуалдык өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен окутуу курсунун мазмунунун негизинде алардын активдүүлүгүн жана өз алдынчалыгын стимулдаштыруу, маалыматты издөө, иштетүү жана колдонуудагы таанып-билүү иш-аракеттерин башкаруу жеке жана кесиптик өнүгүү үчүн. Изилдөөнүн жүрүшүндө башталгыч класстын окуучуларынын сынчыл ой жүгүртүүсүн маалыматтык технологиялар аркылуу өнүктүрүүдөгү педагогикалык колдоонун негизги түрлөрү аныкталды: түрткү берүүчү, насаатчы, кеңеш берүүчү, коммуникативдүү, түзөтүүчү.

Пайдаланылган адабияттар:

1. Линдсей, Г. Творческое и критическое мышление [Текст] / Г. Линдсей, Р.Ф. Томпсон, К.С.Халл // Хрестоматия по психологии: психология мышления / сост. Ю.Б. Гиппенрейтер. – М.: АСТ, 2008. – С. 111-114.
2. Мильруд Р.П., Максимова И.Р. Информационно-педагогические технологии в обучении иностранным языкам: сущность, история, современность // Иностранные языки в школе. – 2013. – №3. – С.39-47.
3. Джемс, У. Мышление [Текст] / У. Джемс // Хрестоматия по психологии: психология мышления / сост. Ю.Б. Гиппенрейтер. – М.: АСТ, 2008. – С. 2-9
4. Вертгеймер, М. Продуктивное мышление [Текст] / М. Вертгеймер; пер. с англ.; под ред. С.Ф. Горбова, В.П. Зинченко; вступ. ст. В.П. Зинченко. — М.: Оникс, 2012. — 336 с
5. Джемс, У. Мышление [Текст] / У. Джемс // Хрестоматия по психологии: психология мышления / сост. Ю.Б. Гиппенрейтер. – М.: АСТ, 2008. – С. 2-9.

6. Казанцева Д.Б., Христова Н.Ц. (ред.) Развитие творческого потенциала личности и общества Материалы международной научно-практической конференции. - Пенза – Решт: Научно-издательский центр «Социосфера», 2013 – 150 с.

List of used literature:

1. Lindsay, G. Creative and critical thinking [Text] / G. Lindsay, R.F. Thompson, K.S. Hull // Psychology Reader: Psychology of Thinking / comp. Yu.B. Gippenreiter. - M.: AST, 2008.- S. 111-114.
2. Milrud R.P., Maksimova I.R. Information and pedagogical technologies in teaching foreign languages: essence, history, modernity // Foreign languages at school. - 2013. - No. 3. - S. 39-47.
3. James, W. Thinking [Text] / W. James // Psychology Reader: Psychology of Thinking / comp. Yu.B. Gippenreiter. - M.: AST, 2008.-. P. 2-9
4. Wertheimer, M. Productive thinking [Text] / M. Wertheimer; per. from English; ed. S.F. Gorbova, V.P. Zinchenko; entry Art. V.P. Zinchenko. - M.: Onyx, 2012.- 336 p.
5. James, W. Thinking [Text] / W. James // Psychology Reader: Psychology of Thinking / comp. Yu.B. Gippenreiter. - M.: AST, 2008.- S. 2-9 p.
6. Kazantseva D.B., Hristova N.Ts. (ed.) Development of the creative potential of the individual and society Materials of the international scientific-practical conference. - Penza - Rasht: Scientific Publishing Center "Sociosphere", 2013 - 150 p.

Рецензент: филол.и.д., профессор Дарбанов Б.Е.

УДК:004+81'37(045)

DOI 10.33514/BK-1694-7711-2021-1 (1)-44-51

Укуева К.А., Жумалиева Г.Э., Бейшебаева Ж.А.

Ага окутуучу, компьютердик лингвистика жана маданий аралык байланыштар кафедрасы,
Н. Исанов атындагы КМКТАУ

филол.и.к., доцент, компьютердик лингвистика жана маданий аралык байланыштар
кафедрасы, Н.Исанов атындагы КМКТАУ,

Ага окутуучу, компьютердик лингвистика жана маданий аралык байланыштар кафедрасы,
Н. Исанов атындагы КМКТАУ

Укуева К.А., Жумалиева Г.Э., Бейшебаева Ж.А.

Старший преподаватель, кафедра компьютерная лингвистика и межкультурная
коммуникация КГУСТА им. Н. Исанова

к.филол.н., доцент, кафедра компьютерная лингвистика и межкультурная коммуникация
КГУСТА им. Н. Исанова

Старший преподаватель, кафедра компьютерная лингвистика и межкультурная
коммуникация КГУСТА им. Н. Исанова

K. Ukueva, G. Jumalieva, Zh. Beishebaeva

Senior Lecturer, Department of Computational Linguistics and Intercultural Communication
KSUCTA them. N. Isanova

PhD in Philology, Associate Professor, Department of Computational Linguistics and Intercultural

Communication KSUCTA them. N. Isanova
Senior Lecturer, Department of Computational Linguistics and Intercultural Communication
KSUCTA N. Isanova

**ЗАМАНБАП АНГЛИС ТИЛИНДЕГИ КОМПЬЮТЕРДИК ТЕРМИНДЕРДИН
ӨНУГҮШҮ ЖАНА АНЫН СЕМАНТИКАЛЫК АСПЕКТИЛЕРИ
РАЗВИТИЕ КОМПЬЮТЕРНЫХ ТЕРМИНОВ В СОВРЕМЕННОМ АНГЛИЙСКОМ
ЯЗЫКЕ И ЕГО СЕМАНТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ
COMPUTER TERMS' DEVELOPMENT AND its SEMANTIC ASPECTS IN MODERN
ENGLISH LANGUAGE**

Аннотация: Бул макалада заманбап англис тилиндеги компьютердик терминдердин өнүгүшү жана анын семантикалык аспектилери каралган. Макалада каралган компьютердик терминология - информатиканын учурдагы абалын чагылдырган терминдердин иреттелген тутуму.

Аннотация: В данной статье исследуются развитие компьютерных терминов в современном английском языке и его семантические аспекты. Рассматриваемая в работе компьютерная терминология представляет собой упорядоченную систему терминов, которые отражают современное состояние информатики.

Annotation: This article is devoted to research of the computer terms' development and its semantic aspects in modern English language. Considered computer terminologies are unified system, which reflect the current state of computer science.

Негизги сөздөр: термин, компьютердик термин, лексика, аффикс, суффикс, префикс, программа, сөз түзүү, кыскартуулар, айландыруу, этиш, зат атооч, сын атооч

Ключевые слова: термин, компьютерная терминология, аффикс, суффикс, префикс, словообразование, аббревиация, конверсия, глагол, существительное, прилагательное

Key words: term, computer terminology, affix, suffix, prefix, word building, abbreviation, conversion, verb, noun, adjective.

Терминология менен жалпы адабий тилдин ортосундагы байланышка карата бирдиктүү көз караш жок. Бир жагынан, атайын лексика тийиштүү чакан системанын шартына ылайык өндүрүштүк багытка негизделген атайын стандартташтырууга дуушар болот. Экинчи жагынан, терминологиялык лексика жалпы адабий тилдин курамында каралып, ага байланыштуу процесстер эске алынат.

Компьютердик технологиялар жаатындагы жөнөкөй жана туунду терминдердин орчундуу бөлүгү жалпы адабий сөздөрдүн терминологиялык жактан кайра колдонулушунан келип чыгат. Г.Э.Жумалиева, ушул жаш тармактын терминдеринин чет тилинен кыргыз тилине котолушу жана колдонулушу, ушул тилде алардын өздөштүрүлүшү, лексикалык, семантикалык, грамматикалык жана стилдик өзгөчөлүктөрү, терминдерди бир системге келтирүү жана башка ушул сыяктуу тилдик маселелерин терең окуп үйрөнүү керектиги айкын экендигин белгилейт. [Жумалиева Г.Э.2016:63-64 б.] Терминдин семантикалык касиеттерин алардын мотивациясы жагынан карап чыгуу туура болот. Форма жагынан алганда, термин толугу менен жүйөлөштүрүлүп, жарым-жартылай жүйөлөштүрүлүп, жалган негизделген жана кыймылсыз болот. Толук түрткү мөөнөтү - бир элементтин турган шарттары, алардын тандоо "алдын-ала терминологиялык" дегенди менен аныкталат: код,

compatibility - шайкеш, аппарат - аспап, -өз ара, -издөө. 1996 - жана 2008 - жылдардагы Оксфорд эсептөө сөздүгүндөгү бир сөздөн турган сөздөрдүн бардыгы талданган. Талдоого алынуучу бирдиктерди тандоо, төмөнкүлөрдү сүрөттөгөн терминдер менен берилген:

1. hardware and gadgets - bitpad – планшетный цифратор графических изображений; multireader – мультиридер компьютердин тетиктери, компьютердик жабдуулар (жабдыктар жана шаймандар) - битпад - графикалык сүрөттөрдү санариптөөчү планшет; multireader - көп окугуч (бир эле учурда бир нече флэш карталарды колдонууну колдогон түзмөк);

2. Internet and networking - blogosphere – блогосфера Интернет жана тармак туташуулары (Интернет жана тармак) - блогосфера (тармак күндөлүктөрүнүн авторлорун бириктирген виртуалдык коом) - термин 1997-жылы блог жана чөйрө сөздөрүнүн айкалышы катары пайда болгон; идентификация - колдонуучунун идентификациясы.

3. Компьютерде жана ОСтин иштөө процесстеринде - жыйырмага айлануу (орто алкактарды түзүү менен бир баскыч кадрдан экинчисине тегиз өтүү); баскыч - системанын сын талдоосу.

4. Программалар, компьютердик тиркемелер, интерфейс (программалык камсыздоо, тиркемелер, интерфейс) - жарнама программасы - программанын өзүндө көрсөтүлгөн жарнамалардан алыс жашаган программанын толук функционалдык нускасы (жарнама - жарнамага кыскача (жарнама)); rootkit - руткит (хакердиктин кесепеттерин жашыруучу программа, кибер кылмышкерлер тарабынан колдонулган куралды антивирустук программадан жашыруу).

5. "Аткаруучулар", б.а. Компьютерди түздөн-түз иштеген же колдонгон адамдар - "байкоочу" (пассивдүү тармактын колдонуучусу, форумдарга жана конференцияларга катышпаган, бирок публикацияларды үзгүлтүксүз окуган); супервайзер - тутумдун башкы администратору. Ар кандай терминдердин формаларынын шайкеш келиши, ар кандай илимий мектептердин жана багыттардын өкүлдөрү тарабынан терминдерди ар кандай чечмелөө, синонимия (айрым чөйрөлөрдөгү терминдердин жалпы санынын 50% га чейин), бирдей терминдердин формаларынын өзүм билемдик менен өзгөрүлүшү, көптөгөн түшүнүктөрдүн так эмес аныкталышы, негизсиз сыяктуу көрүнүштөр кеңири жайылган чет тил терминдерин киргизүү, себепсиз жана жалган мотивациялык терминдерди бөлүштүрүү, терминдерди түзүүнүн илимий негизделген жалпы принциптери жана билим чөйрөлөрүнүн басымдуу көпчүлүгүндө терминдерди түзүүнүн конкреттүү оптималдык моделдеринин жоктугу болуп саналат. А.В.Суперанская кандайдыр бир тилдин лексикасын жалпы жана атайын лексикага бөлүүнү сунуш кылган.[Суперанская А.В. 1989. 243 б.]

Ал лексикалык каражаттарды, тигил же бул адамдын кесиптик иш-аракетине байланыштуу атайын сөздөрдү түзүүнүн мындай жолдорун аныктайт: 1) жалпы тилдик сөздүн адистештирилиши; бул учурда, атайын сөз аны жараткан көп колдонулган сөздүн аталышына айланат; 2) неологизмди жаратуу; 3) карыз алуу; 4) ойлоноу.

Жарым-жартылай жүйөлөштүрүлгөн терминдер көп элементтүү терминдер болуп саналат, алардын айрымдары түшүндүрүлүп, айрымдары жок. Изилдөөнүн жүрүшүндө бир дагы жарым-жартылай мотивацияланган компьютердик термин аныкталган эмес. Жалган негизделген терминдер - туура эмес же эскирген түшүндүрмөлөр менен мүнөздөлгөн терминдер болот. Термин joystick (англ. joy (радость, удовольствие) + stick (палка) – джойстик. (англисче кубаныч (кубаныч, ырахат) + таяк (таяк) - джойстик деген сөздү карап көрөлү. Башында, бул термин оюн үчүн шайман (таяк) дегенди билдирет. Консолдогу джойстикти колдонуп, адамдарга кубаныч жана ырахат тартууланды. Ошентип, джойстик

деген термин толук негизделген. Учурда бул маанисиздик өчүрүлдү жана джойстик термини көзөмөлдөөчү рычаг катары гана кабыл алынды. Бул термин жалган жүйөө болуп калды.

Акырында, кыймылга келбеген терминдер - бул форманы тандоо таптакыр түшүндүрүлбөй турган терминдер: bootstrap - жүктөөчү программа. Жүктөө боосу деген термин эки терминологиялык элементтерден турат - жүктөө (жүктөө) боосу (кулак, цикл). Жүктөө куралын биринчи жолу компьютердик термин катары 1953-жылы Америкалык компьютердик технологиялар боюнча белгилүү адис Вернер Буххольц "IBM Type 701 Компьютеринин Системалык Дизайн" деп которгон. Бул термин метафоралык которуунун негизинде өз маанисин иштеп чыккан. Иштөө тутумун кубаттай турган программаны жүктөө үчүн баскыч басылганда, кошумча тиркемелер катарлуу туташтырылган, бул өз кезегин боо токулган сымал ар башка буйруктарды бири-бирин кайталай турган чынжыр түрүндө түзгөн. Мотивацияланган жана которулбаган сөздөрдүн санынын катышын аныктоо кыйын, анткени сөздүк жаңы зайымдар жана карыздар үчүн ачык, ошондуктан мотивацияланган сөздөрдүн курамы гана эмес, анча-мынча өзгөрүлбөгөн сөздөрдүн курамы өзгөрөт. Эң эле олуттуу өзгөрүүлөр тилдин лексикасында орун алат. Компьютердик лексикада сөз түзүүнүн эң натыйжалуу ыкмалары - аффиксация жана кыскартуу, жайгаштыруу, конвертация жана булгануу.

Аффикс туундусу. Орус жана англис тилдеринде компьютердик терминдерди түзүүдө жалпы илимий тилге мүнөздүү латын тектүү префикстер жигердүү колдонулат: аралыктар, мини -, микро -, мультипликаторлар - миникомпьютерлер; мультиплексор - комбайнер (ар кандай киргизүү каналдарынан маалыматты бир чыгуучу каналга өткөрүп берүүчү аппарат); интерактивдүү - интерактивдүү (диалогдо колдонуучулардын буйруктарын жана маалыматтарын кабыл алган тутумдар. inter- , mini – , micro – , multi - : minicomputer – миникомпьютер; multiplexer. Префикстердин арасынан форманттар көбүнчө форманттар менен мүнөздөлөт, тескерисинче, тескери аракеттердин маанисин берет, кайра кайталоону билдирет, орус тилинде, ал көбүнчө префикстин суб префиксине туура келет, карама-каршы же тескери аракеттердин маанисин түшүндүрөт: декомпилер - декомпилятор, субпрограмма - чакан программа, бөлүп берүү - бааны көтөрбөө (жабдуунун, программалык камсыздоонун жана кызмат көрсөтүүлөрдүн өзүнчө баалары).

Кыргыз тилинде дагы ушундай уңгулардын колдонулушун белгилейт: интерактивдүү, өз ара мамилешүү, миникомпьютер.

Эң кызыктуусу, теле- префикси окшойт. Бул гректин префикси, 20-кылымдын 80-жылдарында компьютерлер аркылуу ар кандай иш-аракеттерге жаңы аталыштарды берүүнүн прагматикалык муктаждыгы пайда болгон кезде тездик менен өнүгүп келген. Кембридждин Өркүндөтүлгөн Окуучуларынын Сөздүгү жана Тезаурус [<http://dordam.cambridge.org/dordam/british/>] телепрограмманы төмөнкүчө аныктайт: телефон, телевизор аркылуу узак аралыкка маалымат берүү. Ошентип төмөнкү сөздөр пайда болду: телебанкинг - телебанкинг (алыскы кирүү каналдары аркылуу аралыкта эсептерди башкаруу), телекоммуникация - телекоммуникация - компьютердик тармак аркылуу кеңсеге туташкан кызматкердин алыстан (үй шартында) иштөө режими. Артыкчылыктары - жумуш убактысын үнөмдөө жана жумуш ордун уюштурууда акча табуу, акысыз график.

Ошондой эле компьютердик терминология үчүн эл аралык болуп саналган **cyber-** префикс (виртуалдык мейкиндикке байланыштуу) белгилей кетүү керек: анын өндүрүмдүүлүгү жогору жана өсүп баратат. cyber- префиксти колдонуунун бир нече

мисалдары келтирилген: cybersleuth - кибердетектив, кибер-сыщик, cybersquatting - киберсквоттинг - регистрация киберлут - кибердетаттивдүү, киберквоттинг - киберквоттинг - популярдуу Интернет даректерин же домендик аталыштарды каттоо (адатта компаниялардын же продукциялардын аттары дал келген) аларды чыныгы ээсине же башка кызыккан жеке же юридикалык жакка сатуу максатында. Компьютердик технологиялар тармагындагы эң натыйжалуу суффикстердин бири **-or/-er** суффикси. Бул этиштен зат атоочторду түзүүгө кызмат кылат. Ушундай аягы бар зат атооч этиш менен түзүлгөн бир иш-аракетти аткарган түзмөктү же ушул иш-аракетти аткарган адамды билдирет: assembler (от гл. assemble - собирать) – компоненттик программа; simulator (от гл. simulate – копировать, имитировать) – симулятор (симуляция бөлүмүнөн - көчүрүү, окшоштуруу) - симулятор (симуляция программасы). Кийинки эң жемиштүү суффикс **-ing** болгон (сөздүн 26% түзөт). Бул суффикс этиштен зат атоочторду түзөт. Ортоңку англис тилиндеги суффикс– ing кеңири жайылып, - ung версиясын **-ing** менен алмаштырды, ал эми жаңы мезгилде суффикс **-ing** эң жемиштүү суффикстердин бири болуп калды: [Смирницкий 1955: 193 б.] backtracking (от гл. backtrack – артка тартуу, артка чегинүү, отходить, отступать-) – операцияны жокко чыгаруу, отмена операции, downsizing (от гл. downsize – азайтуу. (бөлүмдү кичирейтүү - өлчөмүн кичирейтүү, кичирейтүү) - тиркемелерди ири компьютерлерден кичинекейлерине өткөрүп берүү, уменьшать размеры, сокращать) – перенос приложений с большим компьютеров на маленькие

Өндүрүмдүүлүктүн үчүнчү суффикси **-ion** болуп эсептелет.

Бул суффикс этиштен зат атоочтордун пайда болушуна да өбөлгө түзөт. Ошол эле учурда, айрым учурларда, айтылыш жана кээде орфографиялык өзгөрүүлөр болот: emulation -эмуляция (-от гл. emulate – имитировать, моделировать- окшоштуруу, окшоштуруу) - ушул компьютердеги башка компьютер үчүн жазылган программанын так аткарылышы, , location (от гл. locate - помещать) жайгашкан жер (башкы жерден - жерге) - белгилүү бир жер компьютердин эс тутумунда, анда маалымат экилик формада сакталат.

Изилдөөдө башка суффикстер да кездешет, алардын талданган бирдиктердин жалпы санынын пайызы салыштырмалуу төмөн: **-ity** compatibility - совместимость, сочетаемость; (абалы, абалы менен шартталган аталыштар); объект - субъект, ; entity – сущность, модуль; **-ed** - hardwired – аппаратно-подключённый; (зат атоочтордон сын атоочторду жана тактоочторду түзүү) конфигурацияланган, туураланган ; катаал - жабдыкка туташкан; **-able** (-ible) (сөздөрдүн 3.8%) (көбүнчө этиштерден сын атоочторду түзөт) көчмө - каймана.

Кыскартуулар. Аббревиация.

Компьютердик лингвистиканын лексикасын талдоонун негизинде, бул илимдин котормосунда көптөгөн кыскартуулар камтылган деп ырастоого да болот. Мисалы : CD-ROM (компакт диск окуу үчүн гана эстутум), DVD (санариптик видео диск), CPU (борбордук иштетүү бирдиги), MPEG (Motion Pictures Expert Group), VGA (видео графикалык массив), MIDI (музыкалык аспаптын санарип интерфейси), TIFF (Белги сүрөтүнүн форматы). Кыскартууларга, ошондой эле баш тамгалардан келип чыккан сөздөр жана жалпы маанини билдирген сөз айкаштарынан турган акронимдер дагы кирет. Мисалы: VIVID (Video, Voice, Image and Data)- видео, үн, сүрөт жана маалыматтар) видео, сүйлөө, сүрөт жана санариптик маалыматтар видео, речь, изображение и цифровые данные (мультимедиа); HIPPI (High Performance Parallel Interface)- бул жогорку ылдамдыктагы параллелдик интерфейс-высокоскоростной параллельный интерфейс, GIGO (garbage in, garbage out)- (таштанды

таштоо, таштанды чыгаруу) - бул программанын принциби, эгерде программа туура эмес маалымат алса, натыйжа туура болбойт, башкача айтканда, жаман киргизүү начар жыйынтык чыгарат - принцип программирования, гласящий, что если на вход программы подаются неверные данные, то и результат не будет правильным, т. е. bad input produces bad output; PES (programmable electronic system) - (программаланган электрондук система) программаланган электрондук тутум- программируемая электронная система.

Сөз түзүү. Сөз түзүү жөнүндө сөз кыла турган болсок, эки же андан ашык өндүрүмдүү негиздерден турган татаал сөздөрдү бөлүп кароого болот; аффикс менен татаал сөздөр жана кыскартылган кошулма сөздөрдү ажырата алабыз. Айрым лингвисттер жаңы сөздөрдү түзүү ыкмасын эки фундамент - таза сөз айкашын кошуу менен аташат. Таза кошумчаны "бир нече өндүрүүчү негиздердин туунду негизинин курамында толук (кесилбеген) формада айкалыштыруу" түшүнүгү түшүнүлөт. [Клобуков 2002:216 б.]

Мисалы: : downtime- иштебей калуу - иштебей калган убакыт (жабдуунун иштебей калышы же техникалык тейлөөдөн улам компьютердик тутум же тармак пайдаланылбай турган убакыт аралыгы), boilerplate -откладка - шаблон, стандарттуу текст (текст иштетүү тутумунда - стандарт текст) (мисалы, бизнес каттын шаблону же коммерциялык келишим) өзгөрүлмө текст менен толтуруу үчүн баса белгиленген нерселер менен).

Сөз түзүү ыкмасы төмөнкүлөрдү камтыйт:

дефис орфографиясы бар татаал сөздөр: clip-art - клипарт (басма тутуму менен камсыздалган стандарттуу фрагменттердин китепканасынан иллюстрациялык), flicker-free – жылмаюусуз - жылмоочу (дисплей жөнүндө);

аффикс (дериваты- туунду) бар татаал сөздөр:- daisy-chaining – гирляндное подключение (например, подключение мониторов таким образом, что все они показывают одно и то же), device-dependent - аппаратно-зависимый романс-чынжыр - чынжыр туташуусу (мисалы, мониторлорду бирдей көрсөтө турган туташтыруу), түзмөккө көз каранды - (ар кандай аппараттык платформаларда туура иштей албай жатышат) же белгилүү бир гана тышкы жабдууну талап кылган, мисалы, белгилүү бир өндүрүүчүнүн үн картасы же видео контроллери);

Кыскартуулар менен татаал сөздөр: e-wallet - электронный бумажник -электрондук капчык (кредиттик карта аркылуу электрондук төлөмдөрдү берүү программасы),), v-mail – голосовая почта- үн почта, T-commerce – коммерция при помощи телевидения- сыналгы аркылуу соода.

Айландыруу. Конверсия. Сөз түзүүнүн бул ыкмасы анын структурасынын аналитикалык мүнөзүнө байланыштуу англис тилине мүнөздүү болуп эсептелет. Сөз куруу процесси катары конверсиянын маңызы, сөздүн бир категориядан экинчисине өтүшү, сөздүн бир бөлүгүнүн экинчи бөлүгүнөн өзгөрүлбөй түзүлүшү. Мисалы: boot (n) - жүктөө (n) - жүктөө үчүн зарыл болгон (тутум) маалыматты камтыган катуу дисктин бир бөлүгү участок - жесткого диска, содержащий необходимую для загрузки (системную) информацию -boot (v) - загружать; - жүктөө (v); flame (v) - бурно обсуждать какую-либо тему на форуме - жалын (v) - форумдагы каалаган теманы кызуу талкуулоо (жалын (n) - жалын, жаркыраган жарык, жыпар жыт, жалын, от, тармакта кандайдыр бир кызуу талкуу, адатта, өрттөө каты менен башталат); flame (v)– (flame (n) – пламя, яркий свет, пыл, страсть, огонь, очень оживленное обсуждение какого-либо вопроса в сети, обычно начинающееся с чего-либо зажигательного письма)

Аралашма ыкмасы. Контаминация. Бул морфологиялык фрагменттердин же квази-морфемалардын, мүмкүн болгон гаплогология менен кысылышынын натыйжасында, тилдик же сүйлөө бирдигинин түзүлүшү [Лаврова 2012: 23 б.]. Биригүүнүн натыйжасында пайда болгон сөздөр булгоочу же аралашма деп аташат (англисче ушул аралаштыруу ыкмасы). Биригүү процесси- edutainment (билим + көңүл ачуу - education + entertainment). Сөзүнүн мисалында айкын көрүнүп турат. Ушундай жол менен алынган неоплазма тилдин номинацияга коюлган эки талабына жооп берет: толук формалдуулук (башкача айтканда, татаал сөздүн көйгөйү эмне менен байланыштуу) жана тилдин кыскалыгы (кыскартылган сөздүн негизги мүнөздөмөсү) [Лашкевич 2007: 46б.].

Колдонулган адабияттар:

1. Жумалиева Г.Э. Переводческие особенности терминов информационных технологий в кыргызском языке.-Вестник Кыргызстана. 2016. с.63-64.
2. Суперанская А.В. и др. Общая терминология: Вопросы теории. [Текст]- М.: Наука, 1989 – с. 243
3. Crystal, D., Language and the Internet. – Cambridge: Cambridge University Press, 2001. [Интернет ресурс] Режим доступа: <http://dordam.cambridge.org/dordam/british/>
4. Смирницкий А.И. Значение слова.//Вопросы языкознания [Текст]- 1955: с.193
5. Клобуков Е.В. Современный русский язык. [Текст]- 2002: с.216
6. Лаврова Н.А. К вопросу о понятийной неоднозначности терминов [Текст] - 2012:с.23
7. Лашкевич О.М. К вопросу о продуктивности способов словообразования в современном английском языке [Текст]- 2007: с.46
8. Алания Д. Лингвистическая терминология русского языка, [Текст]- АКД. Тбилиси. ТГУ, 2002.
9. Кондратюкова Л. К. Становление и развитие терминологии вычислительной техники в английском языке: Автореф. дис / Л. К. Кондратюкова[Текст] - Л., 1984
10. Dave Crocker. Email History. Living Internet. 1995.[Интернет ресурс] Режим доступа: <http://livinginternet.com/e/ei.htm> ; Internet
11. Садыков Т.С., Жумалиева Г.Э., Тумонбаева М.Ж., Шаршембаев Б.2015 «Кыргыз тилинин компьютердик лингвистикасынын негиздери» .-400б.
12. Современный англо-русский словарь компьютерных терминов и телекоммуникационных терминов. /Сост.В.А. Ников. М.: Астрей,2004.- 256 с.
13. Татаринов В. А. Теория терминоведения. / В. А. Татаринов. [Текст]- – М.: Московский лицей, 2006. – 311 с.
14. Тимофеева Г.Г. Новые английские заимствования в русском языке.

List of used literature:

1. Zhumalieva G.E. Translation features of information technology terms in the Kyrgyz language.- Bulletin of Kyrgyzstan. 2016. p. 63-64.
2. Superanskaya A.V. and others. General terminology: Questions of theory. [Text] - M .: Nauka, 1989 - p. 243
3. Crystal, D., Language and the Internet. - Cambridge: Cambridge University Press, 2001. [Internet resource] Access mode: <http://dordam.cambridge.org/dordam/british/>
4. Smirnitsky A.I. The meaning of the word. // Questions of linguistics [Text] - 1955: p.193

5. Klobukov E.V. Modern Russian language. [Text] - 2002: p.216
6. Lavrova N.A. On the issue of conceptual ambiguity of terms [Text] - 2012: p.23
7. Lashkevich OM On the Productivity of Word Formation Methods in Modern English [Text] - 2007: p.46.
8. Alania D. Linguistic terminology of the Russian language, [Text] - AKD. Tbilisi. TSU, 2002.
9. Kondratyukova LK Formation and development of computer terminology in English: Author's abstract. dis / L. K. Kondratyukova [Text] - L., 1984
10. Dave Crocker. Email History. Living Internet. 1995. [Internet resource] Access mode: <http://livinginternet.com/e/ei.htm>; Internet
11. Sadykov TS, Zhumalieva G.E., Tumonbaeva M.Zh., Sharshembaev B. 2015 "Kyrgyz tilinin kompidik linguisticssennigizderi". - 400b.
12. Modern English-Russian dictionary of computer terms and telecommunication terms. / Compiled by V.A. Nikov. M.: Astreya, 2004. - 256 p.
13. Tatarinov VA Theory of terminology. / V.A.Tatarinov. [Text] - - M.: Moscow Lyceum, 2006. - 311 p.
14. Timofeeva G.G. New English loanwords in Russian.

Рецензент: д. филол. н, и.о. профессора Эгембердиева А.

УДК 808(575.2)

DOI 10.33514/ВК-1694-7711-2021-1 (1)-51-59

Шарабидин кызы Нурай

Кыргыз-Түрк “Манас” Университети, Коомдук илимдер институту, Түркология бөлүмү

Шарабидин кызы Нурай

Магистрантка отделения тюркологии Институт социальных наук, Кыргызско-Турецкого университета Манас

Sharabidin Kyzy Nuray

Master student of the Department of Turkology, Institute of Social Sciences

Kyrgyz-Turkish University Manas

**КЫРГЫЗ ТЕЛЕРАДИО АЛЫП БАРУУЧУСУНУН КЕП МАДАНИЯТЫ
КУЛЬТУРА РЕЧИ КЫРГЫЗСКОГО ТЕЛЕ И РАДИОВЕДУЩЕГО
SPEECH CULTURE OF KYRGYZ TV PRESENTER**

Аннотация: Кеп маданияты коммуникативдик байланыш болгон, адам менен адам пикир алышкан, мамиле түзгөн бардык чөйрөдө керек. Ал эми телерадио алып баруучуларды даярдоодогу кесиптик талап – кеп маданияты (сүйлөө чеберчилиги). Макала телерадио алып баруучусунун кеп маданияты, андагы кетирилген одоно каталар, кептин коммуникативдик сапаттары жана максаттары жөнүндө маалымат берет. Изилдөөнүн объектисине алынган “кеп маданияты”, “алып баруучунун кеп маданияты”, башкача айтканда алып баруучунун кебинин тууралыгы, тазалыгы, тактыгы, байлыгы, орундуулугу, адеби, таасирдүүлүгү тууралуу маалыматтар мисалдар менен берилген.

Аннотация: Культура речи необходима во всех сферах, где есть коммуникативное взаимодействие, где люди общаются и строят взаимоотношения друг с другом. А профессиональным требованием при подготовке теле- и радиоведущих является развитие их культуры речи (разговорных навыков). В статье представлена информация о культуре речи теле- и радиоведущего, допущенных в ней грубых ошибках, а также о коммуникативных качествах и целях речи. Объектом исследования является «культура речи», «культура речи ведущего», т. е. в статье представлена информация о достоверности, чистоте, аккуратности, насыщенности, уместности, культурности, результативности речи ведущего с предоставлением соответствующих примеров.

Annotation: Speech culture is essential in all spheres of human communication. And the professional requirement for the training of TV and radio presenters is the culture of speech (speaking skills). The article provides information on the culture of speech of the TV and radio presenter, the gross mistakes made in it, communicative qualities and the purpose of the speech. The object of the research is “culture of speech”, “culture of speech of the presenter”, i.e. information about the reliability, purity, accuracy, richness, relevance, literary quality, and the effectiveness of the presenter's speech.

Негизги сөздөр: алып баруучу, кеп маданияты, тил, сөз, сүйлөшүү, телерадио, эфир, адабий норма.

Ключевые слова: ведущий, культура речи, язык, слово, разговор, телерадио, эфир, литературная норма.

Key words: presenter, speech culture, language, speech, communication, television and radio, broadcast, literary norm.

Радио берүүлөр биздин коомдогу – эң чоң жүктү көтөрүп турган чыгармачыл ишмердик жана учурда маалымат таркатуунун эң арзан, жеңил жолу. Аны 1985-жылы 7-майда орус физиги Александр Попов ойлоп тапкан. Кыргызстанда радио уктуруу XX кылымдын 20-жылдарынан башталган. Ал эми көптөгөн изденүүлөрдүн, аракеттердин, көп жылдык тажрыйба иштердин натыйжасында 1931-жылы Москвада эксперимент катары биринчи телеберүү көрсөтүлгөн жана ал үнсүз болгон. Убакыттын өтүшү менен алгачкы телевизиондук көрсөтүүлөр көрсөтүлө баштады. Көрсөтүүдөгү ар бир окуяны көрарманга түшүндүрүп туруучу, тактап айтканда экрандагы гид, жетелөөчү алып баруучу талап кылынды. Албетте бул адистикке журналисттер чакырыла баштады. Ошентип, алып баруучу дикторго караганда импровизацияга укуктуу, алда канча сөз эркиндиги жогору, бирок ошол эле учурда сөзгө жоопкерчилиги зор, көрөрманды көрсөтүүнүн ичинде жетелей алган алып баруучулук адистиги калыптана баштады.

Алып баруучунун кеп маданиятын изилдөөдөн мурда кыргыз тил илиминдеги кеп маданиятынын изилденишине сереп салалы. Кыргыз тилинин кеп маданияты боюнча алгачкы маалыматтар Касым Тыныстановдун эмгектеринде кездешет. Ал эми кыргыз тил илиминде кеп маданияты 1990-жылдарда изилдене баштаган. Кыргыз тилинин кеп маданиятын алгачкылардан болуп изилдегендердин бири С.Мусаев болгон. Анын 1999-жылы “Кеп маданияты жана норма” деген китеби жарык көргөн. 2002-жылы А.Биялиевдин “Кыргыз адабий тили жана анын адабий нормасы”, А.Чолпонбаев менен Н.Календерованын “Сүйлөө чеберчилиги”, Т.Токоевдин “Тил жана сүйлөшүү проблемасы” эмгеги, 2003-жылы Т.Акматовдун “Кыргыз тилинин адабий нормалары”, “Кыргыз адабий айтымынын

негиздери” аттуу эмгектер жазылган. Мындан тышкары, К.Абдыраимовдун “Кеп ишмердүүлүгү – окуучуларды кеп маданиятына үйрөтүүнүн негизги өбөлгөсү”, 2004-жылы Т.Аширбаев менен А.Айтманбетов “Кеп маданияты”, 2007-жылы Ж.Дүйшеевдин “Сүйлөө маданияты жана стилистика”, “Чечендик чебер искусство кантип жаралат?”, 2007-жылы А.М.Исираилованын “Кыргыз кеп маданияты”, 2013-жылы Т.Уметалиеванын “Кыргыз тилинин кеп маданиятынын илимий негиздери” аттуу кандидаттык диссертациясы жазылган. Ошондой эле 2021-жылы педагог С.Рысбаевдин “Сөз жөнүндө сөз” китебинде дагы кеп маданияты жана анын коммуникативдик сапаттары жөнүндө учкай маалымат берилген.

Ал эми алып баруучунун кеп маданиятына токтоло турган болсок, бул тема кыргыз тил илиминде, кыргыз журналистикасында изилдөөнүн объектиси болгон эмес. Бирок ушул темага жакын эмгектерден Тамара Жаманбаеванын “Алып баруучунун чеберчилиги” аттуу эмгеги 2014-жылы жазылган. Мында алып баруучунун кесиптик чеберчилигине токтолуп жатып, кеп маданияты боюнча да азыноолак кеп салган. Автор китебинде алып баруучу кеп маданиятына дыкат көңүл буруусу керектигин, орунсуз кайталоодон качышы, сөз байлыгын өстүрүүсү керектигин баса белгилеген. Ошондой эле алып баруучулардын эфирде кеп маданиятын бузгандыгына мисалдар берилип, мындан кутулуу үчүн бир нече сунуш-пикирлерин айткан. Белгилүү журналист Мыктыбек Арстанбектин “Мени тандаган кесип” китеби 2017-жылы жазылган. Бул эмгек журналисттик кесиптин алиппеси катары каралып, бул кесипке байланыштуу бардык сөздөрдү түшүндүрүп берүүгө аракет кылган. Алып баруучу, шоумен, ди-джей, модератор, диктор – булар ким, кандай кызмат аткарат, алар кандай компотенттүүлүккө ээ болушу керек деген сыяктуу суроолорго жооп изделген. Мында журналисттин же болбосо, алып баруучунун кеби кандай болушу керек, эмнеге көңүл бөлүшү керектиги да айтылган. 2009-жылы Н.Казакованын “Чечендик өнөр (Риторика)” аттуу эмгегинде кеп маданиятынын Грецияда жаралышы, өнүгүшүнөн баштап кыргыз элинин кеп маданиятына чейин изилдөөгө аракет кылган. Кыргыз тилинин кеп маданиятын изилдөөдө фольклористика жанрын караган. Ошондой эле автор канткенде кызыктуу маек курууга болорун көрсөтүп берген. Жогорудагы эмгектерден маалымат алып, дагы башка маалыматтардан пайдалануу менен диссертациябыздын кийинки бөлүмдөрүн жаздык.

Кеп маданияты алгач “риторика” деген ат менен Грецияда пайда болуп, өсүп-өнүгүп өз алдынча илим катары калыптанган. Ал эми кыргыз элинде болсо 20-кылымда гана изилдөөнүн объектиси болуп, өз алдынча тил илиминин бир бутагына айланган. Бирок бул сөз кыргыздар кеп маданиятын жаңыдан гана үйрөнө баштады дегендик эмес. Улуу муундардын урпактарына калтырган түбөлүктүү мурасы болгон фольклордо кыргыз элинин байыртадан бери келе жаткан салт-санаалары, бай тажрыйбасы, акыл-кеңеши, бүткүл асыл өнөрлөрү, чыныгы чыгармачылык чеберчиликтери сакталып калган. Ошол эле “Манас” эпосунун үчилтиги, “Эр-Төштүк”, “Курманбек”, “Жаңыл Мырза”, “Кедейкан” ж.б. сыяктуу эпос-дастандарда сансыз санат, насыяттар, термелер, тамсил-жомоктор кездешкени буга айкын далил болуп бере алат.

Мындан тышкары кыргыз элинде олуялар, көсөмдөр, ак таңдай акындар, сынчылар, чечендер, кара кылды как жарган калыстар, канчалаган талаш маселелерди өзүнүн даанышмандыгына, сөз билгилигине салып чечкен казылар жашап өткөндүгү баарыбызга маалым. Булардын айрымдарын атай турган болсок: Жээренче чечен, Санчы сынчы, Толубай сынчы, Куйручук, Акыл Карачач, Тилекмат аке, Сарт аке, Мойту аке, Садыр аке, Кыдыр аке, Женижок, Барпы, Эшмамбет, Арстанбек Буйлаш уулу, Калыгул Бай уулу, Молдо Кылыч,

Тоголок Молдо, залкар жазуучубуз Чыңгыз Айтматов ж.б. санай берсек түгөнбөйт. Булар өз убагында айтылган, калем учуна илинбеген сөздөрдүн күкүмүн жерге түшүрбөй, кулагына куюп, аң-сезимине сактап келгендигин көрөбүз. Алар керт башынын кызыкчылыгын гана ойлобостон карапайым калктын арыз-муңун, максат-мүдөөсүн тартынбай хандарга, бектерге жеткирип, “баш кесмек бар, тил кесмек жок” экендигин жакшы түшүнүшкөн. Байыртадан сөздүн күчүн жогору баалаган кыргыз эли дагы аларды алаканына салып, кастарлап, чечендик өнөрдү кесиптердин эң алдыңкысы катары баалап “өнөр алды – кызыл тил” деп айтышкан.

Бул макалада алып баруучунун кеп маданиятын төмөндөгүдөй коммуникативдик сапаттарга жана максаттарга бөлүп каралды:

Алып баруучунун кебинин тууралыгы. Кептин тууралыгы – жалпы коомчулук үчүн бирдей мүнөзгө ээ болгон адабий тилдин калыптанган нормасына ылайык туура баа бере билүү менен фонетикалык, лексикалык, грамматикалык нормаларды туура колдонуу, конкреттүү шарт-кырдаалга жараша тилдик бирдиктердин эң мыктысын колдонуу аркылуу өз ой-пикирин, түшүнүгүн ачык, элестүү жеткирүүгө жана туура маалымат берүүгө аракеттенүү болуп саналат.

Телерадионун коомдун күзгүсү экендигин жогоруда баса белгиледик. Ал эми алып баруучу туура сүйлөбөй, туура жазбай, адабий тилдин белгилүү бир учур аралыгындагы калыптанган, жалпыга бирдей милдеттүү мүнөзгө ээ нормаларын, эрежелерин, талаптарын толук, так сактап, бузбай туура колдонбой туруп сүйлөө маданияты жөнүндө кеп кылуу мүмкүн да эмес. Демек, кептин тууралыгы жалпы эле кеп маданиятындагы эң негизги шарты, башкы талабы десек болот.

Айрымдарда суроо туулушу ыктымал: кандай кеп-сөз туура болот да, кандай кеп-сөз туура эмес болот? Мисалы, угарман үзүлүп кетти (угарман байланыштан алыстап кетти), өтүп кеткен апамдын туулган күнү менен куттуктайм (апамдын өтүп кеткен туулган күнү менен куттуктайм), канаттуу сөздөр (учкул сөздөр), басманын беттерине (басма сөз беттерине), Германиядан жасалган бут кийимдер (Германия өлкөсүндө жасалган бут кийимдер), иттин күйөөсү (иттин эркеги), мышык бакырып жиберди (мышык мылоп жиберди), биз азыр сизге өзүбүз чыгабыз (биз азыр сизге өзүбүз телефон чалабыз), бир кол, бир баш болсок гана ийгиликке жетебиз (бир жакадан баш, бир жеңден кол чыгарсак гана ийгиликке жетебиз), булакты көрсөң көзүн тазала (булакты көрсөң көзүн ач), кош бойлуу мектеби (кош бойлуулар мектеби), бул өтө күлкүмүштүү (бул өтө күлкүлүү), эл аралык фондулардын (эл аралык фонддордун), баалар укмуш кымбаттап кетти го? (баалар укмуш өсүп кетти го? (баалар көтөрүлөт же түшөт)), куда кааласа баары жакшы болот (кудай буюрса баары жакшы болот) ж.б., айтылыштарды алсак, булардын кашаа ичиндеги варианттары туура, ал эми кашаанын сыртында берилгендери туура эмес айтылыш катары аныкталат.

Эгерде сүйлөгөн сөзүбүз, айткан кебибиз туура болбосо, кеп маданиятынын жогорку деңгээлдеги устаты болуп, “оозубуздан бал тамып” турса дагы андай “куру сөздүн” эч кимге кереги жок. Мындай жалган кеп менен эң эле жөнөкөй кабар берүү, бир нерсе түшүндүрүү же болбосо күнүмдүк пикир алышуу мүмкүн эмес.

Алып баруучунун кебинин тазалыгы. Тилдин коммуникативдик сапатына, маданияттуулугуна тиешелүү маанилүү маселелердин бири – кептин тазалыгы болуп саналат. Бул кайсы тилде сүйлөп жаткан болсоң ошол тилде таза сүйлөөнү, чет сөздөрдү ыгы

жок колдонбоону түшүндүрөт. Сүйлөгөн сөзүбүз таза болбой туруп, тилибиздин жалпы маданияты жаатында кеп кылууга да мүмкүн эмес. Кээде чет сөздөрдү да жөнсүз бузуп, түзүлүшүн өзгөртүп, басымды туура эмес коюп, айрым учурда сөзмө-сөз туура эмес которуп же болбосо которбостон эле, айта турган оюн же түшүнүктү билдирер өз тилинин каражаттары бар экендигине карабастан, башка тилдин каражаттарын, орус, англис тилдерин аралаштырып сүйлөгөн жагдайлар арбын. Мисалы, где-то сентябрда бокс боюнча чемпионат мира болот (болжолдуу түрдө сентябрда бокс боюнча дүйнөлүк мелдеш өткөрүлөт), рабочая сила табылат (жумушчу күч табылат), сиз бизге мешайт этип жатасыз (сиз бизге жолтоо болуп жатасыз), кечиресиз, отчествоңузду айтып койсоңуз (кечиресиз, атаңыздын атын айтып койсоңуз), бир аз скромный болуш керек (бир аз токтоо, оор басырыктуу болуш керек), бул сенден зависит этет (бул сенден көз каранды болот), жумуштан повышению кетет окшойм (жумуштан көтөрүлөт окшойм), кстати смс жөнөткөндү унутпаңыздар (баса билдирүү жөнөткөндү унутпаңыздар) жб.

Мындай көрүнүштөргө чара көрүү үчүн тилибиздин жалпы маданиятын арттырууга багытталган иштерди жасоо максатка ылайык. Буга ар бир тилдин өзүнүн өзгөчөлүгүн шарттоочу, аны айгинелөөчү иш-чаралар катары адабий тилдин нормасын бузбоо, кеп байлыгын өстүрүү, кеп тууралыгын жана тазалыгын арттыруу кирет.

Тилчи-окумуштуу С.Мусаев өзүнүн эмгегинде: “Тилдин жалпы маданияттуулугу, анын ачык-так, таасирдүүлүгү, таамай, жеткиликтүүлүгү, кудурет-күчү, жагымдуу, көркөм элестүүлүгү, кулакка куюлуп, дилге уюп, көөдөндө калышы, түшүнүк-туюмдуулугу, алды менен, кеп сөзүбүздүн тазалыгынан башталат” (Мусаев, 1999: 49) деген пикирин билдирген. Күнүмдүк речибизде өз пикирин айтып билдирүүдө өз эне тилинен каражат издеп отурбай эле эчактан бери көнүмүш болуп калган орус сөздөрүн кошуп айта салуу адатка айлангандай. Бул көрүнүш тилибизде оркоюп өөн учурап жатса да, өзүбүздүн тилдеги сөз каражаттарды унутуп, анын ордун биротоло ээлеп алган, өз сөзүбүздү унуттуруп койгон керексиз сөздөрдөн кутула албай келеткандыгыбыз айдан ачык.

Коомдун тамырын кармап келаткан телерадио тармагындагы адистердин, бөтөнчө алып баруучулардын кеби таза болушу керек. Алар ар бир аталышты так билип, термин менен сүйлөөгө, неологизмдерди так айтып, сүйлөп жатканда сөзүнүн башын кыргызча, аягын башка тилде бүтүрбөй кебинин тазалыгына кылдат көзөмөл кылуусу шарт. Кептин тазалыгына кедерги болуучу көрүнүштөргө төмөнкүлөр кирет: варваризмдер, диалектизмдер, жаргонизмдер, вульгаризмдер, “мите” сөздөр, канцеляризмдер ж.б.

Алып баруучунун кебинин байлыгы. Сөз байлык (кеп байлык) – “белгилүү бир ой-пикир, кабар, түшүнүк-туюмду билдирүү, пикир алышуу үчүн чектелген аз сандагы эле тилдик бир түрдүү каражаттарды, формаларды колдоно бербестен, тилдик казына-кенчтин бар мүмкүнчүлүгүн кеңири пайдалануу, аларды ыгы жок кайталабай колдонуу катары аныкталышы мүмкүн, б.а., кеп байлыгы, бир жагынан, тилдик каражаттардын көптүгү, молдугу, ар түрдүүлүгү болсо, экинчи жагынан, аларды ийкемдүү, зарылчылыгына жараша тандап-тескеп пайдалануу болуп саналат” (Мусаев, 1999: 32).

Кээде адамдар айтайын деген оюн ирети менен айта албай, сөздөрүнүн орду алмашып берейин деген оюнун же болбосо сүйлөө логикасынын бузулушу көп байкалат. Мындай каталар адамдардын сүйлөө чеберчилигинен эмес, кээде сөз байлыгынын аздыгынан, сөздүк корунун жардылыгынан, сөзгө маани бербегендиктен же кептин төркүнүн түшүнбөй, маңызына жетпей сүйлөгөндөн пайда болот. Маселен, “чубалжыбай, кыска, жыйынтыктуу

айтылган сөз жакшы болот да, адамга жеткиликтүү, түшүнүктүү келет”, - деген эле ойду конкреттүү шарт, кырдаал-чөйрөгө ылайык “сөз жакшысы кыска, айта салса нуска”, “аз сөз – саз сөз” ж.б. таризде берүү белгилүү деңгээлде так, көркөм, элестүү, жеткиликтүү болот.

Ал эми телерадио алып баруучуларынын сөз байлыгына токтоло турган болсок, сөзмөр, сөз баккан, сөздүн төркүнүн билип, сөз кадырлаган адам эфирде эч кыйналбайт. Анын бул артыкчылыгы “сөз жоодон да, доодон да куткарат” демекчи, кээде ар кандай ыңгайсыз учурлардан жол тапканга да жардамын тийгизет. “Коом күзгүсү кызматкерлеринин” сөз байлыгы – сүйлөгөн сөздүн, айткан кептин коммуникативдик сапатын көрсөтүүчү, кеп маданиятын тастыктоочу негизги талап экендиги анык. Лексикону канчалык бай болсо, оюн так бере турган сөздөрдү учурунда таап, өз оюн ошончолук так, таамай жеткире алат. Ошол эле учурда жадатма кайталоолордон алыс болот. Мындай кайталоолордон кутулуунун негизги каражаты катары көп маанилүү синоним сөздөрдү, учкул сөздөрдү жана фразеологизмдерди колдонсо жакшы натыйжа берет.

Алып баруучунун кебинин тактыгы. Пикир алышуу тажрыйбасында кеңири колдонуп жүргөн тилдик каражаттардын ар кандай кырдаалдарда зарылчылыкка жараша ачык, так, даана, таамай болушу – кеп маданиятына коюлуучу негизги шарттардын бири болуп эсептелет.

Ал эми телерадио алып баруучунун кебинин тактыгы анын кесиптик чеберчилигинен кабар берип турат. Телерадио алып баруучунун сүйлөгөн сөзү, айткан кеби, жазган жазуусу канчалык так-таамай болсо анын түшүнүктүүлүгү, жеткиликтүүлүгү ошончолук артат. Тактап айтканда, сөз болуп жаткан нерсе, предмет жөнүндө толук түшүнүк, кабар алууга болот. Тескерисинче, алып баруучунун кеп-сөзү так-таамай болбосо, ал предмет жөнүндө ачык-так, толук, жеткиликтүү маалымат бере албайт, түшүнүк-туюмубуз бүдөмүк тартып, айтылган кеби максатына жетпей калат.

Сүйлөшүүдөгү тактык же болбосо кептин тактыгы деген эмне? Бул сүйлөөчүнүн белгилүү бир кырдаалга карата айткан кебин тындагандар “таамай айтты”, “кепти кыябына келтире айтты”, “так айтты”, “таасын айтты” деп кулагынын кычуусу канып, ыраазы болуп уккандагы кеп десек жаңылыштык болбос. “Кеп тактыгы талашты чечет” демекчи мындай курч, таасын айтылган кеп ар кандай бүдөмүк ойлорду жоготуп, көкүрөккө уюп, көөдөндө калат.

Алып баруучунун кебинде сөздөр бирин экинчиси улап, бир сөздү экинчи сөз толуктап, бекемдеп ойду кеңейтип, өнүктүрүп жүрүп отурууга тийиш. Ошондо гана айтайын деген ой, берейин деген маалымат таасирдүү, түшүнүктүү болуп, алып баруучунун кеби так болот. Алып баруучунун кеби так болбосо, анда ал кептин көркөмдүүлүгү, таасирдүүлүгү жана орундуулугу да болбойт.

Алып баруучунун кебинин орундуулугу. Кеп маданиятынын коммуникативдик максаттуулугунун бир бөлүгү болгон кептин орундуулугу сүйлөшүү маданиятыбызды көрсөткөн негизги принциптердин бири. Себеби сүйлөө жаатында канчалык чебер болбойлу ар кандай шарт-кырдаалда айтыла турган сөз жана айтылбай турган сөз болот эмеспи. Муну даанышмандын “Сүйлөп койгонум үчүн далай ирет өкүнгөм, бирок сүйлөбөй койгонум үчүн бир да жолу өкүнө элекмин” дегенинен эле билсек болот. Кыргызда “Айтылган сөз – атылган ок”, “Ойлонбой сүйлөгөн онтобой ооруга жолугат”, “Сүйлөгөнүң алтын болсо, укканың кумуш” деп көп сүйлөөдөн тыйып, абайлап, сөздү орду менен сүйлөөгө үндөп келишкен.

Кептин коммуникативдик сапатын жана максатын билдирген кептин орундуулугу кээде кептик этикет же болбосо кеп адеби деп да берилип жүрөт.

Ал эми кеп адеби, сүйлөшүү этикасы эмне дегенде эле, алгач “сылыктык”, “элпектик”, “сыпайыкерчилик”, “жылуу сүйлөө” деген сөздөр аркылуу түшүндүрүлөрү анык. Бирок булар жалпы түшүнүктү гана билдирет. Булар өз ичинен ар кандай кырдаал-шартка жараша тематикалык жактан жиктелип, жашоо-турмушубуздун маани-маңызын аныктайт. Мисалы: саламдашуу, ал-акыбал суроо, кайрылуу, ыраазычылык билдирүү, кечирим суроо, улуулар, кичүүлөр, теңтуштар менен болгон маек, куттуктоо, көңүл жубатуу, коштошуу ж.б. Бул темаларда сүйлөшүүдө ар биринин өзүнүн коомчулук тарабынан кабылданып калыптанган, туруктуу лексикалык жана грамматикалык формалар, белгиленген сөздөр бар экендиги белгилүү.

Ал эми телерадио алып баруучусунун кебинин орундуулугуна, кеп адебине токтоло турган болсок, биринчиден алып баруучунун кеби өз максатына жетиш үчүн көрармандардын, угармандардын өзгөчөлүгүн (жаш курагын), программанын алкагында ошол аудиторияны эске алуу менен баарына түшүнүктүү, ынандуу, таасирдүү, өзү багытталган программага ылайык түзүлүшү керек. Ошондой эле программанын алкагында эфир алып барып жаткан алып баруучу, программага ылайык тилдик каражаттарды колдонуусу зарыл. Балдар темасындагы программада сулуулук жаатында сүйлөө же саясий берүүдө музыка жөнүндө айтуу, болбосо маданий эфир алып барып жатып атомдук физика тууралуу сөз кылуу орунсуз болоору баарыбызга маалым. Ар бир программанын максатына, жүрүшүнө ылайык сөздөр, сүйлөм түрлөрү, интонация, үндүн абалы, темп, пафос тандалып алынышы шарт. Бул айтылгандарды эске алып, берүүнү жетектеген алып баруучунун кеби угармандар, көрармандар тарабынан жакшы кабыл алынып, жеткиликтүү болот.

Алып баруучунун кебинин таасирдүүлүгү, көркөмдүүлүгү. Телерадио алып баруучусу жогорудагы саналган кептин коммуникативдик сапаты жана максаты деп эсептелген кептин тууралыгы, кептин тазалыгы, сөз байлык, кептин орундуулугу же кеп адеби, кептин тактыгы ж.б. дыккат көңүл буруу менен өз кесибин жоопкерчилик менен, сүйүү менен иштегенде ал адистин кеби таасирдүү, көркөмдүү, өтүмдүү болуп, коомчулукка кеңири таасир этүүчү касиетке ээ болот. Ошондой эле алып баруучунун кебине коюлуучу талаптардын ичинен эң жогоркусу – бул кебинин таасирдүүлүгү, көркөмдүүлүгү. Алып баруучу кебинде тилдик каражаттар менен биргеликте көркөм сөз каражаттарын активдүү колдонууга тийиш.

Алып баруучунун кеби жөн гана кабарлоого багытталбай, таасир этүүгө багытталышы керек. Бул кептин көркөмдүгүнө байланыштуу болот. Алып баруучу кеби аркылуу угуучунун, көрармандын акыл эси менен гана байланыш түзбөстөн, анын аң- сезимине, жан дүйнөсүнө дагы – көпүрө түзүүгө милдеттүү.

Жалпылап айтканда, алып баруучунун кеп маданияты анын кесиптик чеберчилигин көрсөтөт. Кеп маданияты мыкты өздөштүрүү аркылуу алып баруучу жогорку деңгээлге көтөрүлүп, коомдо кадыр-баркка ээ болуп, каналдын, телерадионун жүзүнө, жылдызына айланат.

Кыргыз эли сүйлөө, угуу маданиятына абдан маани беришкен. Ата-бабаларыбыздын доорунда кеп маданияты атайын окутулбаса дагы сөз багып, сөздү аздектеп, аны улуу мурас катары кабылдашкан жана ага аяр мамиле кылышкан. Ошол доордо кеп маданиятын изилдөөгө муктаждык жаралган эмес. Ал эми учурда кеп маданиятыбыз жардыланып,

тилибиздин келечеги жоголуп бара жаткан заманда кеп маданиятын атайын изилдөөгө чара көрүлүүсү керек деп эсептейбиз. Бул темага байланыштуу дагы көптөгөн изилдөө иштери жүргүзүлүп, кеп маданиятын өнүктүрүүгө ар бир атуул астейдил мамиле кылышы керек.

Колдонулган адабияттар:

1. Абдулдаев Э., Исаев Д. Кыргыз тилинин орфографиясынын эрежелери – Фрунзе, 1977.
2. Абдырахманов К. Кеп ишмердүүлүгү – окуучуларды кеп маданиятына үйрөтүүнүн негизги өбөлгөсү. – Бишкек, 2012.
3. Арстанбек М. Мени тандаган кесип: Телевизиондук журналистиканын алиппеси. –Б., 2017. -216 б.
4. Ашырбаев Т., Айтмамбетов А. Кеп маданияты. – Бишкек, 2004.
5. Биялиев А. Кыргыз адабий тили жана анын адабий нормасы. – Бишкек: Учкун, 2002. - 192 б.
6. Васильев А. Основы культуры речи. – М., 1988.
7. Дүйшеев Ж. Сүйлөө маданияты жана стилистика. 1-китеп: Студенттер, мугалимдер үчүн окуу куралы. –Бишкек, 2007. -199 б.
8. Дүйшеев Ж. Сүйлөө маданияты жана стилистика. 2-китеп: Студенттер, мугалимдер үчүн окуу куралы. –Бишкек, 2007. -192 б.
9. Дүйшеев Ж. Чечендик чебер искусство кантип жаралат? –Бишкек, 2007.
10. Жаманбаева Т. Телерадио алып баруучусунун чеберчилиги. –Бишкек: Улуу тоолор, 2014. -172 б.
11. Закиров С. Кыргыз элинин макал, лакаптары. – Ф: Мектеп, 1972. – 112 б.
12. Исираилова А.М. «Кыргыз кеп маданиятынын мааниси жана өзгөчөлүгү» Бишкек 2013.
13. Казакова Н. Чечендик өнөр (Риторика). – Бишкек, 2009.
14. Керимжанова Б. Кыргыздын макалдары, лакаптары жана учкул сөздөрү. – Фрунзе: “Кыргызмамбас”, 1964. – 95 б.
15. Кыргыз журналистикасынын тарыхы. –Бишкек, 2002. -208 б.
16. Кыргыз тилинин жазуу эрежелери. “Кыргызстан” – Бишкек, 1995.
17. Кыргыз тилинин сөздүгү, Бишкек: “Avrasya jaуncılık”, 2010.
18. Кыргызча-орусча сөздүк. Түзгөн К.К.Юдахин. – М., 1965.
19. Мусаев С.Ж. Кеп маданияты жана норма. – Бишкек, 1999.
20. Осмонова Ж., Конкобаев К., Жапаров Ш. Кыргыз тилинин фразеологиялык сөздүгү. КТМУ. – Бишкек, 2001.
21. Рысбаев С.К. Сөз жөнүндө сөз. –Бишкек, 2021. -240 б.
22. Уметалиева Т.У. Кыргыз тилинин кеп маданиятынын илимий негиздери, канд.дисс. –Бишкек, 2013.
23. Чолпонбаев А.К., Календерова Н.К. Сүйлөө чеберчилиги. Кеп маданияты / Жогорку окуу жайлардын студенттери үчүн окуу методикалык курал. – Бишкек., 2002. -88 .

List of used literature:

1. Abduldaev E., Isaev D. Spelling rules of the Kyrgyz language - Frunze, 1977.

2. Abdyrakhmanov K. Speech activity is a key factor in teaching students the culture of speech. - Bishkek, 2012.
3. Arstanbek M. My chosen profession: the ABC of TV journalism. –B., 2017. -216 p.
4. Ashyrbaev T., Aitmambetov A. Speech culture. - Bishkek, 2004.
5. Biyaliev A. Kyrgyz literary language and its literary norms. - Bishkek: Uchkun, 2002.-192 p.
6. Vasiliev A. Fundamentals of speech culture. - M., 1988.
7. Duisheev J. Culture and stylistics of speech. Book 1: A textbook for students and teachers. – Bishkek, 2007. -199 p.
8. Duisheev J. Culture and stylistics of speech. Book 2: A textbook for students and teachers. – Bishkek, 2007. –192 p.
9. Duisheev Zh. How do public speaking appear? –Bishkek, 2007.
10. Zhamanbaeva T. The art of TV presenter and radio host. –Bishkek: Great mountains, 2014. – 172 p.
11. Zakirov S. Proverbs and nicknames of the Kyrgyz people. - F: School, 1972.-- 112 p.
12. Isirailova A.M. "The meaning and features of the Kyrgyz speech culture" Bishkek 2013.
13. Kazakova N. Rhetoric. - Bishkek, 2009.
14. Kerimzhanova B. Kyrgyz proverbs, nicknames and sayings. - Frunze: "Kyrgyzmambas", 1964. - 95 p.
15. History of Kyrgyz journalism. –Bishkek, 2002. –208 p.
16. Rules for writing the Kyrgyz language. Kyrgyzstan - Bishkek, 1995.
17. Dictionary of the Kyrgyz language, Bishkek: " Eurasian publishing house", 2010.
18. Kyrgyz-Russian dictionary. Compiled by K.K. Yudakhin. - M., 1965.
19. Musaev S.Zh. Culture of speech and norms. - Bishkek, 1999.
20. Osmonova Y., Konkobaev K., Zhaparov Sh. Phraseological dictionary of the Kyrgyz language. KTMU. - Bishkek, 2001.
21. Rysbaev S.K. Let's talk about words. –Bishkek, 2021. -240 p.
22. Umetalieva T.Yu. Scientific foundations of the speech culture of the Kyrgyz language, Cand. – Bishkek, 2013.
23. Cholponbaev A.K., Kalenderova N.K. Speech skills. Culture of speech / Textbook for university students. - Bishkek., 2002. -88.

Рецензент: Кыргыз-Түрк Манас университетинин доценти Абдиев Т.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

УДК 378. 1

DOI 10.33514/ВК-1694-7711-2021-1 (1)-60-66

Абдрахманова Гульнара Шайлобековна

Ж. Баласагын атындагы КУУ, Кыргыз-Европа факультети, ага окутуучу

Абдрахманова Гульнара Шайлобековна

Старший преподаватель, Кыргызско-европейский факультет КНУ им. Ж.Баласагына

Abdrakhmanova Gulnara Shailobekovna

Senior teacher, Kyrgyz-natsional-universitet-im-Zh-Balasagyn Kyrgyz European Faculty

ПАНДЕМИЯДАГЫ ЭЛЕКТРОНДУК ОКУУ КУРСТАРЫ

ОБУЧЕНИЕ ПО ЭЛЕКТРОННЫМ УЧЕБНЫМ КУРСАМ В УСЛОВИЯХ ПАНДЕМИИ

ELECTRONIC TRAINING COURSES IN A PANDEMIC

Аннотация: Электрондук окутуу курсу аркылуу тармактык окутуунун теориялык жана практикалык педагогикалык аспектилери каралат.

Аннотация: Рассматриваются теоретические и практические педагогические аспекты сетевого обучения через электронный учебный курс.

Annotation: The theoretical and practical pedagogical aspects of network education by means of an electronic training course are considered.

Негизги сөздөр: окутуучу мугалим - билимди берүү технологиясы – окутулган, дидактикалык мүмкүнчүлүктөр, маалымат алмашуу, өз алдынча иштөө, өз ара аракеттенүү

Ключевые слова: обучающий преподаватель – технология передачи знаний – обучаемый студент, дидактические возможности, обмен информацией самостоятельная работа, взаимодействие

Key words: teaching teacher - technology of knowledge transfer - student being taught, didactic opportunities, exchange of information, independent work, interaction

Сегодня высшее образование приходит к такой модели обучения, когда процесс познания, а не преподавание становится технологией передачи знаний, как это было до сих пор при традиционном обучении. А это приводит к тому, что мы от традиционной схемы обучения «обучающий преподаватель – технология передачи знаний – обучаемый студент» переходим к схеме: «обучаемый студент – технология передачи знаний – обучающий преподаватель» в информационной среде обучения. Технология обучения в данной модели ориентирована на диалоговое обучение, в каких бы формах она не осуществлялись. На наш взгляд, использование дидактических возможностей информационных и коммуникационных технологий – это тот инструмент, который позволяет эффективно реализовать решение поставленной проблемы. Реализацию модели обучения: «обучаемый студент – предметно-информационная среда – обучающий преподаватель» мы видим, в первую очередь, в совершенствовании самостоятельной работы студентов на базе использования новых инновационных информационных и коммуникационных технологий.

Студент в информационной среде обучения все больше переходит на применение самостоятельного, интерактивного взаимодействие с электронной учебной информацией; с

преподавателем и другими обучающимися. Организация обучения все больше происходит через самостоятельный метод изучения дисциплины, с самоуправлением процесса обучения, когда обучающийся студент сам определяет ход процесса обучения и продолжительность изучения того или иного вопроса. При этом организация самостоятельной работы студента производится с помощью компьютера и осуществляется она по разным основаниям: по дидактической цели, по уровню самостоятельности обучающегося, по степени индивидуализации, по источнику и методу приобретения знаний, по форме выполнения, по месту выполнения. Использование новой, информационной среды обучения дает возможность создания новой технологии обучения и для самостоятельной работы студента [4].

Передача и использование учебной информации, выполняемых через методы информационных технологий в процессе общения на расстоянии.

Это привело к появлению и новых дидактических возможностей информационных технологий, возникающих в результате взаимодействия на расстоянии, проявление которых можно классифицировать через

- форму информационного взаимодействия участников образовательного процесса: обучающегося, электронные источники информации, преподавателя;
- время информационного взаимодействия участников процесса обучения.

При этом под дидактическими возможностями информационных технологий в процессе сетевого обучения будем понимать проявление дидактических свойств информационных технологий по отношению к

- электронной учебной информации при выполнении функций создания, сбора, обработки, хранения, передачи и использования учебной информации, реализуемых через методы информационных технологий в процессе обучения;
- организации информационного взаимодействия участников процесса обучения: обучающегося, электронные источники информации, преподавателя.

Дидактические возможности информационных технологий позволяют в процессе образовательной деятельности реализовать следующие **формы информационного взаимодействия с дидактическими целями:**

- взаимодействие удаленных участников процесса обучения между собой: преподавателя и обучающегося студента или группы студентов, например, при электронной переписке, организации дискуссий через телеконференции и видеоконференции;
- взаимодействие участников процесса обучения (преподавателя, обучающихся студентов) с удаленными источниками информации, например, при осуществлении поиска и систематизации информации, перемещения (навигации) по гипертекстовым ресурсам глобальной сети.

При этом по времени информационного взаимодействия возможны два варианта:

- все участники процесса обучения одновременно находятся в непосредственном диалоговом режиме за компьютером, образуя синхронное взаимодействие;
- участники обучения знакомятся с учебными материалами или выполняют некоторое действие за компьютером не одновременно со всеми, а в удобное для себя время, образуя асинхронное взаимодействие.

Таким образом, информационное взаимодействие участников процесса обучения: преподавателя, обучающихся студентов, электронных источников информации можно представить таблицей 1.

Таблица 1. Информационное взаимодействие участников процесса обучения: преподавателя, обучающихся, электронных источников информации

Вид взаимодействия	Проявление взаимодействия
По расстоянию	<ol style="list-style-type: none"> 1. Участники процесса обучения (обучающиеся, электронные источники информации, преподаватель) не разделены расстоянием; 2. Участники процесса обучения (обучающиеся, электронные источники информации, преподаватель) разделены расстоянием.
По форме	<ol style="list-style-type: none"> Между субъектами (обучающимся, преподавателем): Субъект – субъект; Субъект – субъекты; Между субъектами (обучающимся, преподавателем) и источниками информации.
По времени	<ol style="list-style-type: none"> В реальном времени, то есть участники обучения находятся в непосредственном диалоговом режиме за компьютером, в синхронном взаимодействии; Участники обучения знакомятся с учебными материалами или выполняют некоторое действие за компьютером не одновременно со всеми, а в удобное для себя время, в асинхронном взаимодействии.

По режиму работы с электронными документами, определяемому подключением к сети Интернет, появились понятия "он-лайн" и "офф-лайн" работы.

Для этих понятий выделим следующие дидактические возможности коммуникаций при взаимодействии с ресурсами глобальной сети, приведенные в таблице 2:

Таблица 2. Дидактические возможности коммуникаций при взаимодействии с ресурсами глобальной сети

Режим	Возможности
1.on-line: работа при непосредственном подключении к сети Интернет	<ol style="list-style-type: none"> 1.1. Электронная переписка по E-mail.; 1.2. Участие в Форуме – не синхронизированной во времени дискуссии рабочей группы; 1.3. Участие в Чат – синхронизированной во времени дискуссии рабочей группы; 1.4. Электронная переписка по системе оперативного общения – синхронизированной во времени дискуссии участников диалога; 1.5. Навигация по гипертекстовым ресурсам Глобальной сети; 1.6. Установка собственных ресурсов в Глобальной сети; 1.7. Электронная передача заданий в Googleclassroom; 1.8. Участие через ресурс платформ – GoogleMeet, Zoom.
2.off-line: работа с электронными документами без подключения к сети Интернет	<ol style="list-style-type: none"> 2.1. Участие в тематических телеконференциях во всемирной сети; 2.2. Участие в тематической телеконференции распределенной рабочей группы: электронная конференция; 2.3. Работа с электронными банками данных.

Анализ информационного взаимодействия участников процесса обучения (обучающегося – электронных источников информации – преподавателя) на расстоянии, позволили выделить дидактические свойства, которые сводятся к следующему:

- доступ к различным источникам информации в процессе передачи, поиска, сортировки и предъявления результата запроса пользователю;
- обработка передаваемой и получаемой информации (хранение, распечатка, воспроизведение, редактирование) в реальном и отложенном времени по отношению подключения к Интернет;
- диалоговый обмен информацией (текстовой, речевой, графической и мультимедийной) с участниками взаимодействия (обучающимися и электронными источниками информации) в реальном и отложенном времени на расстоянии;
- организация коллективных форм общения посредством теле и видеоконференций.

Совершенствование материально-технической базы обучения, на основе использования информационных и коммуникационных технологий в обучении, приводит к необходимости пересмотра методической системы обучения с использованием дидактических возможностей информационных технологий. Сегодня мы от традиционной схемы обучения «обучающий преподаватель – технология передачи знаний - обучаемый студент» переходим к схеме: «обучаемый студент – технология передачи знаний - обучающий преподаватель».

И при интерактивном взаимодействии обучающийся студент – предметно-информационная среда электронного учебного курса – преподаватель на персональном компьютере формирует результат – освоение дисциплины и развитие познавательной деятельности обучающегося.

Электронный учебный курс, как электронное средство обучения, может располагаться на носителях информации персонального компьютера студента (винчестере или компакт диске) или являться компонентой научно-образовательных электронных сетевых ресурсов с удаленным доступом (например, на сервере мультимедийной библиотеки, доступ к ресурсам которым имеется с сетевого компьютерного класса).

Руководствуясь целеобразованием, целостностью структуры электронного учебного курса, и учитывая, что в содержании учебного материала должны быть реализованы основные принципы обучения: наглядность, сознательность, систематичность, последовательность, доступность, прочность и развивающее обучение, содержание электронного учебного курса нами было определено следующими дидактическими единицами, образующими единую образовательную среду самообучения дисциплины:

- картой ЭУК, являющейся «путеводителем по ЭУК», который дает глобальный обзор содержанию электронного учебного курса и обеспечивает переход к соответствующим дидактическим компонентам;

- «помощью», выдающей рекомендации по работе с конкретным материалом в ЭУК: по работе с курсом и по программному обеспечению, поддерживающему обучение в среде ЭУК;

- электронной библиотекой, в которой находится учебно-методический материал, обеспечивающий дидактическую поддержку дисциплины: методические рекомендации и указания к используемым в ЭУК материалам; справочники и электронные книги (или отдельные главы, разделы, параграфы из книг), являющиеся основными или дополнительными источниками информации по соответствующим разделам ЭУК; глоссарий по терминологии ЭУК; материал по необходимым разделам курсов смежных дисциплин;

коллекция иллюстраций для дисциплины ЭУК; ссылки, обеспечивающие доступ к динамической информации для ЭУК, расположенной в компьютерных сетях: Intranet и Internet;

– рабочей программой дисциплины, дающей целостное представление о дисциплине: цели и задачи дисциплины; модульную структуру содержания дисциплины; междисциплинарные связи; помодульное раскрытие содержания теоретических и практических вопросов, изучаемых в ЭУК, с указанием их трудоемкости в часах;

– теоретической базой знаний: иллюстративным изложением теоретического материала по содержанию тем модулей рабочей программы дисциплины, подкрепленного рисунками – образами экранов, необходимыми для изложения технологии реализации практических заданий на компьютере;

– практикумом к лабораторным работам: заданиями для закрепления теоретического материала дисциплины, формирования практических навыков и выработки умений по изучаемым вопросам дисциплины;

– заданием к курсовому проектированию (при его наличии по дисциплине);

– видео и аудио сопровождением, позволяющим визуально ознакомиться с изучаемым процессом и услышать изложение теоретического материала с выделенными акцентами на ключевые моменты и базовые понятия, представленные педагогическим мастерством преподавателя; просмотреть фрагменты по демонстрации выполнения практических работ на компьютере;

– компьютерной реализацией типовых практических заданий рассматриваемых тем с возможностью моделирования новых ситуаций, предназначенных для проверки знаний студентов, закрепления учебного материала и выработки умений, при решении проблемных задач;

– самоконтроля знаний: набора контрольных вопросов по лекциям; заданий для индивидуальной практической работы; набора заданий для изучения тестовых вопросов с возможностью выхода (для проверки результата усвоения) на компьютерное тестирование;

– тренинга: совокупности типовых практических заданий по дисциплине, реализованных на компьютере, ориентированных на отработку навыков в решении проблемных задач при моделировании новых ситуаций;

– программного обеспечения: программ тестирования; программ для формирования электронных записей – ответов; средств для выполнения практических работ на компьютере в среде ЭУК;

– средств связи: программ для организации передачи и приема информации с компьютера обучаемого во внешний мир (к преподавателям, сокурсникам, друзьям).

Экстренный перенос обучения в дистанционный формат в условиях пандемии имеет существенные отличия от правильно спланированного онлайн-обучения. Образовательные организации, вынужденные работать со студентами дистанционно в целях снижения рисков распространения коронавируса, должны осознавать эту разницу при оценке эффективности так называемого «онлайн-обучения» с применением дистанционных образовательных технологий (ДОТ).

Такой резкий переход на "дистант" – мера вынужденная и экстренная, не все университеты были готовы к этой кардинальной перестройке учебного процесса исходя из объективно разного уровня развитости информационной инфраструктуры, обеспеченности

дисциплин электронными образовательными ресурсами и готовности преподавателей к использованию цифровых платформ и сервисов в образовательном процессе.

Так как с 2000 года нами проводится сетевое обучение по электронным средствам обучения со студентами Кыргызско-Европейского факультета Кыргызского Национального Университета им. Ж.Баласагына по дисциплине информатика на базе электронного лабораторного практикума "ИНФОРМАТИКА: Практикум в табличном процессоре Excel" [2] и электронного учебного курса "Информационные технологии в экономике"[3], которые являются составной частью научных и образовательных электронных ресурсов Центра Мультимедиа научной библиотеки института. Они расположены на компакт дисках и серверах библиотеки, доступ к которым имеется с любого сетевого класса в «Многоуровневой компьютерной сети».

В сложившейся ситуации было обосновано использование термина онлайн-обучение поскольку экстренный перевод студентов на них в середине семестра позволило обучающимся в полной мере ощутить преимущества этой технологии.

Использование дидактических возможностей информационных технологий позволило реализовать в электронном учебном курсе новую среду самостоятельного обучения, использующую новые

– средства обучения [4]: усвоения – электронные обучающие лекции в текстово-графическом и мультимедийном вариантах; аудио учебно-информационные материалы; видео учебно-информационные материалы; лабораторные практикумы; электронную библиотеку с электронными вариантами учебников, учебно-методических пособий, справочников, графических рисунков и схем; программные средства компьютера; общения – электронная почта, электронная конференция, обмен файлами, электронная беседа и электронные доски; средства контроля – компьютерные самотестирующие и тестирующие программы, компьютерный тренинг, личную электронную "Рабочую тетрадь" обучаемого;

– методы обучения: управления – метод самостоятельного обучения, педагогические методы "один к одному", преподавание "один ко многим", обучение "многие ко многим"; и познания – компьютерного обучения, интерактивного обучения, самостоятельного обучения;

– формы обучения [5], основанные на общении: синхронном и асинхронном взаимодействии участников процесса обучения (обучающийся студент – электронный учебный материал – преподаватель); и контроле: самоконтроле своих знаний со стороны студента; и контроле знаний студента преподавателем.

Процесс обучения базируется на основных принципах дидактики и при этом используются традиционные организационные формы обучения (лекция, семинарские, практические и лабораторные занятия и др.) с присущими для них особенностями, обусловленные использованием дидактических возможностей информационных технологий, при этом образуя новые формы и возможности обучения: а) организация синхронного и асинхронного взаимодействия между обучающимися студентами и электронными средствами обучения; между обучающимися студентами и преподавателем; б) производя это взаимодействие, находясь в непосредственном контакте с обучаемым или на расстоянии; в) используя режим непосредственного подключения к сети Интернет или без подключения.

При сетевом обучении через электронный учебный курс процесс передачи и усвоения знаний и организации общения между участниками процесса обучения предоставляет студенту возможность изучения значительного объема учебной информации при

приобретении новых знаний; дает возможность обучаться, формировать умения и вырабатывать навыки, используя специфические (присущие информационным технологиям) методы работы с информацией на персональном компьютере.

Практика сетевое обучение по электронным учебным курсам позволяет нам сделать позитивный шаг к реализации важной задачи, стоящей перед образованием - повышения доступности, эффективности и качества обучения.

Правильно подобранные материалы курса, исходя из целей и задач обучения и характеристик учебного процесса в онлайн-среде, обеспечат обучающимся образовательный результат, а преподавателю - положительную обратную связь.

Такой подход подразумевает, что онлайн-обучение – это прежде всего когнитивный и социальный процесс, а не просто процесс передачи информации посредством Интернет.

Онлайн-обучение невозможно без IT-инфраструктуры, которая требует значительных инвестиций, включая платформу онлайн-обучения свою или внешнюю, с которой заключен договор, а также качественные онлайн-курсы, обеспечивающие эффективное обучение и поддержку обучающихся в онлайн-среде.

Список использованной литературы:

1. Панкова Г.Д. Информатика: Практикум в табличном процессоре Excel. Электронный лабораторный практикум. – Бишкек: ИИМОП КГНУ, 2000. – 137 Мб.
2. Панкова Г.Д. Информационные технологии в экономике. Электронный учебный курс. – Бишкек: ИИМОП КГНУ, 2002. – 62 Мб.
3. Панкова Г.Д. Средства обучения в информационной среде // Вестник КГПУ им.И. Арабаева: Серия 3 – Выпуск 2: Педагогика, Психология. – 2004. – С. 171-176.
4. Панкова Г.Д. Организационные формы в информационной среде обучения // Информационные технологии в высшем гуманитарном образовании: Сб. статей, Бишкек: БГУ, 2003. – С. 148-161.

List of used literature:

1. Pankova G.D. Informatics: Workshop in an Excel spreadsheet processor. Electronic laboratory practice. - Bishkek: IIMOP KGNU, 2000.- 137 Mb.
2. Pankova G.D. Information technology in the economy. Electronic training course. - Bishkek: IIMOP KGNU, 2002.- 62 Mb.
3. Pankova G.D. Teaching tools in the information environment // Bulletin of the KSPU named after I. Arabaeva: Series 3 - Issue 2: Pedagogy, Psychology. - 2004.- S. 171-176.
4. Pankova G.D. Organizational forms in the information learning environment // Information technologies in higher education in the humanities: Sat. articles, Bishkek: BSU, 2003. - S. 148-161.

Рецензент: к.т.н., доцент Жумабеков К.С.

УДК 378

DOI 10.33514/ВК-1694-7711-2021-1 (1)-67-72

Исаева Майрамкуль Тургунбековна

аспирант КГУ им. И.Арабаева

Исаева Майрамкуль Тургунбековна

аспирант КГУ им. И.Арабаева

Isaeva Mairamkul Turgunbekovna

postgraduate student of KSU named after I. Arabaeva

**БИЛИМ БЕРҮҮ - КООМДУН АРТЫКЧЫЛЫКТУУ СОЦИАЛДЫК ИНСТИТУТУ
ОБРАЗОВАНИЕ – ПРИОРИТЕТНЫЙ СОЦИАЛЬНЫЙ ИНСТИТУТ ОБЩЕСТВА
EDUCATION IS A PRIORITY SOCIAL INSTITUTION OF SOCIETY**

Аннотация: Макала социалдык идеялар, социалдык-маданий процесстер жана философиялык ой жүгүртүү тарыхындагы билимди изилдейт. Социалдык-маданий процесстеги билим берүү социалдык институт катары каралат.

Аннотация: В статье рассматривается образование в истории социальных идей, социокультурном процессе и философской рефлексии. Образование в социокультурном процессе рассматривается как социальный институт.

Annotation: The article examines education in the history of social ideas, sociocultural process and philosophical reflection. Education in the sociocultural process is viewed as a social institution.

Негизги сөздөр: инновация, социалдык, социалдык институт, инновация процесси, билим берүү.

Ключевые слова: инновация, социальный, социальный институт, инновационный процесс, образование.

Key words: innovation, social, social institution, innovation process, education.

На современном этапе в условиях развития производства, уровня развития научного знания необходимость создания новой системы подготовки молодых специалистов невозможно без образования, без инновационного образования. Феномен образования в истории социальных идей, социокультурном процессе и философской рефлексии посвящена исследованию образования в системе педагогических и социально-философских идей и в социокультурном процессе, в которой показывается, что образование-социальный институт и специфическая подсистема общества; образование-сложившаяся социальная система и сложный социальный процесс; образование -это структурное образование и вид социальных отношений.

Рассматриваются различные подходы к образованию, обучению и воспитанию. Анализ показывает: сложилось устойчивое представление о том, что обучение-это усвоение знаний, культурных норм, жизни в отчужденной, «предметной» форме, а образование-индивидуальная самодеятельность, развертывающаяся в культуре. Обучение-осознание структуры деятельности и ее предмета, а образование-осознание себя как субъекта деятельности.

Выявляются различные определения образования. Есть авторы, сближающие образование с обучением т.е. связывающие образованность с внутренним итогом

образования, который они трактуют как владение различными типами знания. С другой стороны, существуют весьма широкие трактовки образования как становления личности или подготовки к жизни. Но и они подвергаются критике. Поэтому некоторые ученые пришли к выводу, что бесполезно пытаться определить понятие образования, которое используется в столь многообразных значениях.

Сегодня в качестве целей образования помимо знаний (предметов), профессиональных навыков и способностей указываются и другие. Так, выделяют три цели: во-первых, обогащение обучающегося знаниями, привитие и развитие способностей ментального порядка; во-вторых, подготовка личности к выполнению определенных профессиональных обязанностей; в-третьих, воспитание в процессе обучения цивилизованных личностей, т. е. тех, кто соотносит полученные знания с собственной глубинной душевной потребностью жить в цивилизованном обществе, где могли бы наиболее полно реализоваться свобода и справедливость. Поэтому содержание современного образования не может быть сведено к знаниям и предметам, а технология образования-к обучению знаниям и пассивному усвоению их. В ходе образования человек должен осваивать не знания, а собственно мышление, его методы.

В целом, современный идеал образованности- это человек, с одной стороны, хорошо подготовленный к жизни, включая готовность преодолевать жизненные кризисы, с другой- активно и осмысленно относящийся к жизни и культуре, в той или иной степени участвующий в их изменении и преобразовании. Одной своей стороной образование всегда повернуто к человеку, смыкаясь в пределе с самообразованием, другой- к культуре, и здесь образование выступает как механизм ее эволюции. Последний момент хотелось бы подчеркнуть особо: образованный человек-это человек, в той или иной степени вносящий в культуру духовность, смысл, т. е. работающий именно на культуру.

Образование в социокультурном процессе рассматривается как социальный институт. Успешная деятельность института возможна лишь при реализации определенной совокупности условий: 1) наличии социальных норм и предписаний, регулирующих поведение людей в рамках данного института; 2) интеграции его в социально- политическую и ценностную структуру общества, что, с одной стороны, обеспечивает формально-правовую основу деятельности института, а с другой позволяет осуществить социальный контроль над соответствующими типами поведения; 3) необходимо наличие материальных средств и условий, обеспечивающих успешное выполнение институтами нормативных предписаний и осуществление социального контроля.

Образование представляет собой социальную подсистему, имеющую свою структуру. В качестве ее основных элементов можно выделить учебно- воспитательные учреждения как социальные организации, социальные общности (педагоги и учащиеся), учебный процесс как вид социокультурной деятельности.

Рассматриваются различные функции образования, и как одна из самых важнейших в данном контексте выделяется функция трансляции и распространения культуры в обществе. Сущность ее заключается в том, что посредством института образования происходит передача от поколения к поколению ценностей культуры, понимаемых в самом широком смысле слова (научные знания, достижения в области искусства и литературы, моральные ценности и нормы поведения, опыт и навыки, присущие различным профессиям и т. п.)

Образование является единственной специализированной подсистемой общества, целевая функция которой совпадает с целью общества. Если различные сферы и отрасли хозяйства производят определенную материальную и духовную продукцию, а также услуги для человека, то система образования «производит» самого человека, воздействуя на его интеллектуальное, нравственное, эстетическое и физическое развитие.

Это определяет ведущую социальную функцию образования-гуманистическим вектором которого является направленность на человека. Глобальный технократизм как метод мышления и принцип деятельности индустриального общества де-гуманизировал социальные отношения, поменял местами цели и средства. В нашем обществе человек, провозглашавшийся как высшая цель, на самом деле был превращен в «трудовой ресурс». Это нашло отражение в системе образования, где школа свою главную функцию видела в «подготовке к жизни», а «жизнью» оказывалась трудовая деятельность. Ценность личности как неповторимой индивидуальности, самоцели общественного развития была отодвинута на дальний план.

Следует также подчеркнуть, что важной функцией образования- это социальная селекция. В образовании индивиды разводятся по потокам, предопределяющим их будущий статус. Социальная селекция-одна из важнейших функций института формального образования. С точки зрения наук, изучающих образование, чрезвычайно важны последствия осуществляемого институтом образования процесса селекции, так как его конечным результатом (когда различные группы молодежи завершают образование и получают профессию) является размещение людей по различным социальным позициям в социальной структуре общества. Посредством этого механизма осуществляется воспроизводство и обновление социальной структуры общества, без чего невозможно его нормальное функционирование. Другая важная сторона этого процесса заключается в том, что благодаря ему запускается механизм социальной мобильности: получение профессии, включение человека в профессиональную деятельность, особенно в крупной организации, открывает для многих людей путь профессиональной карьеры, переход в более престижный социальный слой.

Образование является феноменом социокультурного процесса, подсистемой культуры и выражением механизма культурогенеза. Это можно рассматривать на фундаментальном уровне, формулирующем эпистемологию исторического и социального бытия, на антропологическом уровне, на котором исследуется культурное бытие людей, нормативные образцы поведения и сознания, и на прикладном уровне, который связан с разработкой технологий практической организации и регуляции культурных процессов.

На фундаментальном уровне образование должно рассматриваться как феномен культуры, как ее подсистема и механизм эволюции динамике, на антропологическом уровне необходимы исследования эволюции человеческого сознания, социальных ментальностей в культурно- образовательных средах, на прикладном- разработка технологий модернизации образовательной сферы в соответствии с закономерностями культурной эволюции и современного культурного этапа.

Образование как приоритетный и социальный институт общества является предметом философии, их объединяет многообразное взаимоотношение. Это и отношение философии к образовательному процессу, и философская оценка реализации родовой сущности человека в образовании, обучении и воспитании, характеристики уровней образования, видов образования, типов образования, форм образования, и, конечно же,

философское осмысление реформ в образовании. Прикладной и организационной стороной проблемы, вынесенной в заголовок настоящей статьи, является характер и степень присутствия философии в рамках образовательных учреждений и программ. Определенные содержательные моменты теоретических аспектов оказывают влияние на эти прикладные проблемы, однако последние определяются и рядом других факторов.

К числу этих факторов относятся фактор культурной самоидентификации и роль, которую играет философия в списке тех ценностей, которые причисляются к культурному достоянию. В последнем случае речь может идти как о «национальной» самоидентификации (например, в немецкой или французской культуре философия занимает иное положение, чем в американской), так и о причастности, например, к «европейской культуре» как таковой, где философия является более фундаментальным элементом, чем, скажем, христианская религия (постольку поскольку европейская культура воспринимает себя как наследница культуры античной).

Сейчас философия представлена сосуществующими разнородными направлениями, часть из которых (по своим систематическим основоположениям) имеет между собой мало общего, в том числе и применительно к традиционным универсалистским притязаниям философии. Эти направления имеют свой достаточно определенный национально-государственный и институциональный ареал. Отечественная ситуация в настоящее время представляет собой, скорее, пространство адаптации различных направлений.

Все сказанное применительно к философским аспектам образования выражается в том, что тематизация этих аспектов не всегда питается собственной проблематикой, а анализирует некие общие проблемы, имеющие довольно отдаленное отношение - если вообще имеющие хотя бы какое-то — к реалиям ситуации «здесь и теперь» (при этом, конечно, играет свою роль и фактор общей социально-политической и экономической неопределенности, о котором упоминалось выше).

Наиболее примечательным отечественным феноменом последних десяти лет стало появление и бурный расцвет такой дисциплины, как «философия образования». Особенность ситуации с «философией образования» заключается в том, что в ней, как в области с все еще рационально не оформившимся дискурсом, т. е. не строящимся по определенным («научным») правилам, осуществляется поисковая эвристическая деятельность, направленная на выявление собственного статуса, задач, методов.

Выделение философии образования в отдельную отрасль философского знания представлено достаточно широко и обосновывается по-разному: философия образования-это философия оправдания образования как функции жизни; философию образования можно рассматривать и в качестве условия выживания человечества; философия образования представляет собой динамически меняющееся самосознание изменяющейся культурной ситуации в мире; образование-главный институт воспроизводства интеллектуально-культурного потенциала общества.

Философия образования как социальный феномен и научное направление ставит исследовательские цели, которые можно конкретизировать следующим образом: анализ возникновения философии образования, периодизация процесса становления философии образования и оформление ее предметной области, анализ социально-философской методологии философии образования и путей совершенствования методологической культуры.

У термина «философия образования» есть очень много определений. Вот некоторые из них: философия образования-научная педагогика или теория образования; философия образования-методология педагогической науки; философия образования-осмысление образования; философия образования- философия, повернутая к образованию; философия образования-инструмент анализа педагогической действительности. Автор склоняется к позиции, что философия образования есть философская рефлексия на образование.

Философия продуцирует создание новых направлений научного поиска, выступая методологическим основанием образовательной политики. Философия - та область духовной деятельности, в основном которой лежит рефлексия над самой этой деятельностью. Так, в контексте философии образования мы считаем важным разграничить определение «образовательная политика» и «политика образования». Политика в образовании - это общая политика государства, но примененная к отдельной сфере общественной жизни- образованию. Она определяет стратегию образовательной деятельности, ее главные цели и задачи, охватывает всю совокупность мер, которые проводятся государством в отношении образования. Образовательная политика вырабатывается только примечательно в сфере политики.

В современных условиях с развитием производства, уровня развития научных знаний необходимость создания новой системы подготовки молодых специалистов невозможно без инновационного образования. Необходимо онтологическое осмысление соответствия системы образования уровню развития общества. Мировой опыт показывает, что экономика, основанная на знаниях, адекватно будет развиваться и выходить на мировой уровень только при условии интеграции с наукой, что возможно на базе инновационного образования.

Одним из наиболее распространённых и, одновременно, неотработанных понятийном смысле определений является понятие «инновация.» Прямой перевод ни у кого не вызывает сомнения (от латинского - новое), а вот содержательное применение и смысловая интерпретация безбрежно широка. Здесь наиболее распространены «новшество», «нововведение» не говоря о массе понятийных новообразований; «инновационный фон», говоря о «инновационный потенциал», «инновационная и.т.д Зародившись в лоне гуманитарного знания «инновация» проделала сложный путь своего технократического перевоплощения, прежде чем осуществиться в предметности социальной инноватики.

Если же говорить о сущности инновации, как социальном механизме, который обеспечивает не только импульс, но и вызывает к жизни способ развития, то необходимо полнее изучить закономерности взаимодействия инновации с различными социальными системами именно под этим углом зрения, различными социальными системами именно поскольку «. следует отличать процессы, поддерживающие стабильность систем от иных процессов, которые приводят к новому состоянию системы, в терминах, фиксирующих изменение первоначальной структуры и, хотя это различие относительно, тем существенный, носит менее, именно эта относительность упорядочивающий характер»

Специфика исследуемых отношений заключается в том, что речь идёт о взаимодействии, с одной стороны, инновации, с другой-образования как социального института и процесса, который, в свою очередь, рассматривается в качестве одного из важнейших ресурсов развития, ибо если «. нет развития человека, его способностей и его творческих сил без образования, то понятно, что и образование (наряду с наукой или вместе с ней) становится важнейшим ресурсам развития».

Причём, нельзя не согласиться, что образование как ресурс развития общества призвано обеспечить не только условия для материального и интеллектуального развития каждого человека и как члена общества и как индивида, но и развитие производительных сил, общественных отношений таким образом, чтобы люди могли выступать как свободные личности на гуманных основаниях, создающие высокий уровень жизни и подлинный демократический образ жизни. То есть инновации в образовании обретают уникальное качество социального механизма, обеспечивающего развитие производства.

Инновационное образование в нашей стране становится характерной чертой: в образовании, в производстве, учебных учреждениях, инновационность определяет содержание и его формы. Инновационное образование мы понимаем, как образование, которое обладает высокой эффективностью что есть, позволяет достичь профессионального уровня компетентности, основана на разработке и внедрении новых технологий и «работает на опережение».

Список использованной литературы:

1. Абдрашев А.Б., Нурдинова Ш.Т. Креативный анализ образовательной политики. Республики Казахстан и Кыргызской Республики. – Бишкек, 2011.
2. Асанова У. Философия образования. – Бишкек, 2002.
3. Мурзалиев М.А. Интеграция Кыргызстана и международных организаций в сфере образований: политологический анализ. Автореф. дис. на соис. уч. ст. к. пол.н. – Бишкек. 2021.

List of used literature:

1. Abdrashev A.B., Nurdinova Sh.T. Creative analysis of educational policy. The Republic of Kazakhstan and the Kyrgyz Republic. - Bishkek, 2011.
2. Asanova U. Philosophy of education. - Bishkek, 2002.
3. Murzaliev M.A. Integration of Kyrgyzstan and international organizations in the field of education: political science analysis. Abstract of thesis. dis. on sois. uch. Art. Ph.D. - Bishkek. 2021.

Рецензент: д. филос и полит н., профессор Артыкбаев М.Т.

УДК 378

DOI 10.33514/BK-1694-7711-2021-1 (1)-72-77

Исаева Майрамкуль Тургунбековна

аспирант КГУ им. И.Арабаева

Исаева Майрамкуль Тургунбековна

аспирант КГУ им. И.Арабаева

Isaeva Mairamkul Turgunbekovna

postgraduate student of KSU named after I. Arabaeva

**ИННОВАЦИЯНЫН СОЦИАЛДЫК КӨРҮНҮШ КАТАРЫ ӨНҮГҮШҮ ЖӨНҮНДӨ
К ВОПРОСУ О РАЗВИТИИ ИННОВАЦИИ КАК СОЦИАЛЬНОГО ЯВЛЕНИЯ
ON THE DEVELOPMENT OF INNOVATION AS A SOCIAL PHENOMENON**

Аннотация: Макала инновациялык кубулушту жана инновациялык ишмердүүлүктү социалдык-философиялык талдоого арналган. Инновациялык өнүгүү философиясынын маңызы ачылат, анын актуалдуулугу инновациялык процесстердин интенсивдешүүсүн жана алардын индивидуалдык жана социалдык чындыкка фундаменталдык таасирин аныктайт. Автор инновацияны билимдин жаңы аралык тармагы катары карайт, заманбап инновациялык өнүгүүнүн принциптерин, ролун, маңызын жана натыйжаларын түшүнөт.

Аннотация: Статья посвящена социально-философскому анализу феномена инновации и инновационной деятельности. Раскрывается суть философии инновационного развития, актуальность которой обуславливает интенсификация инновационных процессов и их фундаментальное влияние на индивидуальную и общественную реальность. Автор рассматривает инноватику в качестве новой междисциплинарной области знания, осмысливает принципы, роль, суть и результаты современного инновационного развития.

Annotation: The article is devoted to the socio-philosophical analysis of the phenomenon of innovation and innovative activity. The essence of the philosophy of innovative development is revealed, the relevance of which determines the intensification of innovative processes and their fundamental impact on individual and social reality. The author considers innovation as a new interdisciplinary field of knowledge, comprehends the principles, role, essence and results of modern innovative development.

Негизги сөздөр: инновация, инновациялык иш, инновациялык процесстер, глобалдашуу, глобалдашуу тобокелдиктери.

Ключевые слова: инновации, инновационная деятельность, инновационные процессы, глобализация, глобализационные риски.

Key words: innovation, innovation activity, innovation processes, globalization, globalization risks.

Нынешняя действительность на фоне всеобщей глобализации и интеграции мирового пространства характеризуется повсеместно нарастающей инноватизацией. Сегодня инновации вносят заметные изменения во все сферы жизнедеятельности, включая экономику, политику, технологии, культуру и общественную жизнь, трансформируя существование как отдельного человека, так и общества в целом. Эти перемены касаются образа жизни, мышления, повседневных практики людей. Содержанием инновации является новизны, нововведениям знаний во все сферы общества: экономике, политике, культуре, образовании.

Инновационное образование представляет образовательные процессы в совокупности с научным содержанием. Инновационная политика в образовании в современных условиях становится политикой современных государств.

Вопрос инноваций в Кыргызстане на данный момент становится одним из приоритетных направлений, что подтверждает разработанная «Концепция научно-инновационного развития Кыргызской Республики на период до 2022 года», которая призвана ответить на стоящие перед Кыргызстаном вызовы в сфере инновационного развития. Отметим, что среди основных задач стратегии – максимально широкое внедрение современных технологий во все сферы жизнедеятельности человека; формирование сбалансированного и устойчиво развивающегося сектора исследований и разработок и другие. Инноватика, выступает в роли, осмысления принципов, роль, суть и результаты современного инновационного развития и является активно развивающимся комплексным

подходом к пониманию инновационных процессов, сочетающим в себе теоретические основы и методы инновационной деятельности: прогнозирование, создание инноваций, планирование, организацию. Как следствие ставятся вопросы, помимо экономического и технологического, социально-философского характера, вопросы восприятия инноваций, адаптации к ним, прогнозирования и социальной оценки их технологических последствий; способности и готовности удерживать как результаты, так и эффекты технологического развития, определяя субъектов, несущих ответственность за социо-культурные риски, которые сопутствуют всему новому. Философский ракурс анализа инновационного процесса дает возможность понимания смысла существования и предназначения всех участников процесса инноваций.

С одной стороны инновации, имеют глубоко философский характер, рождаясь как результат виртуальных умозаключений относительно объектов, которые не существуют в мире реальностей. С ростом радикальности инновации растет и ее виртуальность, и мощь ее философского фундамента. Тем самым, сама философия инноваций есть мощный ускоритель развития современного общества, которое нацелено на успешное решение социальных, экономических и политических вопросов. Сегодня часто обсуждаются те позитивные изменения, которые несут нам современные инновации. Например, современные нано- и биотехнологии направлены на улучшение здоровья человека и увеличение продолжительности его жизни, информационные технологии повышают социальную связанность людей, способствуют интенсификации коммуникаций, делают доступным для любого пользователя огромное количество информации, способствуют общему росту образованности. Но за бурными изменениями не могут не обнаружиться определенные риски, которые необходимо отслеживать и анализировать. Как именно меняется человек? Что происходит с памятью, временем, повседневностью, личным бытовым общением в ситуациях физического соприсутствия, повседневными практиками человека? Планы по инновационному научно-технологическому развитию описывают будущее на 25 – 50 лет вперед. Но имеется ли управленческий ресурс для предвидения и управления мощными социокультурными последствиями инновационных преобразований? Где берут начало корни «инновации»? И в чем процесс создания инновации?

Чтобы иметь ответы на эти и множество иных вопросов, связанных с понятием «инновация», необходимо рассмотреть инновационную деятельность с философской точки зрения. Сегодня философские предпосылки, заложенные в период становления инноватики в середине XX в., такие как рационализм, прогрессизм, эмпиризм, прагматизм, сциентизм, технократизм, все более противоречат целям и задачам инноватики как бесспорного источника социальных благ. Поэтому непредсказуемые и неуправляемые прямые и косвенные негативные социальные эффекты инноваций, возникнув, порождают социальную напряженность, усиливая уже имеющуюся напряженность в обществе.

Еще в XIX в. возник термин «инновация» (от англ. innovation) как культурологический, обозначающий «изменения в культуре». Толковый словарь В. Даля слово «новшество» определяет как «введение новизны, новых обычаев, порядков». Но вскоре экономика позаимствовала у культурологии этот термин так прочно, что теперь считают, что истоки инноватики, как отдельной области знания и практики берут свое начало в экономической науке. Следует провести сравнение специфики понятия со словами «новация», «новаторство», которые близки по значению, что даст возможность определить не только его философские основы, но и функции и онтологическую специфику.

Современные словари иностранных слов приводят следующие значения: «Термин “новация” (лат. novatio – обновление) изначально соотносится с нечто новым, новшеством.

Первоначально данное понятие означало “многочисленные новации в области производства вычислительной техники”». Опираясь на данное определение, можно сделать вывод, что новатор – это тот, кто вносит и осуществляет новые, прогрессивные принципы, идеи, приемы в какой-нибудь области деятельности. Новаторство – деятельность новаторов. Чаще всего термин «инновация» (фр. innovation, лат. innovatic – обновление, перемена) трактуется как нововведение, новшество. «Инновационный – относящийся к инновации, инновациям». При рассмотрении данной проблемы российский исследователь И. С. Суrowцев в своем отраслевом словаре «Инновации и инновационная деятельность» отмечает несколько определений данного понятия: «инновация – конечный результат инновационной деятельности, получивший реализацию в виде нового или усовершенствованного продукта, реализуемого на рынке, нового или усовершенствованного технологического процесса, используемого в практической деятельности». Инновация – новые продукты (услуги), процессы, стратегии и бизнес-модели, которые задуманы и реализованы с целью принести человеку осознанные преимущества (финансовые, потребительские, социальные и др.).

Корни философии инноваций сегодняшнего дня кроются в классической философской теории, основы которой были заложены еще в Древней Греции Платоном и Аристотелем. Основой древней философии являются идеи Платона и модели Аристотеля, касающиеся как науки в целом, так и философии инноваций. Платон стоит в ряду основоположников идеализма: он определял мир как постижимый мир вещей в соединении с невидимым миром идей. Основополагающая мысль абсолютного добра привносит в материальный мир вещей меру и порядок. Теория идей Платона достаточно отвлечена, однако в философии инноваций необходимо рассматривать достижение научного мышления сферы идеальных объектов как основное, что и наблюдается в философии науки в целом, когда есть необходимость обратиться к традиции Платона.

Философская интерпретация сущности инноваций и определяется словом «инновация», ставшим сегодня столь актуальным. Отождествляя идеи платоновской теории и вышесказанное, можно дать следующее определение: инновации являются сочетанием нематериальной идеи и всецело материальных денежных потоков, или же инвестиций, вложенных в эту идею. Тогда основными этапами инновационного процесса будут: идея – инвестиции – инновация. Этот ряд и представляет философию инновационной работы, суть которой в том, что каждая удачная идея, закрепленная патентом в процессе коммерциализации, делается продуктом пользования.

Если рассматривать процесс, основываясь на философии Аристотеля: «идея – инвестиции – инновация», то можно сделать сопоставления: идея относится к первой умозрительной теоретической части философии; инвестиции, несомненно, относятся к практической философии, касающейся материальных мероприятий инновационного процесса. В развитии инноваций важная роль отведена экономическим мероприятиям, поскольку они есть зеркало изменений, которые происходят в обществе и политике. Необходимо различать практическую философию и творческую, фокусирующуюся на производстве; инновация относится к творческой части философии, поскольку именно творческим процессом является искусство по созданию и воплощению идеи в жизнь.

Обозревая базовые аспекты классической философии Платона и Аристотеля, можно увидеть суть философии инновационной деятельности, скрытой сегодня для большинства.

При этом анализ сути инновационного процесса связан с такими положениями античной философии, как расширение представлений о концептах, понятиях, основы динамического подхода, формирование аксиоматического метода, разработка диалектического способа.

Рассматривая сущность инновационных процессов в эпоху глобализационного развития, отметим, что инновации изменяют жизнь не только каждого отдельного человека, но и всего многомерного социума в целом. Сегодня все чаще инновационное общество определяется как общество риска. Современное общество риска видится миром, полным парадоксов нелинейного развития постиндустриальной цивилизации.

Обращение к цивилизационным рискам видится полем, где этика, философия, культура, политика снова занимают свое место в центрах модернизации – в экономике, естественных науках, технических дисциплинах. Остро встает вопрос состоятельности научно-технологической рациональности, направленной против возрастающих рисков и опасностей, рождаемых цивилизацией.

Принципиальную важность философской составляющей глобальных экономико-технологических процессов исследователи отмечают, что глобализация, способствуя распространению новых технологий, усиливает динамизм исторического процесса, что, в свою очередь, ставит новые проблемы и в плане соотношения технологического и социально-гуманитарно-экзистенциального в современной культуре. Вот почему постиндустриализм как ядро глобализирующегося мира должен обратить внимание не только на успехи в области экономики и технологии, но и на состояние гуманитарной культуры. Следует подчеркнуть, если современная цивилизация хочет справиться с глобальными проблемами и сформировать новый более устойчивый, стабильный глобальный миропорядок, она должна переосмыслить такие ценностно-методологические установки западного общества, как экономикоцентризм, технократизм, редукционизм, примат научных форм рациональности над другими формами постижения человеком себя и мира, научиться жить в условиях нестабильности.

Из вышеизложенного можно утверждать, что сегодня инноватика мало интегрирована в философский дискурс. Поскольку инновационные преобразования масштабны и имеют значительное влияние на многие сферы жизни, как частной, так и общественной, то такое положение представляет опасность серьезной редукции в осмыслении роли инновационных преобразований, поэтому актуальна задача философской рефлексии инноватики, ее гносеологических и аксиологических истоков, онтологических оснований и когнитивных преимуществ.

Инновации, с другой являются способом разрешения социальных проблем, но, с другой стороны, – источником нестабильности, сложно предсказуемых последствий и рисков, что приводит к росту скорости изменений, стрессам и зависимостям, информационной усталости, адаптационным срывам. Все это порождает «ненормальное» настроения, ощущения грядущей глобальной антропологической катастрофы. Уже скоро человечество может встретиться с непреодолимыми трудностями, если не найдет перспективных, гуманитарно насыщенных и направленных инновационных путей социально-философского развития. Исследователи предлагают вести эти поиски, расширяя проблемное и предметное поля инноватики, развивая новые методы, включающие работу с рисками и социальными следствиями, с условиями производства инноваций, а также долгосрочность и социальную ответственность новаторов.

Список использованной литературы:

1. Абдрашев А.Б. Образовательная политика страны Центрально-азиатского Азии: сравнительный анализ. – Бишкек, 2013.
2. Асанова У. Философия образования – Бишкек, 2021.
3. Концепция развития образования в Кыргызской Республики до 2020 года
4. Завадовский В. В. Общефилософская методология инновационного образования // Философия образования. 2011.

List of used literature:

1. Abdrashev A.B. Educational policy of the Central Asian country: a comparative analysis. - Bishkek, 2013.
2. Asanova U. Philosophy of Education - Bishkek, 2021.
3. Concept for the development of education in the Kyrgyz Republic until 2020
4. Zavadovsky VV General philosophical methodology of innovative education // Philosophy of education. 2011.

Рецензент: д. филос и полит н., профессор Артыкбаев М.Т.

ФИЛОСОФСКИЕ НАУКИ

УДК 128

DOI 10.33514/BK-1694-7711-2021-1 (1)-78-83

Уралбекова А.У

Кыргыз Турк Манас университетинин Философия бөлүмүнүн магистранты

Уралбекова А. У

Магистрант отделения философии Кыргызско-Турецкого университета Манас

Uralbekova A. U

Master student at the Department of Philosophy, Kyrgyz-Turkish University Manas

**ӨЛҮМ АЛДЫНДАГЫ ӨЛҮМ
СМЕРТЬ ПРИ СМЕРТИ
DEATH BEFORE DEATH**

Аннотация: Суицид маселеси философия тарыхында ар кандай деңгееде, ар бир доордо талкууланып келген. Өзгөчө экзистенциализм агымында суицид маселесине көңүл бурулат. Макалада суицид түшүнүгү, анын чектери жана түрлөрү, коомдук-маданий жана философиялык мааниси жөнүндө сөз болот.

Аннотация: Центральной темой статьи является суицид как экзистенциальная проблема выбора и принятия решения в пользу жизни или смерти. Рассматриваем самоубийство, начиная с определения понятия, его границ и вариантов, с его социокультурных аспектов и заканчивая особенностями его экзистенциальной проблематики.

Annotation: The issue of suicide has been discussed at different levels (means) and in different eras in the history of philosophy. We consider suicide, starting with definition of the concept, its boundaries and options, from its socio-cultural aspects and ending with the features of its existential problematic.

Негизги сөздөр: суицид, жашоо, жашоонун мааниси, тандоо

Ключевые слова: суицид, жизнь, смысл жизни, выбор

Key words: suicide, life, meaning of life, the choice

Учурубуз дун массалык маалымат каражаттарынын башкы бетинде суицид маселеси кызуу талкууланууда. Тилекке каршы, бул тема аябай актуалдуу жана трагедиялуу. Жылдан жылга суицид жашарып бараткандай. Эң жаш суицид статистикалык маалыматка караганда 14-12 жаш. Себебин изилдөө үчүн анын табиятын изилдөө керек.

Суицид көбүнчө жашоонун маңызын түшүнбөстүктөн келип чыгат. Суицид латын тилинен «suī caedere»- өзүн өзү өлтүрүү дегенди түшүндүрөт. Атайын аракет кылуу менен өз жанын кыюу дегенди билдирет. Белгилүү ойчул Морес Фарбердин пикири боюнча суицид-аң сезимдүү, максатталган жана жашоодон тез кетүүнүн жолу. Өзүн өзү өлтүрүүнү көздөгөн адамдын бир эле себеби эмес, бир нече да болуусу мүмкүн экендиги жөнүндө экзистенциализм агымынын өкүлү А. Камю мындай дейт: «Элдер өзүн өзү өлтүрүүнү бир себептен улам деп ойлошот. Бирок, анын эки себеби да болушу мүмкүн»[1].

Суицид – тандоонун экзистенциалдык проблемасы болуп саналат. Тандоо жашоону же өлүмдү. Суицид проблемасы «өлүмгө» башкача мамиле жасайт. Ал аң сезимдүү түрдө тандалган мүмкүнчүлүк болуп эсептелет. Экзистенциализм агымынын философтору А. Камю жана Ж. П. Сартр төмөндөгүдөй пикирин билдирет: «Өзүн өзү өлтүрүү мүмкүнчүлүгү – бул адамдарды айбандардан айырмалап турат. Ал аң сезим жана тандоо менен байланыштуу. Өзүн өзү өлтүрүү жадакалса адамдык абийир жана ар намыс менен байланыштырылган. Камю мында «өз өлүмүнүн ээси» суроосунун өзөгүн караган. Камю жана Сартрдан таасирленген Г. Ш. Чхартишвили «Жазуучу жана өзүн өзү өлтүрүү» деген китебинде мындай дейт: «Адам өзүнүн адам экендигин өзүнүн ажалдуулугун түшүнгөндө билет жана жашоону улантуу же өзүн өзү өлтүрүү тандоосуна ээ экендигин айтат.»

Суицид же өзүн өзү өлтүрүү психология же клиникалык психология, патология, оору же кандайдыр девиация менен гана байланыштуу эмес. Эң биринчи орунда ал адамдын өз эрки менен байланыштуу экендигин унутбашыбыз керек. «Адам өзүнө мылтык менен атканда эмес, ал өзүн – өзү өлтүрүү жөнүндө ойлонгондо өлөт»[2].

Суицидди жаман көрүнүш катары караган менен оптимисттик көз караш да орун алган. Мында З. Фрейдден улам ортого чыккан тенденция каралат. Ал суицидди адам табиятынын табигый бир бөлүгү катары караган. «Адамдын табиятында жашоого болгон умтулуу, ошондой эле өлүмгө болгон умтулуу да бар. Өлүмгө болгон умтулуу же өзүн өзү өлтүрүү каалоосу, жашоого болгон умтулуу канчалык деңгээлде табигый болсо, ал да табигый» - деген пикирин айткан[3].

Суицид жасоо азыркы коомдо маселе жаратбаган сыяктуу. Ал адам баласынын баалуу бир нерсе үчүн ордун каптоочу акы катары. Ал өзүн өзү курмандыкка чалуу да болушу мүмкүн. Мисалы: Клеопатранын түнү жөнүндөгү легенда. Клеопатра менен өткөрүлгөн бир түн үчүн адамдар өз өмүрүн берген. Алар үчүн бир түн буткул жашоосунан да баалуу болгон сыягы. Ошондуктан, алар өмүрүн аяган эмес. Мында ар бир эле адамда суроо туулары талашсыз. Биринчиси: баалуулук ошончолук баалуу болгондуктан, ал үчүн өз өмүрүн берүү аянычтуу болгон эмес. Экинчиси: жашоо баалуулук катары каралбай, бир нерсенин акысын төлөө үчүн колдонулат.

Адам баласынын жашоого болгон укугу талашсыз. Ар бир мамлекетте, ошондой эле эл аралык деңгээлде адам укуктарын коргоо боюнча бир нече мыйзамдарды кабыл алышкан. Ошондой болсо кееде жашоого туруштук бере албай бул жашоого чекит коюуну ойлойт. Ар бир адам жашоого укуктуу. Ал эми өлүүгө укуктуубу деген суроо жаралат. Коомдук көз караш боюнча жашоо адам баласынын эң бийик баалуулуктарынын бири болуп саналат. Жашоого чекит коюп жатып ал баалуулук, эркиндик маселесинде суроо жаратат. Өзүн өзү өлтүрүү маселеси коомчулукта эч качан жакшы манайда кабыл алынбайт. Ал дайыма талкууга, кылмыштуулукка жана күнөөлөөгө актуалдуу тема болуп келет. Талкуу дегенде коомдо эгерде, протест катары суицид жасаса да ал талкууланбай калбайт. Ал эми диндик көз караш боюнча өз өмүрүнө кол салуу эң чоң күнөө болуп эсептелет. Жабырлануучусуз кылмыштуулуктун эң белгилүү түрү болуп өзүн өзү өлтүрүү саналат. Себеби, мында жалгыз жабырлануучу кылмышкердин өзү.

Өзүн өзү өлтүрүү маселеси адам коому пайда болгондон бери бар. Анын кеңири жайылуусу тыюу салынбагандыгында деп ойлойм. Албетте тыюу салуу адам эркиндиги маселесин да жаратпай койбойт. Алдын алуу максатында коомдо ар кандай чаралар коюлуп келген. Алардын бири жазаландыруу. Өзүн өзү өлтүрүүгө аракет жасап, аны менен бирге коомдо маселе жаратса, анын мүлкүн мамлекетке компенсациялоону белгилешкен. Ошондой

эле өзүн өзү өлтүрүү мамлекеттик деңгееде кылмыш болуп эсептелген. (Мисалы Ирландияда 1993-жылга чейин суицид кылмыш болуп саналган). Ал эми Индия жана Сингапур өлкөлөрүндө өзүн өзү өлтүрүүгө аракет жасаган адамдарга бир жылга эркиндигинен ажыратуу мыйзамы каралган. Бул мыйзам алдын алууга жардам берип жатабы же жокпу башка маселе.

Өлүм! Ар бир тирүү адамга бул сөз жагымсыз сезимдерди пайда кылат. Каза болду, кайтыш болду дегенде эч ким көз жаш төкпөй тура албайт. Өлүмдү дээрлик баары жек көрөт. Ошондой болсо да бүгүнкү күндө өз өмүрүнө кол салгандар аз эмес. Жана бул көрүнүш башка адамдарда кандайдыр бир кайгыруу сезимин жаратпай жатат. Күнүбүздө өз өмүрүнө кол салган өспүрүм жаштагы балдардын бул көрүнүшү оорчундуу маселе катары каралбайт. Бул маселеге жооп бербей кайдыгер калтырып жаткандайбыз. Өлүмдү тандаган же өзүн-өзү өлтүрүүнү каалаган кандай гана адам болбосун, ал өзүнүн болумунда жашагысы келет. Бирок, ар түрдүү себептерден улам жашоосуна чекит коюуну туура көрөт. Ал себептерге мисал катары: үй-бүлө, окуу жайы, иштеген жери, достору, жашоо стили, умүтсүздүк, байланышсыздык, жатыркоо, оору ж.б. маселелер болушу мүмкүн. Эң негизгиси өзүн-өзү өлтүрүү бул баш тартуу болуп саналат. Эмнеден, кимден экендиги маанилүү эмес. Ал алгачкы иретте өзүнөн баш тартып жатат.

Адам жалпы эле гуманитардык илимдердин изилдөө объектиси болуп саналат. Ар бир илим өзүнүн мыйзамдарына, эрежелерине ылайык адам маселесин изилдеп келет. Бирок, адам маселеси эң көп философияда иликтенет. Себеби философиянын өзү адамды, өзүн андап-билүүгө жасалган аракетти милдет кылып алат.

Ар бир доордо ар кандай кырдаалдар болуп келген. Согуштар, оорулар, эпидемиялар ж.б. Бул кырдаалда адам руханий жана экономикалык кризистерге учураган. Философиялык антропология окуусунун өкүлү Макс Шеллердин пикири боюнча бул кырдаалда эң негизгиси адамды түшүнүү болгон. Бул кризис жекеле мамлекеттин же коомдун кризиси эмес. Ал маданияттын, адамдын жана личносттун кризиси. Бул кризистен чыгуунун негизги каражаты- адамды түшүнүү. Канчалаган доорлор, кылымдар өтсө да адам маселеси актуалдуу болуп келүүдө. Аны изилдеген сайын суроолору көбөйүп, дагы да изилдөөнү талап кылып, анын табияты купуя сыр бойдон калууда. Адам жөнүндө изилдеген көптөгөн окуулар бар: тарых, медицина, психология, этика, педагогика, дин, анатомия, экономика, этнография ж.б. Бул окууларда адамдын кайсы бир бөлүгүн изилдеген. Ал эми философиялык антропология илими адамды бир бүтүндүк катары изилдейт. Ал адамдын келип чыгуусун, табиятын, болумун, бар болуусун изилдейт. Адамды бир бүтүндүк катары изилдейт. Философиялык антропология окуусунун өнүгүшүнө М. Шеллер, А. Гелен, Х. Плеснер жана И. Кант чоң салым кошкон. Өзүнүн чыгармасында 3 негизги суроосунун (“Эмнени биле алам?”, “Эмне кылышым керек?”, “Эмнеден үмүт кылсам болот?”) башын бириктирип, мунун баарын түпкүлүгүндө бир эле “Адам деген ким?” деген суроону түзөт деп ырастаган [4].

Адам деген ким суроосуна окумуштуулар, илим, дин жана философия көптөгөн аныктамаларды берип келе жатат. Бирок, бир да аныктама анын маңызын толук ачып бербейт. Платон адамды түшүндүрүүдө төмөндөгүдөй аныктама берген: “Адам- эки буттуу, канатсыз жандык”. Диоген анын оюн четке кагуу үчүн, бир тооктун канаттарын жулуп келип, Платонго : “Бул сенин аныктамаң боюнча адам” дейт. Платон өзүнүн аныктамасын төмөндөгүдөй деп өзгөртөт: “Адам канатсыз, эки буттуу, жалпак тырмактуу жандык”. Платондун катасы ал адамдын анатомиялык өзгөчөлүктөрүнө гана токтолгон.

Булардан айырмаланып, байыркы грек философу Диоген күндүз күнү көптөгөн элди аралап колуна шам көтөрүп жүргөндө, кызыккан адамдарга “адам” издеп жүрөм деп айткан экен. Бул да болсо адамга аныктама берүүдө жалгыз гана анатомиялык өзгөчөлүгү эске алынуусу туура эмес экендигин ырастаган.

Ал эми орто кылымдарда адам жөнүндөгү пикирлер амбиваленттүү. Адам Кудайдын образына окшоштурулуп жасалган, адам алсыз жана күнөө кылуучу жана каалоолоруна баш ийе турган жандык. Христиан жана Ислам диндеринде адам диндин контекстинде каралат. Орто кылым дүйнө картинасында христиандык – теологиялык көрүштөрдүн үстөмдүк кылган доору. Бул доор дагы аң-сезим проблемаларынын борборуна онтологиялык проблемаларды : Кудайды абсолют катары жана анын негизги жаратуучусу адамды койгон. Так ушул проблемалардын байланышы ичинде орто кылым ойчулдарынын өзүн өзү өлтүрүү маселесине болгон көз карашы ортого чыгат. Өзүн өзү өлтүрүү акты адамды негизги бар болуу максатынан артка кайтаруу катары каралган. Суицид жаратуучу менен жаратылгандын ортосундагы рухий байланыштын үзүлүүсүн көргөзөт. Онтологиялык көз караш боюнча өзүн өзү өлтүрүү Кудайдын бар болуусун, анын акылмандыгын жана жаратмандыгын күмөнгө калтырат.

Адамдын өзүн табууга жана жашоонун маңызын түшүнүүгө болгон аракетин: кимге жана эмнеге таандык экендигин билбегендиги, жан дүйнөнү курчаган кризис, үмүтсүздүк, аргасыздык жана жалгыздык байланышсыздыктын себепчиси болуп саналат. Байланыш деп адам баласынын эң оболу өзү менен, андан соң өзгөлөр менен, дүйнө менен курган мамилесин айтабыз. Адам бир нерсенин маңызына жетүүдө ал нерсе менен түзгөн байланышы маанилүү болуп саналат. Эгерде адам айланасындагылар менен байланыш курбаса же болбосо, кура албаса адам жалгыздыкка туш болуп, чоочун же бөтөн болуп калат ал коомго. Жашоого болгон кызыгуу, каалоолорубузду бул бөтөндөшүү четке чыгарып, адамдын бардык потенциалын жоготуусуна себепчи болуу менен бирге үмүтсүздүккө түртөт. Өмүр, жашоо адамга берилген ыйык белек болуп эсептелет. Кээ бир адамдар өмүрүн маанисиз өткөрүп, эч кандай максат койбой жашашса, кээ бири жашоого маңыз байлап, дүйнөгө өлбөс из калтырат. Туура бардык нерсе ажалдуу. Даанышмандан сурашыптыр: Дүйнөдө эмне өлбөйт?- деп. Анда даанышман мындай деп жооп берет: Кагазга түшкөн кат өлбөйт, жакшынын аты менен сөзү өлбөйт». Жакшы адамдын өзү да, сөзү да өлбөйт деген мына ушундан келип чыкса керек.

Ар бир адамдын жашоосунда ар түрдүү окуялар, кырдаалдар болуп турат. Бул абалдардан чыгууга адамга жалгыз өзү гана жардамчы боло алат. Адамды бийиктикке жеткирген да, аны өлүмгө түрткүлөгөн да адам. Өзүбүзгө, максаттарыбызга, каалоолорубузга ээ болуп, өз жашообузду ээси болуп жашообуз керек. Кайсы бир учурда оор кырдаалга туш келгенде, «пендечиликке» алдырбай адам сыңары жашоону улантуу керек. Көпчүлүк адамдар мындай учурларда өзүн «жоготуп», бөтөн адамга айланып кетет. Кээ бир бул кырдаалдан чыгуунун жолу катары суицидди тандаса, кээ бири «өлүк сыяктуу» жашай баштайт. Өзүн коомдо тирүү өлүктөр сыяктуу алып жүрүшөт, эч нерсеге кызыкбайт, адамдык белгилери бар (документ, жумуш, үй-бүлө ж.б.), бирок, ою менен жашоодон эчак эле баш тарткан. «Тирүү сыяктуу жашаган адамдар бар, жана «өлүк» сыяктуу жашагандар бар»- Б. Гребенщиков [5]. Өлүмдөн мурда өлбөө жашоонун негизги маселеси. Ал өз өмүрүнө кол салбоо дегендик. Мындай адамдардын симптомун «өлүм алдындагы өлүм» деп мүнөздөйбүз. Мындай адамдар өзүн алдын-ала өлүмгө даярдап алат. Кайсы бир мааниде

өлүм суицидент адамды ээрчип жүрөт. Суицидент мүмкүн, жашоодон өлүмгө эмес, а балким өлүмгө айланган жашоосунан качып жатат.

Экзистенция бул адамдын өздүк мүмкүнчүлүктөрүн, сапаттарын ачууга, тандоо жүргүзүүгө, дүйнөдөгү ордун табууга болгон жөндөмдүүлүгү болуп саналат. Бул окуянын борборунда адам, анын болмушу, анын жашоосунун маңызы, максаты жана тагдыры коюлган. Бирок, экзистенциалисттердин пикири боюнча адамдын турмушундагы нерселер менен түйшөлүүлөрдүн баардыгы эле анын чыныгы жашоосу болуп саналбайт. Ж. П. Сартр өзүнүн «Экзистенциализм-бул гуманизм» деген эссесинде – «адам өз маңызы анын жашоосунан мурда жаралбаган жападан жалгыз жандык болуп саналат»-дейт. [6] Мисалы: жыгач уста бир олтургучту жасап жатканда, анын маңызын билет. Башкача айтканда, эмнени эмне үчүн жасап жаткандыгын билет. Ал эми адамдын маңызы өзүнөн мурда жаралбаган жалгыз жандык деп окуп келебиз. Адамдын маңызын эч качан алдын-ала биле албайбыз. Ал өзүн жашоодо толуктайт жана өзүнө - өзү ээ болот. Экзистенциализм агымында «чоочун болуу» түшүнүгү адамдын өз жашоосунун маңызын табууга болгон аракет катарында да бааланып келет. Адам баласы өзү коомдо жашап туруп, ал коомго чоочун болуусу, бөтөндөшүүсү философияда, адабиятта абсурд түшүнүгүн берет. Камюнун пикиринде адам өзү жашап жаткан дүйнөгө көбүнчө кокустуктардын жана калыптанган салттардын негизинде чоочун сыяктуу өмүр сүрөт. Эмне үчүн адам өзү жашап жаткан дүйнөгө чоочун? Адамдын өзү жашап жаткан дүйнөгө чоочун болуусу, жашоо жөнүндө так жана туура маалыматка ээ болбогондугу менен тыгыз байланыштуу. Анткени туура маалыматтын адам баласынын бул жашоодо туура багытты табуусуна жана өз жашоосун маанилүүлүгүн түшүнүүсүнө жардамчы экендиги какшайган чындык.

Корутунду

Өзүн өзү өлтүрүү темасы талкууланбай деле калмак. Эгерде ал жөнүндө коомдо, маалымат каржаттарында, адабиятта ж.б.да каралбаса. Өзүн өзү өлтүрүүгө бел байлаган адам үчүн жалгыз гана сөз менен тыйуу же жеткирүү кыйынга турат. Сиз адегенде интернет тармагына кирип карап көрдүңүз беле өзүн өзү өлтүрүү деген эмне экендигин. Сизге сынак алдында даярдалган шпаргалка сыяктуу эле баары даяр. Кантип өлүү керек, кандай түрлөрү, ыкмалары, жолдору бар экендигин карап таң каласыз. Бул суициддин алдын алуунун эмес терең жайылуусуна себеп. Ошол макала, окуялардын алдында жазылган пикирлердин көбү өзүн-өзү өлтүрүүнүн негатив маанисин карабайт, анын жардамынан кеп кылат. Азыр интернет ачып издөөгө суицид деп жазсаңыз канчалаган миңдеген издөөлөрдү байкайсыз. Бул алдын алууга бөгөт болуп келет. Мында интернетти жаап салуудан эмес, тескерисинче интернет аркылуу чакан тексттер, макалалар, реалдуу окуяларды жазып алдын алууга көмөктөшүү керек. Билим берүү мекемелеринде окуучулар/студенттер менен өз алдынча иш алып баруу керек. Ур - токмок менен эмес, жылуу сөз менен жеткирүүнүн эффективдүүлүгү жогору.

Колдонулган адабияттар:

1. А. Камю, Творчество и свобода: статьи, эссе, записные книжки, Москва, 1990
2. Старджон Т. Умри, маэстро!- М.: Мир, 1999
3. З. Фрейд, Основные психологические теории в психоанализе, Санкт- Петербург, Алетейя, 1998
4. Ж. Бөкөшов, Ж. Урманбетова, К. Эшенкулова, А. Бабатаев. Философия студенттер үчүн окуу куралы. Б.: “Улуу тоолор”, 2016

5. Б. Б. Гребенщиков «Книга песен». М.: Олма Медиа Групп, 2006
6. Ж. П. Сартр, Экзистенциализм-это гуманизм. //Сумерки Богов, Москва, Политиздат, 1989

List of used literature:

1. A. Camus, Creativity and Freedom: Articles, Essays, Writing Books, Moscow, 1990
2. Sturgeon T. Die, maestro! - М.: Mir, 1999.
3. Z. Freud, Basic psychological theories in psychoanalysis, St. Petersburg, Alethea, 1998.
4. J. Bokoshev, J. Urmanbetova, K. Eshenkulova, A. Babataev. Philosophy is a textbook for students. В.: "Great Mountains", 2016.
5. В. В. Grebenshchikova "Book of Songs". М.: Olma Media Group, 2006.
6. J.P. Sartre, existentialism is humanism. // Twilight of the Gods, Moscow, Politizdat, 1989.

Рецензент: PhD, Бабатаев Абдирашит

ПОЛИТИЧЕСКИЕ НАУКИ

УДК 330

DOI 10.33514/ВК-1694-7711-2021-1 (1)-84-88

Аксултанова С.Б., Шакирова А. М.

Юриспруденция кафедрасынын магистранты, Эл аралык башкаруу, укук, каржы жана бизнес академиясы,

Кыргыз Республикасынын Президентине караштуу Мамлекеттик башкаруу академиясы, экономика багытынын 3-курсунун студенти

Аксултанова С.Б., Шакирова А.М.

Магистрант кафедры юриспруденции, Международная академия управления, права, финансов и бизнеса,

Студентка 3 - курса направления экономика, Академия государственного управления при Президенте Кыргызской Республики

Aksultanova S.B., Shakirova A.M.

Master student of the department of jurisprudence, International Academy of Management, Law, Finance and Business,

3rd year student of the direction of economics, Academy of Public Administration under the President of the Kyrgyz Republic

**АКЦИОНЕРДИК КООМДОРДУ ЖОЮДА УКУКТУК ЖӨНГӨ САЛУУНУН
ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ
ОСОБЕННОСТИ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ЛИКВИДАЦИИ
АКЦИОНЕРНЫХ ОБЩЕСТВ
FEATURES OF LEGAL REGULATION OF LIQUIDATION OF JOINT-STOCK
COMPANIES**

Аннотация: Бул макалада акционердик коомдорду жоюуну укуктук жөнгө салуу маселелери каралат. Анын өзгөчөлүктөрү талдоого алынат.

Аннотация: В данной статье рассматриваются вопросы правового регулирования ликвидации акционерных обществ. Анализируются ее особенности.

Abstract: This article discusses the issues of legal regulation of the liquidation of joint-stock companies. Its features are analyzed.

Негизги сөздөр: жоюу, жалпы жыйын, коом, комиссия, баланс, ыйгарым укуктар.

Ключевые слова: ликвидация, общее собрание, общество, комиссия, баланс, полномочия.

Key words: liquidation, general meeting, society, commission, balance sheet, powers.

Проблеме ликвидации юридического лица всегда было уделено особое внимание. Прекращение юридического лица сравнивали со смертью физического лица [1, с.153]. По сути, ликвидация означала, что "все дела компании приводятся к концу: компания может состоять должной и сама может иметь долги на других, в состав ее имущества могут входить недвижимости, не способные к разделу, она может состоять в договорных отношениях с разными лицами и учреждениями и т.д., - все это выяснить, распутать, прекратить обязательства к третьим лицам, реализовать имущество, стребовать долги, словом - сделать

имущество компании способной к разделу между акционерами" [2, с. 588-589].

Процедура ликвидации отличается от реорганизации тем, что при прекращении общества его права и обязанности не переходят в порядке правопреемства к иным лицам. Общество перестает быть участником гражданского оборота.

В соответствии с действующим законодательством, акционерное общество может быть ликвидировано добровольно - по решению общего собрания и принудительно - по решению суда.

При добровольной ликвидации советом директоров подлежащего ликвидации общества выносятся на общее собрание акционеров вопрос о ликвидации общества и назначении ликвидационной комиссии.

В соответствии со ст. 38 Закона КР от 27 марта 2003 года № 64 «Об акционерных обществах» решение принимается общим собранием акционеров большинством в три четверти голосов акционеров - владельцев голосующих акций, принимающих участие в общем собрании акционеров.

С момента создания ликвидационной комиссии, полномочия по управлению обществом переходят к ней. При этом в п.3 ст. 18 Закона КР от 27 марта 2003 года № 64 «Об акционерных обществах» указано, что при назначении ликвидационной комиссии к ней переходят все полномочия по управлению делами общества. Данный пункт вызывает некоторые вопросы. Так, В.В. Ларин в своем труде писал, что «в процессе ликвидации не все полномочия оказываются у ликвидационной комиссии, например общее собрание должно утвердить промежуточный ликвидационный баланс, а после завершения расчетов с кредиторами - ликвидационный баланс» [3, с. 130]. Соответственно в процессе проведения ликвидационной комиссией процедуры ликвидации за общим собранием сохраняется ряд полномочий.

Существует ряд мнений, касающихся особенностей правового положения ликвидационной комиссии. Так, по мнению М.И. Брагинского, Т.М. Медведевой и А.В. Тимофеева, ликвидационную комиссию можно определить как орган юридического лица [4, с. 25].

С данным мнением соглашается Г.С. Шапкина, при этом, уточняя, что «данный орган занимает особое положение» [5, с. 71].

Иное мнение по вопросу возможности отнесения ликвидационной комиссии к органам юридического лица высказывает Д.В. Ломакин, который считает, что «она не может признаваться органом, так как целью ее деятельности является не обеспечение нормального функционирования посредством осуществления управленческих или контрольных функций, что характерно для органов общества, а организация и проведение процесса ликвидации, а также, в отличие от органов юридического лица, у нее нет своей компетенции - полномочия закреплены за органами управления, а с момента назначения ликвидационной комиссии они просто переходят к ней в силу прямого указания закона, поэтому комиссия является образованием, осуществляющим управленческие полномочия, без приобретения статуса органа управления» [6, с. 25].

Однако думается, что доводы, приведенные автором, не столько говорят о невозможности отнесения комиссии к органам общества, сколько указывают на ее специфичность. Ликвидационная комиссия является организационно оформленной и структурно обособленной частью юридического лица, которая образуется в установленном законом порядке. Она обладает рядом полномочий, в том числе включающих в себя

принятие решений, которые имеют правовые последствия для участников общества.

Из всего выше сказанного следует, что ликвидационная комиссия обладает рядом признаков органа юридического лица.

Ликвидация акционерного общества - это достаточно сложная и длительная процедура. В связи с тем, что в процессе ликвидации затрагиваются интересы третьих лиц, данная процедура предполагает открытость и гласность. В соответствии с законом, ликвидационная комиссия помещает в органах печати, в которых публикуются данные о регистрации юридических лиц, сообщение о ликвидации общества, порядке и сроках для предъявления требований его кредиторами. Срок для предъявления требований кредиторами не может быть менее двух месяцев от даты опубликования сообщения о ликвидации общества.

Добровольная ликвидация общества может быть обусловлена рядом причин. Так, общество может быть ликвидировано по истечении срока, на который данное общество создавалось или при достижении определенной цели, ради которой это общество было учреждено. Или, к примеру, в ситуации, когда по окончании второго и каждого последующего финансового года, в соответствии с бухгалтерским балансом, стоимость чистых активов общества оказывается меньше величины определенного законом уставного капитала общества - данное общество должно принять решение о добровольной ликвидации.

В соответствии с Законом КР от 27 марта 2003 года № 64 «Об акционерных обществах», с началом своей деятельности, ликвидационная комиссия принимает меры к выявлению кредиторов и получению дебиторской задолженности, а также в письменной форме уведомляет кредиторов о ликвидации общества, а в случае если на момент принятия решения о ликвидации общества не имеет обязательств перед кредиторами, его имущество распределяется между акционерами.

По окончании срока для предъявления требований кредиторами ликвидационная комиссия составляет промежуточный ликвидационный баланс, который содержит сведения о составе имущества ликвидируемого общества, предъявленных кредиторами требованиях, а также результатах их рассмотрения. Промежуточный ликвидационный баланс утверждается общим собранием акционеров.

В том случае, если денежных средств, имеющихся на балансе у общества недостаточно для удовлетворения требований кредиторов, ликвидационная комиссия выставляет на публичные торги иное имущество, находящееся в ведении общества.

Законом КР от 27 марта 2003 года № 64 «Об акционерных обществах» установлена очередность произведения выплат кредиторам ликвидируемого общества.

При завершении расчетов с кредиторами комиссией составляется ликвидационный баланс, утверждаемый общим собранием, после чего оставшееся имущество общества распределяется в соответствии с установленной очередностью между акционерами, а именно:

- в первую очередь осуществляются выплаты по акциям, которые должны быть выкуплены;
- во вторую очередь осуществляются выплаты начисленных, но не выплаченных дивидендов по привилегированным акциям и определенной уставом общества ликвидационной стоимости по привилегированным акциям;
- в третью очередь осуществляется распределение имущества ликвидируемого

общества между акционерами - владельцами обыкновенных акций и всех типов привилегированных акций. При этом выплаты каждой очереди производятся только после произведения полного расчета с предыдущей очередью.

Если имеющегося у общества имущества недостаточно для выплаты начисленных, но не выплаченных дивидендов и определенной уставом общества ликвидационной стоимости всем акционерам - владельцам привилегированных акций одного типа, то имущество распределяется между акционерами - владельцами этого типа привилегированных акций пропорционально количеству принадлежащих им акций этого типа.

В принудительном порядке акционерное общество ликвидируется по решению суда:

1. по иску государственного органа или органа местного самоуправления, которым право на предъявление требования о ликвидации юридического лица предоставлено законом, в случае признания государственной регистрации юридического лица недействительной, в том числе в связи с допущенными при его создании грубыми нарушениями закона, если эти нарушения носят неустранимый характер;
2. по иску государственного органа или органа местного самоуправления, которым право на предъявление требования о ликвидации юридического лица предоставлено законом, в случае осуществления юридическим лицом деятельности без надлежащего разрешения (лицензии), либо при отсутствии обязательного членства в саморегулируемой организации, или необходимого, в силу закона, свидетельства о допуске к определенному виду работ, выданного саморегулируемой организацией;
3. по иску государственного органа или органа местного самоуправления, которым право на предъявление требования о ликвидации юридического лица предоставлено законом, в случае осуществления юридическим лицом деятельности, запрещенной законом, либо с нарушением Конституции Кыргызской Республики, либо с другими неоднократными или грубыми нарушениями закона или иных правовых актов;
4. по иску государственного органа или органа местного самоуправления, которым право на предъявление требования о ликвидации юридического лица предоставлено законом, в случае систематического осуществления общественной организацией, благотворительным и иным фондом, религиозной организацией деятельности, противоречащей уставным целям таких организаций;
5. по иску учредителя (участника) юридического лица в случае невозможности достижения целей, ради которых оно создано, в том числе в случае, если осуществление деятельности юридического лица становится невозможным или существенно затрудняется;
6. в иных случаях, предусмотренных законом.

Ликвидация общества считается завершенной, а общество - прекратившим существование с момента внесения органом государственной регистрации соответствующей записи в Единый государственный реестр юридических лиц. С этого момента, все имеющиеся обязательства общества прекращаются.

Список использованной литературы:

1. Мейер Д.И. Русское гражданское право в 2 ч. - по исправленному и дополненному 8-му изд. - 1902г. - изд. 2-е, испр. - М.: Статут. - 2000.
2. Тарасов И. Т., Козлова Н.В., Ломакин Д.В., Панкратов П.А. Учение об акционерных компаниях. - М.: Статут. - 2000.

3. Ларин В. В. Акционерное право. - СПб.: изд-во Российской Национальной библиотеки. - 1999.
4. Брагинский М.И., Медведева А.В., Тимофеев А.В. и др. Реорганизация и ликвидация юридических лиц по законодательству России и стран Западной Европы. // Журнал «Социальные и гуманитарные науки». - Серия 4: Государство и Право. - Выпуск №4. - 2002.
5. Шапкина Г. С. Новое в Российском акционерном законодательстве. Изменения и дополнения Федерального закона "Об акционерных обществах". // Журнал «Экономика и жизнь». - 2002.
6. Ломакин Д. В. Очерки теории акционерного права и практики применения акционерного законодательства. - М.: Статут. - 2005.

List of used literature:

1. Meyer D.I. Russian civil law in 2 hours - revised and supplemented by the 8th ed. - 1902 - ed. 2nd, rev. - М.: Statute. - 2000.
2. Tarasov I. T., Kozlova N. V., Lomakin D. V., Pankratov P. A. The doctrine of joint stock companies. - М.: Statute. - 2000.
3. Larin V. V. Joint Stock Law. - SPb.: publishing house of the Russian National Library. - 1999.
4. Braginsky M.I., Medvedeva A.V., Timofeev A.V. and others. Reorganization and liquidation of legal entities under the legislation of Russia and the countries of Western Europe. // Journal "Social and Humanitarian Sciences". - Series 4: State and Law. - Issue No. 4. - 2002.

Рецензент: д.э.н. Бексултанов А.А.

УДК 930(575.2)

DOI 10.33514/BK-1694-7711-2021-1 (1)-88-92

Кадыр уулу Жакшылык

Кыргыз-Түрк “Манас” университети, Коомдук илимдер институту

Кадыр уулу Жакшылык

Кыргызско-Турецкий университет “Манас”, Институт социальных наук

Kadyr uulu Zhakshylyk

Kyrgyz-Turkish Manas university, Institute of Social Sciences

**КЫРГЫЗ ЭЛИТАСЫНЫН САЯСИЙ ЖАНА ТАРЫХЫЙ РОЛУ
(XIX К. ОРТОСУ-XX К. БАШЫ)
ПОЛИТИЧЕСКАЯ И ИСТОРИЧЕСКАЯ РОЛЬ КЫРГЫЗСКОЙ ЭЛИТЫ
(СЕРЕДИНА XIX - НАЧАЛО XX ВВ.)
THE POLITICAL AND HISTORICAL ROLE OF THE KYRGYZ ELITE
(MID-19TH - EARLY 20TH CENTURIES)**

Аннотация: XIX к. Орто Азия жана анын ичинде кыргыз элинин тарыхындагы эң чон тарыхый өзгөрүүлөр болуп өткөн кылым. Бул доордо Россия империясы жана Улуу Британия ортосунда Орто Азия үчүн күрөш б.а. *Чоң оюн* (Big game) аттуу геосаясий оюн орун алган. Натыйжада Россия империясы бүтүндөй Орто Азия анын ичинде кыргыздарды да өзүнө каратууга жетишти. Кылымдар бою келе жаткан көчмөн иерархиясынын ордуна Россия

администрациясы бийлик жүргүзө баштады. Бул чакан макалада ушул саясий өзгөрүүлөр доорундагы кыргыз элитасы б.а. башкаруучу топтун саясий жана тарыхый орду каралат. Өзгөчө манап институтуна көңүл бөлүнөт.

Аннотация: XIX в. стал величайшим историческим поворотом в истории Центральной Азии, в том числе киргизского народа. В этот период развернулась борьба между Российской империей и Великобританией за Среднюю Азию, иначе говоря, получило место геополитическая игра под названием «Большая игра» (Big game). В результате Российская империя покорила всю Среднюю Азию, в том числе и киргизов. На смену многовековой кочевой иерархии пришла российская администрация, которая начала свое правление. В этой короткой статье рассматривается кыргызская элита в эпоху политических перемен, т.е. политическое и историческое место правящей группы. Особое внимание уделяется институту манапов.

Annotation: XIX century became the greatest historical change in the history of Central Asia, including the Kyrgyz people. During this period, a war unfolded between the Russian Empire and Great Britain for Central Asia, in other words, a geopolitical game called “the Big game” took place. As a result, the Russian Empire conquered all of Central Asia, including the Kyrgyz. The centuries-old nomadic hierarchy was replaced by the Russian administration, which began its reign. This short article examines the Kyrgyz elite in an era of political change, i.e. the political and historical place of the ruling group. Particular attention is paid to the institution of manap.

Негизги сөздөр: Россия империясы, кыргыз, элита, манап, бий, бай.

Ключевые слова: Российская империя, кыргыз, элита, манап, бий, бай (богатый).

Key words: Russian Empire, Kyrgyz, elite, manap, biy, bai (rich).

“Элита” термини өз башатын латын тилиндеги *eligere* – тандоо деген сөздөн алат; ал эми азыркы адабияттарда болсо француз тилиндеги *elite* – мыкты, тандалган, тандалма деген маанилери менен айтылып келет. XVII кылымдан баштап элита сөзү эң мыкты сапаттагы товарларды көргөзүү үчүн колдонула баштаган. XIX кылымда болсо генетика жана селекция тармагында кеңири колдонула баштады, ошол эле кылымдын акыркы чейрегинде болсо В. Парето бул сөздү социологияда колдонду. Ошентип коомдук илимде “элита” сөзү пайда болду. Батыш өлкөлөрүндө атайын *элиталогия* деген илимий тармак өткөн кылымдан бери эле бар. Бул илимий тармак аркылуу коомдо элита катмары кандайча пайда болот жана коомго кандай таасир этээрин түшүнүүгө болот. Бирок, Кыргызстанда жана постсоветтик өлкөлөрдө бул илимий тармак өзүнчө тармак катары өнүгө элек. “Батыштын классикалык элита түшүнүгүнө биздин ошол кездеги т.а. XIX кылымдагы эл жакшыларын да кошууга мүмкүнбү?” - деген суроо жаралат.

Ал эми аталган доордо кыргыздар арасында өзгөчө түндүк аймакта манап жана бий институтунда бийлик болгондугун байкайбыз. Манапчылык институту качан пайда болгону бүгүнкү күнгө чейин тартышылып келген маселе. Бирок, көпчүлүк окумуштуулар бул институтту болжол менен XIX кылымдын орто ченинен XX кылымдын 30-жылдарына чейин Кыргызстандын түндүгүнөн орун алган оң канаттын уруулары болгон сарыбагыш, бугу, саяк, черик, тынымсейит, жедигер, чоңбагыш, солтолор арасында жашап келгенин баса белгилешет. Манаптар туурасында маалыматты эң алгачкылардан болуп биз Россия падышачылыгына кызмат өтөгөн аскер адамдарынан, саякатчыларынан жана ориенталисттеринин эмгектеринен кездештире алабыз. Бул максатта өзгөчө орунду расмий каттар чоң роль ойнойт. Ошондой документтердин бири 1844-жылдын аягында бугу

уруусунун башчысы Боромбай Бекмурат уулуна жөнөтүлгөн кат [2, 246-б.]. Ошол каттан эң алгач “манап” терминин титул катары көрө алабыз.

Манаптар туурасында маалыматтардын көпчүлүгүн орус адабияттарынан кездештиребиз. Маселен, эң алгачкы жана кененирээк маалыматты Ч.Ч. Валихановдун эмгегинен кездештирүүгө мүмкүн. Ал XIX кылымдын экинчи жарымында Кыргызстан аймагына эки жолу аскердик-илимий экспедициянын мүчөсү болуп, кыргыз элине тиешелүү баалуу этнографиялык маалыматтарды калтырып кеткен. Ошол маалыматтары арасында “манапчылык” маселеси туурасында кеп болуп, ал өз мезгилинде кыргыз манаптарынын ордун жана деңгээлин казак султандары менен салыштырып өткөн. Ал эми манаптарга берген мүнөздөмөсү төмөндөгүчө: “ манаптар булар каардуу башкаруучулар болуп, калкына зулум көргөзгөндөр” [1, 38-б.]. Ал эми манап терминин келип чыгышын сарыбагыштардагы Манап бий менен байланыштырат, ал каардуу башкаруучу болуп башка уруу башчыларына жаккандыктан, кыргыз уруу башчылары өзүн “манап” атай баштаганын айтып өткөн. Экспедиция мезгилинде ал ошол доордо жашап жаткан кээбир манаптарды атап өткөн. Алар: сарыбагыштан- Ормон, солтодон- Жаңгарач, бугудан- Боромбай.

Бул маселеге бир гана орус тарыхнаама өкүлдөрү эмес жергиликтүү тарыхнаама өкүлдөрү болгон, алгачкы кыргыз тарыхчылары катары таанылган Белек Солтоноев менен Осмонаалы Сыдык уулуну дагы кайрылышкан [4,5]. Алардын ичинде өзгөчө Б. Солтоноев манап темасына кеңири токтолуп терминдин этимологиясына басым жасаган. Ал “манап” терминин Дөөлөс баатырдын уулу Манап бий менен байланыштырат. Ошондой эле эмне үчүн Манап аты берилгени боюнча бир канча варианттарды айтып өткөн. Маалыматтарды болсо эл оозундагы жөө-жомок жана икаялардан алганы көрүнүп турат [4, 24-б.]. Манап терминин эң биринчилерден болуп Б. Солтоноев арабдардагы ысым менен байланыштырган. Мукамбет пайгамбардын аталарынын бири “Абдулманак” ысымын алып жүргөн, кийин ошол ысымдагы “манак” сөзү кыргыздарга “манап” формасында өткөнүн жазат [4, 113-б.].

XIX кылымдын орто ченинде кыргыз коомундагы жогорку социалдык абалга ээ болгон тап бул манаптар. Бирок, азыркы мезгилде да, алардын коомдун жашоосуна канчалык даражада таасир тийгизгендиги, ээлеген орду, функционалдык өзгөчөлүктөрү талаш болуп келе жаткан маселе. Ошондой эле “Манаптар менен бийлердин ортосунда канчалык айрымачылык бар?”- деген суроо такталбастан калууда.

Манаптарды тап катары аныктоо үчүн, өз мезгилинде бул маселеге кайрылган окумуштуулар, аларды казактын султандары, орустардын князьдары менен салыштырып өткөндүгү маалым. Манапчылык институт катары өзүнүн калыптануу жолунда бир катар тепкичтерди өткөндүгүн, өз ара иерархияга бөлүнгөндүгүн жана кыргыз коомундагы мамилелерди жөнгө салып тургандыгын тарыхый документалдуу материалдардан биле алабыз.

Манаптардын функционалдык өзгөчөлүктөрүн аныктоодон мурда биринчи кезекте манапчылык институтунун ички структурасы жана алардын түрлөрү каралат. Манаптар өз ара иерархиялык бөлүнүүгө ээ болгондугу белгилүү. Алар бир канча топко бөлүнүшөт:

1) *Чоң Манап (Ага манап)*- бир чоң уруулук конфедерациянын башында болуп, ага уруунун ичиндеги кичине манаптар баш ийип турушкан.

2) *Чынжырлуу-манап* – деп манапчылык атадан балага өткөндөрдү аташкан. Көпчүлүк учурда бул чоң манаптар арасында болгон көрүнүш эле. Мисал катары Сарыбагыш уруусун алсак болот. Бул уруунун чоң манабы болгон Ормон өлгөндөн кийин анын ордун баласы Үмөтаалы ээлеген [3, 13-б.].

3) *Кичине- манап*-чоң манаптын башкаруусу алдында анын тууган уруктарынан дайындалган. Негизинен алардын башкаруусу алдында 100 түтүнгө чейин эли болгон [6, 121-б.].

4) *Чала-манап* же болбосо кургак манап деп – кичине уруунун же уруктун башында тургандарды аташкан. Негизинен чала манаптар атайы дайындалган, ал титулун укумдан тукумка калтырууга укугу болгон эмес жана чоң манаптан түздөн түз көз каранды болушкан.

5) *Чолок-манап*-манаптардын иерархиялык тепкичинде эң төмөндө тургандардын бири. Алар манаптарга тиешелүү баардык сапаттарга ээ болушкан эмес жана тийиштүү талаптарга жооп бербегендиктен аларды кемсинтүүчү ат - “Чолок” манап деп аташкан.

6) *Букара манап*- манаптын тууган уруктарынан чыккандар, коомдо башка кыргыздарга караганда жогору турган. Манап деген аты болсо да, социалдык жактан өтө жарды карапайым болгондугунан улам “Букара- манап” деген атка ээ болушкан. Мындай каражаты жок, байлыгы жок болгон манаптар көп эле кездешкен. Алардын коомдогу орду, социалдык абалы тууралуу кыргыз фольклорунда бир катар макал лакаптар сакталып калган: “Манап-бир ат, бир камчы”, “Манап болсоң бай болбойсуң” “Манаптарды көргөнмүн, малы түгүл ити жок” ж.б. Бул букара-манаптардын каражат деңгээлин көрсөтүп турат, бирок ага карабастан коомчулукта башкалардан караганда жогору туруп, өздөрүнүн теги менен сыймыктанышкан.

Манап институтунун пайда болушуна уруулар арасындагы чыр-чатактар да кандайдыр бир деңгээлде таасир эткен. Себеби, андай хаос мезгилинде уюштуруучулук касиетке ээ, эл арасында сөзү өткөн кадыр-барктуу адамдар гана эл башына өтө алышкан. Мындай кыйын кезеңде элдин алдыңкысы болуп калган адамдар бара-бара кыргыз аристократиясынын негизин түзө башташты. Кээ бир совет дооруна чейинки окумуштуулар кыргыздар Чынгызиддерден келбегендиктен, ак сөөк аристократиясы болбогондугу үчүн аларды “каракиргизы”- “теги карапайым элден, каратаман” деп аташкан деген гипотезаларды айтып кетишкен жана кыргыздарда аристократия жок деген тыянакка келишкен [1, 38-б.].

Бара-бара манаптар өз статусун бекемдөө үчүн өз уул-кыздарын тек гана манаптын тукумдары менен үйлөндүрө баштаган. Айрым гана учурларда карапайым букара менен куда-сөөк мамилесин курушкан. Манаптардын көбүнө өз статусундагы адамдар менен куда-сөөк болуусу бир гана статус бекемдөө үчүн болгон эмес. Мындай кадам менен бир канча максатка жетишкен. Биринчиден башка бир манап менен куда-сөөктүк мамиле куруу эки жактын тең саясий туруктуулугуна жана таасирдилүүгүнө шарт түзгөн. Экинчиден каржы маселеси б.а. манаптар арасындагы калың жана сеп берүү жөрөлгөлөрүндө көбүрөөк каражат жумшалган. Мындай каражатты албетте карапайым калктан чыккан үй бүлөө бере алган эмес.

Ал эми 19-к. Орто Азия аймагы дүйнөнүн алдыңкы державалары болгон Россия, Кытай жана Улуу Британиянын кызыгуусун арттырды. Себеби, бул мезгилде дүйнөнүн артта калган аймактарын Европалык державалар баш болгон империалисттик өлкөлөр өзүнүн колонияларына айландырып алышкан. Орто Азия сыяктуу колония болбогон аймактар аз эле, дал ушул мезгилде аталган аймакка кызыгуу күчөйт. Анткени 19-к. ортосунда Америка Кошмо Штаттарында жарандык согуш орун алат. Беш жылга созулган бул жарандык согушта ошол кездеги пахта өндүрүү боюнча биринчи орунда турган АКШ өзүнүн өндүрүшүн экспорттоону токтотот. Мындай учурда дүйнөлүк рынокто пахтанын баасы кымбаттап кеткен болот. Ал эми Орто Азияда өзгөчө Фергана өрөөнүндө бул продукцияны

өндүрүү үчүн эң ыңгайлуу жер экендигин алдыңкы державалар жакшы билишкен. Бул масленин экономикалык жагын түшүндүрөт.

Мындан тышкары 1861-ж. Россия падышачылыгында *крепостнойлук укук* жоюлуп, миңдеген дыйкан көчөдө үйү жок же жери жок калган. Мындай калкты басып алган аймагына көчүрүп, социалдык проблеманы чечүүнү көздөгөн. Бул түпкү элдин жерин түбөлүккө ээлеп алып, өзүнө биротоло баш ийдирүүнүн эң ишенимдүү жана ыңгайлуу жолу болчу.

Кыргызстанды дегеле бүтүндөй Орто Азияны каратып алуу, жергиликтүү калкка ар кандай салыктарды салуу падыша өкмөтүн эсепсиз көп байлыкка туйтунтмак. Ушул жана жогоруда айтылган кызыкчылыктар Россия жана Британия империяларын Орто Азияны каратып алуу саясатын тездетүүсүнө шарт түздү. Бул атаандаштык геосаясий оюнда Россия падышачылыгы ийгиликке жетип, табигый ресурска жана адам ресурсуна бай бир аймакты өзүнө каратып алды.

Каратып алган аймагында жаңы административдик башкаруу системасын киргизип, 1867-ж. Түркстан генерал-губернаторлугу негизделди. Жергиликтүү калкты башкарып келген эл арасында кадыр баркка ээ кыргыз элитасы кайрадан трансформацияланып, көпчүлүк бийлик институттары жоголду. Эми мурдагы бийлер жана манаптар болуш болуу максатында шайлоолорго катышып, жаңы бийликке кызмат кыла башташты.

Колдонулган адабияттар

1. Валиханов Ч. Собрание сочинений в пяти томах, 2 том.- Алмата, 1985. 38-бет
2. Плоских В.М. Киргизы и Кокандское ханство.- Фрунзе, 1972, 246-бет.
3. Сапаралиев Д. Кыргыз мамлекет башкаруучуларынын эң жогорку титулдары жонундо// Кыргыз тарыхынын маселелери.-№2-Бишкек, 2006. 13-бет.
4. Солтоноев Б. Кыргыз тарыхы.-Бишкек, 2003
5. Сыдыков О. Тарих кыргыз Шадмания. Кыргыз санжырасы.-Фрунзе, 1990.
6. Усенбаев К.У. Общественно-экономические отношения в период господства Кокандского ханства.- Фрунзе, 1961.121-бет.

List of used literature:

1. Valikhanov Ch. Collected works in five volumes, 2 volumes. - Almaty, 1985.38 p.
2. Ploskikh V.M. Kyrgyz and Kokand Khanates. - Frunze, 1972, p. 246.
3. Saparaliev D. About the highest titles of Kyrgyz rulers // Problems of the history of Kyrgyzstan.- №2-Bishkek, 2006. p.
4. Soltonoev B. History of Kyrgyzstan.-Bishkek, 2003
5. Sydykov O. History of Kyrgyz Shadmania. Kyrgyz genealogy.-Frunze, 1990.
6. Usenbaev K.U. Socio-economic relations during the reign of the Kokand Khanate.- Frunze, 1961. 121-p.

Рецензент: доц. др. Муратбек Кожобеков

УДК 330

DOI 10.33514/ВК-1694-7711-2021-1 (1)-93-97

Кенешбеков М.К.

Юриспруденция кафедрасынын магистранты, Эл аралык башкаруу, укук, каржы жана бизнес академиясы

Кенешбеков М.К.

Магистрант кафедры юриспруденции, Международная академия управления, права, финансов и бизнеса

Keneshbekov M.K.

Master student of the department of jurisprudence, International Academy of Management, Law, Finance and Business

ЧАРБАЛЫК КООМДОРДУ УКУКТУК ЖӨНГӨ САЛУУНУН ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ ОСОБЕННОСТИ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ХОЗЯЙСТВЕННЫХ ОБЩЕСТВ FEATURES OF LEGAL REGULATION OF ECONOMIC COMPANIES

Аннотация: Бул макалада чарба жүргүзүүчү коомдордун укуктук жөнгө салуу өзгөчөлүктөрүнө байланыштуу маселелер каралат. Баа берет.

Аннотация: в данной статье рассматриваются вопросы, связанные с особенностями правового регулирования хозяйственных обществ. Дается анализ законодательства.

Annotation: this article deals with the issues related to the peculiarities of the legal regulation of economic companies. The analysis of the legislation is given.

Негизги сөздөр: жөнгө салуу, укуктук нормалар, уюштуруу, субъект, укуктук мамиле, таасир

Ключевые слова: регулирование, правовые нормы, организация, субъект, правовое отношение, воздействие

Key words: regulation, legal norms, organization, subject, legal relationship, impact

Правовое регулирование деятельности хозяйственных обществ — это совокупность юридических норм, регулирующих правовые отношения, которые возникают в процессе деятельности хозяйственных обществ. В правовом регулировании деятельности хозяйственных обществ можно выделить четыре группы правовых норм:

— систему правовых норм, регулирующих способы действия предприятий (внутреннюю организационно-экономическую деятельность) и процессы их организации (создание, реорганизация, ликвидация);

— систему правовых норм, регулирующих правоотношения в процессах производственно-государственной деятельности: при создании продукции и технологии, при развитии производства, при изготовлении продукции и оказании услуг, в маркетинговой деятельности;

— систему норм, регулирующих правоотношения между организациями государственной власти и управления и предприятиями различных организационно-правовых форм;

— систему норм рассмотрения хозяйственных споров (нормы процессуального права).

Метод правового регулирования — это совокупность способов и приемов регулирования отношений между субъектами.

К диспозитивным относят методы:

- согласования, то есть субъект правового отношения самостоятельно решает тот или иной вопрос, а при вступлении в правоотношение с другими субъектами правового регулирования вопросы решаются согласованно;
- рекомендаций, то есть одна сторона правового отношения дает другой стороне рекомендацию по правовому регулированию хозяйственной деятельности предприятий.

К императивным относят методы:

- обязательных предписаний, - то есть одна сторона правового отношения дает другой стороне предписание, которое обязательно для выполнения;
- запрета, - то есть одна сторона правового отношения запрещает ту или иную деятельность другой стороне.

Принципы правового регулирования — это основополагающие начала, которые распространяются на весь комплекс правовых норм, обеспечивающих регулирование деятельности хозяйственных обществ. Среди принципов правового регулирования выделяют:

- принцип целенаправленности воздействия - на достижение обоюдных интересов в результате хозяйственной деятельности субъекта хозяйственных правоотношений;
- принцип равноправия субъектов хозяйственных правоотношений независимо от уровня, который они занимают в народнохозяйственном комплексе: то есть нормы права, регулирующие их хозяйственные отношения, в равной мере распространяются на всех участников этих отношений;
- принцип экономической свободы и поощрения предпринимательского поведения хозяйственных организаций;
- принцип поощрения добросовестной конкуренции и защиты от монополизма и недобросовестной конкуренции;
- принцип комплексности государственного воздействия на хозяйственные отношения путем сочетания экономических, организационно-административных и политических механизмов, позволяющих целенаправить мотивацию деятельности различных социальных групп (предпринимателей, менеджеров, специалистов, непосредственных участников производственно-хозяйственных процессов - рабочих) на достижение общественно-необходимых хозяйственных результатов;
- принцип законности - в условиях рыночной экономики в основу оценки законности ставится достижение экономической эффективности деятельности в интересах государства и общества без нарушения запретов закона и прав других лиц.

Под источником правового регулирования понимается государственная воля, выраженная в акте компетентного государственного органа. Этими актами в правовом регулировании хозяйственной деятельности предприятий являются:

- Конституция КР - главный источник всей системы права;
- Кодексы КР;
- Законы КР
- Указы Президента КР, издаваемые в дополнение или развитие законов, при наличии в них пробелов и при необходимости оперативного установления правовых норм;

- Постановления Правительства КР, издаваемые в пределах его компетенции в развитии и исполнении законов;
- акты министерств и ведомств, направленные на исполнение законов, Указов Президента КР и Постановлений Правительства КР;
- акты местных органов власти и управления, имеющие хозяйственно-правовое содержание [1, с.13].

Иерархия всех нормативных актов регулирующих деятельность хозяйственных обществ, возглавляется Конституцией Кыргызской Республики. Основной закон страны гарантирует гражданам право на объединении (ст.8), право частной и иных форм собственности (ст.15), право судебной защиты прав и свобод (ст.61).

В Гражданском Кодексе КР второй параграф пятой главы посвящен хозяйственным товариществам и обществам. В нем даются основные положения о хозяйственных обществах, права и обязанности участников хозяйственных обществ, преобразование хозяйственных обществ. Так же, в нем раскрываются правовые положения каждого отдельного вида хозяйственных обществ (акционерные общества, общества с ограниченной и дополнительной ответственностью).

Законы КР определяют особенности правового положения хозяйственных обществ в указанных сферах деятельности, и носят специальный характер правового регулирования деятельности хозяйственных обществ. Основными законами, регулирующими деятельность хозяйственных обществ, являются: Закон Кыргызской Республики «О хозяйственных товариществах и обществах» и Закон Кыргызской Республики «Об акционерных обществах».

Система правового регулирования деятельности всех коммерческих организаций складывается из законодательных, иных правовых актов и внутренних документов, принимаемых самой организацией в рамках локального нормотворчества. Законодательство, в широком смысле слова, как совокупность не только законов, но и всех правовых актов различных отраслей, в условиях рыночной экономики не может обеспечить достаточную полноту правового регулирования деятельности хозяйственных обществ.

Законодательство составляет ту основу, которая определяет правовое положение субъекта хозяйственных обществ и формирует основные принципы правового регулирования поведения участников соответствующих отношений: органов управления и акционеров (участников), работодателя и работников, а также разграничивает предмет правового регулирования законодательных норм и норм внутренних документов, устанавливает пределы самостоятельного усмотрения, в рамках которого может развиваться локальное нормотворчество коммерческой организации.

Принятие отдельных внутренних документов прямо предусмотрено законодательством. Другая часть создается по усмотрению самих хозяйственных обществ, в зависимости от сферы и масштаба их предпринимательской деятельности, состава участников, особенностей производственно-хозяйственной структуры организации, территориального расположения ее структурных подразделений, обычаев делового оборота и просто опыта, традиций взаимоотношений коллектива и руководства, акционеров (участников) и менеджеров [2, с. 47].

До вступления в силу законов о хозяйственных обществах документы, принимаемые предприятием (организацией), регулирующие его внутреннюю деятельность, именовались

локальными нормативными актами [3]. В большей степени они касались социально-трудовой сферы, хотя не исключалось и иное (положения о структурных подразделениях, стандарты предприятия). С принятием закона Кыргызской Республики «Об акционерных обществах» появилось новое понятие - внутренние документы, предметом правового регулирования которых являются в основном организация и деятельность органов управления и контроля акционерного общества, хотя иное также не исключается: возможны к утверждению положения о филиалах, о фондах и резервах, о выплате дивидендов, о реализации преимущественного права акционеров ЗАО на приобретение акций, продаваемых другими акционерами и прочие. После внимательного анализа сущности категорий «локальные нормативные акты» и «внутренние документы» организации мы приходим к выводу, что они имеют единую правовую природу и различие этих терминов определяется предметом регулируемых отношений, а скорее даже привычкой именовать документы, принимаемые в сфере трудовых отношений, локальными нормативными актами, а в сфере корпоративных отношений - внутренними документами. Поскольку сущность локальных нормативных актов и внутренних документов полностью совпадает, появление нового термина - «внутренние документы», на мой взгляд, не исключает использование традиционной категории - «локальные нормативные акты», и указанные понятия можно использовать как равнозначные.

В заключение хотелось бы отметить, что для каждой современной коммерческой организации, независимо от ее организационно-правовой формы и сферы предпринимательской деятельности, важнейшее значение имеет создание собственной корпоративной культуры - совокупности ценностей, принципов и правил деятельности, которые бы разделялись всеми работниками, администрацией, органами управления организации. В создании и поддержании корпоративной культуры организации существенное значение имеет локальное нормотворчество, которое складывается на основе правового регулирования деятельности организации. Любой хозяйствующий субъект осуществляет свою деятельность в правовых рамках. Более того, сам правовой статус и соответствующие данному статусу права и обязанности — это опять же сфера действия норм права. Законодательство Кыргызской Республики определяет ряд норм, регулирующих статус, правовое положение, организационно-правовую форму хозяйственных обществ, а также права и обязанности субъектов хозяйственных правоотношений.

Список использованной литературы:

1. Максимов И.М. Правовое регулирование хозяйственной деятельности. Учебное пособие. - Тамбов: Изд. ТГТУ 2002.
2. М. Сорк. Правовое регулирование хозяйственной деятельности // Д.М. Сорк, Е. Н. Белоусов, Е. А. Лисовская, Н. Г. Заморонова. М.: Академия, 2011. С. 47.
3. Шиткина И.С. Правовое регулирование деятельности коммерческих организаций внутренними локальными документами. – М., 2003.

List of used literature:

1. Maksimov I.M. Legal regulation of economic activity. Tutorial. - Tambov: Ed. TSTU 2002.
2. M. Sork. Legal regulation of economic activity // D.M. Sork, E. N. Belousov, E. A. Lisovskaya, N. G. Zamorenova. M. : Academy, 2011.S. 47.

3. Shitkina I.S. Legal regulation of the activities of commercial organizations by internal local documents. - M., 2003.

Рецензент: к.э.н., доцент Асанбекова А.А.

УДК 330.59 (575.2)

DOI 10.33514/ВК-1694-7711-2021-1 (1)-97-99

Сомташов Дастан Уланович

Кыргыз Республикасынын Президентине караштуу Мамлекеттик башкаруу академиясы,
мамлекеттик жана муниципалдык башкаруу багытынын 3-курсунун студенти

Сомташов Дастан Уланович

Студент 3 - курса направления государственное и муниципальное управление, Академия
государственного управления при Президенте Кыргызской Республики

Somtashov Dastan Ulanovich

3rd year student of the direction of state and municipal administration, Academy of Public
Administration under the President of the Kyrgyz Republic

**КЫРГЫЗСТАНДА ЖАШТАР САЯСАТЫН ЖАКШЫРТУУ
СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МОЛОДЕЖНОЙ ПОЛИТИКИ В КЫРГЫЗСТАНЕ
IMPROVEMENT OF YOUTH POLICY IN KYRGYZSTAN**

Аннотация: Бул макалда Кыргызстандагы жаштар саясатынын өнүгүүсүнө укуктук, социалдык экономикалык жана уюштуруучулук процесстерине шарттарды түзүү каралат. Жаштар саясаты – ар кандай коомдук жана мамлекеттин өнүгүүсүнүн көрсөткүчү. Эффективдүү жаштар саясатын жакшыртуу максатында мамлекетке ишенимдүү кадам таштоого мүмкүндүк берет.

Аннотация: В статье рассматривается создание условий для развития молодежной политики в Кыргызстане в рамках правовых, социально-экономических и организационных процессов. Молодежная политика- индикатор развития любого общества и государства. Позволяет государству сделать уверенный шаг к совершенствованию эффективной молодежной политики.

Annotation: The article discusses the creation of conditions for the development of youth policy in Kyrgyzstan within the framework of legal, socio-economic and organizational processes. Youth policy is an indicator of the development of any society and state. Allows the state to take a confident step towards improving effective youth policy.

Негизги сөздөр: жаштар саясаты; жаштар; мамлекет; коом.

Ключевые слова: молодежная политика; молодеж; государства; общества.

Key words: youth policy; youth; states; societies.

Жаштар саясаты - бул шарттарды түзүү жана өзүн-өзү ишке ашыруу үчүн мүмкүнчүлүктөрдү берүү аркылуу жаштардын адамдын капиталын жакшыртуу боюнча чаралардын системасы; экономиканын жана социалдык чөйрөнүн туруктуу оң өзгөрүүлөрү үчүн калктын эң активдүү бөлүгүнө инвестициялоо. Ошол сыяктуу жаштар саясаты-бул мамилелердин татаал, көп кырдуу системасы, анда идеялардын, түшүнүктөрдүн,

принциптердин, функциялардын, артыкчылыктардын, жаштардын социальдык өнүгүүсүнүн негизги багыттарынын, стратегияларынын жана тактикасынын жыйындысы сыяктуу структуралык элементтерди аныктоого мүмкүн болот. Кыргызстанда эгемендүүлүк жылдарында жаштар саясатынын ченемдик укуктук базасы түзүлдү, анын негизинде жаштарды ар тараптан өнүктүрүү боюнча эки улуттук программа ишке ашырылган: “Жаштар” жана “Кыргызстан жаштары” бул программалар аркылуу өсүп келе жаткан жаштар саясаты боюнча анализи аны ишке ашыруунун эффективдүүлүгү өтө төмөн деңгээлде кала бергенин көрсөттү. Себеби жаштар саясатын өнүктүрүүдө акыркы 30 жылдын ичинде бийликтер өтө кызыксыз болуп, бул жаатта кечиктирилгис милдеттерди өлкөнүн ички саясатынын четине таштап кетүү тенденциясы байкалган. Кыргызстанда 2005, 2010, 2020-жылдардагы саясий окуялар жаштар коомдун негизги кыймылдаткыч күчү экенин, радикалдуу кайра түзүүгө жөндөмдүү экенин көрсөттү. Бул абал акыркы жылдардагы дүйнөлүк тенденцияларга туура келет. Бирок жаштар азыркы учурдагы кыргыз коомунун ири социалдык демографиялык топторунун бири, жана өлкөнүн экономикалык активдүү калкты дайыма толуктап турат. Азыркы күндө Кыргызстанда 30 жашка чейинки жаштар калктын 65% ын түзөт. Кийинки жыйырма жылдын ичинде азыркы балдар жана жаштар Кыргызстандын тарыхындагы эң чоң эмгек күчүнө айланат. Бүгүнкү күндө жаштарды өнүктүрүүгө тийиштүү инвестициялар менен алар Кыргызстанды социалдык экономикалык өнүгүүнүн жаңы баскычына алып чыга турган муун боло алышат. Антпесе, азыркы жаштардын жыргалчылыгына жетиштүү инвестиция салбоо чоң укуксуздукка жана жаштардын жумушсуздуктуна толук алып келиши мүмкүн. Бул жаштар саясатын жакшылап иштеп чыгууга жана толук кандуу ишке ашырууга жаңы мамилелерди талап кылат. Ушуга байланыштуу жаштардын жашоосу, муктаждыктары жана кызыкчылыктары жөнүндө ишенимдүү маалыматтарды чогултуу үчүн мезгил-мезгили менен изилдөө жүргүзүү зарылчылыгы келип чыгат. Ошентип, жаштар саясаты тармагында жаштардын ишкердигине жашоо шартына башкаруу таасир этүүчү үч өз алдынча түр объективдүү негизде орун алган. Кыргызстандагы негизги проблемалардын бири, биринчи кезекте жаштардын эсебинен анын адам капиталынын агылуусу жана жабыркап бара жаткандыгы.

Коом жана мамлекет үчүн негизги жагымсыз жагдайлардан болуп төмөнкү процесстер саналат:

- * жаштардын бейсоциалдашуу процессинин өсүшү;
- * жаштардын аң сезимине башка баалуулуктарды киргизүү процесси;
- * жаштардын ири санынын өз келечегин өз өлкөсүнүн сыртынан издөөсү;
- * өлкө сыртына массалык миграция процесси;
- * жаштардын айрым санынын криминал түзүмдөрүнө жана тыюу салынган (салттуу эмес, деструктивдүү) диний уюмдарга тартылуусу.

Маңызы боюнча ушул бардык процесстер Кыргызстандын базалык көйгөйүн мүнөздөйт. Мында мамлекет бүгүнкү күнү реалдуу саясаттын үстөмдүк кылуучу катышуучусу болуп саналбайт. Ошол эле учурда мамлекет, бардык катышуучулардын кызыкчылыктарын макулдашуу жана эске алуу менен бардыгы үчүн жалпы аракет кылуу чөйрөсүн жана оюндардын жалпы эрежелерин координациялоого жана белгилөөгө тийиш. Жаштар саясатынын ролу дал ушунда камтылган – бул, копромисс искусствосу, сүйлөшө билүү жөндөмдүүлүгү жана жалпы эрежелерди жана аракет кылуу ченемдерин түзө билүү жөндөмдүүлүгү. Биздин оюбузча актуалдуу жаштар саясатынын эрежелеринин бири, бир эле

учурда эки багытта курулууга тийиштигинде камтылган: 1. жаштарды активдүү, келечектеги өз алдынча коомдук ролго даярдоо; 2. жаштардын замандын реалдуу иштерине катышуусун камсыз кылуу. Жаштар саясатын жакшыртуу да коомдун алдында турган көйгөйлөрдү чечүүгө активдүү, кызыктар жана катышуучу болушу керек, бирок алар кээ бир көйгөйлөргө жана кыйынчылыктарга туш болушат. Коом жаштардын өзүн-өзү ишке ашыруусу жана коомдук процесстерге активдүү аралашуусу үчүн зарыл шарттарды түзүүгө тийиш. Бул социалдык, маданий жана экономикалык кайра өндүрүүнү камсыз кылат жана коомдук өнүгүүнү тездетет. Жеке оюбуз жаштар саясатын өнүктүрүү учун эн негизги кадамдар: жаштар өзүнчө орган катары түзүп алар кайсы чөйрөдө болбосун, эң негизгиси жаштар өзүн активдүү алып жүрүшү керек.

Кыргызстандын жаштарынын келечектеги ыкмалары:

1. Бардыгын позитив, демилге жана мобилдүүлүк
2. Билимдүү, ден соолугун бекем жана ийгиликке жетишкен
3. Керектүү бол, өзүндүн атаандаштык артыкчылыгыңды жогорулатуу
4. Коомдун руханий жана нравалык баалуулуктарын сакта жана өнүктүр
5. Өлкөнүн жоопкерчиликти жана татыктуу жараны болуу
6. Өз кыялыңды Кыргызстанда орундат.

Колдонулган булактар:

1. Закон КР от 31 июля 2009 года № 256 " Об основах государственной молодежной политики".
2. Постановление Правительства КР от 16 октября 2014 года № 601 "О проекте Закона Кыргызской Республики "Об основах государственной молодежной политики"
3. Программа Правительства Кыргызской Республики «Развитие молодежной политики на 2017-2020 годы» (Утверждено постановлением Правительства Кыргызской Республики от 10 августа 2017 года № 471)
4. Об общих началах государственной молодежной политики в СССР: Закон СССР от 16 апреля 1991 г. № 2114-1 // Ведомости СНД СССР и ВС СССР. 1991. № 19. Ст. 533.
5. Концепция молодежной политики на 2020-2030 годы (к постановлению Правительства КР от 18 октября 2019 года N 562)

List of used literature:

1. Law of the Kyrgyz Republic of July 31, 2009 No. 256 "On the Foundations of State Youth Policy".
2. Decree of the Government of the Kyrgyz Republic of October 16, 2014 No. 601 "On the draft Law of the Kyrgyz Republic" On the foundations of state youth policy "
3. Program of the Government of the Kyrgyz Republic "Development of youth policy for 2017-2020" (Approved by the Resolution of the Government of the Kyrgyz Republic dated August 10, 2017 No. 471)
4. On the general principles of state youth policy in the USSR: USSR Law of April 16, 1991, No. 2114-1 // Bulletin of the SND of the USSR and the USSR Armed Forces. 1991. No. 19. Art. 533.
5. The concept of youth policy for 2020-2030 (to the decree of the Government of the Kyrgyz Republic of October 18, 2019 N 562)

Рецензент: д.э.н. Бексултанов А.А.

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ

УДК 330

DOI 10.33514/ВК-1694-7711-2021-1 (1)-100-104

Азамат уулу Исхак

Юриспруденция кафедрасынын магистранты, Эл аралык башкаруу, укук, каржы жана бизнес академиясы

Азамат уулу Исхак

Магистрант кафедры юриспруденции, Международная академия управления, права, финансов и бизнеса

Azamat uulu Iskhak

Master student of the department of jurisprudence, International Academy of Management, Law, Finance and Business

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН МЫЙЗАМДАРЫ КУДУРЕТСИЗДИК
(БАНКРОТТУК) ЖӨНҮНДӨ: НЕГИЗГИ ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ ЖАНА ӨНҮГҮҮ
ТЕНДЕНЦИЯЛАРЫ**

**ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВО КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКИ
О НЕСОСТОЯТЕЛЬНОСТИ (БАНКРОТСТВЕ): ОСНОВНЫЕ ЧЕРТЫ
И ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ**

**LEGISLATION OF THE KYRGYZ REPUBLIC ON INSOLVENCY (BANKRUPTCY):
MAIN FEATURES AND TRENDS OF DEVELOPMENT**

Аннотация: Бул макалада Кыргыз Республикасынын төлөөгө кудуретсиздиги (банкроттук) жөнүндө мыйзамдарын талдоого арналган, өнүгүүнүн негизги өзгөчөлүктөрү жана тенденциялары изилденген.

Аннотация: Данная статья посвящена анализу законодательства Кыргызской Республики о несостоятельности (банкротстве), исследованы основные черты и тенденции развития.

Annotation: This article analyzes the legislation of the Kyrgyz Republic on insolvency (bankruptcy), examines the main features and trends of development.

Негизги сөздөр: система, укуктук жөнгө салуу, банкроттук, ишкана, бөлүштүрүү, нормалар

Ключевые слова: система, правовое регулирование, банкротство, предприятие, распределение, нормы

Key words: system, legal regulation, bankruptcy, enterprise, distribution, norms

Существующие государственные системы правового регулирования несостоятельности отличаются друг от друга теми конкретными целями, которые ставят перед собой законодатели тех или иных государств. Эти цели могут быть самыми разнообразными, к примеру:

- увеличение возврата средств, полученных в ходе реабилитационных мероприятий или ликвидации должника, в интересах всех сторон;
- спасение бизнеса жизнеспособного предприятия (и (или) юридического лица);
- справедливое распределение средств между сторонами;

– осуществление мер по реструктуризации предприятия в период до банкротства и т.д.

В результате приоритетной задачей для одних является повышение возврата средств кредиторам (модель (концепция) Манфреда Бальца), для других - спасение бизнеса и сохранение рабочих мест, что вызывает повышение цены кредита в ущерб интересам кредиторов (английская концепция). Третья модель (американская, французская, российская системы) ставит в качестве основной задачи эффективное распределение имущества и выполнение макроэкономических функций [1, с. 22-23]. С этой точки зрения необходим такой механизм правового регулирования несостоятельности (банкротства), который позволил бы найти компромисс между сохранением жизнеспособных предприятий и недопустимостью ущемления прав кредиторов.

С этой точки зрения необходим такой механизм правового регулирования несостоятельности (банкротства), который позволил бы найти компромисс между сохранением жизнеспособных предприятий и недопустимостью ущемления прав кредиторов.

Действующее законодательство Кыргызской Республики о несостоятельности (банкротстве) представляет собой сложную систему правовых норм, основанием которой, безусловно, являются положения ГК КР. Данные положения можно разделить на три группы:

- нормы ГК КР, непосредственно регулирующие банкротство (несостоятельность) индивидуальных предпринимателей (ст. 60 ГК КР) и юридических лиц (ст. 100 ГК КР);

- нормы ГК КР, содержащие специальные указания по применению положений о несостоятельности (банкротстве) - ст. ст. 99 ГК КР (об очередности удовлетворения требований кредиторов), ст. ст. 91, 104 ГК КР (о субсидиарной ответственности лиц, которые имеют право давать обязательные для должника - юридического лица указания либо иным образом определять его действия, за доведение должника до банкротства) и др.;

- нормы ГК КР, непосредственно не затрагивающие отношения несостоятельности (банкротства), но имеющие определяющее значение для решения вопросов, возникающих в связи с несостоятельностью (банкротством) юридических лиц (например, положения, регулирующие организационно-правовые формы юридических лиц, вопросы ответственности за нарушение обязательств и т.д.).

Центральное место в системе правового регулирования несостоятельности (банкротства) занимает Закон Кыргызской Республики от 15 октября 1997 г. N 74 "О банкротстве (несостоятельности)", задачами которого являются, с одной стороны, исключение из гражданского оборота неплатежеспособных субъектов, а с другой - предоставление возможности добросовестным предпринимателям улучшить свои дела под контролем суда и кредиторов и вновь достичь финансовой стабильности. В этом смысле институт банкротства служит гарантией социальной справедливости в условиях рынка, одним из основных элементов которого является конкуренция. Закон о банкротстве 1997 г. состоит из 18 глав, включающих в себя 138 статьи. Его действие распространяется на все юридические лица, за исключением государственных предприятий, государственных и иных учреждений, ликвидации платежеспособных юридических лиц, объектов естественной монополии (пункт 3 статьи 1 Закона). Основными чертами Закона являются:

- значительное облегчение инициирования процедуры банкротства и уменьшение количества требований для возбуждения процесса банкротства – основное требование заключается в наличии минимального размера долга;

- наличие у юридического лица значительных имущественных ценностей перестало быть преобладающим фактором при назначении процедур банкротства, хотя закон в первой редакции все же требовал от кредитора доказательства превышения пассивов должника над его активами;

- состав требований был ограничен денежными обязательствами;

- увеличилось число категорий должников, в отношении которых были установлены особенности применения законодательства о банкротстве;

- государственные предприятия перестали быть объектом процедуры банкротства;

- изменилась очередность погашения долгов кредиторам:

В 1998г. распоряжением Правительства Кыргызской Республики была создана рабочая группа по разработке и приведению нормативно-правовых актов в соответствие с Законом о банкротстве. Что интересно, данная группа вместо означенной цели полностью переработала данный закон. Новая его редакция была принята 30 декабря 1998г. Последующие изменения производились, как я уже говорила, в 1999, 2000, 2002 годах. Они еще более упростили применение процедур банкротства.

- неспособность должника оплатить долги в следствии превышения обязательств над активами (отрицательность капитала) перестало вообще быть признаком банкротства. В результате в 1999г. оконченных рассмотрением дел о банкротстве стало более чем в три раза больше чем в 1998г. Заметим, что инициаторами банкротства в большинстве случаев были государственные органы: налоговая инспекция, социальный фонд, государственный орган по делам банкротства. О том, что уничтожается действующий бизнес, работающая налоговая база, уменьшается количество работодателей – они вряд ли задумывались.

Положительным элементом вышеуказанных поправок явилось включение в текст закона обширного раздела, регулирующего процессуальные вопросы рассмотрения судом, дел о банкротстве, которые в первом варианте Закона от 22 сентября 1997г. не имели места.

Вместе с тем, деятельность межрайонных судов всегда была направлена на минимизацию недостатков законодательства о банкротстве. Эффективное и правильное применение действующего законодательства о банкротстве позволяет находить баланс между интересами кредиторов и должников и рассматривать дела о несостоятельности с точки зрения всей экономики Кыргызской Республики.

Кроме того, в систему законодательства, регулирующего банкротство (несостоятельность), входят: Закон Кыргызской Республики от 16 декабря 2016 года № 206 "О Национальном банке Кыргызской Республики, банках и банковской деятельности и иные нормативные акты. К числу последних, в частности, следует отнести Постановление Правительства Кыргызской Республики от 30 декабря 1998 г. N 865 "Правила о порядке применения процедур банкротства", Постановление Правительства Кыргызской Республики от 11 марта 2002 г. N 127 "О межведомственном совете по банкротству" (с изменениями и дополнениями), Постановление Правительства Кыргызской Республики от 22 августа 2002 г. N 584 "О порядке назначения администратора государственным органом по делам о банкротстве" и др. Вопросам несостоятельности посвящены также и некоторые судебные акты - Постановление пленума Верховного суда Кыргызской Республики О некоторых вопросах, связанных с практикой применения Закона Кыргызской Республики "О банкротстве (несостоятельности)" от 28 апреля 2006 года № 5, Постановление пленума Верховного суда Кыргызской Республики О некоторых вопросах деятельности местных судов Кыргызской Республики по рассмотрению экономических споров до завершения

процесса интеграции арбитражных судов областей и города Бишкека от 2 апреля 2003 года № 2, Информационное письмо Верховного суда Кыргызской Республики о вопросах применения правил подсудности экономических споров от 15 марта 2004 года и др.

Анализ действующего законодательства о банкротстве позволил сформулировать следующие принципиальные положения:

1) институт банкротства не может быть отнесен только к одной отрасли права, поскольку является комплексным институтом права, сочетающим нормы различных его отраслей. В рамках гражданско-правового регулирования банкротство служит лишь одним из оснований ликвидации юридического лица, остальные же отношения (например, судебный и внесудебный порядок) урегулированы нормами других отраслей права [2].

Таким образом, законодательство о несостоятельности, носящее комплексный характер, находится на стыке публичного и частного права. Поэтому не случаен тот факт, что Закон Кыргызской Республики о банкротстве 1997 г., как и Закон Кыргызской Республики о банкротстве 1994 г., наряду с материально-правовыми нормами содержит достаточно большое количество норм процессуального характера (основная часть таких норм, регламентирующих порядок разрешения дел о банкротстве, содержится в гл. 1-1 Закона о банкротстве 1997 г.; кроме этого, часть норм процессуального характера включена в главы, касающиеся особенностей применения процедур банкротства в отношении отдельных участников имущественного оборота);

2) основной тенденцией законодательства о банкротстве (несостоятельности) является развитие его по схеме: общий закон - специальный закон - другие нормативные акты.

К числу общих законов, прежде всего, следует отнести ГК КР и ГПК КР. В соответствии с ст. 261 ГПК КР дела о банкротстве (несостоятельности) юридического лица рассматриваются районными судами по месту нахождения должника, с особенностями, установленными главой 25 и законодательством о банкротстве. Это означает, что во всех случаях, если иное не установлено специальными законами о банкротстве, применяются положения ГПК КР.

Специальные законы - это Закон Кыргызской Республики от 15 октября 1997 г. N 74 "О банкротстве (несостоятельности)", Закон Кыргызской Республики от 15 февраля 2004 г. N 14 "О консервации, ликвидации и банкротстве банков"

3) одним из направлений реформирования современного законодательства о банкротстве (несостоятельности) является внесение в него изменений и дополнений (порой лишь механическое). Такой путь зачастую сопровождается поспешными выводами, облакаемыми в форму различных законопроектов. Между тем в настоящее время важен концептуальный подход. В связи с этим в литературе обоснованно отмечается, что наиболее актуальной задачей в деле совершенствования законодательства о банкротстве (несостоятельности) является выработка единой концепции его реформирования, предполагающей поиск основных направлений изменения указанного законодательства с ясным представлением о целях, которые должны быть достигнуты, а также о системных последствиях внесения соответствующих изменений [3, с. 53].

Список использованной литературы:

1. Степанов В.В. Правовое регулирование несостоятельности в Германии, США, Франции и России / Сб. Актуальные проблемы гражданского права. - М., 1999.

2. Белых В.С., Дубинчин А.А., Скуратовский М.Л. Правовые основы несостоятельности(банкротства): Учеб.-практ. пособие. М., 2001.
3. Витрянский В.В. Как реформировать законодательство о банкротстве // Законодательство. 1999. N 5.

List of used literature:

1. Stepanov V.V. Legal regulation of insolvency in Germany, USA, France and Russia / Sat. Actual problems of civil law. - M., 1999.
2. Belykh V.S., Dubinchin A.A., Skuratovsky M.L. Legal bases of insolvency (bankruptcy): Textbook-practical. allowance. M., 2001.
3. Vitryansky V.V. How to reform bankruptcy legislation // Legislation. 1999. No. 5.

Рецензент: к.э.н., доцент Асанбекова А.А.

УДК 336.144(575.2)

DOI 10.33514/ВК-1694-7711-2021-1 (1)-104-109

Атаходжаев Алиходжа Акбарович, Аскарров Эмиль Алмасбекович

э.и.к., КОСУнун административдик жана каржы укуктары кафедрасынын профессору,
КОСУнун административдик жана каржы укуктары кафедрасынын магистранты

Атаходжаев Алиходжа Акбарович, Аскарров Эмиль Алмасбекович

к.э.н., профессор кафедры административного и финансового права КРСУ,
магистрант кафедры административного и финансового права КРСУ

Atakhodzhaev Alikhodzha Akbarovich, Askarov Emil Almasbekovich

Candidate of Economics, Professor of the Department of Administrative and Financial Law of
KRSU,

Master 's student of the Department of Administrative and Financial Law of KRSU

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН БЮДЖЕТТИК ПЛАНДООСУ
БЮДЖЕТНОЕ ПЛАНИРОВАНИЕ КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКИ
BUDGET PLANNING IN KYRGYZ REPUBLIC**

Аннотация: Каражаттардын борборлоштурулган фондусун (мамлекеттик бюджет) түзүү, бөлүштүрүү жана пайдалануу боюнча финансылык план бюджеттик мамилелерге катышуучулардын мыйзамдуу укуктарын жана милдеттерин белгилейт. Мамлекеттин максаттуу социалдык-экономикалык өнүгүүсү ар кандай борборлоштурулган фонддорду, биринчи кезекте, фонддордун улуттук фондун - мамлекеттик бюджеттин түзүлүшү менен камсыздалат. Мамлекеттик бюджет өлкөнүн каржы тутумунун алдыңкы звеносу болуп саналат.

Аннотация: Финансовый план образования, распределения и использования централизованного фонда денежных средств (государственного бюджета) закрепляет юридические права и обязанности участников бюджетных отношений. Целенаправленное социально-экономическое развитие государства обеспечивается образованием различных централизованных фондов, и, прежде всего общегосударственного

фонда денежных средств – государственного бюджета. Государственный бюджет – ведущее звено финансовой системы страны.

Annotation: The financial plan for the formation, distribution and use of a centralized fund of funds (the state budget) establishes the legal rights and obligations of participants in budget relations. The purposeful socio-economic development of the state is ensured by the formation of various centralized funds, and, first of all, the national fund of funds – the state budget. The state budget is the leading link in the country's financial system.

Негизги сөздөр: экономикалык саясат, каржы системасы, бюджет, каражат, улуттук киреше, мамлекеттик бюджет, каржы механизми, талдоо укуктук система, экономикалык өнүгүү.

Ключевые слова: экономическая политика, финансовая система, бюджет, средства, национальный доход, государственный бюджет, финансовый механизм, анализ, правовая система, экономическое развитие.

Key words: economic policy, financial system, budget, funds, national income, state budget, financial mechanism, analysis, legal system, economic development.

Государства всего мира вне зависимости от формы правления, уровня экономического развития и других факторов, имеют государственный бюджет, посредством которого часть национального дохода изымается государством у граждан и перераспределяется для решения общественных задач.

Ведущую, определяющую роль в формировании и развитии экономической структуры любого современного общества играет государственное регулирование, осуществляемое в рамках избранной властью экономической политики. Одним из наиболее важных механизмов, позволяющих государству осуществлять экономическое и социальное регулирование, является финансовый механизм - финансовая система общества, главным звеном которой является государственный бюджет. Именно посредством финансовой системы государство образует централизованные и воздействует на формирование децентрализованных фондов денежных средств, обеспечивая возможность выполнения возложенных на государственные органы функций.

Государственный бюджет, являясь главным средством мобилизации и расходования ресурсов государства, дает политической власти реальную возможность воздействовать на экономику, финансировать ее структурную перестройку, стимулировать развитие приоритетных секторов экономики, обеспечивать социальную поддержку наименее защищенным слоям населения.

Бюджетная система представляет собой совокупность бюджетов всех уровней государственной власти, порядок их разработки, методы формирования доходной части, порядок формирования расходной части.

Бюджетная система любого государства определяется государственным и административно-территориальным устройством страны. В унитарных государствах бюджетная система включает 2 звена: центральный бюджет и местные бюджеты, а в федеративных государствах – 3 звена: центральный бюджет, бюджеты членов федерации и местные бюджеты.

В соответствии с законодательством, Кыргызстан является суверенным, унитарным, демократическим государством, построенным на началах правового светского государства, и имеет двухуровневую структуру бюджетной системы.

К принципам построения бюджетной системы относятся принципы единства, разграничения доходов и расходов между уровнями бюджетной системы, системы самостоятельности бюджетов и гласности.

Основополагающие принципы бюджетного устройства закрепляются Конституцией Кыргызской Республики и специальным законодательством.

Принцип единства бюджетной системы Кыргызстана обеспечивается единой правовой базой, денежной системой, формами бюджетной документации, едиными бюджетными классификациями, а также согласованными принципами бюджетного процесса.

Разграничение доходов и расходов между уровнями бюджетной системы означает закрепление соответствующих видов доходов и полномочий по осуществлению расходов за органами государственной власти и органами местного самоуправления. Принцип самостоятельности бюджетов обеспечивается наличием собственных источников доходов бюджетов каждого уровня и правом определять направление и их использование, и расходование в соответствии с законодательством КР.

Принцип гласности в бюджетной деятельности обеспечивается, во-первых, открытым всесторонним обсуждением бюджетов на предстоящий год и итогов исполнения бюджетов прошедшего года и, во-вторых, доведением до всего общества конкретных показателей бюджетов итогов их исполнения.

Бюджетная система КР состоит из 2-х звеньев: самостоятельных республиканского и местных бюджетов, включаемых в государственный бюджет республики.

Государственный бюджет КР представляет собой совокупность республиканского бюджета и местных бюджетов, и используются для свода статистических показателей и анализа показателей бюджетной системы, в частности, при установлении нормативов отчислений от общегосударственных налогов в местные бюджеты. Государственный бюджет утверждается законодательным органом власти.

Республиканский бюджет – составная и важнейшая часть государственного бюджета, где отражены доходы и расходы, которые осуществляет Правительство КР. Он служит основным финансовым планом государства, утверждаемым Жогорку Кенешем и имеющим статус республиканского Закона.

Расходная часть государственного бюджета

Дефицит бюджета - это превышение расходов бюджета над его доходами.

Профицит бюджета - это превышение доходов бюджета над его расходами.

Самые большие траты - на социальную сферу.

Формирование доходной части государственного бюджета

Рис 1. Формирование расходной части государственного бюджета

Доход в 2021 году составит:

Согласно данным Министерства финансов КР, доходы республиканского бюджета с учетом грантов программы государственных инвестиций в следующем году составят 163 миллиарда 710,4 миллиона сомов. По сравнению с 2019-м, они вырастут на 7,9%.

Согласно закону, доходы госказны в 2021 году составят 172 миллиардов 891,6 миллионов сомов и расходы - 181 миллиард 354,8 миллионов сомов. Предельный размер дефицита республиканского бюджета на 2021 год установлен в сумме 8 миллиардов 463,2 миллиона сомов[1].

Напомним, после внесения поправок в проект бюджета на 2021 год во втором чтении план по сбору налогов и платежей увеличен для госналоговой службы. Такая мера связана с ожидаемым ростом поступлений от горнорудного сектора.

При этом правительство уменьшило прогноз по доходам таможенной службы с 52 до 48,4 миллиарда сомов. Это связано с существенным снижением объемов импорта и замедлением внешнеэкономической деятельности торговых партнеров Киргизии, а также введенные меры санитарно-эпидемиологического контроля в пунктах пропуска на границе с Китаем.

Сколько и куда уходят налоги?

Обязательные выплаты:

Социальный фонд – 10%.

Подоходный налог – 10%.

В современном мире таких крайностей осталось мало. Налоговые и бюджетные системы разных стран постепенно унифицируются. На рисунке 1 показано, какая часть национального дохода (ВВП) перераспределяется государством в виде бюджета в разных странах мира[2].

Рис 1. Размеры бюджета разных стран

Список использованной литературы:

1. Министерство финансов КР. Отчетные данные за 2020г.

2. Government Spending to GDP - <https://tradingeconomics.com/>

List of used literature:

1. Ministry of Finance of the Kyrgyz Republic. Reporting data for 2020
2. Government Spending to GDP - <https://tradingeconomics.com/>

Рецензент: к.э.н., доцент Мурзалиева Э.И.

УДК 336.144(470)

DOI 10.33514/ВК-1694-7711-2021-1 (1)-109-114

Атаходжаев Алиходжа Акбарович, Аскарров Эмиль Алмасбекович

э.и.к., КОСУнун административдик жана каржы укуктары кафедрасынын профессору
КОСУнун административдик жана каржы укуктары кафедрасынын магистранты

Атаходжаев Алиходжа Акбарович, Аскарров Эмиль Алмасбекович

к.э.н., профессор кафедры административного и финансового права КРСУ
магистрант кафедры административного и финансового права КРСУ

Atakhodzhaev Alikhodzha Akbarovich, Askarov Emil Almasbekovich

Candidate of Economics, Professor of the Department of Administrative and Financial Law of
KRSU

Master 's student of the Department of Administrative and Financial Law of KRSU

**ОРУС ФЕДЕРАЦИЯСЫНЫН БЮДЖЕТТИК ПЛАНДАШТЫРУУСУ
БЮДЖЕТНОЕ ПЛАНИРОВАНИЕ РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ
BUDGET PLANNING OF THE RUSSIAN FEDERATION**

Аннотация: Мамлекеттик бюджет социалдык-экономикалык өнүгүүнүн чечүүчү багыттарына финансылык ресурстарды топтоо мүмкүнчүлүгүнө ээ, бюджеттин жардамы менен улуттук киреше тармактардын, аймактардын, коомдук иштин чөйрөлөрүнүн ортосунда кайрадан бөлүштүрүлөт.

Финансылык шилтемелердин бири дагы бюджет сыяктуу каражаттарды көп түрдүү жана көп баскычтуу бөлүштүрүүнү жүзөгө ашырбайт. Ошол эле учурда, экономиканын структуралык звенолорунда болуп жаткан экономикалык процесстерди чагылдырып, бюджет ар кандай чарбалык субъектилердин каржылык ресурстары мамлекеттин карамагына кандайча келип түшкөндүгүн так чагылдырат, мамлекеттин ресурстарынын көлөмү мамлекеттин ресурстарынын көлөмүнө анын муктаждыктарынын көлөмү дал келерин көрсөтөт.

Аннотация: Бюджет государства имеет возможность сосредоточивать финансовые ресурсы на решающих участках социального и экономического развития, помощью бюджета происходит перераспределение национального дохода между отраслями, территориями, сферами общественной деятельности.

Ни одно из финансовых звеньев не осуществляет такого многовидового и многоуровневого перераспределения средств, как бюджет. Вместе с тем, отображая экономические процессы, протекающие в структурных звеньях экономики, бюджет дает четкую картину того, как поступают в распоряжение государства финансовые ресурсы от

разных хозяйственных субъектов, показывает, соответствует ли размер ресурсов государства объему его потребностей.

Annotation: The state has the opportunity to focus financial resources on crucial areas of social and economic development, and the budget is used to redistribute national income between industries, territories, and spheres of public activity. None of the financial units performs such a multi-species and multi-level redistribution of funds as the budget. At the same time, reflecting the economic processes taking place in the structural units of the economy, the budget gives a clear picture of how the state receives financial resources from different economic entities, shows whether the size of the state's resources corresponds to the volume of its needs.

Негизги сөздөр: бюджеттик пландаштыруу, финансылык пландоо, мамлекеттик саясат, баланс, булактар, ресурстар, резервдер, каражаттар, пландаштыруу, пайдалануу.

Ключевые слова: бюджетное планирование, финансовое планирование, государственная политика, баланс, источники, ресурсы, резервы, средства, планирование, использование.

Key words: budget planning, financial planning, public policy, balance sheet, sources, resources, reserves, funds, planning, use.

Бюджетное планирование основывается на научном подходе, который определяет источники его формирования, а также направления его использования в будущем. Планирование бюджета необходимо для пропорционального использования средств. В масштабах государственного бюджета планирование обеспечивает социально-экономическое развитие общества.

Бюджетное планирование — составляющая часть финансового планирования, позволяющая определить объем, источники и целенаправленное использование бюджетных ресурсов на каждом из уровней управления — федеральном, региональном, местном.

В настоящее время бюджетный процесс в России достаточно четко регламентирован БК РФ и НК РФ, а также другими законодательными актами, имеющими непосредственное отношение к бюджетной сфере. Это позволяет законодательным и представительным органам власти вовремя, до начала нового финансового года, утверждать бюджет, а исполнительной власти и органам местного самоуправления работать бесперебойно, постоянно имея для достижения целей и решения задач необходимые финансовые ресурсы.

Главной целью бюджетного планирования является создание условий и предпосылок для максимально эффективного управления государственными (муниципальными) финансами в соответствии с приоритетами единой государственной политики.

Бюджет разрабатывается согласно принципу сбалансированности. План бюджета позволяет организовать поступление и расход средств таким образом, чтобы обеспечить его достаточность на каждом этапе реализации бюджета.

Бюджетный план предполагает использование следующих инструментов:

- Применение плановых показателей.
- Выбор и установление лимитов расходов.
- Учет ограниченности поступления ресурсов.

Он опирается на научные выкладки. В основе планирования бюджета лежит теория общественного воспроизводства. Так же его можно считать частью финансового планирования, так как оно позволяет установить связи с другими субъектами хозяйствования. На государственном уровне планирование бюджета позволяет

координировать работу национальной финансовой системы. Оно способствует распределению валового продукта, подразделяя его на средства для фондов потребления и накопления. Только в этом случае, развитие экономики можно считать сбалансированным.

Задачи бюджетного планирования

Бюджетное планирование это процесс, который организуется для решения следующих задач:

- Определение полноты поступления финансовых средств. На государственном уровне здесь подразумевается полнота сбора налогов, обязательных платежей, поступление средств со всех уровней бюджета. Так же при планировании учитывается аспект целесообразности мобилизации определенных финансовых средств.

- Достижение эффективности распределения средств в ходе их использования при исполнении бюджета. Здесь обеспечивается взаимодействие между отдельными статьями бюджета, определяются принципы передачи средств с одного уровня бюджета в другой при сохранении справедливости.

- Ресурсы бюджета должны способствовать развитию субъекта хозяйствования, либо национальной хозяйственной системы. Развитие является динамическим, поэтому имеет неравномерный характер. При планировании сглаживаются потенциальные бюджетные диспропорции.

- Обеспечение контроля и прозрачности. Например, на государственном уровне эта задача реализуется через соблюдение целевого принципа расходования финансовых средств. Для контроля создаются специальные независимые организации. Кроме того, контроль расходов организуется через составление их сметы.

- Формирование резервов. Планирование позволяет выявить средства, которые можно использовать в качестве страховки, либо будущих сбережений.

Бесперебойность поступления финансовых средств в бюджет позволяет управлять расходами, увеличивая или уменьшая их. При планировании бюджета необходимо соблюдать комплексность. Бюджетные средства должны использоваться оптимально с целью решения приоритетных задач субъекта или целой системы. Для бюджета с помощью планирования определяются рациональные лимиты в части доходов и расходов. Все звенья субъекта или системы должны придерживаться принципа единства показателей. Обоснованность планирования позволяет повысить его эффективность. Она предполагает использование различных научных методов для составления плана.

В настоящее время существует два основных вида бюджетного планирования — управление ресурсами (затратами, или постатейное, или сметное бюджетирование) и управление результатами (или программно-целевое бюджетирование).

В основе системы *управления ресурсами (затратами)* лежат следующие принципы:

- 1) бюджет формируется путем индексации сложившихся расходов с детальной разбивкой по статьям бюджетной классификации РФ;
- 2) существуют жесткие бюджетные ограничения, что обеспечивает сбалансированность бюджета и выполнение бюджетных проектировок;
- 3) ожидаемые результаты не обосновываются;
- 4) управление бюджетом сводится главным образом к контролю соответствия фактических и плановых показателей.

Концепция *управления результатами* предполагает иные принципы и подходы к управлению бюджетными ресурсами. Они в основном состоят в следующем:

- 1) бюджет формируется исходя из целей и планируемых результатов социально-экономической политики;
- 2) бюджетные ассигнования имеют четкую привязку к функциям (услугам, видам деятельности);
- 3) при планировании бюджетных ассигнований основное внимание уделяется обоснованию конечных результатов в рамках бюджетных программ;
- 4) формируется общая сумма ассигнований (глобальный бюджет) на выполнение определенных функций и программ; детализация программ осуществляется главными распорядителями бюджетных средств;
- 5) оценка результатов деятельности главных распорядителей бюджетных средств осуществляется по достигнутым результатам.

Применение программно-целевого бюджетирования позволяет выявить приоритеты бюджетных расходов и обеспечить их реализацию, установить взаимосвязь между ожидаемыми результатами реализации программ и объемом требуемых для этого ресурсов, повысить обоснованность бюджетных расходов, более эффективно распределить бюджетные средства между конкурирующими статьями расходов в соответствии с приоритетами государственной и муниципальной политики, а также повысить уровень прозрачности деятельности органов государственной власти и органов местного самоуправления, что способствует повышению доверия населения и привлечению инвесторов.

В отличие от сметного планирования, программно-целевое бюджетное планирование исходит из необходимости направления бюджетных ресурсов на достижение общественно значимых и, как правило, количественно измеримых результатов деятельности администраторов бюджетных средств с одновременным мониторингом и контролем за достижением намеченных целей и результатов, а также обеспечением качества внутриведомственных процедур бюджетного планирования и финансового менеджмента.

До недавнего времени самой распространенной моделью управления общественными финансами являлась модель постатейного бюджетирования, цель которого состоит в обеспечении целевого использования средств. Однако многолетний опыт использования данной модели в разных странах мира продемонстрировал низкую степень ее эффективности. Ее основной недостаток связан с низким уровнем ответственности и инициативности нижнего звена государственного и муниципального управления, отсутствием заинтересованности в экономии средств.

Главные отличия традиционного бюджетирования, в основу которого положен постатейный метод, от программно-целевого бюджетирования представлены в табл. 1.

Таблица 1. Различия между традиционным и программно-целевым бюджетированием

Направление	Модель постатейного бюджетирования	Модель программно - целевого бюджетирования
Распределение финансовых средств	По видам затрат в соответствии с функциональной, ведомственной, экономической классификациями бюджетных расходов («оплата груда»,	По программам или стратегическим целям, предусматривающим достижение определенных

	«покупка материалов» и т.п.)	конечных результатов
Принципы планирования бюджета	Обоснование потребности в ресурсах, ожидаемые результаты деятельности не обосновываются. Расходные потребности устанавливаются, как правило, путем индексации величины расходов предыдущего периода	Обоснование приоритетов и ожидаемых результатов. Бюджетные расходы соотносятся с показателями результатов через показатели ресурсов и мероприятий, необходимых для достижения результатов
Направление	Модель постатейного бюджетирования	Модель программного целевого бюджетирования
Горизонт планирования	Обычно один год	Обычно три года
Свобода использования лимитов ассигнований	Получаемое финансирование разделено на целевые лимиты, каждый из которых имеет четко определенную цель. Остатки средств на бюджетном счете ликвидируются в конце года	Устанавливаются долгосрочные лимиты ассигнований. Возможен перенос неиспользованных средств на следующий год и частичное использование ассигнований будущего года в текущем году
Контроль за исполнением бюджета	Преобладает внешний контроль, осуществляемый вышестоящими или специализированными ведомствами. Основное внимание уделяется контролю за исполнением расходных статей бюджета	Нижние уровни управления наделяются большей ответственностью за принятие решений. Ведется мониторинг деятельности и последующий внешний финансовый аудит. Контролируется не столько само расходование бюджетных средств, сколько достижение поставленных целей и задач
Организационная	Формируется по функциональному	Должна в большей степени

<p>структура</p>	<p>принципу. Организационное деление учреждения на отделы и подразделения основано скорее на том, какие функции они исполняют, чем на конечных результатах и продуктах их деятельности</p>	<p>ориентироваться на результаты деятельности учреждения. Оперативные подразделения и отделы внутри учреждений должны отвечать за конкретные результаты своей работы, т.е. за товары и услуги, предоставляемые данным учреждением</p>
<p>Ответственность сотрудников за эффективное использование бюджетных средств</p>	<p>Низкий уровень делегирования ответственности. Отдельные сотрудники на различных уровнях имеют мало возможностей самостоятельно делать то, что, по их мнению, может повысить эффективность расходования бюджетных средств</p>	<p>Высокий уровень децентрализации и делегирования полномочий. После того как организация определила важнейшие приоритеты, сформулировала соответствующие цели и выделила на них финансовые ресурсы, отдельным подразделениям внутри организации следует позволить во многом самим решать, каким образом эти цели могут быть достигнуты наилучшим образом. Основное внимание уделяется достижению конечных результатов</p>

Список использованной литературы:

1. https://spravochnick.ru/ekonomika/byudzhethoe_planirovanie
2. http://ispu.ru/files/str._23-27.pdf.

List of used literature:

1. https://spravochnick.ru/ekonomika/byudzhethoe_planirovanie
2. http://ispu.ru/files/str._23-27.pdf.

Рецензент: к.э.н., доцент Мурзалиева Э.И.

УДК 330

DOI 10.33514/ВК-1694-7711-2021-1 (1)-115-119

Минвалеев Э.Ш.

Юриспруденция кафедрасынын магистранты, Эл аралык башкаруу, укук, каржы жана бизнес академиясы

Минвалеев Э.Ш.

Магистрант кафедры юриспруденции, Международная академия управления, права, финансов и бизнеса

Minvaleev E.Sh.

Master student of the department of jurisprudence, International Academy of Management, Law, Finance and Business

**ЖООПКЕРЧИЛИГИ ЧЕКТЕЛГЕН КООМУН ЖОЮУ ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ
ОСОБЕННОСТИ ЛИКВИДАЦИИ ОБЩЕСТВ С ОГРАНИЧЕННОЙ
ОТВЕТСТВЕННОСТЬЮ
FEATURES OF THE LIQUIDATION OF A LIMITED LIABILITY COMPANY**

Аннотация: Бул макала жоопкерчилиги чектелген коомдун талдоо жана жоюу өзгөчөлүктөрүнө арналган.

Аннотация: Данная статья посвящена анализу и особенностям ликвидации обществ с ограниченной ответственностью.

Annotation: This article is devoted to the analysis and features of the liquidation of a limited liability company.

Негизги сөздөр: жоюу, банкрот, жөнгө салуу, коом, субъект, иш

Ключевые слова: ликвидация, банкротство, регулирование, общество, субъект, деятельность

Key words: liquidation, bankruptcy, regulation, society, entity, activity

Основные правила о ликвидации общества с ограниченной ответственностью установлены в ст. 9 и 51 Закона о хозяйственных товариществах и обществах. Данная статья действует в прежней редакции. В ней конкретизированы общие правила о ликвидации юридических лиц, установленные в ст. ст. 96 - 99 ГК КР. Добровольная ликвидация общества с ограниченной ответственностью возможна по решению его участников, которое должно быть принято единогласно (ст. 96 ГК КР) по соглашению участников общества (ст. 9 Закона).

Общество может быть ликвидировано добровольно в порядке, установленном ГК КР, с учетом требований Закона и устава общества. Общество может быть ликвидировано также по решению суда по основаниям, предусмотренным ГК КР [1].

Главное отличие ликвидации общества с ограниченной ответственностью от его реорганизации в любой форме заключается в том, что ликвидация не предполагает правопреемства, т.е. перехода прав и обязанностей ликвидированного общества к другим субъектам. Поэтому при ликвидации общество с ограниченной ответственностью прекращает свое существование в качестве юридического лица и в качестве участника гражданского оборота [2].

Необходимо обратить внимание на то, что правила о ликвидации обществ с ограниченной ответственностью, установленные в ГК КР, применяются только при

ликвидации действующих обществ. Что касается обществ, фактически прекративших свою деятельность, то в этом случае по заявлению уполномоченного органа может быть возбуждено дело о несостоятельности отсутствующего должника (см. ст. ст. 125 – 128 Закона Кыргызской Республики от 15 октября 1997 года № 74 « О банкротстве (несостоятельности)»). О том, что организация фактически прекратила свою деятельность, могут свидетельствовать, в частности, невозможность установления места пребывания ее органов управления, отсутствие операций по ее банковским счетам в течение последних 12 месяцев перед подачей заявления о ликвидации, объяснения бывших сотрудников организации. В таком случае регистрирующий орган осуществляет государственную регистрацию юридического лица в связи с исключением его из Единого государственного реестра юридических лиц по решению регистрирующего органа.

Последовательность ликвидации действующего общества схематично можно представить в виде следующих основных этапов: принятие решения о ликвидации и назначении ликвидационной комиссии; публикация сообщения о ликвидации и составление промежуточного ликвидационного баланса; осуществление расчетов с кредиторами, составление ликвидационного баланса; распределение оставшегося имущества общества между его участниками; государственная регистрация общества в связи с его ликвидацией.

ГК КР и Закон достаточно детально регулируют порядок ликвидации при помощи главным образом императивных норм, подробно определяя содержание и последовательность действий при ее осуществлении. Это связано в первую очередь с необходимостью обеспечить выполнение ликвидируемым юридическим лицом своих обязанностей перед кредиторами, поскольку его обязательства, не исполненные до или в процессе ликвидации, прекращаются. Исключение здесь составляют только случаи, когда законом или иными правовыми актами исполнение обязательства ликвидированного юридического лица возлагается на другое лицо (по требованиям о возмещении вреда, причиненного жизни или здоровью, и др.) – Об основаниях прекращения обязательств см. гл. 21 ГК КР.

Как уже отмечалось предусматривается возможность: а) добровольной ликвидации общества с ограниченной ответственностью по решению его участников; б) ликвидации общества на основании судебного решения. Общий порядок добровольной ликвидации общества с ограниченной ответственностью по решению его участников регулируется нормами ГК КР и Закона, а также правилами, установленными в уставе соответствующей корпорации.

Добровольная ликвидация общества возможна по решению его участников. ГК КР в ст. 96 прямо предусматривает следующие основания ликвидации юридического лица по решению его участников: а) истечение срока, на который создано юридическое лицо; б) достижение цели, ради которой оно создавалось. Данные основания ликвидации юридического лица по решению участников изложены в открытом перечне, что предполагает возможность такой добровольной ликвидации и по иным основаниям, которые могут определяться как усмотрением участников, так и указанием закона.

Например, если по окончании второго и каждого последующего финансового года стоимость чистых активов общества окажется меньше минимального размера уставного капитала, установленного Законом на дату государственной регистрации общества, то общество подлежит ликвидации. При невыполнении обществом этого требования оно может быть ликвидировано уже в принудительном порядке – по решению суда на основании иска,

заявленного органом, осуществляющим государственную регистрацию юридических лиц, либо иного государственного органа или органа местного самоуправления, наделенного правом обращения в суд с такими требованиями.

Законодательство не ограничивает и усмотрение участников общества с ограниченной ответственностью при определении оснований принятия решения о его ликвидации. Поэтому следует полагать, что участники общества вправе в установленном порядке принять решение о ликвидации общества в связи с нецелесообразностью продолжения его деятельности по любым определяемым ими причинам.

Целесообразно учитывать, что наличие решения о добровольной ликвидации юридического лица не исключает возможности обращения в суд с иском о его принудительной ликвидации, если указанное решение не выполняется и имеются основания, предусмотренные п. 2 ст. 96 ГК КР.

Например, прокурор обратился в межрайонный суд с иском о ликвидации хозяйственного общества в связи с осуществлением им деятельности с неоднократными и грубыми нарушениями закона. Суд установил факт принятия общим собранием общества решения о его ликвидации и на этом основании отказал в удовлетворении иска. Указанное решение отменено апелляционной инстанцией. В соответствии с п. 7 ст. 98 ГК КР ликвидация юридического лица считается завершённой, а юридическое лицо – прекратившим существование с момента принятия регистрирующим органом соответствующего решения. Решение учредителей либо органа юридического лица, уполномоченного на то учредительными документами, о его ликвидации является основанием для возбуждения процедуры ликвидации в порядке, установленном законом (ст. ст. 97, 98 ГК КР). Из материалов дела следовало, что общим собранием участников общества было принято решение о ликвидации общества. Однако ликвидационная комиссия по согласованию с регистрирующим органом не назначена, порядок и срок ликвидации не установлены. Ликвидация фактически не проведена. В материалах дела имелись доказательства осуществления обществом деятельности с грубыми нарушениями законодательства, т.е. наличия оснований для ликвидации общества в принудительном порядке. При таких обстоятельствах апелляционная инстанция правомерно удовлетворила иск прокурора о принудительной ликвидации общества.

Особенности ликвидации общества с ограниченной ответственностью по решению суда определяются ГК КР и другими законами.

Согласно п. 2 ст. 96 ГК КР основаниями для ликвидации общества по решению суда могут быть: осуществление деятельности без надлежащего разрешения (лицензии) либо деятельности, запрещенной законом, либо с иными неоднократными или грубыми нарушениями законодательства, либо при систематическом осуществлении деятельности, противоречащей уставным целям юридического лица, в случае отзыва лицензии у банков, финансово-кредитных организаций или учреждений, для которых осуществление операций, установленных в лицензии, является единственным разрешенным видом деятельности, а также в иных случаях, предусмотренных настоящим Кодексом. Требование о ликвидации юридического лица по указанным основаниям может быть предъявлено в суд государственным органом или органом местного самоуправления, которому право на предъявление такого требования предоставлено законом.

Например, антимонопольные органы в соответствии Законом «О конкуренции» вправе обращаться в суд с исками, заявлениями о нарушении антимонопольного

законодательства, в том числе о ликвидации юридических лиц в случаях, предусмотренных антимонопольным законодательством.

Налоговые органы в соответствии с п. 10 ст. 50 НК КР имеют право предъявлять в суды иски о ликвидации организации любой организационно-правовой формы по основаниям, установленным законодательством Кыргызской Республики.

При рассмотрении такого рода исков исследование вопросов о финансовом положении ответчика не требуется, поэтому иск о принудительной ликвидации юридического лица должен быть рассмотрен по существу.

При рассмотрении указанных исков и оценке обоснованности заявленных требований необходимо выявлять наличие оснований для ликвидации соответствующего юридического лица, на которые ссылается истец.

Если в ходе осуществления ликвидации юридического лица на основании решения суда выявляется недостаточность его имущества для удовлетворения требований кредиторов (п.4 ст. 96 ГК КР), то ликвидационная комиссия (ликвидатор) от имени должника, кредиторы ликвидируемого юридического лица, а также иные лица, которым в соответствии с законодательством о банкротстве предоставлено право на обращение в арбитражный суд, вправе обратиться в суд с заявлением о признании соответствующего юридического лица банкротом.

При рассмотрении заявлений о ликвидации юридических лиц по мотиву осуществления ими деятельности с неоднократными нарушениями закона, иных правовых актов необходимо исследовать характер нарушений, их продолжительность и последующую после совершения нарушений деятельность юридического лица. Юридическое лицо не может быть ликвидировано, если допущенные им нарушения носят малозначительный характер или вредные последствия таких нарушений устранены.

Решение суда по иску о ликвидации юридического лица в связи с неоднократными нарушениями закона принимается судом с учетом всех обстоятельств дела, включая оценку характера допущенных юридическим лицом нарушений и вызванных им последствий. Суд при рассмотрении иска о ликвидации юридического лица в связи с неоднократными нарушениями законодательства может, но не обязан принять решение о принудительной ликвидации юридического лица.

Юридическое лицо может быть ликвидировано по решению суда лишь в случаях, предусмотренных ГК КР (абз. 2 п. 2 ст. 96). Следовательно, неисполнение организацией требований, содержащихся в иных законах, может служить основанием для ликвидации юридического лица, если суд квалифицирует соответствующие действия (бездействие) как неоднократные или грубые нарушения данного закона или иного правового акта.

Если решением суда о ликвидации юридического лица на его учредителей (участников) либо на уполномоченные его учредительными документами органы возложены обязанности по осуществлению ликвидации (ст. 96 ГК КР), однако в установленный срок ликвидация юридического лица не произведена, то суд назначает ликвидатора и поручает ему осуществить ликвидацию юридического лица. При решении вопросов, связанных с назначением ликвидатора, определением порядка ликвидации и др., суд применяет соответствующие положения законодательства о банкротстве в соответствии с п. 1 ст. 5 ГК КР (аналогия закона).

Так, отказ регистрирующего органа в государственной регистрации прекращения деятельности юридического лица в связи с ликвидацией правомерен, если у ликвидируемого

юридического лица имеется известная ликвидационной комиссии, но не отраженная в ликвидационном балансе задолженность по обязательным платежам в бюджеты различных уровней, срок принудительного взыскания которой не истек.

Список использованной литературы:

1. Насбекова С.К. Реорганизация и ликвидация юридических лиц в Кыргызской Республике: Проблемы теории и практики.
2. Тихомиров М.Ю. Общество с ограниченной ответственностью: порядок создания // Адвокат. 2007. N 10.
3. Бурлаков, Сергей Алексеевич Крупные сделки юридических лиц. Правовое регулирование / Бурлаков Сергей Алексеевич. - М.: Инфотропик Медиа, 2016.

List of used literature:

1. Nasbekova S.K. Reorganization and Liquidation of Legal Entities in the Kyrgyz Republic: Problems of Theory and Practice.
2. Tikhomirov M.Yu. Limited Liability Company: Creation Procedure // Lawyer. 2007. N 10.
3. Burlakov, Sergey Alekseevich Major transactions of legal entities. Legal regulation / Burlakov Sergey Alekseevich. - M.: Infotropic Media, 2016.

Рецензент: к.э.н., доцент Асанбекова А.А.

УДК 334

DOI 10.33514/ВК-1694-7711-2021-1 (1)-119-144

Солпуева Асель Маликовна

Кыргыз-Түрк “Манас” университети, Коммуникация Илимдери бөлүмүнүн магистранты,
Коомдук Илимдер Институту,

Солпуева Асель Маликовна

Магистрант Кыргызско-Турецкого Университета Манас, Института Социальных Наук,
Отделения Коммуникационных Наук,

Asel Solpueva Malikovna

Graduate Student of Communication Sciences Department, Kyrgyzstan-Turkey Manas University,
Institute of Social Sciences,

Asel Solpueva Malikovna

İletişim Bilimleri Bölümünün Yüksek Lisans Öğrencisi, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi,
Sosyal Bilimler Enstitüsü,

**КЫРГЫЗСТАНДЫ ӨНУКТҮРҮҮ ПРОГРАММАЛАРЫНЫН АЛКАГЫНДА
ЯПОНИЯНЫН ЭЛ АРАЛЫК КЫЗМАТТАШТЫК АГЕНТТИГИНИН (JICA)**

ИШМЕРДҮҮЛҮГҮНӨ ТАЛДОО ЖҮРГҮЗҮҮ

**АНАЛИЗ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ЯПОНСКОГО АГЕНТСТВА МЕЖДУНАРОДНОГО
СОТРУДНИЧЕСТВА (JICA) В РАМКАХ ПРОГРАММ РАЗВИТИЯ В КЫРГЫЗСТАНЕ
ACTIVITY ANALYSIS OF THE JAPAN INTERNATIONAL COOPERATION AGENCY
(JICA) WITHIN THE FRAMEWORK OF DEVELOPMENT PROGRAMS IN
KYRGYZSTAN**

**JAPONYA ULUSLARARASI İŞBİRLİĞİ AJANSI (JICA)'NIN KIRGIZİSTAN'DAKİ
KALKINMA PROGRAMLARI ÇERÇEVESİNDE FAALİYET ANALİZİ**

Аннотация: Дипломатия эл аралык мамилелердин аныктамасы катары мамлекеттер менен өкмөттөрдүн арасындагы мамилелерди жаратуучу, жөнгө салуучу жана орнотуучу тышкы саясий инструмент болуп саналат. Ал эми 21-кылымдын жаңыча дипломатиялык түшүнүгү болсо коомдук дипломатия экени анык.

Эл аралык мамилелер салттуу дипломатиянын ар кандай аспектилерин сыяктуу коомдук пикир, саясий уюшмалар менен коомчулуктун ортосундагы эки тараптуу баарлашуу тышкы саясаттын калыптанышына жана жүргүзүлүшүнө кылган таасири натыйжасында коомдук дипломатия жаралат. Акыркы аныктамаларга ылайык коомдук дипломатия башка өлкөлөрдүн элдерине карата классикалык дипломатиялык ыкмалардан тышкары, максатталган кабылдоону жаратуу, аны өлкөнүн кызыкчылыктарына ылайыкташтыруу максатында кабыл алынган, жалпысынан каалаган натыйжаны камсыз кылган процесс болуу менен бирге, узак мөөнөткө чейин пайда берүү жана бренд / имиджди башкаруу, кабылдоону башкаруу, коомдук мамилелер, эл аралык дипломатия сыяктуу чөйрөлөрдө ар кандай жол менен илгерилөө болуп саналат.

Бул макаланын изилдөө предмети - коомдук дипломатия, башкача айтканда, Жапониянын Эл аралык Кызматташтык Агенттигинин (JICA (<https://www.jica.go.jp/english/index.html>)) Кыргыз Республикасында 2000-жылдан 2019-жылга чейинки он тогуз жыл аралыгындагы өнүгүү кызматташтыгы. Изилдөө процессинде 1993-жылы Кыргыз Республикасында ишмердүүлүгүн баштаган Япония өлкөсүнүн коомдук дипломатиясынын өзгөчөлүктөрү, ишмердүүлүгүнүн мүнөздөмөлөрү жана Кыргыз Республикасынын мамлекеттик стратегиясы менен салыштыруу таблицасы талданган.

Аннотация: Дипломатия считается инструментом внешней политики, который выделяется как концепция международных отношений и конструирует, регулирует и устанавливает отношения между государствами и правительствами. 21-й век отождествляется дипломатией нового понимания - публичной дипломатией.

Влияние общественного мнения на формирование и исполнение внешней политики, охватывающее различные аспекты международных отношений, выходящие за рамки традиционной дипломатии является публичной дипломатией. Согласно сегодняшнему определению, публичная дипломатия в отношении народов других стран, помимо классических дипломатических методов, это процесс, который в целом обеспечивает желаемый результат, который предпринимается с целью создания положительного восприятия и управления им в соответствии с интересами страны, обеспечивая долгосрочные выгоды и продвигаясь по-разному в таких областях, как управление брендом / имиджем, управление восприятием, связи с общественностью, дипломатия международных отношений.

В данной статье предметом исследования является публичная дипломатия, то есть деятельность Японского Агентства Международного Сотрудничества (JICA (<https://www.jica.go.jp/english/index.html>)) в Кыргызской Республике в период с 2000 по 2019 годы. Были проанализированы характеристики деятельности общественной дипломатии Японии, которая начала осуществлять сотрудничество в целях развития через три года после перехода Кыргызстана к демократии в 1990 году.

Annotation: Diplomacy is considered a foreign policy instrument that stands out as a concept of international relations and constructs, regulates and establishes relations between states and governments. The 21st century is identified with a new understanding of diplomacy - public diplomacy.

The influence of public opinion on the formation and execution of foreign policy, covering various aspects of international relations that go beyond traditional diplomacy, is public diplomacy. According to today's definition, public diplomacy towards the peoples of other countries, in addition to classical diplomatic methods, is a process that generally provides the desired result, which is undertaken with the aim of creating a positive perception and managing it in accordance with the interests of the country, providing long-term benefits and promoting differently in areas such as brand/image management, perception management, public relations, international diplomacy.

In this article, the subject of research is public diplomacy, that is, the activities of the Japan International Cooperation Agency (JICA (<https://www.jica.go.jp/english/index.html>)) in the Kyrgyz Republic from 2000 to 2019 ... It analyzed the characteristics of Japan's activities, which began implementing development cooperation three years after Kyrgyzstan's transition to democracy in 1990.

Özet: Diplomasi, bir uluslararası ilişkiler kavramı olarak öne çıkan ve devletler, hükümetler arası ilişkileri kurgulayan, düzenleyen ve ilişkisel hale getiren bir dış politika aracı olarak kabul edilmektedir. 21. yüzyılın yeni anlayış diplomasisi ise kamu diplomasisidir.

Kamu diplomasisinin ilk tanımını 1965 yılı yapan Gullion'a göre "kamuoyu davranışlarının dış politika oluşumuna ve yürütmesine etkisi ve geleneksel diplomasinin ötesinde uluslararası ilişkilerin farklı boyutlarını kapsaması"dır. Günümüz tanımı ile kamu diplomasisi, başka ülkelerin halkları üzerinde, klasik diplomatik yöntemlerin yanında; olumlu algı yaratılması ve ülke çıkarları doğrultusunda yönetilmesi amacı ile girilen, uzun dönemli fayda sağlayan ve farklı yollardan marka/ımaj yönetimi, algı yönetimi, halkla ilişkiler, uluslar arası ilişkileri diplomasi gibi alanlarda ilerleyen birçok çalışmanın, bir bütün halinde istenilen sonucu vermesini sağlayan bir süreçtir.

Bu araştırmanın odak noktası olan Kırgız Cumhuriyeti'nde uygulanan kamu diplomasisi faaliyetleri analiz edilmiştir. Kırgızistan'ın 1990 yılı demokrasiye geçmesinden hemen üç yıl sonra kalkınma işbirliğini yürütmeye başlayan Japonya'nın faaliyet özellikleri analiz edilmiştir.

Japonya Uluslararası İşbirliği Ajansı (JICA), faaliyetlerini alana odaklı bir yaklaşımla, insan güvenliği ve daha fazla etkinlik, verimlilik ve hıza dayanan unsurlarla sürdürmektedir. JICA, uluslararası işbirliğinin yanı sıra Japon ve küresel ekonominin sağlam gelişmesine katkıda bulunmayı amaçlamaktadır. Dünyanın gelişmekte olan bölgelerinin sosyo-ekonomik gelişimini, toparlanmasını veya ekonomik istikrarını desteklemektedir. JICA'nın misyonu, Kalkınma İşbirliği Şartı'na uygun olarak, insan güvenliği ve kalite artışı konusunda çalışmaktır. Bu kurumun vizyonu ise "**Güvenle Dünyada Liderlik Kazanmak**". Yani, ortaklarıyla birlikte, dünyanın daha iyi bir gelecek için umut edebileceği ve farklı potansiyellerini keşfedebileceği özgür, huzurlu ve müreffeh bir dünyayı hedeflemek, dünya çapında güven bağlarının oluşturulmasında öncülük etmektir.

Japonya Uluslararası İşbirliği Ajansı (JICA) 1993 yılı Kırgızistan ile işbirliğini yürütmesinden bu yana, Japonya Hükümeti geliştirmekte olan ülkelerin sosyo-ekonomik kalkınmasını ve insan kaynaklarının gelişmesini bağımsız ve devamlı bir şekilde desteklemiştir. Çoğunlukla JICA teknik işbirliğinin uygulanması ile ilgilenmiştir, ancak 2008 yılında yeni krediler vermesiyle Dünya Bankası'nın ardından en büyük ikinci bağış kuruluşuna dönüşmüştür.

Kırgızistan 1990 yılında bağımsızlık kazanmasıyla birlikte ülkeler arası kamu diplomasisi etkileşimine başlamıştır. 1993 yılından beri JİCA Kırgızistan'a yönelik farklı stratejik faaliyetlerde bulunmaktadır. Her ülkenin farklı özellikleri olduğu gibi Kırgızistan ve Japonya'nın özel yaklaşım dilleri analiz edilmiştir. Ayrıca çalışmada JİCA'nın Kırgızistan'da uyguladığı faaliyetlerinin kamu diplomasisi alanlarına göre analizi açıklanmıştır. Bununla birlikte JİCA'nın yaptığı kamu diplomasisi faaliyetleriyle Kırgızistan Cumhuriyetinin genel stratejik planları arasında karşılaştırma analizini yapmak amaçlanmıştır.

Bu araştırma Japonya Uluslararası İşbirliği Ajansı (JİCA)'nın Kırgızistan'da uyguladığı on dokuz yıllık kamu diplomasisinin genel durumunu açıklaması açısından, kalkınma işbirliği faaliyetlerinin analiz edilmesi yanı sıra bilimsel alana katkı sağlaması ile önemlidir. Kırgızistan'da 2000-2019 yılları arasında JİCA tarafından yürütülen kamu diplomasisi faaliyetlerinin tümü bu araştırmanın kapsamını oluşturmaktadır. Araştırmanın evrenini oluşturan Kırgızistan'daki bütün kamu diplomasisi kurumları ise, araştırmanın örneklemini Japonya Uluslararası İşbirliği Ajansı'nın bu alanda yaptığı faaliyetleridir.

Bu çalışmada pozitivist yaklaşım, nitel araştırma yönteminde içerik analiz tercih edilmiştir. Veri toplama tekniğine uygun olan doküman incelemesi süreci JİCA'nın resmi web sitesinde (<https://www.jica.go.jp/english/index.html>) yayınlanan yıllık faaliyet raporlarındaki bilgilere ulaşma yoluyla gerçekleştirilmiştir. Bu araştırma kamu diplomasi alanlarının kategorilere ayrılarak inceleneceği şartıyla kategorisel içerik analizi kullanılmıştır. Yapılan faaliyetlerin analizi betimsel içerik analizi ile ele alınmıştır.

Bu çalışmada kalkınma işbirliği çerçevesinde JİCA'nın Kırgızistan'da uyguladığı faaliyetler analiz edilmiştir. Kırgızistan'ın stratejik kalkınma planı ile JİCA'nın bu ülkede yapılan faaliyetler arasındaki karşılaştırmalı analize bakılmıştır. Aynı zamanda JİCA'nın uyguladığı kamu diplomasisi faaliyetleri ile birlikte Kırgızistan'ın genel stratejik planı ile karşılaştırmalı analiz yapılmıştır.

Негизги сөздөр: Дипломатия, Коомдук Дипломатия, JİCA, Кыргызстандагы Өнүгүү Кызматташтыгы

Ключевые Слова: Дипломатия, Публичная Дипломатия, JİCA, Сотрудничество по Развитию в Кыргызстане

Key Words: Diplomacy, Public Diplomacy, JİCA, Development Cooperation in Kyrgyzstan

Anahtar Kelimeler: Diplomasi, Kamu Diplomasisi, JİCA, Kırgızistan'daki Kalkınma İşbirliği

GİRİŞ

Kamu Diplomasisi, 2. Dünya Savaşı sonrasında başlayan ve dünyadaki ülkelerarası ilişkilerinde uygulanan bir diplomasi kavramıdır. Günümüzde uluslararası ilişkiler alanında gerçekleşen değişimlerle birlikte diplomasi kavramının dış politikanın dar sınırlarından çıkarak uluslararası ilişkiler evrenine yayıldığı görülmektedir. Dolayısıyla bu durumun sonucu olarak bugün çoklu etkileşimi ifade eden bu kavram ortaya çıkmış bulunmaktadır.

Kamu diplomasisi ülkeler arası karşılıklı iletişimi talep eden ve yabancı ülkenin kamuoyuna seslenen stratejik iletişim türüdür. Bu yüzden uygulama alanı demokrasi ülkeleridir.

Kırgızistan Cumhuriyeti 1990 yılı SSCB'nin yıkılışı ile bağımsızlık kazanmıştır. Demokrasi yönetim ve denetim sistemine geçmesiyle birlikte Kırgızistan'da kamu diplomasisi faaliyetleri yeni yeni gelişim göstermeye başlamıştır. Ülkenin içindeki çözüm desteğine ihtiyaç duyulan birçok sosyal, ekonomik sorunlar başka yardımcı ülkelerin kamu diplomasisini yürütmeye en uygun alan

olarak görülmektedir. Hem ülke imajını oluşturma açısından, hem ülke hakkında olumlu izlenim bırakması açısından hem kültürel tanıtım açısından, hem de oy kazanması açısından.

Bu araştırmada Kırgızistan'daki JİCA'nın klasik kamu diplomasisi alanlarında yürütülmüş olan faaliyetleri sayısal ve alana yönelik olarak değerlendirilmiştir. Yani JİCA'nın Kırgızistan'daki hangi tür sorunlarına odaklandığına bakılmıştır. Çalışmanın son kısmında ise Kırgızistan'ın genel strateji planı ile JİCA'nın Kırgızistan'a yönelik faaliyetleri üzerinden karşılaştırmalı analizi betimlenmiştir.

Araştırmanın amacı

Her bilimsel çalışmada olması gereken araştırmanın amacı araştırmanın konusunu oluşturan sorundan belirlenir. Yani araştırmanın konusunu ve sorununu netleştirir. Bunun için ise Aziz'e (2008) göre araştırmanın neden, niçin, hangi amaçla yapılmakta olduğunun anlaşılır bir biçimde açıklayarak gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Bilimsel araştırmada amaç, durumun saptanması, ilişkinin araştırılması, ya da ikisini yaparak genellemelere varılması olarak açıklanabilir.

Bu çalışmadaki amaç:

JİCA'nın Kırgızistan'da uyguladığı kamu diplomasisi faaliyetlerini kamu diplomasisi alanlarına göre analiz etmek.

JİCA'nın yaptığı kamu diplomasisi faaliyetleriyle Kırgızistan Cumhuriyetinin genel stratejik planları arasında karşılaştırmalı analiz.

Araştırmanın önemi

Kırgızistan 1990 yılında bağımsızlık kazanmasıyla birlikte ülkeler arası etkileşime girmeye başlamıştır. Bu araştırma Japonya'yı temsil eden resmi kurum JİCA'nın Kırgızistan'da uyguladığı faaliyetlerinin analizi ile iki ülke arasındaki etkileşimi öğrenmek açısından önemlidir.

Yöntem

Araştırmanın yöntemi (method) adı altında araştırmanın nasıl bir yol izlenerek gerçekleştirileceği hakkında bilgilere yer verilir. Araştırmanın yöntemi, araştırma konusunun soyuttan somuta dönüştürülmesi, sorununun olgularla anlatılması ve bunların nasıl çözümleneceğine karar verilen bir aşamadır. Bir diğer deyişle araştırmanın eylemsel/operasyonel (operationalisation) duruma getirilmesidir.

Bir araştırmayı belli bir yolla amacına ulaştırmak araştırma yöntemi olarak tanımlanmaktadır (Ergun, 2005). Bu durumda araştırma teknikleri, bu yolda kullanılan araçlara verilen addır.

Kamu diplomasisi faaliyetlerini istatistik ölçütlerle analiz yapmak için pozitivist yaklaşım, nitel araştırma yönteminde betimsel istatistiksel analiz tercih edilmiştir. Betimsel istatistiksel analiz, iletişimin görünen içeriğinin nesnel, nicel ve sistematik betimlemesini amaçlayan bir araştırma tekniği olarak tanımlanmaktadır (Bilgin, 2003). Dolayısıyla bu analiz türü kategorilere ayrılarak daha somut bir sonuçlara varılması amaçlanmıştır.

Araştırma modeli

Bu çalışma için araştırma modeli olarak Uğur Ünal'ın "Orta Asya'da Kalkınma Programları Çerçevesinde Türk İşbirliği Ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA)'nın Kırgızistan Açılımı" (2015) çalışmasındaki analiz modeli ele alınmıştır. Bu yaklaşıma göre JİCA'nın 2000-2019 yılları arasında Kırgızistan'a yönelik yürütmüş bulunduğu kalkınma işbirliği faaliyetleri 4 ayrı kategori - uzmanlık eğitimi, öğretime katkı, kültürel gelişime katkı ve malzeme ekipman desteği- altında ve her kategoride 7 ayrı alanda - ekonomi, eğitim, kültür, tarım, ulaşım altyapısı, sosyal ve diğer- niteliksel araştırmaya dayalı, içerik analiz tekniğinden yararlanılarak incelenmiştir.

Araştırmanın evren ve örnekleme

Araştırma evreni, araştırma probleminin cevaplanmasıyla ilgili olan bütün insanların oluşturduğu grup ya da araştırmacının belirttiği koşullara uyan grubun tamamı olarak tanımlanabilir. Evrenin somut bir biçimde tanımlanmasından sonra uygun bir yolla örneklem seçilecektir. Evrenden örneklem seçimi çok önemli bir süreçtir. Fakat örnekleme gösterilen ilginin asıl nedeni, araştırmanın dış geçerliğidir. Yani bulguların uygulanacağı ya da genelleneceği somut bir evrenin belirlenmesi çok önemlidir (Creswell, 2005).

Bu çalışmada araştırmanın evrenini Kırgızistan'da kamu dipomasisini uygulayan kurumlar oluşturmaktadır. Araştırmanın örnekleme ise Kırgızistan'daki JİCA'nın yürüttüğü kamu diplomasisi faaliyetlerinin toplamıdır.

Araştırmanın hipotezleri

Araştırmada hipotez, iki ya da daha fazla değişken arasındaki ilişki hakkında doğrulanabilecek ya da yanlışlanabilecek olan ifadedir. Başka bir deyişle hipotez, araştırma probleminin henüz doğruluğu ya da yanlışlığı sınırlanmamış olan olası çözümlerine ilişkin bir iddiadır (Şavran, 2012:133). Araştırmanın hipotezleri aşağıdaki gibi sıralanmaktadır:

JİCA'nın Kırgızistan'a yönelik kamu diplomasisi faaliyetlerini etkili bir şekilde yürütülmektedir.

JİCA'nın Kırgızistandaki kamu diplomasisi faaliyetleri ülkenin genel stratejik planı ile eşleşmektedir.

JİCA'nın Kırgızistandaki kamu diplomasisi faaliyetleri gelişmekte olan ülkelere laik olarak çok farklı alanlarda uygulanmaktadır.

Veri toplama tekniği

Japonya'nın Kırgızistan'a uyguladığı kamu diplomasisi ile ilgili veri toplamak için nitel araştırmada en yaygın olarak kullanılan üç tür bilgi toplama yönteminden yazılı dokümanların incelenmesi tekniğinden yararlanılmış. JİCA'nın resmi web sitesinden alınan yıllık faaliyet raporları, yani dokümanların incelenmesi, araştırma konusu hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin çözümlenmesidir. Doküman incelenmesi, gözlem veya görüşmenin mümkün olmadığı araştırmalarda tek başına veri toplamak amacıyla, diğer veri toplama yöntemleriyle birlikte kullanıldığında ise verilerin çeşitlendirilmesini sağlamak ve araştırmanın geçerliğini artırmak amacıyla kullanılan bir tekniktir (Yıldırım ve Şimşek, 2005:188-189).

Veri analiz teknikleri

Strauss ve Corbin (1990)'göre analiz teknikleri betimsel analiz ve içerik analizi olarak bilinir. İçerik analizi, toplanan verilerin derinlemesine analiz edilmesini gerektirir ve önceden belirgin olmayan temaların ve boyutların ortaya çıkarılmasına olanak tanır. İçerik analizindeki temel amaç, toplanan verileri açıklayabilecek kavramlara ve ilişkilere ulaşmaktır. Bu araştırma kamu diplomasi alanlarının kategorilere göre inceleneceği suretiyle betimsel istatistiksel analizi laik görülmüştür.

Bulgular

Japonya'nın Kırgızistan'daki kamu diplomasisi faaliyetleri JİCA örneğinde

JİCA'nın en fazla yoğunluğu 'Uzman Eğitim Desteği' kategorisindeki çalışmalara yönelmiş olması doğal olarak böylesi bir kategorizasyonu ortaya çıkarmış bulunmaktadır. Analizde kullanılan tüm veriler - JİCA tarafından 200-2019 yılları arası faaliyetler listesi - Japonya Uluslararası İşbirliği Ajansı'nın resmi sitesinden alınmıştır. Bu süreçte yürütülen faaliyetler faaliyet alanlarına göre aşağıdaki tablolarda sınıflandırılmaktadır.

Tablo 2. JİCA'nın Kırgızistan'da Uzman Eğitimi Çalışmaları

№	ЕКНОМІ АЛАНИДА	Yıll ar
1	Teknik İşbirliği Projesi "Kırgız Cumhuriyeti'nde BT Alanında Personel Eğitimi (Ulusal Bilgi Teknolojileri Merkezi)"	200 3-2019
2	Kırgız Cumhuriyeti'nde Su Kalitesi İzleme Sisteminin Kapasitesinin Güçlendirilmesi (Laboratuvar Analizi Ve İzlenmesi İçin Gerekli Teknik Yardım Ve Ekipmanların Sağlanması)	200 5
3	Uzmanların Sağlanması (Uzman Sevk). Bilgi Ve İletişim Teknolojilerinin Geliştirilmesinde Danışman	201 1
4	Kursun Stajyeri Projesi "Televizyon Programlarının Yapımcıları İçin Kurs".	201 2
5	Proje Stajyer Kursu "İşletme Yönetimi"	201 2
6	Turizm Gelişiminde JICA Gönüllüleri / Kıdemli Gönüllüleri Gönderme	201 3
7	Kırgız-Japon İnsani Gelişme Merkezi Aracılığıyla İş Ortamının Temsilcilerinin Kapasitesini Geliştirme Projesi	201 3-2016
8	Kırgız Cumhuriyeti - Japon İnsani Gelişme Merkezi Aracılığıyla Ekonomi Sektörlerini Çeşitlendirmek Amacıyla İnsan Kaynaklarını Geliştirme Projesi	201 4-2019
9	Sanayi Sektöründeki İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesinde JICA Gönüllüleri / Kıdemli Gönüllüleri Gönderme	201 4
0	1 Yatırım Geliştirme Danışmanı	201 4
1	1 Genç Liderlere Devlet Yönetimi Programı	201 5
2	1 Uzmanların Sağlanması (Uzman Sevk). Kırgız Cumhuriyeti'ne Yatırım Çekmek İçin Danışman	201 5
3	1 İnsan Kaynakları Yönetimi Ve Örgütsel Gelişim	201 5
4	1 JICA Gönüllüleri Sanayi Sektöründeki İnsan Kaynaklarının Geliştirmesinde / Kıdemli Gönüllüleri Gönderme	201 5-2019
5	1 Teknik işbirliği (uzman) " küçük ve orta ölçekli işletmeler alanında politika geliştirme"	201 7
6	1 Kırgız Cumhuriyeti Devlet Vergi Servisinin Personel Kapasitesini Geliştirme Sistemini İyileştirme Projesi	201 7-2019
7	1 Bişkek'te ilk kez, Japon şirketlerinin temsilcileriyle "çevrimiçi iş eşleştirme" eğitimi gerçekleşti	201 7
8	1 Tokyo'dan JICA Heyeti, Küçük ve Orta Ölçekli İşletmelerin (KOBİ) durumunu araştırmak, özellikle de finansmana erişim ile ilgili temel sorunlarının analizi amacıyla Bişkek'i ziyaret etti	201 7
9	1 E-Devlet Sistemini Oluşturmada Birleşik Devlet Nüfus Kayıt Sistemine Destek Programı	201 8
0	2 Kırgız Cumhuriyeti Satış Vergisi Hizmetinin İnsan Kaynakları Geliştirme Sisteminin Geliştirilmesi Projesi	201 8-2019
1	2 Gıda güvenliği ve 5S semineri (OVOP Projesi)	201 8
2	2 Obihiro Uzmanlarının Bölgesel Kalkınma Tecrübeleri İle Paylaşımı	201

2		8	
2	Kırgız Cumhuriyeti Altındaki STS'nin İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi İçin Uzaktan Eğitim Sisteminin Tanıtımı	201	8
3		201	8
2	Kırgızistan Cumhuriyeti ile Hibe Anlaşmasının İmzalanması:		
4	Düzgün bir lojistiğe katkıda bulunmak için bir otoyolda bir köprü inşa etmek ve genç devlet görevlilerine Japonya'nın geniş kapsamlı deneyimlerinden öğrenme fırsatları sunmak	9	
2	Japon Bir Uzmanın "Malların ve Hizmetlerin Geliştirilmesi"	201	
5	Semineri	9	
2	Seminer "Müşteri Hizmet Kalitesini İyileştirme"	201	
6		9	
2	İşletme Yönetimi Pratik Kurslarının 25. turu (Mini MBA)	201	
7	tamamlandı	9	
TARIM ALANINDA			
1	Gelişim İçin Çalışma. Kırgız Cumhuriyeti'nde Tarım Ve İşleme Endüstrisinde Etkili Yönetim. Deneysel Koyun Besini (Naryn Bölgesi)	200	5
2	Issyk-Kul Bölgesinde (JCEP) Toplulukların Aktivasyonu. Çevre Koruma Göz Önünde Bulundurularak Bölgenin Yerel Topluluklarının Sosyo-Ekonomik Gelişiminin Canlandırılması. 1979'da Oita Vilayetinde İlk Kez Önerilen, Japonya'da Başarılı Ve Popüler Bir Stratejik Bölgesel Kalkınma Konsepti Olan "Bir Köy - Bir Ürün Hareketi"nin Tanıtımında Toplulukların Güçlendirilmesi Yoluyla Bölgesel Kalkınma İçin Sürdürülebilir Bir Sistem Oluşturulması.	200	6-2019
3	Kırgız Cumhuriyeti'nde Ortak Orman Yönetimine Destek Projesi	201	0
4	Uzmanların Sağlanması (Uzman Sevk). Tarıma Yatırımlar Çekmek İçin Danışman	201	3
5	Çüy, Talas, Oş Ve Calalabad Bölgelerinde "KC İhracat Odaklı Sebze Tohumlarının Üretimini Teşvik Etmek" Teknik İşbirliği Projesi	201	3
6	Teknik İşbirliği Projesi "KC İhracat Odaklı Sebze Tohumlarının Üretimini Teşvik Etmek". "KOSS" Gösteri Çiftliğine Dayalı Antrenörler İçin Eğitim	201	4
7	Tarımda Genç Liderlik Programı	201	4
5	Tarım Ürünleri Lojistiği Konusunda Teknik İşbirliği (Uzman) Politika Danışmanı	201	4-2019
8	Teknik İşbirliği Projesi "KC İhracat Odaklı Sebze Tohumlarının Üretimini Teşvik Etmek". Tohum Üreticileri İçin İş Geliştirme Eğitimi	201	5-2019
9	Uzmanların Sağlanması (Uzman Sevk). Tarım Ürünlerinde Lojistik Politikasının Danışmanı	201	5
1	Kırgızistan Cumhuriyeti'nde Keçiboynuzu Yönetiminin İyileştirilmesi	201	6
1	Teknik İşbirliği Projesi "Kırgız Cumhuriyeti'nde Orman Ürünleri İle Kırsal İş Geliştirme Projesi"	201	7
1	JICA Uzmanı Talas'taki Fasulye Festivalinde Konferans Verdi	201	
2		7	
1	Çüy Bölgesi'nde JICA'nın Piyasaya Yönelik Süt Üretimi Projesi'nde, ineklere yem depolaması için mısır silajı hazırlamaya yönelik öğretim	201	7
3		7	

4	1	Evcil Hayvan Enfeksiyonları Hakkında Derinlemesine Eğitim Kursu	201
			7
5	1	Kırgız Cumhuriyeti'nde Çiftçi Örgütünün Rol ve İşlevlerinin Güçlendirilmesi Semineri Bişkek'te gerçekleşti	201
			7
6	1	JICA tarafından Kochkor Bölgesinde Organik Tarım Seminerinde JICA'nın Organik Tarımın Yaygınlaştırılması ve Kırgız Cumhuriyeti'ndeki Tarım, Gıda Sanayi ve Arazi Islahı, Kırgız Ulusal Bakanlığı Tarımsal Ürünlerin Katma Değerinin Arttırılması Projesi düzenlendi.	201
			7
7	1	KR Ortak Orman Kaynakları Yönetimini Desteklemek İçin Bir Proje. Orman Çiftliklerinde Meyve Üretimi Ve Deneysel Yetiştirme Eğitimleri	201
			8
8	1	Japonya'nın Süt Sektöründeki En İyi Uygulamaları Kırgızistan'a Devredilecek	201
			8
9	1	JICA Gönüllüleri, VI Eğitim Festivali'nde Çevre Eğitimine Katkıda Bulundu	201
			8
0	2	JICA, Orman Kullanıcılarının Bölgelerde Meyve Yetiştirme Kapasitelerini Artırıyor	201
			8
1	2	JICA Pazar Odaklı Süt Üretimi (MOMP) Projesi, Chuy bölgesinin Sokuluk ilçesi Töş-Bulak köyünde "sığır yetiştirme yönetimi-Haylage üretimi" konulu seminer düzenledi	201
			8
2	2	Orman İşletmeleri temsilcileri, daha fazla iş tanıtımı için şifalı bitkilerin nasıl düzgün şekilde kurutulacağını öğrendi	201
			8
3	2	Tohumculukta bitki gelişimi fizyolojisi eğitimi	201
			8
ULAŞIM ALTYAPISI ALANINDA			
	1	Naryn Bölgesinde Yolların Bakımı İçin Ekipman Geliştirmek İçin Proje	200
			6
	2	JICA Ortaklık Programı (JPP). Soğuk İklim Bölgelerinde İnşaat Mühendisliği (Yol Bakım Ve Yönetimi)	200
			7
	3	JICA Ortaklık Programı (JPP). Soğuk İklim Bölgelerinde İnşaat Mühendisliği (Yol Bakım Ve Yönetimi)	200
			8
	4	Uzmanların Sağlanması (Uzman Sevk). Yol Yönetimi Danışmanı (Yol Yönetimi Ve Bütçe Tahsisi, Yol Fonu, Yol Sistemi Reformu, Ücretli Yol Sistemi Vb.)	200
			8
	5	Teknik İşbirliği Projesi "Köprü Ve Tünel Bakım Yönetimi Kapasitesinin Geliştirilmesi"	201
			3
	6	Ulaşım Ve Yollar Alanında Genç Liderler İçin Bir Program	201
			5
	7	"Manas Uluslararası Havalimanı ekipmanlarının Geliştirilmesi Projesi"	201
			6
	8	Hibe Ve Proje " Manas Uluslararası Havalimanı Ekipmanlarının Geliştirilmesi Projesi"	201
			7
	9	Japonya'da Kırgızistan'ın yol örgütü çalışanları için gerçekleştirilen ilk eğitim "Köprü mühendisliği"	201
			8
0	1	Teknik İşbirliği (Uzman) " Yol Yönetimi Danışmanlığı"	201
			8
	1	Silindir Sıkıştırılmış Beton Kaldırım Sevk Uzmanı (RCCP (Kaba	

1	Kesim Kapasite Planlaması))		
1	Kırgızistan Cumhuriyeti ile Hibe Anlaşmasının İmzalanması:	201	
2	Düzgün bir lojistiğe katkıda bulunmak için bir otoyolda bir köprü inşa etmek ve genç devlet görevlilerine Japonya'nın geniş kapsamlı deneyimlerinden öğrenme fırsatları sunmak	9	
SOSYAL ALANDA			
1	Gönüllüler programı (JOCV) / Kıdemli Gönüllüleri Gönderme	200	
			0-2019
2	Gönüllüler programı (JOCV) / Gönüllüleri Gönderme	200	
			0-2019
3	Issık-Köl Bölgesi'nde Toplumu Güçlendirme Projesi	200	
			6
4	JICA Ortaklık Programı (JPP). Japonya'daki Eğitim Kursu " Sosyal Altyapı İçin Mühendislik Teknolojisi"	200	
			7-2019
5	Issyk-Kul Bölgesinde (JCEP) Toplulukların Aktivasyonu. Çevre Koruma Göz Önünde Bulundurularak Bölgenin Yerel Topluluklarının Sosyo-Ekonomik Gelişiminin Canlandırılması. 1979'da Oita Vilayetinde İlk Kez Önerilen, Japonya'da Başarılı Ve Popüler Bir Stratejik Bölgesel Kalkınma Konsepti Olan "Bir Köy - Bir Ürün Hareketi"nin Tanıtımında Toplulukların Güçlendirilmesi Yoluyla Bölgesel Kalkınma İçin Sürdürülebilir Bir Sistem Oluşturulması.	200	
			7
6	"Eko-Turizm " Eğitim Kursundaki Katılımcıları Tarafından Başlatılan" Ekolojik Turizmin Geliştirilmesi Yoluyla Tamga Köyündeki Toplulukların Aktivasyonu " Projesi"	200	
			8
7	Bölgesel Seminer " Orta Asya'da Engelli Bireylerin Kendi Kendine Yardım Kuruluşlarının Kapasitesinin Geliştirilmesi"	200	
			8
8	Kırgız Cumhuriyeti'nde Kırsal Alanın Gelişimi İçin Biyogaz Teknolojilerinin Yayılması İçin Bir Model Oluşturma Projesi	200	
			8
9	Japonya'da, Engelli İnsanların Kapasitelerini Güçlendirmek İçin Eğitim	200	
			9
1	Su ve Afet Önleme Genç Liderler Programı	201	
0			4
1	Özel sektör gelişiminde genç liderler için program	201	
			5
1	Ekonomi Politikası Alanında Genç Liderlere Bir Program	201	
2			5
1	Kentsel Ve Kırsal Kalkınma Alanında Genç Liderler İçin Program	201	
3			5
1	Genç Liderler için Kaynak ve Enerji Eğitimi Programı	201	
4			7
1	OVOP Hareketi Çerçevesinde CBO "Bugu-Ene"Nin Geliştirilmesi	201	
5			7
1	Kırgız Cumhuriyeti'nde Çiftçi Örgütünün Rol ve İşlevlerinin Güçlendirilmesi Semineri Bişkek'te gerçekleşti	201	
6			7
1	Kırgız Cumhuriyeti'nde Acil Müdahale Ve Risk Değerlendirmesi İçin Kapasitelerin Güçlendirilmesi Ve İşbirliğinin Kurulması İçin Bölgesel Diyalogun Kolaylaştırılması Eğitimi	201	
7			7-2019
1	Japonya'da "Yenilenebilir Enerji" konusunda genç liderler için JICA	201	

8	tarafından eğitim kursu gerçekleştirildi	7	
1	"Tokoi Too Ak-Suu" cemaatinin insan kaynakları gelişimi	201	
9		8	
2	5 bölgeden temsilciler Issyk-Kul "Bir Köy Bir Ürün" (OVOP) modelini öğrendi	201	
0		8	
2	"Bir Köy Bir Ürün" Derneği (OVOP Derneği) Karakol'da Yıllık Genel Kurul toplantısını yaptı.	201	
1		8	
2	"Bir Köy Bir Ürün" (OVOP) yaklaşımını ülke bölgelerinde uygulamak amacıyla Oş ve Naryn illerinde, OVOP Platformu'nun kurulmasında bölgedeki paydaşların toplantısı yapıldı.	201	
2	Gıda güvenliği ve 5S semineri (OVOP Projesi)	8	
3		201	
2	OVOP Ürünleri İçin Derin Mavi Rengini Alma Eğitimi - Issyk-Köl'ün Rengi	8	
4		201	
2	Süt Ve Süt Ürünlerinin Kalitesinin İyileştirilmesi Amacıyla Gıda Laboratuvarlarında İnsan Kaynaklarının İyileştirilmesine Yönelik Teknik İşbirliği Projesi	8	
5		201	
2	Obihiro Uzmanları, Bölgesel Kalkınma Tecrübesini Paylaştı	9	
6		201	
2	STS'ye uzaktan öğrenmenin tanıtımı için ekipman devri	9	
7		201	
2	Mavi renk - Japonya'da "Aizome" Forumu'nda sunulan Issyk-Kul Gölü'nün simgesi	9	
8			
DİĞER ALANLARDA (Spor, Sağlık, Ekoloji)			
1	Çevre Eğitimi Alanında Japonya Yurtdışı İşbirliği Gönüllüleri (JOCV) / Kıdemli Gönüllülerin Gönderilmesi	200	5-2019
2	"Gelecekteki Ebeveynler İçin Okul" Projesi, "Üreme Sağlığı" Konulu Bir Eğitim Kursunun Katılımcıları Tarafından Başlatılmıştır	200	8-2009
3	Engelli 10 Kişi İçin "Antrenör Eğitimi"	200	9
4	Su ve Afet Önleme Genç Liderler Programı	201	4
5	Gençlerin Gelişimi Desteğinde Jıca Gönüllüleri / Ayrıca Spor Ve Kültür Alanlarında Genç Gönüllülerin Yardımı / Kıdemli Gönüllüleri Gönderme	201	5-2017
9	Genel Toplam	19	yıl
5			

JICA, kamu diplomasisi bağlamında Kırgızistan'ın ekonomi, tarım, ulaşım altyapısı, sosyal alanları başta olmak üzere pek çok farklı alanlarda uzman eğitimi çalışmalarına ağırlık vermiştir. Toplam olarak 2000-2019 yılları içerisinde 95 farklı etkinliğin düzenlenmesini sağlamış bulunmaktadır. Ekonomi alanında özellikle kamu kurumlarının gereksinimlerine yönelik destekler üzerinde durulduğu görülmektedir. Kırgızistan'ın kalkınmasını desteklemek için gelişmemiş alanlarda sosyal sermayesini güçlendirecek bu 7 farklı atılım JICA'nın en göze çarpan çalışmaları içerisinde büyük payı oluşturmaktadır. Yine tarım alanına verilen desteğe bakıldığında da, gerek ülke sağlığına gerekse ekonomisine doğrudan etkide bulunan tarımsal üretimde çağdaş uygulamalara geçilmesi ve daha fazla ve de nitelikli tarımsal üretimin sağlanmasına teşvik programları ve uzman eğitim desteğinin sağlandığı gözlemlenmektedir. Sosyal alanıyla birlikte

ulařım altyapısı sektöru dahil olmak řartıyla daha pek çok farklı kamu alanında da uzman eđitimi ve uzman iřbirliđi desteklenmiřtir.

Tablo 3. JICA'nın Kırgızistan'da Eđitim/Öđretime Katkı Çalıřmaları

EĐİTİM ALANINDA		YIL
	Japonya'da Eđitim (JICA Eđitim Kursları). Bölgesel kurslar	2000-2019
	Japonya'da Eđitim (JICA Eđitim Kursları). Uzun Dönemli Kurslar	2000-2019
	Japonya'da Eđitim (JICA Eđitim Kursları). Üçüncü Ülke Kursları	2000-2019
	Japonya'da Eđitim (JICA Eđitim Kursları). Grup Kursları	2000-2019
	Japonya'da Eđitim (JICA Eđitim Kursları). Ülke Kursları	2000-2019
	Japonya'da Eđitim (JICA Eđitim Kursları). Genç Liderler İçin Ders Programı	2000-2019
	Biliřim Teknolojilerinde İnsan Kaynaklarını Geliřtirme (Ulusal Bilgi Teknolojileri Merkezi) Projesi	2003-2019
	Teknik İřbirliđi Projesi "Kırgızistan-Japonya İnsani Geliřme Merkezi"	2003-2019
	Bilgi Ve İletişim Teknolojilerinde Genç Liderlere Bir Program	2015
	Ekonomi Politisi Alanında Genç Liderlere Bir Program	2015
0		
	Genç Liderlere Devlet Yönetimi Programı	2015
1		
	Kentsel Ve Kırsal Kalkınma Alanında Genç Liderler İçin Program	2015
2		
	Genç Liderler için Kaynak ve Enerji Eđitimi Programı	2017
3		
	JICA Abdurazakov'un 2. Forumuna, Doğumunun 80. Yıldönümüne Katıldı	2017
4		
	Kırgızistan-Japonya Uluslararası Japon Arařtırmaları Konferansı ve Japonca Öđretim Eđitimi	2017
5		
	JICA'nın Gönüllüsü Saijo Yuto Bey, Biřkek Beřeri Bilimler Üniversitesinde akademik fahri doktora (fahri doçentlik profesörü) ünvanını aldı	2017
6		
	Japonya'da "Yenilenebilir Enerji" konusunda genç liderler için JICA tarafından eđitim kursu gerçekteřirildi	2017
7		
	Kırgız-Japonya Merkezi'nin (KRJC) KOBİ temsilcileri için bir dizi özel seminer çerçevesinde, ilk defa Oř'ta KAİZEN Konusunda İř ve Yatırım Geliřtirme Sekreterliđi ile iřbirliđi içinde Oř'ta KAİZEN hakkında bir açık seminer düzenlendi	2018
8		
	Kırgız -Japonca Merkezi, İřletme Ve Üst Yönetimin Sahipleri İçin "Astlara Nasıl Rehberlik Eder? Japon Yönetim Tarzı Ve Büyüyen Astları" Şeklinde Benzersiz Bir Seminer Düzenledi	2018
9		
	SOROBAN Zihinsel Aritmetik Olimpiyatlarını, Japon tarzındaki iřletme yönetimi metodolojisini sađlayan KRJC (Kırgız-Japonya İnsani Geliřme Merkezi) mini MBA kursundan mezun olan Bayan Zhibek Sharapova	2018
0		

	Issık-Köl Bölgesi'ndeki "Vitias" tatil merkezinde gerçekleştirdi	
1	KRJC yeni başlayanlar için yoğun iki haftalık "Business START" kursu	2019
1	Genel Toplam	19 yıl

Gene Tablo 3.te görüldüğü üzere 21 farklı çalışma ile JICA'nın farklı alanlarda uzman eğitimini desteklemesinin yanında doğrudan eğitim alanındaki gereksinimleri karşılamaya yönelik de eğilim içerisinde olduğu anlaşılmaktadır. Elbette ki sabit ve tutarlı iş yürütme taktikleri uzun yıllardan beri değişmeksizin yürütülen eğitim programlarından anlaşılmaktadır. Bu açıdan bakıldığında Kırgız-Japon ilişkilerinin eğitim alanındaki işbirliği devamlı sürdürecektir tahmininde bulunabilir.

Tablo 4. TİKA'nın Kırgızistan'da Kültürel Gelişime Katkı Çalışmaları

KÜLTÜREL ALANDA		YI
		L
	Teknik İşbirliği Projesi "Kırgız-Japon İnsani Gelişme Merkezi"	200 3-2019
	Japon Kültür Festivali	200 3-2019
	Teknik İşbirliği Projesi "Kırgız-Japon İnsani Gelişme Merkezi" İş Kursları	200 9-2019
	Teknik İşbirliği Projesi "Kırgız-Japon İnsani Gelişme Merkezi" Japon Dili Kursları	200 9-2019
	Gençlerin Gelişimi Desteğinde Jica Gönüllüleri / Ayrıca Spor Ve Kültür Alanlarında Genç Gönüllülerin Yardımı / Kıdemli Gönüllüleri Gönderme	201 5
	JICA, Japonya İle Kırgız Cumhuriyeti Arasındaki Diplomatik İlişkinin 25. Yıldönümüne Adanmış Fotoğraf Sergisi Düzenledi	201 7
	JICA Abdurazakov'un 2. Forumuna, Doğumunun 80. Yıldönümü İçin Hazırlanımı	201 7
	11. Asya Hareketi Ve 18. Asya Genç Judo Şampiyonası Düzenlendi	201 7
	Japonya'da Düzenlenen Etinlikte Japon Çocuklar Kırgızistan'daki Yaşamı Denediler	201 7
0	JICA Chubu'nun Resmi Destekçisi Harada Satomi Hanım JICA'nın Kırgızistan Cumhuriyeti'ndeki Ofisinin Ticari Tanıtım Konusundaki Faaliyetleri Hakkında, Bu Bilgilerin Japonya'da Daha Fazla Yayılması İçin OVOP Hareketi İle Tanıştı Ve "Bir Köy Bir Ürün" Hareketinin Faaliyetlerini Sevdi.	201 7
1	"Hepimiz Farklıyız Ve Harikadır!" Sloganıyla Kültürel "Bir Dünya Festivali" Yapıldı	201 7
2	Naryn Çocuk Eğitim Merkezinde Japon Kültürü Ve Yeni Yıl Festivali Geçti	201 8
3	Japonya'daki JICA'da "Kırgızistan Günü" Kutlandı	201 8
4	Bişkek'te Japon Dilinde Karaoke Yarışması KRJC Tarafından Düzenlendi	201 8
5	Japonya İle Kırgız Cumhuriyeti Arasındaki Diplomatik İlişkilerin 25. Yıldönümüne Adanmış Bir Dostluk Konseri Kırgız Ulusal Filarmoni Salonunda Yapıldı.	201 8

	Yakar Topun İlk Yarışması ("Fedailer")	201
6		8
7	Naryn Bölgesi Okulunun Birinde "Bir Dünya" Festivali Japonya, ABD, Güney Kore Ve İngiltere'den Gelen Gönüllülerin Katılımıyla Gerçekleştirildi	201
	Japon Kültür Festivali Issık-Köl Bölgesi'ne Geldi	8
8		201
9	JICA Gönüllüleri Dünya Çocuk Gününü Bilimkan-Bişkek Ortaokulundaki Çocuklarla Kutladı. Hat Sanatı Ve Suşi Hazırlığı Üzerine Ustalık Dersleri Düzenlediler	8
0	Tokyo'da "Café George"Ta JICA'nın Eski Gönüllüleri Kırgız Kültürünü Tanıtmak İçin Bir Etkinlik Organize Etti.	201
	Derin Mavi Renk Almak İçin Meydan Okuma - Issık-Köl'ün Rengi	8
1		201
2	Kırgızistan'da Üretilen Keçe Ürünleri Japonya Ve Avrupa'daki Mağazalarda Satılmaktadır	8
3	Japonya Ve ABD'den Gelen Gönüllüler "Dostluk" Festivali'ni Gerçekleştirdiler	201
4	Japonya Ve Kırgızistan, Tek Dilde Şarkılar Söylüyor " Arkadaşlık Dili" Müzik Festivali	8
5	Belgesel Filmi "600 Günlük İnanç" JICA'nın 12 Yerel Ofisinde Gösterilecek	9
6	Mavi Renk - Japonya'da "Aizome" Forumu'nda Sunulan Issyk-Kul Gölü'nün Simgesi	201
7	OVOP Projesi Talas'taki Fasulye Festivaline Katıldı	9
7	Genel Toplam	19 yıl

Yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere, JICA Kırgızistan'ın ulusal değerlerini Japonya'da da tanıtmaya ilişkin yürüttüğü projelere yer ayırmakta. Ayrıca Kırgızistan'da çok uluslu festivalleri gerçekleştirmektedir. En önemli özelliği de OVOP projesi sayesinde ülkedeki bölgelere ayrı imaj yaratmakta kaliteli çalışmalar yapmaktadır. 19 yıl içerisinde kültürel etkinlikler 2018 yılında yoğunluk göstermektedir. tabloda yer alan 27 farklı çalışma bu durumun göstergesi niteliğini taşıyor.

Tablo 5. JICA'nın Kırgızistan'da Malzeme ve Ekipman (Sosyal Altyapı) Desteği

N:	EĞİTİM ALANINDA	YIL
1	Gelişim İçin Çalışma. Kırgız Cumhuriyeti'nde Tarım Ve İşleme Endüstrisinde Etkili Yönetim. Pamuk Yetiştiriciliği İçin Gösteri Çiftlikleri (Madı Köyü, Osh Bölgesi) Geliştirme	200
2	Kırgız Cumhuriyeti'nde Kırsal Alanın Gelişimi İçin Biyogaz Teknolojilerinin Yayılması İçin Bir Model Oluşturma Projesi	200 7-2010
3	Milli TV ve Radyo Korporasyonuna Kameralar Ve Düzenleme Masalarının Sağlanması	201 2
4	Kırgız Cumhuriyeti'nde İş Yapmak İsteyen İşadamları, Yabancı Yatırımcılar İçin "Kırgız Cumhuriyeti'nde İş Yapmanın Maliyeti" Broşürünü Oluşturma	201 3
5	Japon Hibe Yardımı (JDS) Çerçevesinde Kadrolara Eğitim Bursu Projesi	201 6

6	Hibe Yardım Projesi " İnsan Kaynakları Geliştirme Bursu Projesi"	201
		6
7	Kırgız Cumhuriyeti Satış Vergisi Hizmetinin İnsan Kaynakları Geliştirme Sisteminin Geliştirilmesi Projesi	201
		6
8	Jds Projesi. Kırgız Cumhuriyeti Devlet Çalışanlarına, Japonya'daki Üniversitelerde 2 Yıllık Yüksek Lisans Programını Geçmek İçin Burs Verilmesi	201
		6-2019
9	Japon Hibe Yardımı (JDS) Çerçevesinde Kadrolara Eğitim Bursu Projesi	201
		6
10	JICA Naryn Bölgesi'ndeki Çocuk Eğitim Merkezini Ödüllendirdi	201
		6
11	JICA Kırgız Cumhuriyeti'ndeki Orman Ürünleri ile Kırsal İşlerin Geliştirilmesi Projesi	201
		6
12	JICA ve Ürünleri ve Kırsal İşletmeleri Geliştirme Projesi (SAEPF)	201
		6
13	2016'nın en iyi ihracatçıları için giriş: "Kulikovsky" Şekerleme Evi Bulundu	201
		6
14	KC Başbakanı Sn. Sooronbay Zheenbekov, KC Hükümeti'nin Onur Belgesini "Bir Köy Bir Ürün" Birliği'ne layık gördü	201
		6
15	JICA'nın Kırgız Cumhuriyeti'ndeki Genel Temsilcisi Kikuchi Kazuhiko'ya, Kırgız Cumhuriyeti seçim sisteminin iyileştirilmesi	201
		8
16	Japon üniversitelerinde yüksek lisans derecesi almak için 15 finalist Japonya'ya gidecek JDS Projesi (12. Toplu İş Üyesi)	201
		8
17	Kırgızistan'ın STS'i (Milli Vergi Servisi) için Japonya'dan bir nou-hau	201
		8
18	Gıda laboratuvarlarındaki yeni proje	201
		9
19	Meyve kümelenmesi gelişimi için atölye çalışması	201
		9
TARIM ALANINDA		
1	Gelişim İçin Çalışma. Kırgız Cumhuriyeti'nde Tarım Ve İşleme Endüstrisinde Etkili Yönetim. Pamuk Yetiştiriciliği İçin Gösteri Çiftlikleri (Madı Köyü, Osh Bölgesi)	200
		5
2	Gelişim İçin Çalışma. Kırgız Cumhuriyeti'nde Tarım Ve İşletme Endüstrisinde Etkili Yönetim. Tüp Pazarlama Hizmetleri Merkezinin Kurulması (Tüp Bölgesi)	200
		5
3	Issyk-Kul Bölgesinde (JCEP) Toplulukların Aktivasyonu. Çevre Koruma Göz Önünde Bulundurulacak Bölgenin Yerel Topluluklarının Sosyo-Ekonomik Gelişiminin Canlandırılması. 1979'da Oita Vilayetinde İlk Kez Önerilen, Japonya'da Başarılı Ve Popüler Bir Stratejik Bölgesel Kalkınma Konsepti Olan "Bir Köy - Bir Ürün Hareketi"nin Tanıtımında Toplulukların Güçlendirilmesi Yoluyla Bölgesel Kalkınma İçin Sürdürülebilir Bir Sistem Oluşturulması.	200
		6
4	Kırgız Cumhuriyeti'nde Kırsal Alanın Gelişimi İçin Biyogaz Teknolojilerinin Yayılması İçin Bir Model Oluşturma Projesi	200
		7
5	JICA Ortaklık Programı (JPP). Kırgız Cumhuriyeti'nde Organik Tarımın Yayılması (Kırgız Cumhuriyeti İçin Uygun Organik Gübre Teknolojilerinin Geliştirilmesi Ve Uygulanması; Geliştirilen Teknolojilerin	201
		3

	Tarım Üniversitesine Aktarılması; Organik Gübrelerin Etkinliğinin Gerekçesi Ve Çiftçiler Arasında Dağıtım.)	
6	Kırgız Cumhuriyeti'nde orman ürünleri temelinde kırsal İş Geliştirme Projesi	201 4
7	Kamusal Tohum Fonuna Destek Programı	201 4
8	Teknik İşbirliği Projesi "Kırgız Cumhuriyeti'nde Orman Ürünleri İle Kırsal İş Geliştirme Projesi"	201 5
9	Kırgız Cumhuriyeti'nde İhracat Odaklı Sebze Tohumlarının Üretimini Teşvik Projesi	201 5
10	JICA Ortaklık Programı (JPP). Kırgız Cumhuriyeti'nde Organik Tarımın Yayılması Ve Tarım Ürünlerinin Katma Değerindeki Artış	201 6
11	Topluluk temelli organizasyon Tokoy TOO Ak-Suu, orman ürünleri ile kırsal işlerin geliştirilmesi amacıyla JICA Projesi çerçevesinde gül yaprağı ve çam kozalaklarından reçeller üretmiştir	201 6
12	Esparcent Balın Ticarileştirilmesi Üzerine Bir Çalışma	201 6
13	JICA, Chuy İlinde Pazar Odaklı Süt Üretimi Projesi uygulamasına başlamıştır	201 6
14	Teknik İşbirliği Projesi " Çüy Bölgesinde Pazar Odaklı Çiğ Süt Üretimi»	201 7
15	Kırgız Cumhuriyeti'nde Kullanılmayan Organik Kaynakların Getirilmesiyle Tarımı Geliştirme	201 7
16	Kırgız Cumhuriyeti'nde Organik Tarımın Yaygınlaştırılması Ve Tarım Ürünlerinin Katma Değerinin Artırılması Projesi	201 7
ULAŞIM ALTYAPISI ALANINDA		
1	Bişkek-Oş Yolu Rehabilitasyon Projesi	200 0-2004
2	Naryn Bölgesinde Yolların Bakımı İçin Ekipman Geliştirmek İçin Proje	200 6-2007
3	Kırgız Cumhuriyeti Ulaştırma Ve Haberleşme Bakanlığı'nda JICA Teknik İşbirliğinin Başlatılmasına İlişkin «Kırgız Cumhuriyeti'nde Yol Bakımında Kapasite Geliştirme Projesi»	200 8
4	Yol Bakım Potansiyelinin Yükseltilmesi (1. Yol Pasaportlarının Formatının Güncellenmesi, 2. Yolların İçeriği, Mevcut Standartların Gözden Geçirilmesi, 3. Naryn Bölgesinde Yol Yüzeyi Pilot Projelerinin Uygulanması Yoluyla Yol Bakım Ve Teknoloji Transferi Alanında Yönetim Kapasitesinin Güçlendirilmesi; 4. Kochkorka'da Kalite Kontrol Laboratuvarının Kurulması; 5. Yol Pürüzleri İçin Akıllı Araç İzleme Sistemini Sağlamak)	200 8-2011
5	Uzmanların Sağlanması (Uzman Sevk). Yol Yönetimi Danışmanı (Yol Yönetimi Ve Bütçe Tahsisi, Yol Fonu, Yol Sistemi Reformu, Ücretli Yol Sistemi Vb.)	200 8-2013
6	Çüy Ve Issık-Köl Bölgelerinde Yolların Bakımı İçin Ekipman Geliştirme Projesi	200 9-2010
7	Kırgız Cumhuriyeti'nin Çüy Bölgesi'nde Köprü Değiştirme Projesi	200 9-2011
8	Gelişme İçin Çalışma. Bişkek Şehrinde Kentsel Ulaşımın İyileştirilmesi Üzerine Çalışma	201 1-2013

9	“Bişkek-Oş Yolunun Rehabilitasyonu” Projesinin İkinci Çalışması	201
		2
1	Teknik Yardım Projesi "Haddelenmiş Beton Kaplama"	201
0		2
1	Bişkek-Oş Yolunda Kok-Art Köprüsünü Yeniden İnşa Etme Projesi	201
		3-2015
1	Teknik İşbirliği Projesi "Köprü Ve Tünel Bakım Yönetimi	201
2	Kapasitesinin Geliştirilmesi"	3-2017
1	Kırgız Cumhuriyeti'nde Manas Uluslararası Havaalanı'nın	201
3	Donatılması Projesi	4-2017
1	Osh, Calalabad Ve Talas Bölgelerinde Karayollarının Bakımı İçin	201
4	Ekipman Geliştirme Projesi	4
1	Otoyollarda Doğal Afet Önleme Yönetimi Kapasitesinin Geliştirilmesi	201
5		5
1	Manas Uluslararası Havalimanı'ndaki Tesislerin İyileştirilmesi	201
6		5-2019
1	Uluslararası Öneme Sahip Yolları Geliştirme Projesi	201
7		5-2019
1	Yol Bakım Makineleri İçin Atölyeleri Geliştirme Projesi	201
8		6-2019
1	Bişkek-Oş Yolunun Çılgırlardan Koruma Projesi	201
9		6-2019
2	Yol Mühendisliği Bakım Müfredatı	201
0		7-2018
2	Talas-Taraz karayolu üzerinde Urmaral Nehri üzerindeki köprünün	201
1	yeniden yapılanma projesi için hazırlık çalışması	7-2018
2	Bişkek-Osh Karayolu üzerindeki Rüzgârla Mücadele Koruma Projesi	201
2	için hazırlık çalışması	7-2018
2	Köprü Mühendisliği Müfredatı	201
3		7-2019
2	Yollar boyunca yamaçlarda meydana gelen doğal afetlerin önlenmesi	201
4	için bir fizibilite çalışması	7
2	JICA Yol Afet Önleme Projesi tarafından geliştirilen, Bişkek-Oş yolu	
5	boyunca tehlikeli sayılan alanların haritasını içeren 180 bin tane bilgilendirme	
	broşürleri hazırladı. UNDP maddi destekte bulundu	
SOSYAL ALANDA		
1	Teknik İşbirliği Projesi "Kırgız-Japon İnsani Gelişme Merkezi"	200
		3-2021
2	Engelli İnsanlar İçin Kaynak Merkezinin Açılışı	200
		8
3	Teknik İşbirliği Projesi "Kırgız-Japon İnsani Gelişme Merkezi" Japon	200
	Dili Kursları	9-2019
4	Teknik İşbirliği Projesi "Kırgız-Japon İnsani Gelişme Merkezi" İş	200
	Kursları	9-2019
5	"Kırgız Cumhuriyeti'nin Kırsal Alanında Çocuk Sağlığının	201
	İyileştirilmesi" Projesi.	1
6	İnsan Kaynakları geliştirme Bursu Projesi	201
		6-2018

7	"Çim kökleri ve insan güvenliği" Hibe programı	201
		7
8	"Güvenli Okullar" Programına Destek Bir Proje	201
		7
9	İnsan Kaynakları geliştirme Bursu Projesi (üç yıllık döngü)	201
		8-2021
1	KR Ortak Orman Kaynakları Yönetimini Desteklemek İçin Bir Proje.	201
0	İşleme Ve Satış İçin Ormanlık Ürünlerini Kullanan Bir Topluluk Organizasyonu Oluşturmak	9
DİĞER ALANLARDA (Sağlık, Spor, Ekoloji)		
1	Kırgız Cumhuriyeti'nin Bişkek Şehrinde Acil Tıbbi Bakım Sistemini Yenileme Projesi	200
		0
2	Kırgız Cumhuriyeti'ndeki Doğum Hastaneleri İçin Tıbbi Malzemeleri Geliştirme Projesi	200
		2
3	Bişkek, Kırgız Cumhuriyeti'nin Acil Bakım Sisteminin Modernizasyonu Projesi	200
		3
4	"Ulusal Annelik Ve Çocukluğu Koruma Merkezi"nin Tıbbi Ekipmanını Geliştirme Projesi	200
		9-2010
5	UNICEF İle "Kırgız Cumhuriyeti'nde Bulaşıcı Hastalık Kontrol Ekipmanlarının Sağlanması" Konulu Ortak Proje	201
		1
6	Devlet Beden Eğitimi Ve Spor Ajansı'nda Judo Ekipmanlarını Geliştirme Projesi	201
		1-2014
7	Teknik İşbirliği Projesi "Kırgız-Japon İnsani Gelişme Merkezi" İş Kursları	200
		9-2019
8	Depreme Karşı Koruma Ve Depreme Dayanıklı Teknolojiler	201
		4
9	Orta Asya'da Uyuşturucu Ve Suça Karşı Mücadelede Sınır İşbirliği Ofisleri Oluşturma Ve Sınır Ötesi İşbirliğinin Güçlendirilmesi Projesi	201
		5-2017
1	Eski JICA gönüllülerinden biri olan Makiko Nakagawa Hanım,	201
0	Karakol kentinde bulunan "Ornok" rehabilitasyon merkezine "Dünyadaki herkes için gülüş" programının desteğiyle Bayan Nakagawa, çocukların oturma kapasitelerini geliştirmeleri için özel tabure getirdi	7
8	Genel Toplam	19
0		yıl

JICA, son olarak pek çok sektörde sağladığı malzeme ve ekipman desteği ile de Kırgızistan'ın sosyal ve ekonomik kalkınmasına yakından ilgi göstermektedir. Özellikle ulaşım altyapısına büyük destek sağlamıştır. Kuruluş amacına uygun olarak 21. yüzyıl paradigmaları dolayımında ekonomik iyileşmenin merkezinin sosyal sermayeyi geliştirmeden geçtiğinin bilgisi ışığında çalışmalarını bu çeşitteki skalalarda yoğunlaştırdığı saptanmaktadır. Tablo 5'de görüldüğü gibi 2000-2019 yılları arası 80 farklı kurum ve kuruluşa malzeme ve ekipman desteğinde bulunulmuştur.

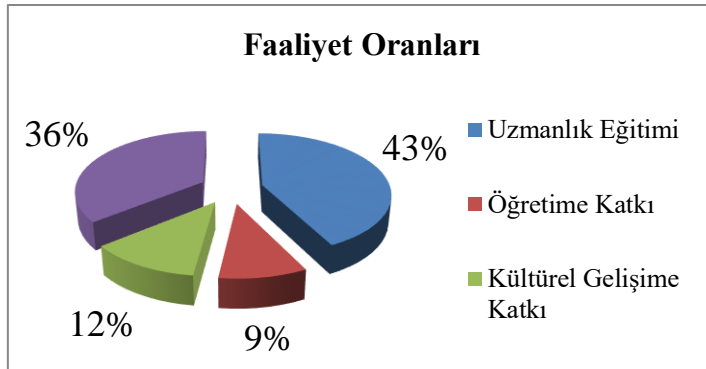
Tablo 6. 2000-2019 Yılları Arasındaki JICA'nın Kırgızistan'daki Kalkınma İşbirliği Faaliyetleri

T	FAALİYET ALANLARI									
	E	U	D	T						
KATEGORİLERİ	Ekonomi	Eğitim	Arım	Ulaşım	Sosyal	Ültür	İğler	Sağlık,	Toplam	
				Altyapısı						

						Spor, Ekoloji)		
Uzmanlık eğitimi	2		1			5	9	
	7		3	2	8		5	
Öğretime katkı	-		-			-	2	
	1						1	
Kültürel gelişime katkı	-		-			-	2	
					7		7	
Malzeme ekipman desteği	-		2			1	8	
	9	6	5	0		0	0	
GENEL TOPLAM								2
								23

Kırgızistan'ın bağımsızlık kazandıktan sonra 2000 ve 2019 yılları arasında - JİCA'nın bu ülkeye yönelik kalkınma yardımları Tablo 6'da yer aldığı şekilde dağılım göstermektedir. Farklı alanlarda 39 ayrı faaliyetle ağırlık uzmanlık eğitimine verilmiş, ardından da 22 farklı faaliyetle malzeme ekipman desteği ikinci ağırlık noktasını oluşturmuştur. Tablo 6'da JİCA'nın Kırgızistan'a bu 19 yıl içerisinde yukarıda belirtilen dört ayrı boyutta ortalama 223 ayrı faaliyeti hayata geçirdiğini göstermektedir.

Grafik 1. Kategorilere Göre 2000- 2019 Yılları Arası JİCA'nın Kırgızistan'daki Faaliyet Oranları

Grafikteki bu sonuçlar, çalışmalara ilişkin dört ayrı kategorizasyonun da aslında insan kaynakları ile araştırma/geliştirmeye ilişkin genel çerçeveye içerik olarak yakınlıkları, temel yeni sosyal ve ekonomik küresel paradigmalara koşutluk göstergesi olarak okunabilir.

Kırgızistan'ın genel stratejik kalkınma planı ile JİCA'nın Kırgızista'daki kamu diplomasisi faaliyetlerinin karşılaştırmalı analizi

Tablo 7. Kırgızistan'ın genel stratejik planı ile JİCA Kamu Diplomasisi Faaliyetlerinin Karşılaştırılması

Kırgızistan'ın genel stratejik planı projeler	genel çerçevesinde teknik önceliklendirme (yollara bakım artı ortalama onarım)	Yıllar aralığı	Yıllar aralığı	JİCA'nın Kırgızistan'daki İşbirliği	Kalkınma Potansiyelinin (1. Yol Formatının İçeriği, Mevcut Standartların Gözden Geçirilmesi, 2. Yolların İçeriği, 3. Naryn Bölgesinde Yol Yüzeyi Pilot Projelerinin	Yıllar aralığı
		2007-2010	2007-2011	Yol Bakım Potansiyelinin Yükseltilmesi (1. Yol Formatının İçeriği, Mevcut Standartların Gözden Geçirilmesi, 2. Yolların İçeriği, 3. Naryn Bölgesinde Yol Yüzeyi Pilot Projelerinin		2008-2011

			Uygulanması Yoluyla Yol Bakım Ve Teknoloji Transferi Alanında Yönetim Kapasitesinin Güçlendirilmesi; 4. Kochkorka'da Kalite Kontrol Laboratuvarının Kurulması; 5. Yol Pürüzleri İçin Akıllı Araç İzleme Sistemini Sağlamak)	
Yol bakım işletmelerinin idari ve idari personelinin yapısını ve kompozisyonunu optimize etme	2007-2010	2007	Uzmanların Sağlanması (Uzman Sevk). Yol Yönetimi Danışmanı (Yol Yönetimi Ve Bütçe Tahsisi, Yol Fonu, Yol Sistemi Reformu, Ücretli Yol Sistemi Vb.)	200 8-2013
			Kırgız Cumhuriyeti Ulaştırma Ve Haberleşme Bakanlığı'nda JICA Teknik İşbirliğinin Başlatılmasına İlişkin «Kırgız Cumhuriyeti'nde Yol Bakımında Kapasite Geliştirme Projesi» Belgesi İmzalandı.	200 8
Fizibilite çalışmaları ve Issık-Köl çevre yolu karayollarının uygulanması için ayrıntılı bir proje geliştirmek	2008-2010	2008	Çüy Ve Issık-Köl Bölgelerinde Yolların Bakımı İçin Ekipman Geliştirme Projesi	200 9-2010
Kırgız Cumhuriyeti yasalarının geliştirilmesi ve kabulü: "Tarımın gelişmesi hakkında"; "Ziraat Bankasında"; Devlet ihtiyaçları için hammadde ve gıda tarım ürünleri alım ve teslimatlarında "; " Tarım sigortalarında "; " Sulama suyu tedarik hizmetleri için tarifeler belirlerken "; " Meralarda "; " Hayvancılıkta soyağacı işinde "; " Toptan satışta piyasalar "; " Su kütlelerinin ve su kaynaklarının kullanımı için ücretlerin oluşturulması, ücretlendirilmesi prosedürü ve koşulları hakkında "; " İflas (iflas) Kanununda değişiklik "	2007-2010	2007	Issyk-Kul Bölgesinde (JCEP) Toplulukların Aktivasyonu. Çevre Koruma Göz Önünde Bulundurularak Bölgenin Yerel Topluluklarının Sosyo-Ekonomik Gelişiminin Canlandırılması. 1979'da Oita Vilayetinde İlk Kez Önerilen, Japonya'da Başarılı Ve Popüler Bir Stratejik Bölgesel Kalkınma Konsepti Olan "Bir Köy - Bir Ürün Hareketi"nin Tanıtımında Toplulukların Güçlendirilmesi Yoluyla Bölgesel Kalkınma İçin Sürdürülebilir Bir Sistem Oluşturulması.	200 6-2019
Bölgesel bilgi ve pazarlama merkezlerinde tarımsal ve işlenmiş ürünlerin satışı için toptan ve markalı bir	2007-2010	2007	Gelişim İçin Çalışma. Kırgız Cumhuriyeti'nde Tarım Ve İşleme Endüstrisinde Etkili Yönetim. Pamuk Yetiştiriciliği İçin	200 5-2007

ticaret ağının oluşturulması			Gösteri Çiftlikleri (Madı Köyü, Osh Bölgesi)	
Tarım ve işlenmiş ürünlerin satışı için cumhuriyetçi bir emtia üretimi değişim sisteminin oluşturulması	2007	-2010	Gelişim İçin Çalışma. Kırgız Cumhuriyeti'nde Tarım Ve İşletme Endüstrisinde Etkili Yönetim. Tüp Pazarlama Hizmetleri Merkezinin Kurulması (Tüp Bölgesi)	200
			Gelişim İçin Çalışma. Kırgız Cumhuriyeti'nde Tarım Ve İşleme Endüstrisinde Etkili Yönetim. Deneysel Koyun Besini (Naryn Bölgesi)	200
Kırsal alanlarda tıbbın ve insan kaynaklarının bölümler arası bazda geliştirilmesi, bir dizi bakanlık ve departmanın dahil edilmesi	2014	-2020	Çatışma Bölgelerinde Anne Ve Çocuk Sağlığının İyileştirilmesi Yoluyla Barış Destekleme Projesi	201
			Sosyal Açından Savunmasız Gruplara Destek İçin Jica Gönüllüleri/ Kıdemli Gönüllüleri Gönderme	201
			Eski JICA gönüllülerinden biri olan Makiko Nakagawa Hanım, Karakol kentinde bulunan "Ornok" rehabilitasyon merkezine "Dünyadaki herkes için gülüş" programının desteğiyle Bayan Nakagawa, çocukların oturma kapasitelerini geliştirmeleri için özel tabure getirdi	201

Yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi JİCA'nın Kırgızistan'da yaptığı faaliyetleri Kırgızistan'ın genel stratejik planlarına göre yapılmasının ötesine geçilerek üst projelere de yer verilmiştir.

Tartışma ve Sonuç

JİCA'nın faaliyetlerinin alanlara göre dağılımına bakıldığında birincilikte eğitim alanıdır (% 17,9); ikinci yerde tarım alanı (% 17,5); üçüncü yerde sosyal alan (% 17) ve dördüncü yerde ulaşım altyapısı alanındaki faaliyetler (% 16,6) yer almıştır. Ekonomi, kültür, sağlık, spor, ekoloji alanlarında daha az faaliyetler tespit edilmiştir. Toplam olarak JİCA 29 yıllık işbirlik içerisinde farklı kamu diplomasisi alanlarında 223 faaliyette bulunmuştur.

Kırgızistan'ın genel stratejik planı ile JİCA'nın bu bölgede yürüttüğü faaliyetler karşılaştırıldığında JİCA'nın kalkınma işbirliği faaliyetleri Kırgızistan'ın projelerini tamamen desteklediği görülmüştür. JİCA'nın stratejik planına uygun olarak bu desteklerin bazıları projeleri tamamıyla karşılanmışsa bazılarında ise en önemli ihtiyaçlar giderilmiştir. Ulaşım altyapısı alanında desteklerin çoğunluğu teknisyen ve ekipman destekli, uzman eğitici projeler iken sosyal, tarım alanlarında işbirlik projelerinde ağırlık gösterilmiştir.

Dolayısıyla, elde edilen veriler üzerinden JICA'nın 2000-2019 yılları arasında Kırgızistan'a yönelik kalkınma desteklerini güçlendirdiği anlaşılmaktadır. Öyle ki, Kırgızistan'ın bağımsızlığından bugüne kadar geçen 29 yıl içinde devlet yapısının geliştirilmesinde çok sayıda Kırgız uzmana yerel ve ülkedışı mesleki deneyim paylaşımı (Japonya'da uzman eğitimi) ve eğitimine fazla ağırlık verilmiştir. Yerel bölgesel kalkınma işbirliğinde farklı kooperatifler ve "Bir Köy Bir Ürün" projeleri olağanüstü başarı göstermiştir.

Tablo 8. JICA'nın Kırgızistan'da Gerçekleştirdiği Programların Toplam Maliyeti

N	F	Tutar
faaliyet	ABD Dolar	
Yılları		
1	2	8.732
003		
2	2	10.930
004		
3	2	8.255
005		
4	2	6.929
006		
5	2	6.444
007		
6	2	15182.
008	495	
7	2	9.398
009		
8	2	16.930
010		
9	2	10.906
011		
0	2	11.519
1	012	
1	2	13.740
1	013	
2	2	38.560
2	014	
3	2	36.257
3	015	
4	2	26.950
4	016	
5	2	26.520
5	017	
6	2	27.820
6	018	
T	1	15,442
toplama	6 yıl	,385

JICA'nın resmi web sitesindeki verilere göre, 2003 yılından 2018 yılının sonuna kadar geçen sürede Kırgızistan'a yönelik olarak gerçekleştirilen proje ve faaliyetler kapsamında yapılan

harcamaların toplamı 15,442 milyon Amerikan Dolarını aşmıştır. Yıl bazında en yüksek harcama 2008 yılı (15,182 milyon Dolar hibe yardımları dahil) ve 2014 sonrası yıllarda gerçekleştirilmiştir.

JİCA son 19 yıllık kalkınma yardımlar faaliyetlerinde verdiği toplam paralar yukarıdaki tabloda sunulmuştur. En yüksek yatırımlar 2008 yılına gelmiştir. Bunun sebebi bu yılda hibe yardım projeleri çok fazla olduğundan kaynaklanmaktadır.

JİCA'nın desteğini artırma durumu iki ülke arasındaki ekonomi-politik işbirliğini güçlendirmeye yönelik altyapısı ile JİCA'nın Kırgızistan'da kalkınma işbirliği oldukça önemli sonuçlar yaratma niteliğine sahip olduğu açıkça görülmektedir.

Ekler

KRJC – Kırgız-Japonya Merkezi

JDS – İnsan Kaynaklarını Geliştirme Bursu İçin Japon Hibe Yardımı

SDG – Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri

UNDP – Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı

OVOP Derneği – “Bir Köy Bir Ürün” Derneği. 2011 yılında kurulmuştur.

SAİEP – Yatırım ve İhracat Teşvik Teşkilatı Devlet Ajansı

KOBİ – Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeler

Pazar Odaklı Süt Üretimi Projesi. 2017 yılında başladı

CBO – Topluluk Tabanlı Organizasyon

SAEPF – Ürünleri ve Kırsal İşletmeleri Geliştirme Projesi

SAPS – Proje İstikrarı İçin Özel Destek

ODA – Resmi Kalkınma Yardımı

JPP – JİCA Ortaklık Programı

RCCP – Kaba Kesim Kapasite Planlaması

KCCP - Bilgi Oluşturma Programı

KOBİ – Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmeler

DTÖ – Dünya Ticaret Örgütü

Kaynakça:

1. Adams, V., Novotny, Thomas E., & Leslie, H. (2008). Global Health Diplomacy. Medical Anthropology. Sayı 27(4), Sayfa 315-323.
2. Aktaş, H. (2019). Türkiye'nin Orta Asya'ya Yönelik Kültürel Diplomasi Faaliyetleri. TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi. Cilt 11:Kış. Sayı 41, Sayfa 608-615
3. Aziz, A. (2008). Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri ve Teknikleri. 12. Baskı. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık
4. Ammon, R. (2001). Global Television and the Shaping of World Politics. Jefferson, NC; London: McFarland & Co.
5. Battır, O. (2019). Küreselleşme Çağında Bir Yumuşak Güç Unsuru Olarak Sağlık Diplomasisi. Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. Sayı 7 (5), Sayfa 151-161
6. Cull, N. J. (2009). Public Diplomacy: Lessons From The Past. Los Angeles: Figueroa Press
7. Demir, V. (2012). Kamu Diplomasisi ve Yumuşak Güç. İstanbul: Beta Yayınları
8. Ekşi, M. (2014). Kamu Diplomasisi ve AK Parti Dönemi Türk Dış Politikası. 2. Baskı. Ankara: Siyasal Kitabevi

9. Fauci, Anthony S. (2007). The Expanding Global Health Agenda: A Welcome Development. *Natura Medicine*. Sayı 13(10), Sayfa 1169-1171.
10. Gökmen, O. (1983). *Diplomasi ve Ekonomi*. İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi. Sayı 1, Sayfa 147-156
11. Kahraman, N. Cinman, M. (2019). Kamu Diplomasinin Uygulama Alanı Olarak Sağlık Diplomasisi. *Muhakeme Dergisi/Journal*. Sayı 2 (1), Sayfa 60-71
12. Kodaman, T., Akçay, E. Y. (2010). Kuruluştan Yıkılışa Kadar Osmanlı Diploması Tarihi ve Türkiye'ye Bıraktığı Miras. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*. Sayı 22, Sayfa 75-92
13. M. Lawrence Neuman. (2006). *Toplumsal Araştırma Yöntemleri*. Nitel ve Nicel Yaklaşımlar. 1. Cilt. 6. Baskı. Ankara: Yayınodası
14. Murray, S. (2012). The two halves of sports-diplomacy. *Diplomacy and Statecraft*. Sayı 23(3), Sayfa 576- 592.
15. NYE, J. (2005). *Dünya Siyasetinde Başarının Yolu: Yumuşak Güç*. çev. Rayhan İnan Aydın. 1. Baskı. Ankara: Elips Kitap
16. Özen, Y. (2007). Sosyal ve Eğitim Bilimleri Araştırmalarında Evren-Örneklem Sorunu. *KKEFD*. Sayı 15, Sayfa 394-422
17. Proitsi, G.R. (2015). The case of educational diplomacy in the European Union. The 16th Annual Conference of the UACES Student Forum, 'Ever Challenged Union: exploring ways out of the crises', Queen's University Belfast, 29-30 June 2015.
18. Suğur, N. (2009). *Sosyolojide Araştırma Yöntem ve Teknikleri*. 1. Baskı. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi
19. Szondi, G. (2009). *Central and Eastern European Public Diplomacy*. Handbook of Public Diplomacy. Ed. Nancy Snow & Philip M. Taylor. Routledge.
20. Tiedeman, A. (2005). *Branding America: An Examination of U.S. Public Diplomacy Efforts After September 11, 2001*. Boston: Tufts University, The Fletcher School
21. Ünal, U. (2015). Orta Asya Kalkınma Programları Çerçevesinde TİKA'nın Kırgızistan Açılımı. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*. Cilt 4. Sayı 5, Sayfa 18-45
22. Ünal, U. (2016). *Kamu Diplomasisi: Kalkınma Yardımları ve Algı Araştırması Çerçevesinde*. Ankara: Gazi Kitabevi
23. Yağmurlu, A. (2019). Kamu Diplomasisi Bakışından Spor Diplomasisi. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*. Sayı 18, Sayfa 1367-1380
24. <https://www.kamudiplomasisi.org/makaleler/makaleler/124-kuereselleen-duenyada-diplomasi-kamu-diplomasisi> Küreselleşen Dünyada Diplomasi: Kamu Diplomasisi
25. https://tasam.org/tr-TR/Icerik/18521/orta_asyada_kalkinma_programlari_cercevesinde_tikanin_kirgizistan_acilimi
26. Ünal, U. (2015). Orta Asya Kalkınma Programları Çerçevesinde TİKA'nın Kırgızistan Açılımı
26. <http://ecsocman.hse.ru/data/701/948/1219/54-63.pdf> Zonova T. (2006). Intellectual Investment For The Future. Sayı 6, Sayfa 54-63

List of used literature:

1. Adams, V., Novotny, Thomas E., & Leslie, H. (2008). Global Health Diplomacy. *Medical Anthropology*. Issue 27(4), Pages 315-323.
2. Aktaş, H. (2019). Turkey's Cultural Diplomacy Activities in Central Asia. *TURAN-SAM International Scientific Refereed Journal*. Volume 11: Winter. Issue 41, Pages 608-615

3. Aziz, A. (2008). *Research Methods and Techniques in Social Sciences*. 12th Edition. Ankara: Nobel Academic Publishing
4. Ammon, R. (2001). *Global Television and the Shaping of World Politics*. Jefferson, North Carolina; London: McFarland & Co.
5. Battir, Ö. (2019). Health Diplomacy as a Soft Power Element in the Age of Globalization. *Anemon Mus Alparslan University Journal of Social Sciences*. Issue 7 (5), Page 151-161.
6. Cull, N. J. (2009). *Public Diplomacy: Lessons From The Past*. Los Angeles: Figueroa Press
7. Demir, V. (2012). *Public Diplomacy and Soft Power*. Istanbul: Beta Publications
8. Ekşi, M. (2014). *Public Diplomacy and Turkish Foreign Policy in the AK Party Era*. 2nd Edition. Ankara: Political Bookstore
9. Fauci, Anthony S. (2007). The Expanding Global Health Agenda: A Welcome Development. *Nature Medicine*. Issue 13(10), Pages 1169-1171.
10. Gokmen, O. (1983). Diplomacy and Economics. *Journal of Istanbul University Faculty of Political Sciences*. Issue 1, Pages 147-156
11. Kahraman, N. Cinman, M. (2019). Health Diplomacy as an Application Area of Public Diplomacy. *Journal of Reasoning/Journal*. Issue 2 (1), Pages 60-71
12. Kodaman, T., Akçay, E. Y. (2010). The History of Ottoman Diplomacy from the Establishment to the Collapse and the Legacy It Left to Turkey. *SDU Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences*. Issue 22, Pages 75-92
13. M. Lawrence Neuman. (2006). *Social Research Methods. Qualitative and Quantitative Approaches*. Volume 1. 6th Edition. Ankara: Broadcasting Room
14. Murray, S. (2012). The two halves of sports-diplomacy. *Diplomacy and Statecraft*. Issue 23(3), Pages 576-592.
15. NYE, J. (2005). *The Path to Success in World Politics: Soft Power*. trans. Rayhan Inan Aydin. 1st Edition. Ankara: Ellipse Book
16. Özen, Y. (2007). The Universe-Sample Problem in Social and Educational Sciences Research. *SCEFD*. Issue 15, Pages 394-422
17. Proitsi, G.R. (2015). The case of educational diplomacy in the European Union. The 16th Annual Conference of the UACES Student Forum, 'Ever Challenged Union: exploring ways out of thecrises', Queen's University Belfast, 29-30 June 2015.
18. Sugur, N. (2009). *Research Methods and Techniques in Sociology*. 1st Edition. Eskisehir: Anadolu University
19. Szondi, G. (2009). Central and Eastern European Public Diplomacy. *Handbook of Public Diplomacy*. Ed. Nancy Snow & Philip M Taylor. Routledge.
20. Tiedeman, A. (2005). *Branding America: An Examination of U.S. Public Diplomacy Efforts After September 11, 2001*. Boston: Tufts University, The Fletcher School
21. Unal, U. (2015). TIKA's Kyrgyzstan Expansion in the Framework of Central Asian Development Programs. *Manas Journal of Social Studies*. Volume 4. Issue 5, Pages 18-45
22. Unal, U. (2016). *Public Diplomacy: In the Framework of Development Assistance and Perception Research*. Ankara: Gazi Bookstore
23. Yağmurlu, A. (2019). Sports Diplomacy from the Perspective of Public Diplomacy. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*. Issue 18, Pages 1367-1380
24. <https://www.kamudiplomasisi.org/makaleler/makaleler/124-kuereselleen-duenyada-diplomasi-kamu-diplomasi> Diplomacy in a Globalizing World: Public Diplomacy

25. https://tasam.org/tr-TR/Icerik/18521/orta_asyada_kalkinma_programlari_cercevesinde_tikanin_kirgizistan_acilimi
Ünal, U. (2015). TICA's Involvement in Kyrgyzstan in the Framework of Central Asian Development Programs
26. <http://ecsocman.hse.ru/data/701/948/1219/54-63.pdf> Zonova T. (2006). Intellectual Investment For The Future. Issue 6, Pages 54-63

Рецензент: PhD, Доцент Угур Унал

УДК 338.49 (575.2)

DOI 10.33514/BK-1694-7711-2021-1 (1)-144-150

Тургунбаева Айсулуу Кубатбаевна

И. Раззаков атындагы КМТУ, кызыл-Кия филиалы, изденүүчү

Тургунбаева Айсулуу Кубатбековна

соискатель, Кызыл-Кийский филиал, КГТУ им.И.Раззакова

Turgunbaeva Aisuluu Kubatbekovna

applicant, Kyzyl-Kiy branch, KSTU named after I. Razzakov

**АЗЫРКЫ ШАРТТАРДА КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН ЧЕК АРА
АЙМАКТАРЫНЫН СОЦИАЛДЫК-ЭКОНОМИКАЛЫК ӨНҮГҮҮСҮ
СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ ПРИГРАНИЧНЫХ РАЙОНОВ
КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКИ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ
SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF BORDER REGIONS OF THE KYRGYZ
REPUBLIC IN MODERN CONDITIONS**

Аннотация: Бул макалага Кыргызстан чек арага чектеш аймактарынын социалдык-экономикалык өнүгүү деңгээлин баалоо маселелери боюнча автордун изилдөөлөрүнүн жыйынтыктары киргизилген. Системалык сыпаттоо жана социалдык-экономикалык абалын жакшыртуу, ошондой эле натыйжалуу процессин жөнгө салуу региондук өнүктүрүү маанилүү системасын түзүү көрсөткүчтөрдү баалоо деңгээлин, алардын социалдык-экономикалык өнүктүрүү, ошондой эле аныктама факторлордун камсыз кылуучу иш чаралар чагылдырыгган. Айыл чарбасы чек ара рагиондордо өзгөчө орунду ээлейт. Мындан тышкары, чек ара аймактарындагы айыл чарбасы калктын басымдуу бөлүгүнүн жашоо шартын өзү аныктайт. Экономикалык иштин бул түрүн баалоо өзгөчөлүгү чек арага жакын райондордун айыл чарба өндүрүшүнүн олуттуу өзгөчөлүктөрүнө байланыштуу. Агрардык чөйрөдө өзгөчөлүктөр жаратылыш шарттарына, товар өндүрүүчүлөрдүн көптөгөн категорияларына болгон көз карандылык, өндүрүштүк циклдин узактыгы жана сезондуулугуна байланыштуу.

Аннотация: В данную статью вошли результаты исследования автора по вопросам оценки уровня социально-экономического развития приграничных регионов Кыргызстан. Для системного описания и диагностики социально-экономического положения регионов, также для эффективного регулирования процесса регионального развития важно построение системы показателей оценки уровня их социально-экономического развития, а также определение факторов, обеспечивающих это развитие. Сельское хозяйство занимает в

экономике приграничных районов особое место, обусловленное важнейшей задачей аграрного сектора – обеспечением продовольственной безопасности, экономической и социальной устойчивости, сырьевого снабжения промышленных производств. Больше того, сельское хозяйство в приграничных районах определяет и сам жизненный уклад значительной части населения. Специфика оценки этого вида экономической деятельности связана с рядом существенных особенностей сельскохозяйственного производства приграничных районов. В аграрной сфере главными особенностями являются не только зависимость от природных условий, множество категорий товаропроизводителей, длительность производственного цикла и сезонность.

Annotation: This article includes the results of the author's research on the assessment of the level of socio-economic development of the border regions of Kyrgyzstan. For a systematic description and diagnosis of the socio-economic situation of regions, as well as for effective regulation of the process of regional development, it is important to build a system of indicators for assessing the level of their socio-economic development, as well as determining the factors that ensure this development. Agriculture occupies a special place in the economy of the border regions, due to the most important task of the agricultural sector-ensuring food security, economic and social stability, raw material supply of industrial production. Moreover, agriculture in the border areas determines the very way of life of a significant part of the population. The specificity of the assessment of this type of economic activity is associated with a number of significant features of agricultural production in border areas. In the agricultural sector, the main features are not only dependence on natural conditions, many categories of producers, the duration of the production cycle and seasonality.

Негизги сөздөр: чек аралык аймактар, экономика, талдоо, баалоо, айыл чарба, аймактар, жашоо тартиби, калк, өндүрүш

Ключевые слова: Приграничные регионы, экономика, анализ, оценка, сельское хозяйство, территории, жизненный уклад, население, производство

Key words: Border regions, economy, analysis, assessment, agriculture, territ

Одной из проблем региональной экономики является размещение производительных сил не только с учетом экономической целесообразности, но и с учетом обеспечения безопасности страны. В силу разных обстоятельств реализация этих требований не может быть достигнута одновременно. Необходимо сделать выбор и он делается, как правило, в пользу последнего. Сознательное допущение дисбаланса в развитии приграничных регионов предполагает соответствующие корректировки в структуре внутренних территорий. Сложность решения данных проблем состоит и индивидуализации каждого приграничного региона и, соответственно, в выборе собственной модели его развития и схемы взаимоотношения периферии с центром. Эффективное управление социально-экономическим развитием приграничных регионов требует, прежде всего, определения критерия и показателей, которые будут объективно характеризовать его уровень в рассматриваемом периоде, также пригодных для анализа динамики его изменения. Приграничные районы Кыргызстана характеризуются прежде всего территорией в административных границах областей Кыргызстана прилегающая к государственной границе, где проживает население со своей историей, культурой, укладом жизни, внутренними связями, которая осуществляет экономические и культурные сношения с

населением приграничных регионов соседних стран, характеризующаяся: комплексностью, целостностью, специализацией и управляемостью.

Для системного описания и диагностики социально-экономического положения регионов, также для эффективного регулирования процесса регионального развития важно построение системы показателей оценки уровня их социально-экономического развития, а также определение факторов, обеспечивающих это развитие. Сельское хозяйство занимает в экономике приграничных районов особое место, обусловленное важнейшей задачей аграрного сектора – обеспечением продовольственной безопасности, экономической и социальной устойчивости, сырьевого снабжения промышленных производств. Больше того, сельское хозяйство в приграничных районах определяет и сам жизненный уклад значительной части населения. Специфика оценки этого вида экономической деятельности связана с рядом существенных особенностей сельскохозяйственного производства приграничных районов. В аграрной сфере главными особенностями являются не только зависимость от природных условий, множество категорий товаропроизводителей, длительность производственного цикла и сезонность. Еще две важнейшие особенности аграрного сектора отмечает проф. Ш.М.Мусакожоев[1], что его "высокую капиталоемкость, относительно низкую рентабельность, а также неустойчивость в производстве и доходах; низкую эластичность, как спроса, так и предложения на рынке продовольствия, и очень высокую эластичность цен, имеющих жизненно важное значение, как для производителей, так и для потребителей. В сельском хозяйстве наряду с крупными сельскохозяйственными предприятиями различных форм собственности и организационно-правовых форм, ведущих производство на коллективной основе, функционируют разнообразные крестьянские хозяйства, личные подсобные хозяйства населения, садовые и огородные товарищества".

Многими учеными исследуются различные аспекты аграрной экономики и предлагаются пути дальнейшего развития отрасли в приграничных районах. Одни считают, что стратегическим направлением развития сельского хозяйства должно стать усиление координирующей роли государства в создании таких аграрных структур и институтов, которые обеспечивали бы эффективное его функционирование. Это касается не прямых указаний государством собственникам сколько и как производить. Роль государства должна заключаться в создании благоприятной экономической среды, мотивации прогрессивных преобразований, поддержке предпринимательства, пропаганде передового опыта, об этом свидетельствует опыт стран, добившихся успеха в развитии экономики. "Устойчивое развитие невозможно осуществить без партнерства государственных и муниципальных органов власти с представителями аграрного бизнеса-сообщества. Именно партнерство может стать механизмом привлечения инвестиций и финансирования в приграничные районы Кыргызстана. Необходим также системный подход в вопросах государственного регулирования этого важнейшего сектора экономики в деле развития экономики приграничных районов. Другие убеждены в необходимости перевода отрасли на ресурсосберегающий путь развития для повышения ее эффективности"[2.с.68]. В условиях рыночных отношений эффективность функционирования и обеспечение конкурентоспособности аграрной экономики в приграничных районах зависит от степени реализации ее инновационного потенциала. "Инвестиционная и инновационная политика лежат в основе механизма экономического роста и устойчивого развития сельского хозяйства в приграничных районах. Об этом заявляют и практики, и ученые. Для стабилизации аграрной сферы необходима не только активизация отечественных инвесторов,

но и приток иностранных капиталов. Требуется создать систему стимулов для модернизации существующих производств, чтобы поиск потенциальных инвесторов сопровождался технологическим освоением изобретений и разработок; выбором наилучших форм организации и управления производством. Так, большинство признанных на сегодняшний день методов оценки социально - экономического развития субъектов приграничных районов Кыргызстана основываются на положениях различных разделов прикладной статистики: сравнительный анализ; кластер-анализ; модели и методы факторного анализа; экспертно-статистический метод построения единого показателя и др. В частности, в основу многих методик, оценки социально-экономического развития субъектов приграничных районов Кыргызстана положена методология сравнительного анализа"[3.с.112],

Не углубляясь в подробный анализ, применяемых методик отметим, что все они направлены на определение сравнительного положения регионов по уровню социально-экономического развития, а не на оценку реального уровня их развития с целью управления повышением этого уровня. Как отмечают сами авторы, на основе использования вышеперечисленных методик становится возможным построение упорядоченных оценок характеризующих сравнительное положение субъектов приграничных районов Кыргызстана, а не оценить реальное состояние развития конкретного региона. Кроме того, как отмечают некоторые отечественные ученые и специалисты [4; 5], вышеперечисленные методики имеют существенные недостатки при использовании их для оценки социально - экономического развития приграничных регионов Кыргызстана. Среди таковых выделяют следующие: во-первых, ни один из проанализированных методов не учитывает факт неустранимой неопределенности, в результате чего полученные результаты зачастую бывают ошибочными. Учесть неопределенность, которая, как известно, в рыночных условиях не обладает статистической природой, опираясь на аппарат классической статистики в принципе невозможно; во-вторых, классическая статистика, имея дело с числовыми данными, не в состоянии в полной мере учитывать качественные аспекты социально - экономического развития, имеющие нечисловую природу. Как известно, такие индикаторы как: состояние политической ситуации, ситуация у «ближних соседей» и тому подобные являются неизмеримыми в количественном отношении. Причиной этому служит отсутствие какой-либо официально собираемой и доступной статистической информации по данным направлениям. Вместе с тем учет таких факторов необходим для оценки социальной обстановки в приграничных районах Кыргызстана; в-третьих, требование однозначной классификации, при котором субъект приграничного региона Кыргызстана принадлежит к одному и только одному классу, и не существует субъектов, не вошедших ни в один класс, является чрезмерно строгим, т.е. в региональном социально - экономическом анализе, имеющим дело с плохо определенными структурами, требование четкой однозначной классификации является чрезмерно жестким. Сегодня важным фактором социально-экономического развития приграничных регионов стало международное экономическое сотрудничество. Связано это с тем, что центральные правительства, выражая и реализуя общенациональные интересы, не всегда могут в полной мере учитывать многообразие специфических, региональных интересов, удовлетворение которых требует выхода за пределы государственных границ. Особенно это касается больших по размерам стран с выраженной региональной специализацией, большим природным, социально-экономическим и этническим разнообразием.

Внешнеэкономическая деятельность регионов можно рассматривать как совокупность различных форм и методов торгово-экономического, финансового и производственного взаимодействия с зарубежными странами и их регионами с целью повышения конкурентоспособности региональной экономики и социально-экономического развития территорий. Внешнеэкономическая деятельность регионов приводит к повышению темпов роста региональных доходов, оптимизации структурных пропорций в экономике, ускорению технического прогресса, повышению эффективности инвестиций, решению социальных проблем. Внешнеэкономическая деятельность включает следующие направления: внешнюю торговлю, международное производственное и научно-техническое сотрудничество, инвестиционную деятельность, экспорт-импорт трудовых ресурсов и др.

Для реализации всего комплекса мероприятий по использованию имеющегося потенциала и формированию устойчивых перспектив расширения экспорта требуются глубокие преобразования, затрагивающие глубинные экономические процессы. Период трансформации кыргызской экономики не отразился на реформационных процессах во внешнеэкономической деятельности регионов. Формирование структуры экспортной специализации проводилось без учета системного характера факторов, образующих потенциал региона. Те или иные качественные и количественные сдвиги несли фрагментарный, эпизодический характер, большинство из осуществляемых экспортных сделок были ориентированы на получение сиюминутной выгоды.

Из сказанного следует, что регионам (особенно приграничным регионам, каковым является и Баткенская область) нужна долговременная стратегия внешнеэкономического развития, а формирование эффективно действующей системы внешнеэкономического потенциала должно стать важной ее составной частью. При разработке такой стратегии необходимо учитывать, что экономика региона испытывает воздействие следующих основных составляющих процесса:

- сочетание государственного регулирования процесса реформирования внешнеэкономической деятельности с саморегулированием экономических процессов;
- развитие свободной конкурентной среды и самоорганизация, как основных условий существования открытых рыночных отношений в экономике.

Как отмечают многие авторы, наиважнейшим условием повышения эффективности внешнеэкономической деятельности регионов и обеспечения развития их экспортного потенциала является наличие действенной нормативно-правовой базы. Существующая сегодня в Кыргызской Республике нормативно-правовая база по внешнеэкономическому взаимодействию приграничных субъектов с иностранными партнерами не лишена недостатков. Такое уточнение важно, так как субъекты КР и отдельные муниципальные образования не являются субъектами международного права, а соглашения они могут заключать в рамках, имеющихся у них компетенций.

Следовательно, первым этапом процесса развития экспортного потенциала региона должен стать создание соответствующей современным условиям нормативно-правовой, законодательной и институциональной базы регулирующей ВЭД. На этом этапе должны быть четко определены контуры обслуживающей экспорт инфраструктуры (страховые фирмы, кредитно-банковские системы, информационно-консультативные структуры). Реализацию данного этапа должны начинать с совершенствования законодательной базы на республиканском уровне. Безусловно, каждое из указанных выше направлений нуждается в детальной разработке условий, в которых в сельском хозяйстве развивалось бы наилучшей

форме. Например, сельское предпринимательство это целых комплекс задач, при решении которых предпринимательство может реализовать в полной мере свои потенциальные возможности, среди них можно назвать, такие меры как стимулирование высокопроизводительного труда в сельском хозяйстве удовлетворение потребностей в продуктах питания интеграции и кооперировании сельского хозяйства с переработкой и другие. Вместе с тем также меры могут быть реализованы только в случае согласованности деятельности с потребительским рынком с другой. Учитывая постоянные колебания ситуации на рынке следует уметь анализировать не только текущие положения дел в отраслях АПК, но и выработать правильную стратегию на основе сложившейся тенденции и научную прогнозирование на будущее. На наш взгляд необходимо найти не только болевые точки, но и выработать реальные пути преодоление трудностей возникающих вновь и имеющих системный характер. К примеру, настоящее время в сельском хозяйстве проблемной является не только выращивание сельскохозяйственных культур или производство животноводческой продукции, но сбыт их по соответствующим ценам, в свою очередь эти трудности возникает в результате наличия целого ряда не решенных задач как агротехнического или агрохимического характера так и не согласованности или не соблюдение правил торговли, в том числе международном масштабе.

Кыргызстан, не смотря на членства ВТО еще больше испытывает трудности в сбыте продукции, в достижения соответствующих стандартов торговли или прогнозирование будущих тенденции. Прошедшие годы суверенитета показали исключительные ответственность в соблюдении различных международных правил и порядков интеграции. С другой стороны нет другого пути кроме хождение республики в различные международные интеграции, по сколько Кыргызстан в настоящее время и будущее не может находится в изолированном состоянии, а это означает что позитивные сдвиги возможны только в том случае когда республика будет идти в ногу с современным тенденциями развития в том числе в аграрной сфере и перерабатывающих отраслей. Это инновации современной технологии, интеграции, и т. д.

В государственном регулирование важное значение имеет, учет региональных особенностей деятельности сельского хозяйства и переработки, дело в том, что по объективным и субъективным причинам регионы развиваются не равномерно. Чрезмерное отсталость одних регионов отрицательно скажется на общее развитие. Поэтому мы считаем, что диспропорции в развитие регионов должны быть в разумных пределах.

Основными функциями государственного регулирования сельского хозяйства на современном этапе должны быть:

- поддержка цен и доходов товаропроизводителей;
- корректировка спроса и предложения;
- отраслевые структурные сдвиги;
- социально-экономические структурные сдвиги;
- экологически чистое производство;
- научно-технический прогресс;
- обеспечение нужд государства в отношении продовольствия.

Выполнение этих функций достигается при помощи различных инструментов, основными из которых являются: квотирование площадей; квотирование производства и сбыта; платежи в расчете на единицу площади и голову скота; государственные закупки, продажа и хранение; гарантированные цены сверх рыночных; льготное кредитование;

льготное налогообложение; доленое субсидирование инвестиций и др. Таким образом проведенные нами исследования свидетельствуют, что асимметрия экономики и понимание необходимости, а также объективности мер по восстановлению экономических, производственных и финансовых отношений между регионами или так называемая поляризация экономических отношений в настоящее время в полной мере зависит от существующей системы управления аграрным сектором экономики и включает в себя финансовую поддержку региональных отраслей и предприятий, а также финансирование из бюджетных средств развития приоритетных отраслей и производств.

Список использованной литературы:

1. Мусакожоев, Ш. Современные проблемы экономики [Текст] : Сборник научных трудов / Ш. Мусакожоев; Кыргызский экономический университет. - Бишкек : 2014. - 156 б.
2. Экономика Кыргызстана: Проблемы рационального использования природных ресурсов/ Отв. ред. акад. Т. Койчуев. -Бишкек: Илим, 2012. -221 с. -(Серия изданий НАН КР по проблемам общественного развития суверенного Кыргызстана)
3. Арзыбаев А.А., и др. «Теория экономического анализа»: Учебное пособие для ВУЗов [Текст] /-Бишкек: Аят. 2019. - 264 стр.
4. Стратегия Кыргызской Республики по устойчивому человеческому развитию. Сб. статей и тезисов республиканской конференции по развитию малого бизнеса. - Б., 2018 г. 352 с.
5. Арзыбаев А.А. и др. Международные стандарты финансовой отчетности. Бишкек 2016 г. Изд. Максспринт 320 стр.

List of used literature:

1. Musakozhоеv, Sh. Modern problems of economics [Text]: Collection of scientific works / Sh. Musakozhоеv; Kyrgyz Economic University. - Bishkek: 2014.- 156 p.
2. Economy of Kyrgyzstan: Problems of rational use of natural resources / Otv. ed. acad. T. Koichuev. -Bishkek: Ilim, 2012.221 p. - (Series of publications of the National Academy of Sciences of the Kyrgyz Republic on the problems of social development of sovereign Kyrgyzstan)
3. Arzybaev AA, et al. "Theory of Economic Analysis": Textbook for Universities [Text] / - Bishkek: Ayat. 2019. - 264 pp.
4. Strategy of the Kyrgyz Republic on sustainable human development. Collection of articles and abstracts of the republican conference on the development of small business. - B., 2018 352 p.
5. Arzybaev A.A. and other International Financial Reporting Standards. Bishkek 2016 Ed. Maxprint 320 pages

Рецензент: д.э.н., профессор Арзыбаев А.А.

УДК 330 (575.2)

DOI 10.33514/BK-1694-7711-2021-1 (1)-151-156

Тургунбаева Айсулуу Кубатбаевна

изденүүчү, Кызыл-Кыя филиалы,

Раззаков атындагы Кыргыз мамлекеттик техникалык университети

Тургунбаева Айсулуу Кубатбаевна

соискатель, Кызыл-Кийский филиал,

Кыргызский государственный технический университет им.И.Раззакова

Turgunbaeva Aisuluu Kubatbaevna

applicant, Kyzyl-Kiya branch,

Razzakov Kyrgyz State Technical University

КЫРГЫЗСТАНДЫН ЧЕК АРА АЙМАКТАРЫНДА ЧАКАН БИЗНЕСИ БАШКАРУУНУ УЮШТУРУУ

ОБ ОРГАНИЗАЦИИ УПРАВЛЕНИЯ МАЛЫМ БИЗНЕСОМ В ПРИГРАНИЧНЫХ РАЙОНАХ КЫРГЫЗСТАНА

ORGANIZATION OF SMALL BUSINESS MANAGEMENT IN THE BORDER REGIONS OF KYRGYZSTAN

Аннотация: Бул макалага Кыргызстандын чек арага чектеш райондорунда чакан бизнестин башкарууну уюштуруу жөнүндө автордун изилдөөлөрүнүн жыйынтыктары киргизилген. Бул шарттарда чек арага чектеш райондордун белгилүү бир мааниге ээ максималдуу тобокелдигин азайтуу, коммерциялык тобокелдиктин максималдуу пайда алууга, ошондой эле иш-чараларды өткөрүү боюнча максималдуу жөнөкөйлөтүү жана бүткүл ишкананын ишин адаптациялоо, чыгарылган же пландаштырылган продукциянын конкреттүү керектөөчүлөрдүн талаптарын эске алуу менен чек арага чектеш райондордун экономикасын жакшыртуу.

Аннотация: В данную статью вошли результаты исследования автора об организации управления малым бизнесом в приграничных районах Кыргызстана. В условиях приграничных районов определенное значение имеет максимальное снижение коммерческого риска, получение максимальной прибыли, а также проведение мероприятий по максимальному упрощению всей деятельности предприятия и адаптации выпускаемой или планируемой к выпуску продукции к требованиям конкретных потребителей приграничных районов.

Abstract: This article includes the results of the author's research on the organization of small business management in the border regions of Kyrgyzstan. In the conditions of border areas, the maximum reduction of commercial risk, obtaining maximum profit, as well as carrying out measures to simplify the entire activity of the enterprise as much as possible and adapting the products produced or planned for production to the requirements of specific consumers of border areas is of certain importance.

Негизги сөздөр: Чек аралык аймактар, экономика, талдоо, баалоо, айыл чарба, аймактар, жашоо тартиби, калк, өндүрүш

Ключевые слова: Приграничные регионы, экономика, анализ, оценка, сельское хозяйство, территории, жизненный уклад, население, производство

Keywords: Border regions, economy, analysis, assessment, agriculture, territories, lifestyle, population, production

Приграничные районы или регионы Кыргызстана обозначаются, прежде всего, наличием определенной территории в пределах административных областей Кыргызстана, связанных с границами. Соответственно, население живет там со своей культурой, образом жизни, историей и внутренними экономическими отношениями. Эффективное управление социально-экономическим развитием в приграничных районах, в первую очередь, определяет набор критериев и показателей, которые будут объективно характеризовать уровень экономики приграничных районов за определенный исследуемый период, а также пригодные для анализа динамики его изменения. В перспективе важное место займет практическая реализация механизмов маркетинга в продвижении товаров и услуг, выпускаемых малым и средним бизнесом приграничных районов. Она представляет собой совокупность рычагов управления, методов и соотношений, объединяющих в единое целое основные хозяйственные функции по реализации, производству и разработке продукции, составляющих особую зону регулирования – приграничные районы. Его можно определить как специальную форму применения программно-целевого подхода к организации производственно-сбытовой деятельности малого и среднего предприятия приграничных районов. В условиях приграничных районов определенное значение имеет максимальное снижение коммерческого риска, получение максимальной прибыли, а также проведение мероприятий по максимальному упрощению всей деятельности предприятия и адаптации выпускаемой или планируемой к выпуску продукции к требованиям конкретных потребителей приграничных районов.

«Как одна из важнейших задач практического маркетинга вносит существенный вклад в максимальное снижение неопределенности и риска при принятии различных решений в области управления малым и средним бизнесом приграничных районов. На этой основе, программируя свои действия, предприниматель получает возможность получить ответы на такие вопросы, как целесообразен ли выход на рынок в сложившейся ситуации или нет, а если да, то какой должен быть риск в различных вариантах решения со временем сложившейся ситуации. Например, для повышения конкурентоспособности продукции необходимо снижение ее цены (товара, услуги), если необходимо снижение, то до какого уровня, и как это отражается на результате деятельности. При решении подобных задач обычно используется метод подготовки по этапам для принятия управленческих решений. При этом большую роль играет многовариантность, основанная на возможности понимания ошибочных расчетов, которые могут быть допущены в процессе анализа и планирования деятельности малого бизнеса в приграничных районах. Если в результате предпринятых действий первоначальная задача не решена полностью, а выбранная стратегия не дает ожидаемого результата, то весь цикл придется повторить, и он может повторяться до тех пор, пока не будет выработано соответствующее решение» [1. с.73]. Такой творческий процесс требует от предпринимателей приграничных районов не только инициативы и

умений, но и отличной профессиональной подготовки, а главное, четкого подхода к работе предприятий приграничных районов.

«Кыргызстан, как и другие страны ЕвразЭС с момента своего становления и перехода к рыночным отношениям претерпел существенные изменения в секторах экономики и социальной сфере. Исходя из этой ситуации, республике требовалось заложить новые экономические ориентиры, а именно начать формирование малого и среднего предпринимательства и создать экономически благоприятный климат для его дальнейшего развития в приграничных районах. Наряду с успехами в продвижении малого и среднего бизнеса, являющегося новым сектором экономики, возник ряд факторов, оказывающих негативное влияние на его развитие. К таким факторам можно отнести, прежде всего, сложность получения кредита, малый объем, обилие налоговых и таможенных сборов, неполнота законодательной базы, отсутствие опыта и доверия судебной системы к эффективному разрешению споров, привлечению инвестиций. Учитывая, что с этой точки зрения малый и средний бизнес приграничных районов продолжают свою деятельность, а некоторые перестают формироваться и закрываются, существует необходимость оказания государством в определенной мере содействия для их развития в будущем»[2. с. 112]. Опыт прошлого показывает, что малые и средние предприятия приграничных районов нуждаются в дальнейшем развитии. Был принят ряд мер по развитию малого и среднего бизнеса приграничных районов, намечена работа по оказанию заботы, содействия на государственном уровне с целью учета того, что в перспективе должно быть достигнуто формирование структуры экономики приграничных районов. Несмотря на то, что правительство в той или иной мере предпринимает меры, способствующие развитию данного вида предпринимательства приграничных регионов, существует ряд ключевых проблем, требующих решения в будущем. Из них к главным мерам поддержки устойчивого развития малого и среднего предпринимательства приграничных регионов можно прежде всего выделить следующие направления:

1. Подготовка специальной государственной программы развития малого и среднего бизнеса приграничных регионов на основе комплексного, всестороннего изучения текущего состояния и потенциальных возможностей предпринимательства приграничных регионов, являющегося особым экономическим сектором страны, с последующим принятием мер по практической реализации его главных направлений. К главным задачам реализации программы относятся:

- выработка механизмов исполнения, вариантов развития малого и среднего предпринимательства в приграничных регионах Кыргызстана;
- обоснование и разработка эффективных способов содействия, стимулирования граждан к самостоятельной предпринимательской деятельности;
- определение путей привлечения, улучшения внутреннего и внешнего инвестиционного климата, увеличения доли инновационной деятельности в приграничных регионах.

2. Законодательная и нормативно-правовая база малого и среднего предпринимательства приграничных районов. Основу данной части составляет включение в закон дополнительных частей, обеспечивающих неприкосновенность частной собственности. Таким образом, создаются возможности для ускорения, стимулирования развития предпринимательства, что существенно стимулирует повышение конкурентоспособности выпускаемой продукции, оказываемых услуг. В настоящее время в

действующем законодательстве, касающемся деятельности, связанной с поддержкой малого и среднего бизнеса приграничных районов, еще есть ряд оговорок и неточностей.

3. В перспективе улучшение финансового обеспечения малого и среднего предпринимательства приграничных районов внесет существенный вклад в развитие секторов экономики региона. Для этого необходимо своевременно, четко решить ряд мероприятий: достижение устойчивого развития экономики, снижение уровня инфляции, недопущение дефицита бюджета; не снижать ставку депозита с уровня прибыли вкладчиков. Это, в свою очередь, позволит привлекать сберегательные средства населения, использовать внутренний финансовый потенциал для развития производства и улучшения обслуживания, усиления контактов инвесторов и вкладчиков; укрепление сформировавшегося банковского сектора и усиление микрокредитования; поддержка вновь созданных инновационных малых и средних фирм, выделение грантов; стимулирование небанковских институтов (страховых и лизинговых компаний, пенсионных и инвестиционных фондов) в улучшении деятельности субъектов в приграничных районах. Такой подход будет способствовать повышению конкурентоспособности финансового сектора и увеличению финансирования финансовых ресурсов приграничных районов с инвестиционного уровня.

4. Упорядочение налогообложения также внесет существенный вклад в развитие данного вида предпринимательства приграничных районов. В течение первых 2-3 лет предпринимались попытки значительно облегчить или полностью освободить от налогообложения вновь организованные и созданные на основе активного зарубежного опыта отрасли производства, переработки, сельского хозяйства, части транспорта и другие малые и средние предприятия приграничных районов. Создание такой ситуации окажет «...существенное влияние на привлечение капитала, качественных, хорошо знающих свое дело специалистов в соответствующие отрасли, продовольственное обеспечение внутреннего рынка, снижение экономических и социальных различий между регионами страны; отмена налоговых льгот в законодательстве об иностранных инвестициях и вместо этого введение более низкой и единой ставки налога для товаропроизводителей и инвесторов на зарубежный экспорт.; ускоренное развитие малого и среднего предпринимательства как источника дополнительного финансирования, обеспечение его устойчивости в рыночной среде приграничных районов, а также разработка соответствующих мер для лизинговых фирм, предоставляющих в аренду технику, оборудование для предпринимательства; формирование элементов рыночной инфраструктуры, стимулирующих предпринимательство»[3. с.82].

Развитие малого и среднего предпринимательства, повышение его вклада в наращивание экономического потенциала республики тесно связаны в перспективе с поиском единого пути и скрупулезного решения ряда проблем приграничных районов. К ним относятся, прежде всего, обеспечение политической стабильности, экономического роста в приграничных районах и правильное организационное управление.

В перспективе одной из наиболее проблемных, требующих решения задач в рамках развития приграничных районов станет стабильная политическая обстановка, неповторение Баткенских событий. В связи с такой серьезной политической проблемой, для правильного решения поставленной задачи необходимо формирование наиболее благоприятного политического климата.

Как отмечалось выше, в сфере предпринимательства приграничных районов имеется ряд проблем экономического характера, требующих решения. Такие взлеты и падения в первую очередь касаются малого и среднего бизнеса приграничных районов. В то же время

он занимает одно из главных мест в продвижении развития секторов экономики приграничных районов. «В настоящее время более 97% зарегистрированных предприятий принадлежат малому и среднему бизнесу. Как видим, для дальнейшего развития экономики приграничных районов, прежде всего, необходима политическая воля и принятие правильных решений относительно сути дела. Эффективное развитие малого и среднего предпринимательства приграничных районов невозможно без целенаправленной работы ветвей власти в рамках законодательства»[4.с.147]. Сформированные предпринимательские результаты показывают, что секторы экономики приграничных районов должны своевременно решать проблемы и требования субъектов малого и среднего бизнеса, чтобы подтвердить свою заинтересованность в оперативном развитии. Основной из таких проблем является коррупция в сфере налогообложения. Чтобы избавиться от него, придется пересмотреть некоторые принятые законы, автоматизировать весь процесс выставления счетов, отслеживать размытые транзакции. Освобождение средних, особенно малых предприятий от уплаты налогов в отношении качества выпускаемых ими товаров, объемов экспортных поставок и предоставление группе предпринимателей приграничных районов свободы от уплаты налогов на 2-3 года, в свою очередь, даст существенный толчок выходу данного вида предпринимательства из тени.

Основой экономической политики является защита внутреннего товарного рынка и расширение предпринимательской деятельности в приграничных районах. При таком подходе создается возможность постепенного сокращения отрицательного сальдо во внешней товарной торговле, сокращения объемов импорта и увеличения доли экспорта. При этом одно из главных мест занимает повышение ставок таможенного сбора на импортируемые товары, за исключением продовольственных товаров, и введение системы квот на ввоз родственных видов товаров, производимых на территории Кыргызстана. Опыт государств, достигших экономически благоприятных показателей, полностью подтверждает, что на основе максимально возможного сокращения количества надзорных проверок возможно пресечение административных барьеров, препятствующих развитию малого и среднего предпринимательства приграничных районов.

Список использованной литературы:

1. Мусакожоев, Ш. Современные проблемы экономики: Сборник научных трудов / Ш. Мусакожоев; Кыргызский экономический университет. - Бишкек: 2014. - 156 б.
2. Экономика Кыргызстана: Проблемы рационального использования природных ресурсов. / Отв. ред. акад. Т. Койчуев. -Бишкек: Илим, 2012. -221 с. - Серия изданий НАН КР по проблемам общественного развития суверенного Кыргызстана.
3. Арзыбаев А.А., и др. «Теория экономического анализа»: Учебное пособие для ВУЗов [Текст] /-Бишкек: Аят. 2019. - 264 стр.
4. Стратегия Кыргызской Республики по устойчивому человеческому развитию. Сб. статей и тезисов республиканской конференции по развитию малого бизнеса. - Б., 2018 г. 352 с.

List of used literature:

1. Musakozhoyev, Sh. Modern problems of economics: Collection of scientific works / Sh. Musakozhoyev; Kyrgyz Economic University. - Bishkek: 2014. -- 156 p.

2. Economy of Kyrgyzstan: Problems of rational use of natural resources. / Resp. ed. acad. T. Koichuev. -Bishkek: Ilim, 2012.221 p. - Series of publications of the National Academy of Sciences of the Kyrgyz Republic on the problems of social development of sovereign Kyrgyzstan.
3. Arzybaev AA, et al. "Theory of Economic Analysis": Textbook for Universities [Text] / - Bishkek: Ayat. 2019. - 264 pp.
4. Strategy of the Kyrgyz Republic on sustainable human development. Sat. articles and abstracts of the republican conference on small business development. - B., 2018 352 p.

Рецензент: д.э.н., профессор Арзыбаев А.А.

ЕСТЕСТВОЗНАНИЕ

УДК 502.65 (575.2)(043.3)

DOI 10.33514/ВК-1694-7711-2021-1 (1)-157-161

Абдыкеримова А.А.

Ж.Баласагын атындагы КУУнун физикалык география кафедрасынын магистранты

Абдыкеримова А.А

Магистрантка кафедрасы физическая география КНУ им. Ж. Баласагына

Abdykerimova A.A.

Master student of the Department of Physical Geography of the KNU named after J. Balasagyn

**ГИДРОЛОГИЯЛЫК ТАРМАКТЫН ПАЙДА БОЛУШУНА ЖАНА ЫСЫК-КОЛ
ОРООНУНДОГУ ДАРЫЯЛАРДЫН РЕЖИМИНЕ РЕЛЬЕФТИН ЖАНА
КЛИМАТТЫН ТИЙГИЗГЕН ТААСИРИ
ВЛИЯНИЕ РЕЛЬЕФА И КЛИМАТА НА ФОРМИРОВАНИЕ ГИДРОЛОГИЧЕСКОЙ
СЕТИ И НА РЕЖИМ РЕК ИССЫК-КУЛЬСКОЙ ДОЛИНЫ
THE INFLUENCE OF RELIEF AND CLIMATE ON THE FORMATION OF A
HYDROLOGICAL NETWORK AND ON THE REGIME OF THE RIVERS OF THE
ISSYK-KUL VALLEY**

Аннотация: Макалада рельефтин жана климаттын гидрологиялык тармактын пайда болушуна тийгизген таасири каралат. Ысык-Көл өрөөнү Кыргызстандын аймагынын түндүк-чыгыш бөлүгүн ээлейт жана ички дарыя агымдарын түзүү үчүн маанилүү аймак. Тоолуу рельеф климаттык элементтердин таралышына өбөлгө түзүп, өз кезегинде дарыялар тармагынын тыгыздыгына, дарыялардын гидрологиялык режимине таасир этет.

Аннотация: В статье рассматривается влияние рельефа и климата на формирование гидрологической сети. Исык-Кульская долина занимает северо-восточную часть территории Кыргызстана и является важным регионом формирования внутреннего стока рек. Горный рельеф способствует распределению элементов климата с высотой, а это в свою очередь влияет на густоту речной сети и на гидрологический режим рек.

Annotation: The article examines the influence of the relief and climate on the formation of the hydrological network. Issyk Kul Valley occupies the northeastern part of the territory of Kyrgyzstan and an important region for the formation of internal river flows. Mountainous relief contributes to the distribution of climate elements with height, and this , in turn , affects the dense river network and the hydrological regime of rivers.

Негизги сөздөр: климат, климаттын элементтери, тоолуу рельеф, атмосфералык жаан-чачындар, агым суу, кол, жеек сызыгы.

Ключевые слова: Климат, элементы климата, горный рельеф, атмосферные осадки, речной сток, озеро, береговая линия.

Key words: Climate, climate elements ,mountainous relief, precipitation ,river runoff, lake, coastline.

Иссык-Кульская долина занимает северо-восточную часть территории Кыргызстана и является важным регионом формирования внутреннего стока рек.

Орографический план и рельеф Иссык – Кульской долины очень сложный, характеризуется неповторимыми контрастами и большим разнообразием. Северный борт ее сооружен Кунгей Ала-Тоо, южный — Терской Ала-Тоо. Дно котловины занято глубоким озером, не имеющим стока.

С запада на восток котловина имеет протяженность 250 км, с севера на юг - на 100 км (считая по прямой между гребнями хребтов). Центральная часть занята озером Иссык-Куль, уровень воды которого находится на высоте 1607 м над уровнем моря.

Склоны хребтов, обращенные вогнутой стороной к озеру крутые. Перепад высот составляет от 3000 до 2200 м, что создаёт благоприятные условия для интенсивной эрозионной деятельности водных потоков. Поэтому все реки выработали долины в форме узких ущелий, переходящих на отдельных участках в теснины глубиной до 800-2000 м.

На востока водоразделом между оз. Иссык-Куль и долиной р.Каркыра является плоская возвышенная равнина с перевалом Сан-Таш. На западе также находится плоский равнинный водораздел между озером и долиной р.Чу у подножия горы Кызыл-Омпол, примыкающей к Кыргызскому Ала-Тоо. Западная часть озерной впадины замыкается восточным окончанием Кыргызского Ала-Тоо.

Северный склон западной части хр.Тескей Ала-Тоо осложнен широтно вытянутыми впадинами и грядами, следующими цепочкой или кулисообразно параллельно главному хребту. Поверхность этих гряд представляет мел-косопочные нагорные равнины с резко расчленёнными склонами и средне- или слабо расчленённые горы. От главного хребта и друг от друга эти гряды отделены внутригорными впадинами.

В юго-восточной части Иссык-Кульской долины тянется ряд асимметричных гряд и подгорных прогибов. В восточной внутренней части котловины в широтном направлении вытянута складчатая структура Сухого хребта а также куполовидная структура холмистых нагорий Тепке и увалистые гряды гор Тасма.

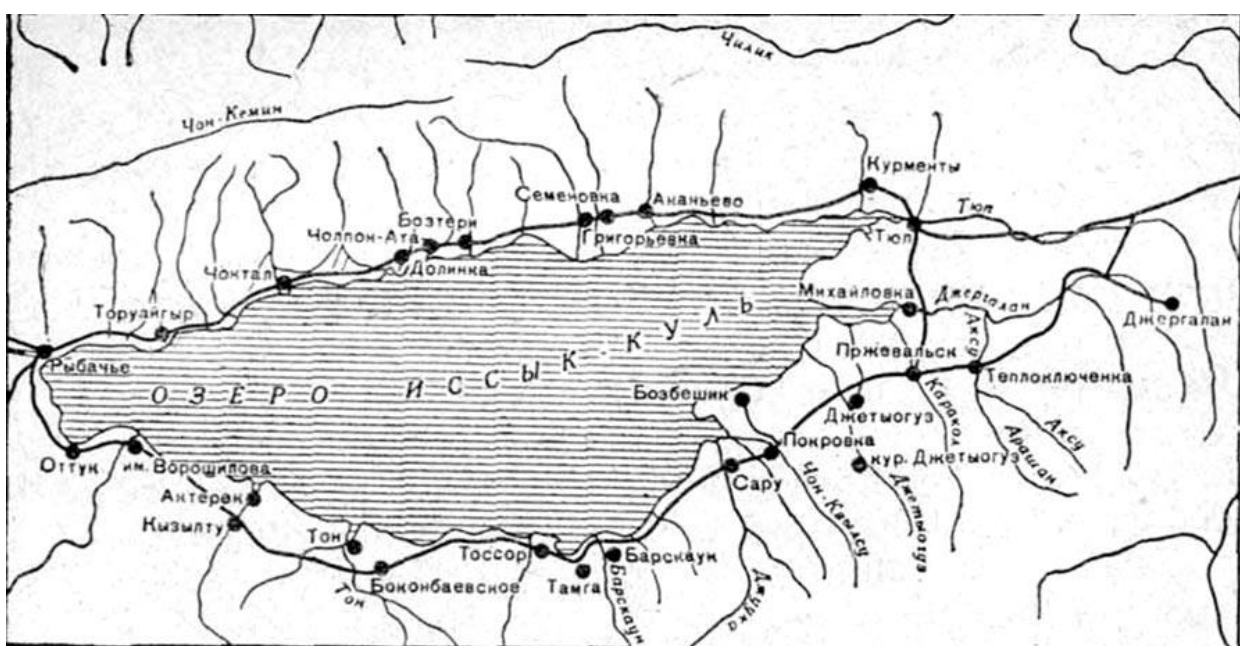

Рис.1. Карта- схема гидрологической сети Иссык-Кульской долины

На южном склоне хребта Кунгей-Ала-Тоо нет замкнутых внутригорных впадин, но ясно выражены разновысотные денудационные ступени, представляющие собой полого наклонные поверхности и крутые склоны. Долины рек, протекающие через различные орографические участки, в горных грядках сужаются, во впадинах расширяются.

На предгорьях очень развита сеть оврагов, дающих основную массу твердого стока, и суффозионные формы рельефа (оползни, воронки, провалы), поглощающие значительную часть талых и дождевых вод. Расчленённая поверхность предгорий постепенно переходит в склоны главных хребтов.

Приозёрная равнина полого наклонена к озеру и представляет собой сочетание озерных террас и конусов выноса горных рек и временных водотоков. Глубина вреза речных долин в приозёрную равнину неодинакова в разных участках котловины.

Равнинный рельеф Иссык-Кульской котловины занимает значительную территорию и заходит в горную зону, прослеживаясь по дну долин и ущелий. Равнины сложены аллювиальными, пролювиально-делювиальными, озерными, флювигляционными и золовыми отложениями. В западной окраине котловины в урочище Ак-Олон равнина имеет ширину около 10—15 км. Около г. Балыкчы равнина узкой полосой вдаётся в урочище Капчыгай, занимая надпойменную террасу р. Чу.

Южная береговая линия озера близка к адырам Терскей-Ала-Тоо. Озерные воды местами омывают подножья адыр: Кызыл-Чоку, Кызыл-Эшме и Боз-Бешик. Равнина расширяется в юго-западной части котловины. Там Тура-Суу образует длинный конус, выноса.

У подножья Кунгей-Ала-Тоо ширина приозёрной равнины от 3 до 15 км. Расширения равнины приурочены к конусам выносов рек Тору-Айгыр, Чон-Аксуу, Орукты, Кутурга и др.

Равнинный пояс обширен на востоке котловины. Здесь расположены широкие долины рек Джергалан и Тюп. Между Джергаланской и Тюпской равнинами тянется возвышенность Тасма-Каранар, которая на западе сглаживается. Тюпская равнина имеет уклон на западе к руслу реки. Она изрезана боковыми речками, рукавами и протоками р. Тюп. Длина ее около 50 км, ширина в западной части — 20 км. Длина Джергаланской равнины — 70 км. Она также расширяется на западе, на востоке замыкается горами Алабель и Тура-Кель.

Климатические условия Иссык-Кульской долины определяются географическим положением в средних широтах, в глубине материка, вдали от океанов и морей, в окружении обширных пустынь, а также горными системами.

Климат формируется под влиянием большого по площади незамерзающего озера Иссык-Куль, расположенного на высоте 1600 м над уровнем моря, и имеет черты морского: мягкую зиму, относительно тёплое лето, сглаженный ход годовой температуры воздуха. Условия увлажнения значительно меняются с запада (полупустыня) на восток (почти достаточное увлажнение) и в целом увеличиваются с высотой места. В котловине развиты два местных - «улан» в западной части котловины и «сан-таш» в восточной. Особенно большой силы (25-40 м/с) может достигать «улан». Западная часть котловины - самая засушливая территория Кыргызстана. Осадков здесь выпадает всего 100-115 мм. С продвижением на восток количество осадков увеличивается до 250-300 мм в центральной части до 400 мм и более в восточной. Максимум осадков приходится на июль-август, минимум - на январь-февраль. По склонам гор осадки значительно увеличиваются в

восточной части котловины (до 800 мм и более), и меньшее их увеличение наблюдается в западной части.(12)

В пределах днища котловины среднегодовая температура воздуха составляет 6-8°C, средняя температура января -2-6°C, средняя температура июля 15-18°C. С увеличением высоты на склонах хребтов температура воздуха понижается и климатические условия становятся более суровыми. Тепловой режим очень разнообразен. От подножий гор до вершин хребтов сменяются те же тепловые. Температурный градиент по высоте в среднем составляет 0,6-0,8°C на 100 м увеличения высоты.

Все метеоэлементы климата по территории изменяются в широтном и, особенно, в вертикальном направлениях.

Горный рельеф оказывает большое влияние на распространение воздушных масс и распределение атмосферных осадков. Большое влияние на климат оказывают воздушные массы, среди которых преобладают теплые и влажные западные массы воздуха. С их вторжением связаны значительная облачность, обложные дожди, грозы весной, снегопады и оттепели зимой. Встречая на своём пути горные хребты, влажные воздушные массы поднимаются по наветренным склонам, охлаждаются и оставляют здесь большую часть принесенной влаги.

В зимнее время на климат очень влияют вторжения воздушных масс со стороны Ледовитого океана и Сибири. Холодные потоки арктического воздуха и сибирского антициклона захватывают районы северного Кыргызстана и по ущельям проникают во внутренние межгорные впадины. Когда происходит вторжение холодного воздуха вслед за влажным, в предгорных и горных районах образуются туманы и выпадают холодные морозящие дожди.

Иссык –Кульская долина находится в зоне недостаточного увлажнения. Коэффициент увлажнения, определяемый как отношение количества осадков к величине испарения, изменяется в засушливых районах в пределах 0,10-0,30 и от 0,60 до 0,90 - в наиболее увлажненных.(12)

Ярким примером крайне неравномерного распределения осадков может служить Иссык-Кульская долина, где их количество возрастает с запада на восток и с увеличением высоты. Засушливость западной части котловины вызвана тем, что здесь преобладают нисходящие обезвоженные воздушные потоки, которые, переваливая через Кыргызский и Заилийский хребты, оставляют на их склонах основную часть влаги.

В районе г. Балыкчи выпадает 100-115 мм/год, а в отдельные засушливые годы не более 60-70 мм/год. На востоке количество осадков возрастает до 600-700 мм/год, а на склонах хребтов - до 900 мм/год. Воздушные массы, насыщаясь влагой за счет испарения, при продвижении над озером, оставляют ее на склонах окружающих хребтов, оказывающих экранирующее влияние. Здесь преобладают восходящие воздушные потоки, происходит конденсация влаги и выпадение осадков.

В высотном отношении наибольшее количество осадков приходится на зону от 3000 до 4500 м. Осадки здесь не успевают растаять за короткий теплый сезон, накапливаются из года в год и формируют запасы многолетних снегов и ледников, являясь основным источником питания поверхностных водотоков.

В годовом распределении осадков наблюдается четкая закономерность постепенного перехода максимума от ранневесенних месяцев (март-апрель) к летним - (июнь-август) по мере возрастания высоты и продвижения с запада на восток.

В формировании речного стока наибольшее значение имеют осадки хо-лодного периода (октябрь-март). Накапливаясь в высокогорной зоне в течение всего периода отрицательных температур (октябрь-апрель), в теплый период они являются одним из основных источников питания рек.

Список использованной литературы:

1. Азыкова Э.К. Ландшафты //Иссык-Куль Нарын. Энциклопедия. - Фрунзе: ГРКСЭ, 1991
2. Влияние изменений климата на горную экосистему Тянь-шаня(на примере Иссык-кульского и Чуйского бассейнов). Бишкек, 2015
3. Гронская Т.П. Водный баланс и ожидаемые уровни воды озера Иссык- Куль //Автореф. дисс. канд. геогр. наук. - Л., 1983.
4. Диких А.Н., Диких Л. Л. Соотношение составляющих стока рек с ледниковым питанием при потеплении климата (на примере р.Чон-Кызыл-Су). //Экология Кыргызстана: проблемы, прогнозы, рекомендации. Бишкек: «Илим», 2000.
5. Подрезов О.А. Горная климатология и высотная климатическая зональность Кыргызстана. Бишкек, 2014.
6. Романовский В.В. Озеро Иссык-Куль как природный комплекс. - Фрунзе: Илим, 1990.
7. Физическая география Кыргызстана. Коллектив авторов. Бишкек, 2013
8. Усубалиев Р.А. Роль рельефа и орографии в интенсивности развития современного оледенения Тянь – Шаня. /Метеорология и гидрология в Кыргызстане. Бишкеке, 2002.

List of used literature:

1. Azykova E.K. Landscapes // Issyk-Kul Naryn. Encyclopedia. - Frunze: GRKSE, 1991
2. The impact of climate change on the mountain ecosystem of the Tien Shan (on the example of the Issyk-Kul and Chui basins). Bishkek, 2015
3. Gronskaya T.P. Water balance and expected water levels of the Issyk-Kul lake // Author's abstract. diss. Cand. geogr. sciences. - L., 1983.
4. Dikikh A.N, Dikikh L.L Ratio of river runoff components with glacier feeding during climate warming (on the example of the Chon-Kyzyl-Su river). // Ecology of Kyrgyzstan: problems, forecasts, recommendations. Bishkek: Ilim, 2000.
5. Podrezov O.A. Mountain climatology and high-altitude climatic zoning of Kyrgyzstan, Bishkek, 2014.
6. Romanovsky V.V. Issyk-Kul lake as a natural complex. - Frunze: Ilim, 1990.
7. Physical geography of Kyrgyzstan. A team of authors. Bishkek, 2013
8. Usubaliev R.A. The role of relief and orography in the intensity of development of the modern glaciation of the Tien Shan. / Meteorology and hydrology in Kyrgyzstan. Bishkek, 2002.

Рецензент: к.г.н., доцент Нарынбек уулу К.

УДК: 371.3 577.4 (575.2)

DOI 10.33514/ВК-1694-7711-2021-1 (1)-162-167

Айдаров Азамат Жекшенбаевич

И.Арабаев атындагы КУУ, Жаштар иштери бөлүмүнүн башчысы

Айдаров Азамат Джекшенбаевич

КГУ им. И.Арабаева, Руководитель отдела по делам молодежи

Aydarov Azamat Dzhekshenbaevich

KSU named after I. Arabaeva, Head of Youth Affairs Department

**КЫРГЫЗСТАНДАГЫ ЭКОЛОГИЯЛЫК АҢ СЕЗИМДИН КАЛЫПТАНУУСУНУН
ЗАМАНБАП ШАРТТАРЫ**

**СОВРЕМЕННЫЕ УСЛОВИЯ ФОРМИРОВАНИЯ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО СОЗНАНИЯ
В КЫРГЫЗСТАНЕ**

**MODERN CONDITIONS FOR THE FORMATION OF ENVIRONMENTAL AWARENESS
IN KYRGYZSTAN**

Аннотация: Азыркы учурда жаратылыш менен адамзаттын байланышы курч маселелердин бири болууда. Узак убакыттар бою жаратылышка зыян тийгизүү, анын жашоо мыйзамдарынын бузуу, жаратылышка туура эмес мамиле жасоонун жыйынтыгында бүткүл планетаны, экологиялык орду толгус терс кубулуштарга алып келди. Ошол себептүү жалпы коомчулука “**экологиялык проблема**” түшүнүгү кирди. Бул нерселер мамлекеттин баардык түзүмдөрүн, башкаруу тармактарын, экологиялык маселелерди чечүүдө конкреттүү чараларды колдонууга милдеттендирет. Мына ушундай шартта, экологиялык аң сезимди калыптандыруу жана изилдөө маселеси, адамзаттын жана жаратылыштын, адам менен адамдын мамилесин күчөтүүнү талап кылат.

Аннотация: В данное время связь человечества с природой один из истрых проблем. В течении долгого времени нанесения вреда к окружающей среде, нарушение ее законов жизнедеятельности, в результате неправильного отношение к природе привело к непоправимым экологическим явлением всю планету. Поэтому понятие “Экологическая проблема” вошла широкую общественность. Эти вещи всех структур государство, четь управления, обязывать принять конкретные меры для решение экологических проблем. В таких условиях формирование экологического сознания и проблема исследование, человекство и окружающей среды, связи человека с человеком требует усилия.

Annotation: At this time, the connection between humanity and nature is one of the most ancient problems. Over the course of a long time, causing harm to the environment, violation of its laws of life and activity, as a result of the wrong attitude towards nature, has led to an irreparable environmental phenomenon for the entire planet. Therefore, the concept of "Environmental problem" has entered the general public. These things of all structures of the state, honor of management, oblige to take concrete measures to solve environmental problems. In such conditions, the formation of ecological consciousness and the problem of research, humanity and the environment, human-human communication requires effort.

Негизги сөздөр: Экологиялык проблема, планета, экология, аң-сезим, гармония, ПРООН, Орхус Конвенциясы

Ключевые слова: Экологическая проблема, планета, экология, сознание, гармония, ПРООН, Конвенция Орхуса.

Key words: Environmental problem, planet, ecology, consciousness, harmony, UNDP, Aarhus Convention.

Экологиялык аң сезим, коомдун жана жеке адамдардын аң сезими жана жашоо турмушунун бир бөлүгү катары кароого болот. Жаратылыш коомуна спецификалык жана өзгөчө кабыл алууну калыптандыруу, убакыттын өтүшү менен экологиялык туура аң сезимдин өнүгүшүнө шарт түзөт. Өз кезегинде, калыптанган экологиялык аң-сезимди объектилерди жана кубулуштарды кабылдоонун оригиналдуулугуна да, аларга болгон мамиленин өзгөчөлүгүнө да олуттуу таасирин тийгизет. Экологиялык кырдаалды турукташтырууга багытталган иш аракеттер аркылуу, келечекте гармониялуу жана функционалдуу ишке ашышы бүгүнкү күндө айкын болуп калды. Мунун эң натыйжалуу рычагдарынын бири болуп, экологиялык билим берүү болуп саналат жана так ушул тармак жаңы муунду калыптандыруучу болуп эсептелет. Жаңы муун, жаратылыш жана айлана чөйрөдөгү болуп жаткан процесстерди түшүнө билүүсү, бир айлампага байланышкан татаал системада иштей алуусу, жаратылыш принциптерин даана талдай алуусу жана эко-маданияттын салттуу көрүнүштөрүн түшүнө билүүсү эң маанилүү.

1997-2000 жылдардагы К.Аденаур атындагы фондтун Кыргызстандагы өкүлчүлүгү тарабынан жана 2004-2005 жылдардагы ГЭФ/ПРООНдун “Кыргызстандагы глобалдык экологиялык конвенциянын ишке ашыруудагы улуттук баалоо” улуттук проектисинин алкагында жүргүзүлгөн социалдык изилдөөлөрдүн негизинде, экологиялык тармактын 316 кызматкерлерине эксперттик сурамжылоо жүргүзүлгөн. [1]

Сурамжылоонун: “Экологиялык аң-сезимди кантип калыптандырса болот?” деген суроосуна эксперттердин 60,4% экологиялык аң сезимди билим берүү программалары аркылуу ишке ашырууга болот деп жооп беришкен. Жарымынан азыраагы, тагыраагы 42,9% экологиялык аң сезимди калыптандырууда, экологияга зыян келтирүүчүлөргө катаал чара көрүлүчү мыйзамдарды киргизүү керек деп белгилешкен. Жана ошондой эле 41,3% экологиялык аң сезимди үй бүлөлүк баалулуктар аркылуу да калыптандырса болот деп айтышкан, ал эми 38,3% коомдук пикир менен байланыштырышкан. Ар бир үчүнчү жооп, экологиялык маселелерди массалык маалымат кызматы аркылуу кеңири жайылтуу да чоң роль ойнойт деп белгилеп өтүшкөн.

Ошондой эле эксперттик анализдин жыйынтыгы боюнча, азыркы учурдагы коомдук аң-сезим төмөнкү өзгөчөлүктөргө ээ:

Коомдун ар тармактуулугунун бийик көрсөткүчү, социалдык топтордун, анын ичинде, социалдык, диний жана улуттук өзгөчөлүктөргө ээ аң сезимдин ар кандай болуусу;

Коомдун био ар түрдүүлүктү сактоонун маанилүүлүгүн түшүнбөстүгү, экологиялык маселелерге кайдыгер кароосу жана аларга көнүмүш проблема катары кабылдоосу, калктын жаратылышка керектөөчү катары мамиле кылуусу;

Социалдык экономикалык реформалар аркылуу коом аң-сезиминин бат өзгөрүүгө дуушар болуусу шарт түзүп келет.

Мына ушул эксперттик далилдерге таянып, ушул эмгекте институттук жана мазмуундук шартта экологиялык аң-сезимди Кыргызстанда калыптандырууда: билим берүү, укук, ММКларга басым жасоо керектигин белгилеп, жана ошондой эле экологиялык маалымдоолорду күчтөндүрүүнүн эффективдүү жолдоруна сунуштамалар берилет.

Жарандардын билим алуу укуктары Кыргыз Республикасынын конституциясы аркылуу бекитилип көрсөтүлгөндөй, ар бир жаран билим алууга укуктуу жана айлана чөйрө тармагында билим алуу, негизги билимдин бир бөлүгү болуп эсептелет.

Экологиялык билим берүү системасы 1990 жылдарга чейин СССРдин түзүмүндө улуттук, географиялык өзгөчөлүктөрдөн көз карандысыз болуп эсептелген. 1991 жылы мамлекеттик көз карандысыздыкты алуу менен бирге эле, билим берүү программасын жаңыдан иштеп чыгуу башталган. Ушул эле жылы кабыл алынган “Билим берүү жөнүндөгү” мыйзамы, билим берүү тармагынын реформалоосунун негизги базасы болуп эсептелген.

1997 жылы экологиялык билим берүү жобосу “Кыргыз Республикасынын экологиялык коопсуздук концепциясына” киргизилген. [2]

Экологиялык билимдүүлүк – коомдун экологиялык коопсуздугунун эң негизги шарты. Экологиялык дисциплиналар үзгүлтүксүз билим берүү системасынын милдеттүү элементи катары сакталышы абзел. Экологиялык коопсуздук маселелери жана жаратылышты рационалдуу колдонуу боюнча жүргүзүлүүчү илимий изилдөөлөрдү алдын ала өнүктүрүүгө шарттарды түзүп берүү зарылчылыгы бар.

2003-жылдын 17-сентябрында Билим берүү министрлигинин коллегиясынын чечими жана Айлана-чөйрө жана Өзгөчө кырдаалдар министрлигинин буйругу менен үзгүлтүксүз экологиялык билим берүү концепциясы жактырылып, анын жазылышына коомдун ар кайсы тармактарынын өкүлдөрү катышкан. [3]

Кыргызстан үчүн экологиялык демократия жана экологиялык маалыматка жетүү жолундагы маанилүү кадам 2001-жылы Орхус Конвенциясына кошулуу болду. [4] Орхус Конвенциясы мамлекеттердин маалымат алуу, экологиялык чечимдерди кабыл алууга катышуу жана сот адилеттигине жеткиликтүүлүк жаатында алган милдеттенмелерин камтыйт.

Башка өлкөлөрдөгүдөй эле, Кыргызстанда дагы Орхус Конвенциясынын жоболорун ишке ашырууну башка укуктук, саясий жана экономикалык процесстерден бөлүп кароого болбойт. Орхус Конвенциясы эл аралык укуктун декларативдик документтеринин милдеттүү түрдө колдонулушуна өтүшүнүн мисалы болуп саналат, анткени бүгүнкү күндө бул конвенция ага катышкан тараптардын милдеттенмелерин так көрсөтүп, алардын аткарылбаганы үчүн санкцияларга дуушар болушу мүмкүн.

Бирок, белгиленген мыйзамдык базаны жүзөгө ашырууда айрым тоскоолдуктар бар:

- Мыйзамдарды колдонуу механизми бир катар маселелерди чечүүгө негизделген, алар үчүн эч кандай убакыт алкагы аныктала элек;
- Экологиялык билим берүүгө жооптуу мамлекеттик органдардын ыйгарым укуктарынын жана компетенциясынын чөйрөлөрүнүн белгисиздиги;
- Регламенттер жана мыйзам алдындагы актылар так иштелип чыккан эмес жана ар кандай чечмелөөлөрдү билдирет;
- Билим берүү министрликтери менен Курчап турган чөйрөнү коргоо агенттигинин ортосундагы кызматташуу механизмдери аныкталган эмес.
- Мыйзамдарды жана ченемдик укуктук актыларды колдонуу процесси көзөмөлдөнбөйт

Мыйзамдагы сөздөр экологиялык билим берүүнүн милдеттүү талабы так көрсөтүлбөгөндүктөн, экология сабагы өзүнчө киргизилиши керек. Билим берүүнүн бардык

баскычтары, же болбосо ал башка сабактардын билим берүү программасына киргизилиши керек.

Маалыматты, билимди жана окутууну мобилизациялоо чөйрөсүндөгү потенциалды өнүктүрүү илимий, техникалык, тутумдук, укуктук жана башка маалыматтарды натыйжалуу чогултуу, талдоо жана синтездөө сыяктуу маселелерди чечүүнү камтыйт, курчап турган чөйрөнү коргоо иш-аракеттерин өнүктүрүүгө тоскоол болгон көйгөйлөрдү жана аларды чечүүнүн жолдорун аныктоо, айлана-чөйрөнү коргоо маселелерине түздөн-түз тиешеси бар адамдардын жана өлкөнүн өнүгүү программаларын ишке ашырууга катышкан адамдардын биргелешкен консультациялары.

Экологиялык аң-сезимди калыптандыруу максаттарынын жана милдеттеринин өзгөчөлүктөрү, бир жагынан, "коом-жаратылыш" мамилелери боюнча маалымат мобилизациясы, билим жана билим алуу чөйрөсүндөгү потенциалды карап чыгуу зарылдыгын алдын-ала аныктайт, бирок билим берүү чындыгы, экологиялык чөйрө биология, география, физика, химия жана коомдук илимдер ортосунда бөлүнгөн ар башка предметтик парадигма орнотулган, экологиялык компонент интегралдык болгону менен, билим чөйрөсүндөгү процесстер бир нече тенденциялар менен аныкталат: бир жагынан, коомдун кийинки туруктуу өнүгүүсү үчүн экологиялык билим берүүнүн зарылдыгы жана мааниси жөнүндө коомдук түшүнүк өсүүдө. Экинчи жагынан, күчтүү базага карабастан, советтик мезгилдеги илимдин өнүгүшүнүн өзгөчөлүктөрү менен байланышкан бирдиктүү стратегияны жана концепцияны иштеп чыгуунун зарылчылыгы белгиленет. Айлана-чөйрөнү коргоо илимдери көптөгөн формаларга жана багыттарга бөлүнүп, бирдиктүү жана тутумдаштырылган экологиялык дүйнө таанымдын жаралышына тоскоол болду. Бүгүнкү күндө бул ар кандай жеке автордук укуктук билим берүү программаларынын, пландарынын, иштеп чыгууларынын болушун да чагылдырат. Ар бир автор өзүнө эң маанилүү болуп көрүнгөн айлана-чөйрөнүн объектилеринин татаал комплексинин белгилүү бир жагына токтолот. Мунун негизинде экологиялык билим берүүнүн ар кандай түшүнүктөрү курулат, жана ошого жараша пайда болуп жаткан экологиялык дүйнө таанымдын компоненттеринин мааниси ар башкача бааланат. Кыргыз Республикасында 2204 күндүзгү окуу мектептери бар (125- башталгыч мектеп, 202- негизги мектеп, 1857- орто мектеп, 20- мүмкүнчүлүгү чектелген балдардын мектеби), аларда жалпысынан 1 015 172 окуучу билим алууда [5].

Мектептерде экологиялык билим берүү иш жүзүндө жок. Мисалы, борбор шаар Бишкек шаарында 150 мектептин 15и гана экология курсун окуу планына киргизген.

1997-жылы Кыргыз Республикасынын Билим берүү, илим жана маданият министрлиги орто мектептердин 9-11-класстарынын окуучулары жана экологияны терең изилдеген мектептер үчүн "Адам экологиясы биоэкологиянын негиздери менен" окуу планын бекиткен.

Ошол эле учурда, 1996-жылдын июнь айында Кыргыз Республикасынын Билим берүү, илим жана маданият министрлигинин буйругу менен гуманитардык, экономикалык, агрардык-техникалык багыттар жана адистиктер үчүн "Экологиянын негиздери" сабактын типтүү программасы бекитилген.

Бир катар учурларда экология курсу - "Азыркы кездеги табият таануунун концепциясы" дисциплинасында кездешет.

Кыргыз Республикасынын Билим берүү мыйзамынын негизинде мектептер кошумча билим берүү компонентин пайдалануу укугуна ээ болушат. Натыйжада, Кыргыз Республикасындагы бир катар инновациялык типтеги мектептерде "Экология" сыяктуу сабакты окуу процессине киргизүүгө мүмкүнчүлүгүн берген өнүгүү программалары жана

жекече окуу пландары бар. Ошентип, ар кандай экологиялык чөйрөлөрдө жогорку квалификациялуу адистердин болушу көптөгөн автордук укуктун, жекече билим берүү программаларынын жана методдорунун жаралышына алып келди.

Ошол эле учурда, мектептеги экологиялык билим берүү, билимден ишенимди ал эми ишенимден аракеттин келип чыгуусун милдеттендирбейт. Демек, заманбап мектептин бир катар милдеттерине окуучуларга экологиялык аң-сезим, билим берүү, кырдаалды каалаган багытта өзгөртүү иш-аракеттеринде камтылган экологиялык эрк камтылышы керек. Окуучулардын баалуулуктары менен иштөө сыяктуу эле, экологиялык багыттагы аң-сезимди жана эркти калыптандыруу билимдин жана көндүмдөрүн өткөрүп берүүдөн да чоңураак тартип болгон тапшырмалар экендигин белгилей кетүү керек. Мугалимдер жаңы педагогикалык технологияларды өздөштүрбөсө, аларды ишке ашыруу кыйын болот, алар оюн жана интерактивдүү окутуу методдорун камтыйт.

Билим берүү министрлигинин маалыматына ылайык, учурда республиканын 5 жогорку окуу жайында төмөнкү багыттар боюнча экологиялык адистерди даярдап жатышат - "Экология жана жаратылышты пайдалануу", "Айлана чөйрөнү коргоо", "Жалпы экология", "Геоэкология", "Табигый илим жана экология", "Метеорология, экология жана айлана-чөйрөнү коргоо", "Салттуу эмес жана жаңылануучу энергия булактары", "Жылуулук техникасы, экология жана жашоо коопсуздугу".

Мындан тышкары, бакалаврларды жана магистрлерди даярдоонун жаңы билим берүү программаларына өткөндүгүнө байланыштуу "Экология" (кээде "Экологиянын негиздери") дисциплинасы табигый илимдер блогунда милдеттүү түрдө киргизилген. Мындан тышкары, "Экология" жана "Жашоо коопсуздугу" сабактары боюнча типтүү программалар иштелип чыккан.

Экология боюнча ЖОЖдор аралык окуу-методикалык кеңеш уюштурулган. КМУда, адистерди даярдоо жана квалификациясын жогорулатуу менен алектенген экологиялык билим берүү боюнча ЮНЕСКОнун кафедрасы түзүлдү. Билим берүү, илим жана маданият министрлигинин алдында, Билим берүү институту, эл аралык уюмдар жана долбоорлор, кадрларды кайра даярдоо жана квалификациясын жогорулатуу маселелери каралат.

Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясында жана КУУда бул жаатта жогорку квалификациялуу кадрларды даярдаган аспирантура жана докторантура иштейт. Биология жана экология илимдеринин доктору, бүгүнкү күндө айлана-чөйрөнү коргоо боюнча атайын кеңештер түзүлө элек, ошондуктан кандидаттык жана доктордук диссертацияларды коргоо табигый жана гуманитардык циклдар менен байланышкан сабактарда жүрөт.

Ошол эле учурда, жогорку жана орто окуу жайларындагы бир катар кыйынчылыктарды белгилей кетүү керек:

- Куралдуу инструменталдык базага карабастан, айлана-чөйрөнү коргоо илимдери көптөгөн формаларга жана багыттарга бөлүнгөн, бул экологиялык дүйнө тутумунун тутумдаштырганга жана тутумдаштырылышына жол бербейт.
- Биология жана экология боюнча билим берүү программаларынын көпчүлүгү студенттерге биологиялык ар түрдүүлүктү жана жергиликтүү флора менен фаунаны сактоо боюнча конкреттүү көндүмдөргө жана идеяларга багытталат, бирок алардын көпчүлүгү жаныбарлар менен өсүмдүктөрдүн тутумдаштырылган топтору жөнүндө бөтөнчө түшүнүктөрдү берет. Бирок, адамдар алардын жашоосунда кездешет. Ошол эле учурда,

студенттерге өз өлкөсүнүн биологиялык ар түрдүүлүгү жөнүндө, анын корголушу керек болгон түрлөрү жөнүндө билим берилбейт.

- Кыргыз Республикасынын Билим берүү жана илим министрлиги тарабынан орто мектептер үчүн сунушталган эко билим берүү, биологиялык ар түрдүүлүктү сактоо, климаттын өзгөрүшүнүн алдын алуу боюнча жаңы билим берүү программалары жана окуу пландары жокк эсе.

- Мектептер үчүн айлана-чөйрөнү коргоо жаатындагы окуу-методикалык адабияттар менен камсыздоо канааттандыраарлык эмес.

Мына ушул жагдайлар экологиялык билим берүүнү артка тартып жатканынан кабар берет. Экологияны бүгүнкү билим берүүнүн жалпы системасына киргизүү өтө актуалдуу экенин биздин изилдөөлөрдүн натыйжасы ырастап жатат. Экологияны окутуу методдорунун формасын жана мазмунун тартыш үчүн илимий жана педагогикалык изденүү зарыл.

Колдонулган адабияттар:

1. Глобальные экологические конвенции: возможности Кыргызстана. Тематический обзор.-Б. ПРООН, 2004.-160 с.
2. Концепция перехода Кыргызской Республики к устойчивому развитию до 2010 года // газета «Эркин Тоо» от 26 апреля 2002.
3. <https://kk.convdocs.org/docs/index-197041.html>
4. <http://aarhus.kg/kg/zhanylyktar/orhus-konventsiasynyn-kabyl-alynyshyna-20-zhyl-toldu.html>
5. Статистикалык жыйнак, Билим берүү жана илим министрлиги, Бишкек-2011 ж.

List of used literature:

1. Global environmental conventions: opportunities for Kyrgyzstan. Thematic overview-B. UNDP, 2004.-160 p.
2. The concept of the transition of the Kyrgyz Republic to sustainable development until 2010 // “Erkin Too” newspaper dated April 26, 2002.
3. <https://en.convdocs.org/docs/index-197041.html>.
4. <http://aarhus.kg/kg/zhanylyktar/orhus-konventsiasynyn-kabyl-alynyshyna-20-zhyl-toldu.html>
5. Statistical collection of the Ministry of Education and Science, Bishkek-2011.

Рецензент: к.б.н., и.о. профессора Ахматов М.К

УДК 308: 338. 91

DOI 10.33514/ВК-1694-7711-2021-1 (1)-167-171

Исмаилова С.С.

Ж. Баласагын атындагы КУУ, мектепке чейинки, мектеп педагогикасы жана билим берүүнүн технологиялары кафедрасы, окутуучу

Исмаилова С.С.

КНУ им. Ж. Баласагына, кафедра дошкольной, школьной педагогики и образовательных технологий, преподаватель

Ismailova S.S.

KNU them. J. Balasagyn, Department of Preschool, School Pedagogy and Educational Technologies, teacher

**ЫССЫК-КӨЛ ОБЛУСУНДА ЭС АЛУУНУ ӨНУКТУРУУНУН ТАБИГЫЙ
ЖАНА МАДАНИЙ-ТАРЫХЫЙ ӨБӨЛГӨЛӨРҮ
ПРИРОДНЫЕ И КУЛЬТУРНО - ИСТОРИЧЕСКИЕ ПРЕДПОСЫЛКИ РАЗВИТИЯ,
РЕКРЕЦИИ ИССЫК-КУЛЬСКОЙ ОБЛАСТИ
NATURAL AND CULTURAL - HISTORICAL PRECONDITIONS FOR THE
DEVELOPMENT, RECREATION OF ISSYK-KUL REGION**

Аннотация: Бул макалада Ысык-Көл облусунун учурдагы социалдык-экономикалык шарттарынын маселелери жана жакынкы келечекте аймакта рекреациялык комплекстин жана туризм индустриясынын өнүгүү жолу талкууланат.

Аннотация: В данной статье рассматриваются вопросы современного состояния социально-экономических условий Исык-Кульской области, а также пути развития рекреационного комплекса и туристической отрасли области на ближайшее время.

Annotation: This article discusses the contemporary state of socio-economic conditions of Issyk-Kul region, as well as the ways of development of recreational complex and tourism industry in the near future.

Негизги сөздөр: рекреациялык ресурстар, минералдаштыруу, ат спорту, кумис терапиясы.

Ключевые слова: рекреационные ресурсы, минерализация, конный туризм, кумысолечение.

Key words: Recreational resources, mineralization, horse tourism, kumiss.

Ысык-Көл облусу Кыргызстандын чыгыш бөлүгүндө жайгашкан. Ал 1939-жылы 21-ноябрда түзүлүп, 1988-жылы 5-октябрда Ысык-Көл жана Нарын облустары бириктирилип, 1990-жылы 14-декабрда кайрадан өз алдынча региондорго айланган.

Туризмологияда айлана-чөйрөнү коргоо маселеси маанилүү орунду ээлейт. Бул айрыкча Ысык-Көл облусунун тоолуу зоналарына, алардын ар кандай жаратылыш комплекстерине, топурактын, өсүмдүктөрдүн жана ландшафттын бийик тоолуу дифференциясына ээ. Бул үчүн аймактын кубаттуулугун илимий негиздөө жана табигый комплекстердин туруктуулугун жогорулатуу боюнча реалдуу ишке ашкан чаралар талап кылынат.

Ысык - Көл маданий жана тарыхый эстеликтерге бай. Жалпысынан аймакта бир нече миң тарых жана маданият эстеликтери эске алынган, анын ичинен 320 объект коргоого алынган. Алардын арасында таш, коло жана темир доорлорунун эстеликтери, таштан жасалган айкелдер, чептер жана орто кылымдардагы конуштар бар. Ошондой эле, Ысык-Көл облусунун рекреациялык ресурстарынын арасында уникалдуу жаратылыш объектилери бар.

Аймактын жаратылышы жана табигый тарыхый эстеликтери төмөнкүлөргө бөлүнөт:

- пейзаж;
- геологиялык жана геоморфологиялык;
- гидрологиялык.

Пейзаждык эстеликтерге аймактын бардык кооз жаратылыш чектери кирет: Көкжайык, Санташ, Чоңбет капчыгайы, Кызылжар, Суттубулак көлү бар Кырчынсай өрөөнү, Аксуу-Арашан.

Геологиялык жана геоморфологиялык эстеликтер кырка тоолордун рельефине жана тоолуу структурасына байланыштуу. Булар "Сынган жүрөк", "Жети бука", "Жети-Өгүз", Кан-Тоо чокусу жана башка чокулар, таштар, аскадагы сүрөттөр.

Гидрологиялык жаратылыш эстеликтерине шаркыратмалар, көлдөр, минералдык жана ысык булактар, таза дарыялар жана айланасында кооз жаратылышы бар булактар кирет. Шаркыратмалар тоо жана дарыялардын жогорку агымында, аймактын токойлорунда кездешет. Анын аймагында эң чоң жана эң кооз шаркыратма - Барскоон, Барскоон геологиялык коругунда жайгашкан.

Ысык-Көл - Кыргызстандын улуттук сыймыгы, анын улуулугу жана кооздугу жаратылыштын жараткан күчүнүн чексиз мүмкүнчүлүктөрүн көрсөтөт. Бул дүйнөдөгү эң терең көлдөрдүн бири (акваториясынын аянты 6236 кв.км, орточо тереңдиги 270 метр, ал эми максималдуу тереңдиги 668 м). Көл деңиз деңгээлинен 1600 метр бийиктикте жайгашкандыгына карабастан, тоңбойт. 118 дарыя Ысык-Көлгө куят. Дренаждын жана минералдаштыруунун жоктугунан көлдөгү суу тузсуз, ичүүгө жараксыз жана өтө тунук. 2003-жылы, жаан-чачындын көп жаашынан улам, Ысык-Көл тоолуу көлдүн тарыхында рекорддук деңгээлге көтөрүлдү, муну астрологдор Марстын Улуу каршылыгы менен байланыштырышат.

Ысык-Көл облусунун жаратылышы жана рекреациялык потенциалы Борбор Азиянын аймагында гана эмес, ошондой эле дүйнөлүк масштабдагы, тейлөө деңгээли жогору курорттук-рекреациялык комплексти түзүү үчүн чоң мааниге ээ болгон ар кандай касиеттери менен мүнөздөлөт. Ысык-Көл курорттук-рекреациялык комплексинин пайда болушуна таасир этүүчү маанилүү фактор - бул бир эле мезгилде "деңиз" жана "тоо" өзгөчөлүктөрүнө ээ болгон климаттык шарттар; адам баласынын организmine жагымдуу таасир берген, абанын нымдуулугу 70% түзгөн, деңиз деңгээлинен бир кыйла бийиктикке, күн радиациясынын бийиктигине жана таза аба бассейнине айкалыштырат. Бул өз кезегинде узак жана кыска мөөнөттүү эс алууну жана дарыланууну, массалык туризмди жана альпинизмди уюштуруу үчүн оптималдуу шарттарды түзө алат.

Ысык-Көлдүн жээгинин социалдык-экономикалык мааниси, ошондой эле, жумшак тоо-деңиз климаты менен катар тоолуу ландшафттары, минералдык жана термалдык суулардын жетиштүү запасы, дары-дармек ылайы, курортторду, санаторийлерди, эс алуу жайларын, туризмди жана альпинизмди андан ары өнүктүрүү үчүн ишенимдүү базасы болуп саналат.

Эң келечектүү жана ири кен Покровское (2741,08 т.м.), анда Ысык-Көлдүн дарылоочу баткактын 62,5% запасы топтолгон [1].

Ысык-Көлдөгү курорттук-рекреациялык комплексти келечектүү өнүктүрүү максатында, Чолпон-Ата жана Жети-Өгүз региондорунда, анын ичинде 5 миң орундуу бирдиктүү кубаттуулугу бар заманбап курорттук-туристтик борборлорду жайгаштыруу максатка ылайыктуу. санаторийлер, үй-бүлөлүк эс алуу комплекси үчүн пансионаттар, суу жана баткак мончолору бар. Эс алуу борборлорун куруу үчүн, адистердин эсебине ылайык, 65 миллион суммадагы каражат талап кылынат. Анын ичинде Чолпон-Ата шаарындагы комплексте 32 млн. сом, Жети шаарында - 33 миллион сом. Чолпон-Ата комплекси үчүн

капиталдык салымдардын өзүн-өзү актоо мөөнөтү 4,2 жылды түзөт; Жети-Өгүз комплекси үчүн 4,4 жыл.

Ысык-Көл облусунун дарылоочу ылайы Кара-Ой, Күрмөнтү, Чолпон-Ата, Кызыл-Суу, Тамга жана Жыргалаң типтеги ылайлар менен көрсөтүлгөн. Алардын эң ирилери - Жыргалаң жана Чоң-Кызыл-Суу кени.

Дарылык касиеттеринин эң баалуусу кара, кара боз түстөгү топурактар эсептелет, алар минералдык туздардын жана микроэлементтердин, органикалык бирикмелердин, радиоактивдүү заттардын, биостимуляторлордун, антибиотиктердин жана гормондордун ар түрдүүлүгү менен айырмаланат.

Таблица 1. Ысык-Көл облусунун дарылоочу баткак ресурстары

№	Аттары	Запастары (миң. т)	Заманбап колдонуу
1	Чайка	7,0	Колдонулбайт
2	Кара – Ой	74,0	Колдонулбайт
3	Чолпон – Ата	26,1	"Голубой Ысык-Көл" санаторийинде колдонот
4	Күрмөнтү	49,0	Колдонулбайт
5	Жыргалаң	700,0	Жыргалаң курорт- санаторийинде колдонулат
6	Чоң Кызыл – Суу	1500,0	Колдонулбайт
7	Тамга	40,9	"Голубой Ысык-Көл" санаторийинде колдонулат

Ысык-Көл облусунун мамлекеттик статистикасы боюнча [2].

Кыргызстандын бийик тоолуу аймактарында эс алуу жана туризм индустриясын адистештирүү үчүн ыңгайлуу шарттар жана олуттуу потенциалдык мүмкүнчүлүктөр бар. Ысык-Көл облусу - республиканын түндүк-чыгыш бөлүгүндө, 1600 м бийиктикте жайгашкан өзгөчө тоолуу аймак. Райондун аймагы өзүнүн табигый кооздугу жана Ысык-Көлдү шакекче курчап турган бийик тоолору менен белгилүү. Дүйнөдөгү эң бийик чокуларга таандык бир нече чокулар бар: Поведа чокусу (7439) жана Кан-Тезир (6695). Ысык-Көл облусу - заманбап тоо мөңгүсү жагынан дүйнөнүн уникалдуу аймагы. Дүйнөлүк маанидеги жаратылыштын объектиси Сары-Джаз дарыясынын жогорку агымындагы мөңгүлөрдүн кубаттуу массиви болуп эсептелет.

Ысык-Көл облусунун тоолору - улуттук байлык, аларга кылдаттык менен жана акылга сыярлык мамиле жасаса, минималдуу инвестиция менен максималдуу киреше алып келиши мүмкүн. Башка айтканда, туура уюштурулган болсо, тоо туризми жана эс алуу борборлору региондук экономиканы өнүктүрүүнүн кирешелүү тармактарынын бири болот.

Ошондой эле Ысык-Көл облусунда маданий-агартуу туризми өнүгүшү керек, башкача айтканда аймактын тарыхый жана маданий потенциалынын түп тамырынан берки каада-салтын, үрп-адаттарын, турмуш-тиричилик өзгөчөлүктөрү менен социалдык-маданий чөйрө иш аракеттерин.

Маданий туризм үчүн ресурстардын минималдуу топтомун каалаган аймак камсыз кыла алат, бирок анын массалык өнүгүүсү үчүн маданий мурас объекттеринин белгилүү бир концентрациясы талап кылынат, аларды төмөндөгүдөй бөлүүгө болот:

- ✓ социалдык жана маданий инфраструктурасы;
- ✓ этнография, элдик кол өнөрчүлүк жана кол өнөрчүлүк объекттери, колдонмо искусство борборлору;
- ✓ тарыхый конуштар;
- ✓ музейлер, театрлар, көргөзмө залдары;
- ✓ археология эстеликтери;
- ✓ сыйынуу жана жарандык архитектуралары;
- ✓ техникалык комплекстер жана курулуштар болушу мүмкүн[3].

Ысык-Көл облусуна барганда туристтер негизинен жаратылышты камтыган тарыхый-маданий комплекстерди баалашат. Маданий комплекстерди баалоо алардын көркөм жана тарыхый баалуулугу, популярдуулугу жана суроо-талап орундарына карата жеткиликтүүлүгү менен аныкталат.

Тоо туризм жана эс алууну өнүктүрүү үчүн төмөнкү милдеттерди чечүү керек:

1. Башка тоолуу өлкөлөрдүн тажрыйбасын үйрөнүп, тоолуу туризм жана эс алуу системасын түзүү. Ошол эле учурда улуттук каада-салттарга өзгөчө көңүл буруу, мисалы: ат спорту, боз үйдө жашоо, кымыз, гүлазык, курут, жапайы жемиштер ж.б.
2. Тоо каттамдарынын маршруту боюнча комплекстердин өз ара байланышкан тармагын түзүү.
3. Туристтик топторду тейлөө үчүн адистерди окутуу (гиддер, куткаруучулар ж.б.).
4. Туристтерди эс алуу үчүн тоолуу аймактарга тартууга багытталган кеңири жана кесипкөй түшүндүрүү иштерин (жарнак) кеңейтүү.

Колдонулган адабияттар:

1. Атышов К.А., Природно – рекреационные ресурсы Исык-Кульской области. //Ош. 2001г
2. Ысык-Көл облусунун мамлекеттик статистикасы
3. Абдылдаев К.К., Кермалиев Р.С. Аспекти устойчивого развития туризма в Исык – Кульской области // Вестник Исык-Кульского университета, № 39, 2015.

List of used literature:

1. Atyshov KA, Natural and recreational resources of the Issyk-Kul region. // Osh. 2001 year
2. State statistics of the Issyk-Kul region.
3. Abdyldaev K.K., Kermaliev R.S. Aspects of sustainable tourism development in the Issyk-Kul region // Bulletin of Issyk-Kul University, no. 39, 2015.

Рецензент: т.и.д., профессор Алымбаев Ж.Б.

ИНФОРМАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ

УДК. 591.521:631.4

DOI 10.33514/BK-1694-7711-2021-1 (1)-172-175

Абыкеев К.Дж., Чекилов Б.

к.т.н., доцент, компьютердик лингвистика жана маданий аралык байланыштар кафедрасы,
Н. Исанов атындагы КМКТАУ
Н. Исанов атындагы КМКТАУ ЖМТИ, Магистрант

Абыкеев К.Дж., Чекилов Б.

к.т.н., доцент, кафедра компьютерная лингвистика и межкультурная коммуникация
КГУСТА им. Н. Исанова
Магистрант ИНИТ КГУСТА им. Н. Исанова

Abykееv K.J., Chekilov B.

Candidate of Technical Sciences, Associate Professor of the Department of Computational
Linguistics and Intercultural Communication of KSUCTA named after N. Isanova
Master student INIT KSUCTA them. N. Isanova

**ВЕБ-САЙТТЫ ТҮЗҮҮ КРИТЕРИЙЛЕРИ ЖАНА ИШТЕП ЧЫГУУГА КОЮЛГАН
ЧЕКТӨӨЛӨР**

**КРИТЕРИИ РАЗРАБОТКИ И ОГРАНИЧЕНИЯ В СОЗДАНИИ ВЕБ-САЙТОВ
CRITERIA OF THE CREATION AND LIMITATIONS IN WEBSITES' CREATING**

Аннотация: Бул макалада веб-сайтты түзүүдөгү критерийлерди жана иштеп чыгууда коюлган чектөөлөр каралат.

Аннотация: В данной статье рассматривается роли социальных сетей в системе маркетинговых исследований и коммуникаций электронного бизнеса.

Annotation: This article considers the role of social networks in the system of marketing research and e-business communications.

Негизги сөздөр: плагин, веб-долбоор, контекстик жарнама, динамикалык портал, навигация, трафик.

Ключевые слова: плагин, веб-проект, контекстная реклама, динамический портал, навигация, трафик.

Key words: plugin, web project, contextual advertising, dynamic portal, navigation, traffic.

Веб-сайтты өркүндөтүүнүн натыйжалуулугу критерийлери интернет-ресурс канааттандырган талаптарга ылайык түзүлөт. Сайттын өнүгүшү аныкталган негизги критерий - бул ыңгайлуулук жана ага кирген факторлор. Веб-ресурстун дагы бир маанилүү компоненти - анда камтылган маалымат.

Ыктымалдуулук - бул буюмдун көрсөтүлгөн максаттарда пайдаланууга ыңгайлуулугунун акыркы деңгээлин билдирген түшүнүк.

Бул бөлүмдө сайттын колдонуучулар тарабынан колдонулушуна таасир эткен факторлор каралат. Бул факторлордун таасири жана алар ушул долбоордо кандайча колдонулгандыгы.

Колдонуучулар көңүл бурган биринчи нерсе - сайттын ылдамдыгы. Сайт менен иштей

баштагандан тартып, колдонуучу сайттын көрүнүшүн жана анын мазмунун көрбөй туруп, ал браузерде баракчанын канчалык тез ачылганын эсептейт. Ылдамдык сапатка кандайча таасир этерин Microsoftтун мисалынан көрүүгө болот.

Microsoft издөө системасы барак ылдамдыгы менен колдонуучунун канааттануусу, колдонуучунун кирешеси жана чыкылдатуу саны сыяктуу бир нече көрсөткүчтөрдүн ортосундагы байланышты талдады. Натыйжада, баракчага жооп берүүнү кечендетүүдө эки секунддун көбөйүшү колдонуучунун канааттануусун 3,8% га кыскартат, колдонуучунун кирешесин 4,3% га кыскартат жана чыкылдатуулардын санын 4,3% га кыскартат жана бул башка факторлорду эске албайт. Майкрософт сыяктуу ири компания үчүн, колдонуучунун кирешесинен 4,3% жоготуу көп миллион долларлык кирешеге алып келет.

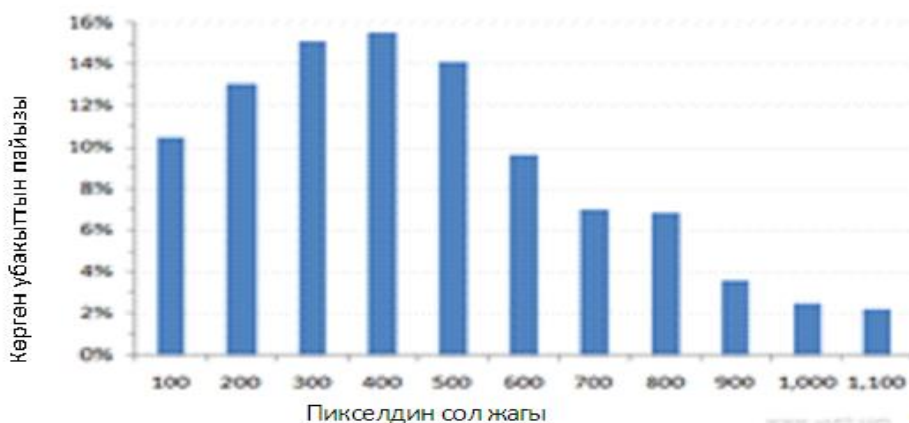
Сайттын жүктөлүшүн тездетүү үчүн, WP Super Cache плагини колдонулат, ал кэш кылат. Кэш убактылуу маалыматты камтыган алмашуу буфери. Сайтка экинчи жолу кирген колдонуучу сайттын толук жүктөлүшүн күтпөйт (жаңыртуулар гана жүктөлөт).

Келүүчүлөрдүн көпчүлүк контенттин окушу ыктымалдыгын жогорулатуу үчүн текстти жеңил окуу ыкмаларын колдонуу керек. Ачкыч сөздөрдү белгилеп, аталыштарды колдонуңуз, кыска абзацтарды жазыңыз жана тизмелерди колдонуңуз. Жакоб Нильсен биринчи жолу айткан маанилүү мазмунду "бүктөмдүн" үстүнө коюу керек деген термин бар (термин басып чыгаруудан келип чыккан жана веб-баракчаны жылдырып карабастан көрүүгө болот).

Джо Личтин CX Partners изилдөөсү көрсөткөндөй, бүктөмдүн үстүндөгү кичинекей мазмун колдонуучуну төмөндөгү уландысын издөөгө үндөйт.

Сайтка кирүүчүлөрдүн көпчүлүгү - солдон оңго жазуу багыты менен маданий чөйрөдө чоңойгон адамдар. Ошондуктан, коноктордун негизги көңүлү барактын сол жагына багытталган – 1.1-сүрөттө ылайык, 20дан ашык колдонуучу катышкан доктор Нильсендин изилдөөсүнүн жыйынтыктары, баракчаны кароонун убактысынын кеминде 69% көрсөтүлдү.

Тексттин жакшы окулушу окуу түшүнүгүн жана ылдамдыгын жакшыртат, ошондой эле колдонуучунун баракчаны таштап кетпестен окууну уланта бериши мүмкүн. Окуунун оңой болушуна таасир эткен көптөгөн факторлор бар, анын ичинде арип тандоо, шрифттин көлөмү, саптын бийиктиги, тексттин контрасты жана боштуктар.

Сүрөт 1. Баракты көрүүнүн диаграммасы

Колдонуучулар сайттын навигациясы жөнөкөй жана жакшы уюштурулган деп болжошот. Сайт үчүн мыкты издөө машинасы болсо дагы, келгендер алгач навигацияны колдонууну артык көрүшөт. Джерри Мак Говерндин изилдөөсүнө ылайык,

катышуучулардын 70% дан көбү беттеги шилтемелерди колдонуп, издөө функциясын колдонушкан эмес.

Ушундай натыйжалар UIЕде (User Interface Engineering) 30 колдонуучу электрондук коммерциянын тапшырмаларын көзөмөлдөө ишине катышкан изилдөөдө алынган. Натыйжаларды талдоо көрсөткөндөй, "колдонуучулар издөө системасын баракчалардагы шилтемелер кандайдыр бир себептер менен аларга ылайык келбеген учурларда колдонушат". Ошентип, издөө колдонуучу учурдагы барактагы керектүү нерсесин таба албаса гана колдонулат. Сайтты иштеп чыгуу учурунда, бардык эле макалаларда гипершилтемелер жок. Бирок сиз мазмун кошсоңуз, шилтемелер автоматтык түрдө көбөйөт. Ошондуктан сайтты оптимизациялоо боюнча иштер жүрүп жатат.

Веб-сайтка киргендер сейрек эле башкы беттен башталат. Баракчаны издөө критерийлерине шилтемелерди камсыз кылган издөө сайттары маанилүү фактор болуп саналат. Башка веб-сайттардын шилтемелери, эгерде аларда керектүү маалымат камтылса, башка барактарга да алып барышат.

Джерри МакГоверн жүргүзгөн талдоонун жыйынтыгына ылайык, сайттын башкы бетинен багытталган баракча көрүнүштөрүнүн саны кескин кыскарууда. Бул тенденция өзү изилдеген башка сайтта эки жолу тастыкталды.

Джерри МакГоверндин изилдөөсүнүн жыйынтыктары көрсөткөндөй, трафик тышкы ресурстардан - издөө сайттарынан, социалдык тармактардан көбүрөөк трафик алат, бирок сайттын башкы бетинен эмес. Ошондуктан, трафиги алган баракчалардын көңүлүн көбөйтүү керек.

Маалымат адам жашоосунда ар дайым маанилүү ролду ойногон. Маалыматка ээ болгон адам дүйнөгө да ээ экендиги жалпыга белгилүү. Легенда боюнча, биздин заманга чейинки 490-жылдын 13-сентябры. д. Марафондон Афинага чуркап келген грек жоокер-кабарчысы жолдо токтоп калбастан, жыгылып, персиялыктарды жеңди деген кабарды алып келди.

Илгертен бери курчап турган дүйнө жөнүндө маалыматтарды чогултуу жана системалаштыруу адамдарга оор шарттарда жашоого жардам берди - муундан муунга куралдарды жана мергенчилик куралдарын жасоо, кийим-кече жана дары-дармектерди жасоо тажрыйбасы жана көндүмдөрү өткөрүлүп келген. Маалымат ар дайым жаңыланып, толукталып турду - ар бир изилденген кубулуш жаңы, татаал нерселерди табууга мүмкүнчүлүк берди. Убакыттын өтүшү менен курчап турган дүйнө жөнүндө маалыматтардын көп көлөмү илимий жана техникалык прогресстин өнүгүшүнө өбөлгө түздү, натыйжада бүтүндөй коом - адам заттын жана энергиянын ар кандай түрлөрүн башкарууну үйрөндү.

Убакыт өткөн сайын маалыматтын коомдогу ролу барган сайын олуттуу боло баштады. Табияттын мыйзамдарын гана эмес, ошондой эле адамзат коомунун түшүнүктөрүн жана баалуулуктарын - адабият, көркөм өнөр, архитектура ж.б. изилдөө жана түшүнүү керек болчу. Азыр, 21-кылымдын биринчи жарымында, адамдын жашоосундагы маалыматтын ролу абдан маанилүү - адам канчалык деңгээлде билимдерге жана билимге ээ болсо, адис катары ошончолук жогору бааланып, коомдо ага көбүрөөк урмат көрсөтүлөт.

Дүйнөнү билүү менен, адам тынымсыз маалымат менен алектенет. Бул адамга кырдаалды туура баалоого, туура чечим кабыл алууга, өз иш-аракеттеринин эң ийгиликтүү версиясын табууга жардам берет. Маалымат биз ар бирибиз өзүбүздүн билим базабызды толуктап тургандыгын түшүнөбүз. Маалымат ошондой эле жеке адамга жана бүтүндөй

коомго таасир этүүчү күчтүү каражаттардын бири. Кандайдыр бир маселе боюнча эң көп маалыматты ким ээлейт жана эгер ушул мезгилде тиешелүү болсо, анда билими бар адам башкаларга салыштырмалуу ар дайым жакшы абалда болот.

Акыркы он жылдыкта, алар "индустриалдык коомдон" "маалыматтык коомго" өтүү жөнүндө тынбай сүйлөшүп келишет. Өндүрүш, дүйнө тааным, жашоо образы өзгөрүлүп жатат. Веб-сайтты иштеп чыгуу баскычында сайтка эргономикалык талаптарга чектөөлөр коюлду, анткени бул веб-билим билим берүү максатында иштелип чыккан, айрым стандарттарга ылайык келиши керек жана сайт көңүл ачууга эмес, иштөөгө арналган.

Эргономика - (грек тилинен. Ergon work жана nomos мыйзамы) - эмгек процесстерин оптималдуу шарттарды түзүү максатында эмгек процесстерин изилдеген, өндүрүмдүүлүктү жогорулатууга жардам берген, ошондой эле керектүү ыңгайлуулуктарды камсыз кылган жана адамдын ден-соолугун, күчүн жана эмгекке жөндөмдүүлүгүн сактап калуучу илимий сабак.

Эргономикалык сайт - адамдын көрүү жөндөмүнүн бардык мүнөздөмөлөрүн, ошондой эле колдонуучунун психологиялык жактарын эске алуу менен иштелип чыккан дизайн.

Эргономиканын биринчи максаты - "адам-айлана-чөйрө" тутумунун натыйжалуулугун жогорулатуу, ал тутумдун белгилүү шарттарда жана белгилүү бир сапатта өз максатына жетүү жөндөмү деп түшүнүлөт.

Эргономиканын экинчи максаты - жумуш коопсуздугу. Коопсуздук тутумдары бардык тармактарда коопсуздукту жана өндүрүштүк санитария кызматтарын камтыйт.

Эргономиканын үчүнчү максаты - бул иштөө процессинде адамдын инсандыгын өнүктүрүүгө шарт түзүү. Төмөндөгү эргономикалык талаптар веб-сайтка таасир эткен негизги факторлорду сүрөттөгөн абзацтарга бөлүнөт. Жана эмне үчүн мындай өзгөчө чечим тандалып алынгандыгы түшүндүрүлөт, башка жол менен. Ал веб-сайтты иштеп чыгууда кандай чектөөлөр эске алынгандыгын сүрөттөйт.

Колдонулган адабияттар:

1. Ивасенко А. Г. Маалыматтык технологиялар, экономика жана башкаруу: Окуу куралы / А. Ж. Ивасенко А. Ю. Гридасов, В. А. Павленко. - М: KnoРус, 2013. — 158 с.
2. Лебедев А.И., Рассохин Д. Н. World Wide Web Бүткүл дүйнөлүк интернет тармагындагы маалыматтык желе //Практикалык колдонмо.1997. 19-34 б.
3. Ротталь-Инн Районуна Кирет. Веб-дизайн боюнча стандарттарга.- Англ. Сайтта Катталуу Ротталь-Инн районуна кирет. - Минск: НТ Пресс, 2005. 421 – 440б.
4. Ивасенко А. Г. Маалыматтык технологиялар, экономика жана башкаруу: Окуу куралы / А. Ж. Ивасенко А. Ю. Гридасов, В. А. Павленко. - М: KnoРус, 2013. — 158 с.

List of used literature:

1. Ivashenko A. G. Information technologies, economics and management: Textbook / A. J. Ivashenko A. Yu. Gridasov, V. A. Pavlenko. - M: KnoRus, 2013.- 158 p.
2. Lebedev AI, Rassokhin DN Information network of the World Wide Web in the World Wide Web // Practical guide. 1997. p. 19-34.
3. Enter the Rottal Inn area. Web design standards. - English. Registration on the site is part of the Rottal-Inn zone. - Minsk: NT Press, 2005.421 - 440 p.
4. Ivashenko A. G. Information technology, economics and management: Textbook / A. J. Ivashenko A. Yu. Gridasov, V. A. Pavlenko. - M: KnoRus, 2013.- 158 p.

Рецензент: ф-м.и.к., доцент Жапаров М.Т.

МЕДИЦИНСКИЕ НАУКИ

УДК:616.831-006-033.2-07-089

DOI 10.33514/ВК-1694-7711-2021-1 (1)-176-183

Качиев Н.Т., Дюшеев Б.Д., Шамшиев А.Т.

Соискатель кафедры нейрохирургии до и последипломного образования

КГМА им. И.К. Ахунбаева

д.м.н., профессор кафедры нейрохирургии до и последипломного образования

КГМА им. И.К. Ахунбаева

Ассистент кафедры нейрохирургии до и последипломного образования

КГМА им. И.К. Ахунбаева

Качиев Н.Т., Дюшеев Б.Д., Шамшиев А.Т.

И.К. Ахунбаев атындагы КММАнын

Дипломго чейинки жана дипломдон кийинки нейрохирургия кафедрасынын изденүүчүсү

И.К. Ахунбаев атындагы КММАнын

м.и.д., Дипломго чейинки жана дипломдон кийинки нейрохирургия кафедрасынын

профессору

И.К. Ахунбаев атындагы КММАнын

Дипломго чейинки жана дипломдон кийинки нейрохирургия кафедрасынын ассистенти

N.T. Kachiev, B.D. Djusheev, A.T. Shamshiev

Applicant for the Department of Neurosurgery before and Postgraduate Education

KSMA them. I.K. Akhunbaeva

Doctor of Medical Sciences, Professor of the Department of Neurosurgery before and Postgraduate

Education

KSMA them. I.K. Akhunbaeva

Assistant at the Department of Neurosurgery before and Postgraduate Education

KSMA named after I.K. Akhunbaeva

ӨПКӨ РАГЫНЫН МЭЭДЕГИ БИР ЖАНА БИР НЕЧЕ МЕТАСТАЗДЫК

ТҮЙҮНДӨРҮНҮН БОЖОМОЛДООЧУ ФАКТОРЛОРУ

ПРОГНОСТИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ С ОДИНОЧНЫМИ И МНОЖЕСТВЕННЫМИ

МЕТАСТАТИЧЕСКИМИ ПОРАЖЕНИЯМИ ГОЛОВНОГО МОЗГА ПРИ

МЕТАСТАЗАХ РАКА ЛЁГКОГО

PROGNOSTIC FACTORS WITH SINGLE AND MULTIPLE METASTATIC BRAIN

LESIONS IN LUNG CANCER METASTASES

Аннотация: Улуттук госпиталдын нейрохирургия бөлүмдөрүндө 2002-жылдан 2016-жылга чейин мээнин метастатикалык оорусуна жабыркаган 43 бейтапка операция жасалып, өпкө рагынын метастазы диагнозу коюлган. Так маалыматтарды алуу үчүн, Microsoft Excel программасын колдонуу менен мээнин метастатикалык оорусуна жабыркаган бейтаптардын тирүү калуусунун натыйжаларын алуу үчүн вариациялык биомедициналык статистика ыкмасы аркылуу жыйынтыктарды статистикалык иштетүү жүргүзүлдү. Мээнин метастатикалык оорусуна менен ооруган адамдардын өмүрүнүн узактыгы Life Table (Каплан Мейер) 4 жума аралыгында эсептелген жана анда жазылган. Маалымат боюнча 43

пациенттин 23ү (53,5%) эркектер, 20 (46,5%) учурда аялдар түзгөн. Ооругандардын негизги пайызы (66,8%) 41 жаштан 60 жашка чейинки жаш курактагы бейтаптар болгон. Жалгыз түйүндүү метастаздар менен 22 (51,2%) бейтапка бир нече түйүндүү (2ден 4кө чейин) 21 (48,8%) бейтапка операция жасалган. Гистологиялык түзүмгө ылайык, аденокарцинома 15 (34,9%) учурларда көп кездешкен: 7 (46,6%) учурда жалгыз түйүндүү жана 8 (53,4%) учурда көп түйүндүү метастатикалык шишиктер кездешкен.

Аннотация: В отделениях нейрохирургии Национального Госпиталя прооперировано 43 больных с метастатическим поражением головного мозга (МПГМ) с 2002 по 2016гг, источником метастазирования диагностирован рак лёгкого. Для получения точных данных, проведена статистическая обработка результатов с использованием программы “Microsoft Excel” и методики вариационной медико-биологической статистики с получением результатов выживаемости больных с МПГМ. Продолжительность жизни больных с МПГМ рассчитана в таблице дожития Life-Table (Kaplan Meier) с интервалом в 4 недели и фиксировались в ней. Из 43 больных в 23 (53,5% случаях были мужчины, в 20 (46,5%) случаях женщины. Основную процентную часть (66,8%) с МПГМ составили пациенты возрастной группы от 41 до 60 лет. Одиночные МПГМ диагностированы у 22 (51,2%) прооперированных больных. С множественными МПГМ от (от 2 до 4-х) метастатических узлов прооперировано 21 (48,8%) больных. По гистологическому строению часто встречаемая была аденокарцинома в 15 (34,9%) случаях: с одиночными у 7 (46,6%) больных и в 8 (53,4%) больных с множественными МПГМ.

Annotation: In the neurosurgery departments of the National Hospital, 43 patients with metastatic brain damage (MPGM) were operated on from 2002 to 2016.the source of metastasis was diagnosed with lung cancer. To obtain accurate data, statistical processing of the results was performed using the "Microsoft Excel" program and the method of variational biomedical statistics to obtain the results of survival in patients with MPGM. The life expectancy of patients with MPGM was calculated in the life-Table (Kaplan Meier) with an interval of 4 weeks and recorded in it. Of the 43 patients, 23 (53.5%) were men, and 20 (46.5%) were women. The main percentage (66.8%) with MPGM were patients in the age group from 41 to 60 years. Single MPGM were diagnosed in 22 (51.2%) operated patients. 21 (48.8%) patients were operated on with multiple MPGMS from (2 to 4) metastatic nodes. According to the histological structure, adenocarcinoma was common in 15 (34.9%) cases: with single in 7 (46.6%) patients and in 8 (53.4%) patients with multiple MPGM.

Негизги сөздөр: метастатикалык түйүндөр, баш мээ, өпкө рагы, магниттик томография, аман калуу медианасы, аденокарцинома, хирургиялык дарылоо

Ключевые слова: метастатические узлы, головной мозг, рака легкого, магнитная томография, медиана выживаемости, аденокарцинома, хирургическое лечение

Key words: metastatic nodes, brain, lung cancer, magnetic tomography, median survival, adenocarcinoma, surgical treatmentmetastases

По частоте метастазирования в головной мозг (ГМ) рак легкого не только занимает первое место, но и у мужчин с онкологической патологией [1,3, 6,12,13,15,18,19, 22,23]. В проведенной работе Алешина В.А. с соавт. (2016) у 50% выявленных больных с МПГМ диагностирован рак легкого были, как при жизни, так и при аутопсии [6]. В работе Kromer С. с соавтора. (2017) при клинических обследованиях, данных КТ органов грудной клетки, обнаружены множественные метастазы рака легкого в ГМ выявлены у в 60% больных [11,

20]. С усовершенствованием МРТ головного мозга выявляемость МПГМ составила 80% у больных с верифицированным раком лёгкого [7, 10, 20]. Усовершенствование методов диагностики увеличило в свою очередь количество вновь диагностированных больных с МПГМ [14, 16,17].

Цель и задачи: Нами проанализированы результаты лечения в зависимости от количества и локализации МПГМ, гистологического строения, с целью улучшения нейрохирургической помощи больных с МПГМ.

Материалы и методы исследования: В отделениях нейрохирургии Национального Госпиталя прооперировано 43 больных с метастатическим поражением головного мозга (МПГМ) с 2002 по 2016гг, источником метастазирования диагностирован рак лёгкого. Для получения точных данных, проведена статистическая обработка результатов с использованием программы “Microsoft Excel” и методики вариационной медико-биологического статистики с получением результатов выживаемости больных с МПГМ. Продолжительность жизни больных с МПГМ рассчитана в таблица дожития Life-Table (Kaplan Meier) с интервалом в 4 недели и фиксировались в ней. Из 43 больных в 23 (53,5% случаях были мужчины, в 20 (46,5%) случаях женщины. Основную процентную часть (66,8%) с МПГМ составили пациенты возрастной группы от 41 до 60 лет. Одиночные МПГМ диагностированы у 22 (51,2%) прооперированных больных. С множественными МПГМ от (от 2 до 4-х) метастатических узлов прооперировано 21 (48,8%) больных. По гистологическому строению часто встречаемая была аденокарцинома в 15 (34,9%) случаях: с одиночными у 7 (46,6%) больных и в 8 (53,4%) больных с множественными МПГМ. Коэффициенты распределения Пирсона (хи – квадрат), Стьюдента и Фишера были проведены сравнительно рекомендациям Орлова А.И. (2004) [4]. Статистическая достоверность сравнивалась между данными выживаемости больных МПГМ с применением пакета программы SPSS Statistics. Уровнем статистической достоверно значимой разницы принят $p < 0,05$ [9].

Результаты: Тотальное удаление метастатических узлов с одиночными МПГМ у 22 (51,2%) больных, с локализацией: в лобной доле - у 8 (36,4%) больных; в теменной – у 10 (45,5%); в височной – у 2 (9,1%); в затылочной доле - у 1 (4,5%); в мозжечке – у 1 (4,5%) больных. Таким образом, при одиночных МПГМ частой локализацией явились теменная (45,5%) и лобная (36,4%) доли (Таблица 1).

У оставшихся 21 (48,8%) больных диагностированы множественные МПГМ (от 2 до 4-х) метастатических узлов, при этом у 3 (14,3%) больных метастатические узлы были в лобной доле, у 4 (19,0%) - в теменной, у 8 (38,1%) - в височной, у 4 (19,0%) - в затылочной доле, у 2 (9,5%) больных в мозжечке. Для множественных МПГМ наиболее частой локализацией явилась височная доля- у (38,1%) больных

Таблица 1. Распределение больных с МПГМ в зависимости от локализации.

Количество узлов	ВСЕГО	Локализация МПГМ: абсолютные цифры (%)				
		Лобная	Теменная	Височная	Затылочная	Мозжечок
Одиночный узел	22	8(36,4)	10 (45,5)	2(9,1)	1(4,5)	1(4,5)
От 2 до 4-х узлов включительно	21	3(14,3)	4 (19,0)	8 (38,1)	4 (19,0)	2(9,5)
ВСЕГО:	43	11 (25,6)				

			14 (32,6)	10 (23,3)	5(11,6)	3(7,0)
--	--	--	-----------	-----------	---------	--------

По гистологической структуре метастазы аденокарциномы установлены у 15 (34,9%) больных: в 7 (46,6%) - с одиночными и в 8 (53,4%) с множественными МПГМ. У 10 (23,3%) прооперированных больных с множественных МПГМ диагностированы метастазы недифференцированного рака. Метастаз малодифференцированного рака обнаружен у 9 (20,9%) больных: у 6 больных с одиночными и у 3 больных с множественными МПГМ. Метастазы плоскоклеточного рака выявлены у 9 (20,9%) больных с одиночными МПГМ (Таблица 2).

Таблица 2. Классификация больных по гистологической структуре по отношению к количеству метастатических узлов ($p < 0,005$) у больных с МПГМ

Количество больных МПГМ после хирургического лечения Абсолютные цифры (%)			
Гистологическая структура	Количество больных	Количество узлов	
		Одиночный узел	от 2 до 4-х узлов
Метастаз аденокарциномы	15 (34,9)	7 (46,6)	8 (53,4)
Метастаз недифференцированного рака	10 (23,3)	-	10 (100)
Метастаз малодифференцированного рака	9 (20,9)	6	3
Метастаз плоскоклеточного рака	9 (20,9)	9	-
ВСЕГО:	43 (100)	22 (51,2)	21 (48,8)

На рисунке 1, метастаз бронхогенного рака лёгкого в левую гемисферу мозжечка с гистологически верифицированным плоскоклеточным раком.

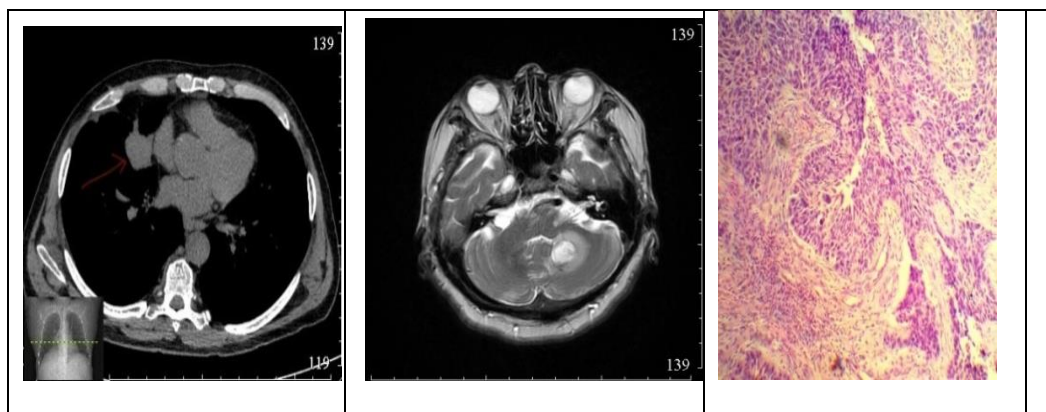

Рисунок 1.

Для 43 больных с множественными МПГМ с метастазом рака легкого, приведены ниже рисунок 2 и таблица 3, при этом медиана выживаемости составила $12,0 \pm 0,77$ недель.

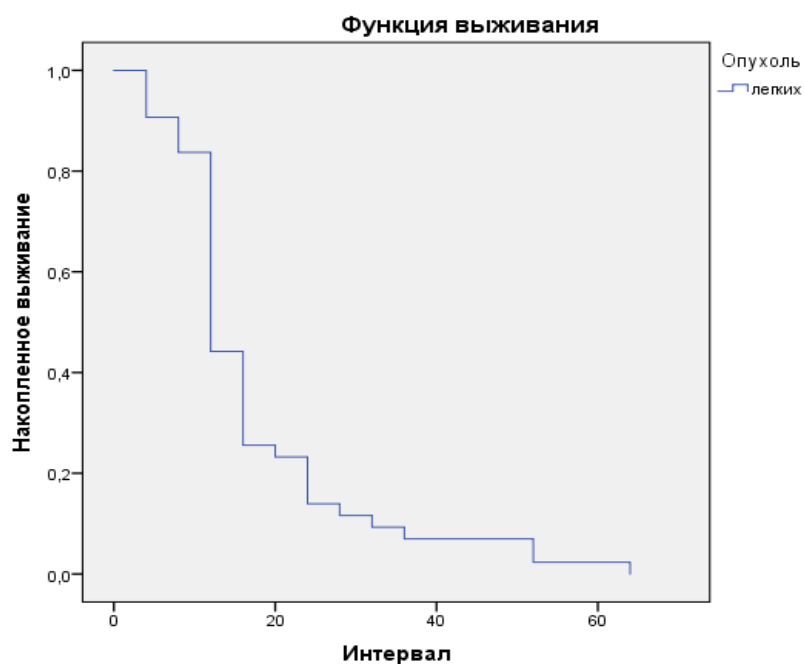

Рисунок 2- Выживаемость больных МПГМ с Life Table (Kaplan-Meier)

Таблица 3. Таблица дожития

Метастаз	Время	Состояние	Кумулятивная выживаемость		Кол-во кумулятивных событий	Число оставшихся наблюдений
			Оценка	Стандартная ошибка		
Рак легких						
1	4,0	1	-	-	1	42
4	4,0	1	90,7	4,4	4	39
7	8,0	1	83,7	5,6	7	36
24	12,0	1	44,2	7,6	24	19
32	16,0	1	25,6	6,7	32	11
33	20,0	1	23,3	6,4	33	10
37	24,0	1	14,0	5,3	37	6
38	28,0	1	11,6	4,9	38	5
39	32,0	1	9,3	4,4	39	4
40	36,0	1	7,0	3,9	40	3
42	52,0	1	2,3	2,3	42	1
43	64,0	0	,00	,00	43	0

Выводы:

1. Метастаз рака лёгкого наиболее часто локализуется при одиночных МПГМ в теменной (45,5%) и лобной (36,4%) долях. При множественных МПГМ с наличием от 2 до 4-х метастатических узлов наиболее часто поражается височная доля головного мозга до 38,1%.
2. Наиболее частой морфологической структурой при метастатических поражениях головного мозга является аденокарциномы: при одиночных в 46,6% и при множественных до 53,4% случаях.

Список использованной литературы:

1. Алешин В.А., Карахан В.Б., Бекашев А.Х. и др. Метастазы рака легкого в головной мозг – роль нейрохирургического этапа лечения. Опухоли головы и шеи. 2016. Том 6, № 2.- С. 42-49.
2. Банов С.М., Голанов А.В., Зайцев А.М. и др. Метастатическое поражение головного мозга, современные стандарты лечения. «РМЖ» №16. 2017. -С. 1181-1185.
3. Войнарович А.О., Михина З.П., Кассиль В.Л. и др. Диагностика и лечение метастатического поражения нервной системы у онкологических больных. // Российский онкологический журнал. - 2002. - №4. -С. 25-30.
4. Панова А.Ю., Толстых Л.В., Огнерубов Н.А. Кибер –нож терапия множественных метастазов в головной мозг при раке лёгких. Вестник ТГУ.Т 20. Выпуск 6. 2015.
5. Розуменко В.Д., Хоменко А.В., Тяглый С.В. и соавт. Лазерная термодеструкция: интраоперационное применение при внутримозговых опухолях полушарий большого мозга. // Материалы III съезда нейрохирургов России. Санкт- Петербург, 4-8 июня 2002 г. - С. 144.
6. Саркисова Д.С. и Перова Ю.Л.-М.: Медицина, 1996. –С.544.
7. Сидоренко В.В. Магнитно-резонансная томография в диагностике и моделировании нейрохирургических вмешательств при метастазах опухолей в головной мозг. Дисс. канд. мед. наук. 14.00.19. Москва-2009.
8. Шарашова Е.Е., Холматова К.К., Горбатова М.А. и Гржибовский А.М. Применение анализа выживаемости в здравоохранении с использованием пакета статистических программ SPSS. Наука и Здравоохранение №5, 2017. -С. 5-28.
9. Altman D.G. Practical statistics for medical research. New York: Chapman & Hall/CRC; 1991. pp. 365–396. Am Fam Physician. 2016 Feb 1; 93(3): -P. 211-217.
10. Elaimy A.L., Thumma S.R, Lamm A.F. et al. Long-term survival in a patient with multiple brain metastases from small-cell lung cancer treated with gamma knife radiosurgery on four occasions: a case report. World Journal of Surgical Oncology 2011;69. –P.1-9.
11. Ferguson S.D., Zheng S., Xiu J., et al. Sawaya R. Profiles of brain metastases: Prioritization of therapeutic targets. Int J Cancer. 2018. Dec 1; 143(11). –P.3019-3026.
12. Giaccone G., Debruyne C., Felip E. Phase III Study of Adjuvant Vaccination with Bc2/Bacille Calmette-Guerin in Responding Patients with Limited-Disease Small-Cell Lung Cancer (European Organisation for Research and Treatment of Cancer 08971-08971B; Silva Study). Journal of Clinical Oncology. Vol 23. Number 28. October 1 2005. -P. 6854-6863.
13. Goetz P, Ebinu J, Roberge D, and Zadeh G. Current standards in the management of cerebral metastases, Int. J. of Surgical Oncology, 2012, vol.2. –P. 1-9.
14. Harsh G.R.et al. Neurosurgery Clinics of North Americ (July 1996).-P.337-570.
15. Hartgerink D, van der Heijden B, De Ruyscher D Et al. Stereotactic Radiosurgery in the Management of Patients with Brain Metastases of Non-Small Cell Lung Cancer: Indications, Decision Tools and Future Directions. Front Oncol. 2018 May 9; 8:154. –P.1-12.

16. Hayat M.A. Tumors of the Central Nervous System, Volume 3. Brain Tumors (Part 1). 2011. Springer Science Business Media B.V. –P.382.
17. Hayat M.A. Tumors of the Central Nervous System, Volume 4. Brain Tumors (Part 2). 2012. Springer Science Business Media B.V. –P.386.
18. Heon S., Yeap B.Y., Britt G.J. et al. Development of Central Nervous System Metastases in Patients with Advanced Non–Small Cell Lung Cancer and Somatic EGFR Mutations Treated with Gefitinib or Erlotinib. Clin Cancer Res. 2010 Dec 1; 16(23): -P.5873–5882.
19. Hu C., Chang E.L., Hassenbusch S.J. et al. Nonsmall cell lung cancer presenting with synchronous solitary brain metastasis. Cancer. 2006 May 1; 106(9):1998-2004. In book: Tumor Metastasis. 2016. –P.44-54.
20. Kromer C., Xu J., Ostrom Q.T., Gittleman H. et al Sawaya R. Estimating the annual frequency of synchronous brain metastasis in the United States 2010-2013: a population-based study. J Neurooncol. 2017. Aug; 134(1): -P.55-64.
21. Lukas R.V., Gondi V., Kamson D.O. et al. State-of-the-art considerations in small cell lung cancer brain Metastases. Oncotarget, 2017, Vol. 8, (No. 41). -P. 71223-71233.
22. Lukas R.V., Wu J., Dey M. et al. A Survey of the Neuro-Oncology Landscape. J Clin Neurol. 2018 Jan; 14(1): - P.8–15.
23. Nagai A., Shibamoto Y., Yoshida M. et al. Treatment of Single or Multiple Brain Metastases by Hypofractionated Stereotactic Radiotherapy Using Helical Tomotherapy. Int. J. Mol. Sci. 2014, 15. –P. 6910-6924.

List of used literature:

1. Aleshin V.A., Karakhan V.B., Bekyashev A.Kh. et al. Metastases of lung cancer to the brain - the role of the neurosurgical stage of treatment. Tumors of the head and neck. 2016. Vol. 6, No. 2. - P. 42-49.
2. Banov S.M., Golanov A.V., Zaitsev A.M. and other Metastatic lesions of the brain, modern standards of treatment. "RMZh" №16. 2017. -S. 1181-1185.
3. Voinarevich A.O., Mikhina ZP, Kassil V.L. and other Diagnostics and treatment of metastatic lesions of the nervous system in cancer patients. // Russian Journal of Oncology. - 2002. - No. 4. - WITH. 25-30.
4. Panova A.Yu., Tolstykh L.V., Ognerubov N.A. Cyberknife therapy of multiple brain metastases in lung cancer. Bulletin of TSU. T 20. Issue 6. 2015.
5. Rozumenko V.D., Khomenko A.B., Tyagly C.B. et al. Laser thermal destruction: intraoperative use for intracerebral tumors of the cerebral hemispheres. // Materials of the III Congress of Russian Neurosurgeons. St. Petersburg, June 4-8, 2002 - P. 144.
6. Sarkisova D.S. and Perova Yu.L.-M. : Medicine, 1996.-S. 544.
7. Sidorenko V.V. Magnetic resonance imaging in the diagnosis and modeling of neurosurgical interventions for tumor metastases in the brain. Diss. Cand. honey. sciences. 14.00.19. Moscow-2009.
8. Sharashova E.E., Kholmatova K.K., Gorbatova M.A. and Grzhibovsky A.M. Application of survival analysis in healthcare using the SPSS statistical software package. Science and Healthcare No. 5, 2017. -P. 5-28.
9. Altman D.G. Practical statistics for medical research. New York: Chapman & Hall/CRC; 1991. pp. 365–396. Am Fam Physician. 2016 Feb 1; 93(3): -P. 211-217.

10. Elaimy A.L., Thumma S.R, Lamm A.F. et al. Long-term survival in a patient with multiple brain metastases from small-cell lung cancer treated with gamma knife radiosurgery on four occasions: a case report. *World Journal of Surgical Oncology* 2011;69. –P.1-9.
11. Ferguson S.D., Zheng S., Xiu J., et al. Sawaya R. Profiles of brain metastases: Prioritization of therapeutic targets. *Int J Cancer*. 2018. Dec 1; 143(11). –P.3019-3026.
12. Giaccone G., Debruyne C., Felip E. Phase III Study of Adjuvant Vaccination with Bec2/Bacille Calmette-Guerin in Responding Patients with Limited-Disease Small-Cell Lung Cancer (European Organisation for Research and Treatment of Cancer 08971-08971B; Silva Study). *Journal of Clinical Oncology*. Vol 23. Number 28. October 1 2005. -P. 6854-6863.
13. Goetz P, Ebinu J, Roberge D, and Zadeh G. Current standards in the management of cerebral metastases, *Int. J. of Surgical Oncology*, 2012, vol.2. –P. 1-9.
14. Harsh G.R.et al. *Neurosurgery Clinics of North Americ* (July 1996).-P.337-570.
15. Hartgerink D, van der Heijden B, De Ruyscher D Et al. Stereotactic Radiosurgery in the Management of Patients with Brain Metastases of Non-Small Cell Lung Cancer: Indications, Decision Tools and Future Directions. *Front Oncol*. 2018 May 9; 8:154. –P.1-12.
16. Hayat M.A. *Tumors of the Central Nervous System, Volume 3. Brain Tumors (Part 1)*. 2011. Springer Science Business Media B.V. –P.382.
17. Hayat M.A. *Tumors of the Central Nervous System, Volume 4. Brain Tumors (Part 2)*. 2012. Springer Science Business Media B.V. –P.386.
18. Heon S., Yeap B.Y., Britt G.J. et al. Development of Central Nervous System Metastases in Patients with Advanced Non-Small Cell Lung Cancer and Somatic EGFR Mutations Treated with Gefitinib or Erlotinib. *Clin Cancer Res*. 2010 Dec 1; 16(23): -P.5873–5882.
19. Hu C., Chang E.L., Hassenbusch S.J. et al. Nonsmall cell lung cancer presenting with synchronous solitary brain metastasis. *Cancer*. 2006 May 1; 106(9):1998-2004. In book: *Tumor Metastasis*. 2016. –P.44-54.
20. Kromer C., Xu J., Ostrom Q.T., Gittleman H. et al Sawaya R. Estimating the annual frequency of synchronous brain metastasis in the United States 2010-2013: a population-based study. *J Neurooncol*. 2017. Aug; 134(1): -P.55-64.
21. Lukas R.V., Gondi V., Kamson D.O. et al. State-of-the-art considerations in small cell lung cancer brain Metastases. *Oncotarget*, 2017, Vol. 8, (No. 41). -P. 71223-71233.
22. Lukas R.V., Wu J., Dey M. et al. A Survey of the Neuro-Oncology Landscape. *J Clin Neurol*. 2018 Jan; 14(1): - P.8–15.
23. Nagai A., Shibamoto Y., Yoshida M.et al. Treatment of Single or Multiple Brain Metastases by Hypofractionated Stereotactic Radiotherapy Using Helical Tomotherapy. *Int. J. Mol. Sci*. 2014, 15. –P. 6910-6924.

Рецензент: д.м.н., профессор Мамытов М.М.

УДК 616.831-006-033.2-07-089

DOI 10.33514/ВК-1694-7711-2021-1 (1)-183-193

Козубаев У. У., Шамшиев А. Т., Абдылдаев А. А.

И.К. Ахунбаев атындагы КММАнын
Дипломго чейинки жана дипломдон кийинки нейрохирургия кафедрасынын изденүүчүсү

И.К. Ахунбаев атындагы КММАнын
Дипломго чейинки жана дипломдон кийинки нейрохирургия кафедрасынын ассистенти

И.К. Ахунбаев атындагы КММАнын
Дипломго чейинки жана дипломдон кийинки нейрохирургия кафедрасынын аспиранты

Козубаев У. У., Шамшиев А. Т., Абдылдаев А. А.

Соискатель кафедры нейрохирургии до и после дипломного образования
КГМА им. И.К. Ахунбаева

Ассистент кафедры нейрохирургии до и после дипломного образования
КГМА им. И.К. Ахунбаева

Аспирант кафедры нейрохирургии до и после дипломного образования
КГМА им. И.К. Ахунбаева

Kozubaev U. U., Shamshiev A. T., Abdyl daev A. A.

Applicant for the Department of Neurosurgery before and after graduate education,
KSMA named after I.K. Akhunbaeva

Assistant of the Department of Neurosurgery before and after graduate education,
KSMA named after I.K. Akhunbaeva

Postgraduate student of the Department of Neurosurgery before and after graduate education,
KSMA named after I.K. Akhunbaeva

ЖҮЛҮН УЧУНДАГЫ ЭПЕНДИМОМАНЫН КАН АГУУСУНДАГЫ «ТЕТЕРИНГ СИНДРОМУНУН» СИМПТОМАТИКАЛЫК ТОПТОМДОРУ

КРОВОИЗЛИЯНИЕ ЭПЕНДИМОМЫ ТЕРМИНАЛЬНОЙ НИТИ С СИМПТОМОКОМПЛЕКСОМ «ТЕТЕРИНГ СИНДРОМА»

HEMORRHAGE OF THE INTERMEDIATE FILAMENT EPENDIMOMA WITH THE "TETERING SYNDROME"

Аннотация: Жүлүндүн терминалдык жипчесиндеги шишиктер бардык жүлүн шишиктеринин 50% дан ашыгында кездешет, жана 1-5% чейин эпендимомалар түзөт. Нейровизуалдык методдордун кеңири колдонулушуна карабастан, оорунун баштапкы баскычында жүлүндүн шишиктерин эрте диагностикалоо маселелери чечилбей келет. Өзгөчө клиникалык көрүнүштөрдүн жоктугунан, көптөгөн бейтаптар башка омуртка жана жүлүндүн патологиясынан узак убакыт бою дарыланып турушат.

Бул илимий макала жүлүндүн терминалдык жипчесиндеги эпимдимоманын эпидемиологиялык көрсөткүчтөрү, негизги диагностикалык критерийлери жана клиникалык агымынын өзгөчөлүктөрү сунуш кылынат. Жүлүндүн терминалдык жипчесиндеги эпимдимомасынын кан агуусу менен даарыланган 56 жаштагы бейтапын клиникалык учуру, субарахноидалдык кан агуунун курч белгилери, жүлүн чыңалуусунун симптомдору жана "тетеринг синдрому" жөнүндө чагылдырып берилген.

Бул патологиясы бар бейтаптарды кабыл алуу тактикасы жана хирургиялык дарылоонун натыйжалары кеңири баяндалган.

Аннотация: Опухоли конечной нити встречаются в более 50% случаях из всех опухолей спинного мозга (ОСМ), при этом у 1-5% вышеуказанной локализации диагностируются эпендимомы. Несмотря, на повсеместное применения нейровизуализационных методов, вопросы ранней диагностики опухолей спинного мозга в начальной стадии заболевания остаются не решенными. Из-за отсутствия специфических клинических проявлений многие пациенты длительное время получают лечение по поводу других спинальных патологий.

В данной научной работе представлены эпидемиологические данные, основные диагностические критерии и особенности клинического течения кровоизлияний эпендимом конечной нити спинного мозга. Описан клинический случай кровоизлияния эпендимомы конечной нити у 56 летнего больного, проявляющейся с острыми признаками САК и симптомокомплексами натяжения спинного мозга в виде «тетеринг синдрома», клинические проявления которых проявлялись выпадениями функций каудальных отделов спинного мозга и его корешков с двигательными, чувствительными, трофическими и тазовыми нарушениями.

Подробно изложены тактика введения и результаты хирургического лечения больных с данной патологией.

Annotation: Intermediate filament tumors are found in more than 50% of all primary spinal cord tumors, while ependymomas are diagnosed in 1-5% of the above localization.

Despite the widespread use of neuroimaging methods, the issues of early diagnosis of spinal cord tumors at the initial stage of the disease remain unresolved. Due to the lack of specific clinical manifestations, many patients receive treatment for other spinal pathologies for a long time.

This scientific work presents the epidemiological data, the main diagnostic criteria and features of the clinical course of hemorrhages of the ependymoma of the final filament of the spinal cord. A clinical case of hemorrhage of a filament ependymoma in a 56-year-old patient, manifested with acute signs of SAH and symptoms of spinal cord tension in the form of "tethering syndrome" violations.

The tactics of administration and the results of surgical treatment of patients with this pathology are described in detail.

Негизги сөздөр: эпендимомалар, терминалдык жип, операциялар, шишиктер, жүлүн, тетеринг синдрому.

Ключевые слова: эпендимомы, конечная нить, операции, опухоли, спинной мозг, тетеринг синдром.

Key words: ependymomas, Intermediate filament, operations, tumors, spinal cord, tethering syndrome.

Введение: Эпендимомы спинного мозга - это редкие нейроэпителиальные опухоли, которые возникают из эпендимных клеток центрального канала спинного мозга. Эпендимомы составляют 13-15% среди всех опухолей спинного мозга и до 65% глиальных интрамедуллярных новообразований у взрослых. Средняя частота встречаемости эпендимом в США в 2012 году составил 1.15 на 100000 населения в год, и незначительно превалировали женщины (женщины - 1.06 на 100000 населения в год, мужчины - 1.24 на 100000 населения в год). В 50–60% наблюдений, опухоли диагностируют на уровне конуса спинного мозга,

корешков конского хвоста и терминальной нити, затем следуют шейный и грудной отделы спинного мозга. Эпендимомы терминальной нити составляет от 1,5 до 5% среди всех опухолей спинного мозга [13,4,23].

Учитывая нейроэктодермальный характер происхождения эпендимом концевой нити, эти опухоли относятся к интрамедуллярным опухолям спинного мозга, однако многие авторы с топографо-анатомической точки зрения относят к экстрамедуллярным опухолям. Среди эпендимом спинного мозга, наиболее распространенным гистологическим вариантом концевой нити или конуса спинного мозга являются опухоли миксопапиллярного ряда [1].

В частности, типичными проявлениями эпендимом конуса и конечной нити являются признаки синдрома конского хвоста, включающий сильную боль в пояснице, парестезии, слабость нижних конечностей и дисфункцию мочевого пузыря [6]. Кровоизлияния при эпендимоме конечной нити встречаются крайне редко и опубликованы около 20 случаев с острыми неврологическими ухудшениями после кровоизлияния в эпендимому конуса и конечной нити, когда основным клиническим симптомом до 30% от всех зарегистрированных случаев наблюдались признаки САК сопровождающиеся сильными болями в спине, в ногах, частыми головными болями гипертензионного характера, менингеальными симптомами, а также наличием примеси крови в спинномозговой жидкости [22,8,18].

Ниже мы сообщаем о спонтанном кровоизлиянии эпендимомы концевой нити, проявляющейся с острыми признаками САК и симптомокомплексами натяжения спинного мозга в виде «тетеринг синдрома», клинические проявления которых проявляются выпадениями функций каудальных отделов спинного мозга и его корешков с двигательными, чувствительными, трофическими и тазовыми нарушениями [5,9,12,15,19,20]. Как уже известно, если «тетеринг синдром» встречается в детском возрасте и сочетается с такими заболеваниями как миеломенингоцеле, липома, липомиеломенингоцеле, диастематомиелия, менингоцеле и дермоидный синус, то в нашем случае мы описываем взрослого пациента с кровоизлиянием в эпендимому конечной нити и симптомами фиксированного спинного мозга.

Больной М.Т. 56 лет, поступил в отделение нейрохирургии №1 НГМЗКР с жалобами: на выраженные боли и ограничение движений в грудно- поясничном отделе позвоночника стягивающего характера в восходящем направлении по ходу позвоночного столба, иррадиирующие в ягодичные области, по задней поверхности бедер и голеней с двух сторон, сопровождающиеся интенсивными распирающими головными болями в шейно-затылочной области, тошнотой и рвотой на высоте головных болей, боли усиливаются при перемене положения тела, преимущественно в горизонтальном положении, кашле и чихании, уменьшающиеся при вертикальном положении и ходьбе, чувства онемения в ягодичной области, периодически отмечает затруднений при мочеиспускании с чувствами неполного опорожнения мочевого пузыря, частые запоры.

Из анамнеза: известно, что боли в грудно-поясничном отделе позвоночника беспокоили в течение нескольких лет с периодами обострения. С июля месяца текущего года боли в пояснично-крестцовой области стали носить интенсивный характер, начали иррадиировать по задней поверхности ног, в связи с чем, с вышеописанными жалобами обратился к терапевту по месту жительства, после проведенных обследований больному выставлен диагноз двусторонний пиелонефрит и назначено амбулаторное лечение, на фоне проводимой терапии заметного улучшения не наблюдалось. В течение последних двух

месяцев, боли выросли по частоте интенсивности в грудно- поясничном отделе позвоночника иррадиирующие в ягодичные области, по задней поверхности бедра и голени с двух сторон тягивающего характера в восходящем направлении по ходу позвоночного столба сопровождающиеся интенсивными распирающими головными болями преимущественно в шейно-затылочной области, тошнота, рвота на высоте головных болей, боли стали усиливаться при перемене положения тела, кашле, чихании. Параллельно последней постепенно присоединились чувство онемения в ягодичной области преимущественно в горизонтальном положении и уменьшающиеся при ходьбе, чувство неполного опорожнения мочевого пузыря, частые запоры.

На проведенной МРТ исследования пояснично-крестцового отдела спинного мозга, от 16.09.20 г, обнаружены данные за интрамедуллярного образования на уровне L1-L2 с кистозным компонентом, размерами 36x11x18мм., неоднородной структуры. Ниже данного образования полость дурального мешка заполнена высокобелковой жидкостью с седиментацией (кистозный компонент) МР-признаки остеохондроза поясничного отдела позвоночника. Консультирован нейрохирургом, рекомендована МРТ с внутривенным контрастированием и госпитализирован в отделение нейрохирургии №1 с диагнозом: Интрамедуллярное новообразование спинного мозга (эпи-конуса) со стойким корешково-болевым синдромом, нижним спастическим парапарезом грубее слева и нарушением функций тазовых органов по типу задержки.

Рисунок 1- Магнитно-резонансная томография (с контрастированием) больного с новообразование спинного мозга на уровне L1-L2 с кистозным компонентом, ниже данного образования полость дурального мешка заполнена высокобелковой жидкостью с седиментацией

При неврологическом осмотре: Сознание ясное. Поведение адекватное. Речь внятная, говорит по существу. Обоняние не нарушено. Зрачки S=D, фотореакции живые, отмечает светобоязнь. Острота и поля зрения контрольно не изменены. Движения глазных яблок болезненные, в полном объеме, установочный нистагм при крайних отведениях. Слабость конвергенции с обеих сторон. Тригеминальные точки безболезненные. Конъюнктивальный и роговичный рефлексы живые. Жевательные мышцы без особенностей. Лицо – симметричное, глазные щели S=D. Гипоакузия справа. Мягкое небо подвижное, глотание и

фонация не нарушены. Вкус в норме. Язык по средней линии. Верхние конечности интактны.

Нижний спастический парализм со снижением мышечной силы в проксимальных и дистальных отделах до 3,0 баллов слева, справа до 3,5 баллов. Мышечный тонус в ногах повышен по спастическому типу больше справа. Сухожильные и периостальные рефлексy D>S с ног - коленные, ахиллов и подошвенный рефлексy снижены. справа коленный средней живости, ахиллов, подошвенный рефлексy оживлены. Брюшные рефлексy вызываются. Обращает внимание нарушение чувствительности в виде гипестезии на уровне S1-S2 корешков. Функции органов малого таза нарушены по типу задержки. Отмечаются резко положительные менингеальные симптомы в виде ригидности мышц затылка и положительных симптомов Кернига с обеих сторон. Положительные симптомы натяжения

Ввиду выраженного напряжения и ограничения подвижности в краниовертебральной области произведено МРТ исследование и головного мозга. Каких либо, органических изменений не было выявлено и на 3 –и сутки произведена операция: Декомпрессивная ламинэктомия L1-2 позвонков с удалением опухоли (эпендимомы конечной нити) конского хвоста

Ход операции: В положении больного на животе, срединный разрез мягких тканей по линии остистых отростков на уровне Th12-L3 позвонков. Скелетированы и с. ТМО напряжена, не пульсирует, разрез её срединно, СМЖ с кровянистым оттенком. Опухоль бобовидной формы длиной до 6,0 см, толщиной до 3-4 см серовато-синюшного цвета, которая преимущественно располагалась дорзально, оттесняя корешки конского хвоста в стороны и вентрально. Опухоль мягко-эластичной консистенции со следами внутриопухолевого кровоизлияния. Она выделена от корешков конского хвоста, при этом обнаружено, что она исходит из утолщенной конечной нити на протяжении 6 см, с крупными сосудами на ней. Опухоль удалена тотально с иссечением конечной нити на уровне дужки L1 позвонка и нижнего края дужки L2 позвонков. После удаления вышеуказанного новообразования ликвороотток восстановлен полностью. Туалет, гемостаз. Послойные швы на мягкие ткани.

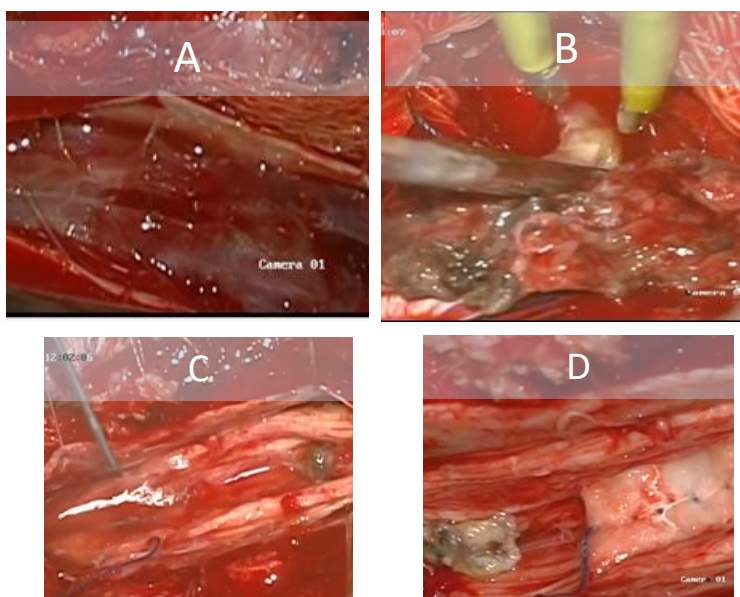

Рисунок 2. Интраоперационные снимки.

(А) Вскрытие твердой мозговой оболочки, участки опухоли со сгустками крови среди корешков конского хвоста.

(В) Удаление опухоли с иссечением дистальной части конечной нити.

(С,D) Проксимальные (С) и дистальные (D) части конечной нити, после удалении опухоли.

Гистологически: верифицирована миксопапиллярная эпендиома.

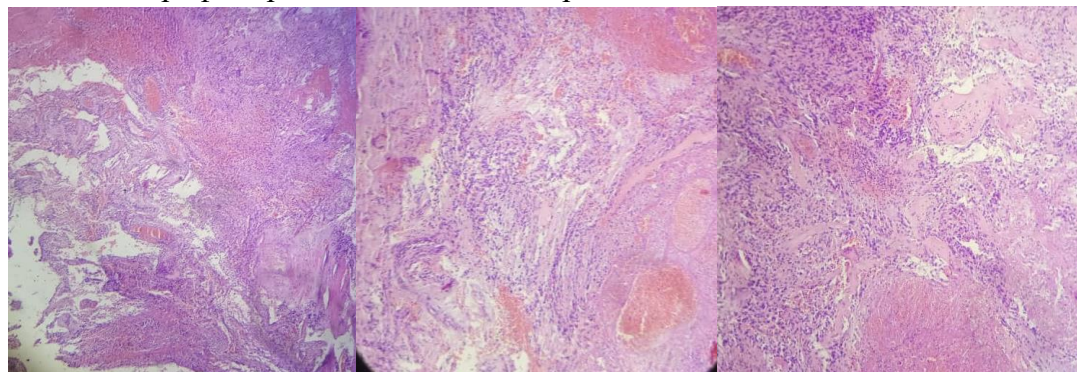

Рисунок 3. Гистологический препарат, миксопапиллярная эпендиома с признаками кровоизлияния

В раннем послеоперационном периоде у пациента значительная положительная динамика: регресс гипертензионного и менингеального синдромов, нижнего спастического парапареза с восстановлением функции тазовых органов.

Обсуждение: По классификации ВОЗ миксопапиллярная эпендиома относится к медленно растущим глиомам спинного мозга и характерно для этих опухолей прогрессирующее течение [14,7,2,21,25]. Среди кровоизлияний глиальных опухолей спинного мозга, согласно литературным у 59%-84% пациентов гистологически верифицированы эпендимомы [17,24]. Многие авторы связывают это с тем, что эпендимомы спинного мозга входят в группу обильно васкуляризованных опухолей и не исключают «Механическую» гипотезу, так как эпендимомы в основном расположены в области конуса и конского хвоста, которая является наиболее подвижной частью позвоночника [3].

Крайне редко, после спонтанного кровоизлияния опухоли клиническая картина эпендимом конуса и терминальной нити проявляется остро с симптомокомплексами натяжения конечной нити в виде «тетеринг синдрома», которые до настоящего времени мало освещены в доступной нам литературе [10,16]. Термин «фиксированного спинного мозга» предлагал Hoffman et al. в 1976 году (3) как группу неоднородных по происхождению, но схожих по патогенезу заболеваний, для которых характерна совокупность выпадения функций каудальных отделов спинного мозга и его корешков с двигательными, чувствительными, трофическими и тазовыми нарушениями [11,26].

В нашем исследовании мы описывали редкий клинический случай, у больного, когда причиной появления острых симптомов натяжения спинного мозга послужило наличие эпендимомы в области конечной нити и её кровоизлияние. Нами после соответствующих обследований проведено радикальное удаление опухоли с иссечением конечной нити на уровне дужки L1 позвонка и нижнего края дужки L2 позвонков, без развития неврологического дефицита в послеоперационном периоде.

Этот случай демонстрирует о важности ранней диагностики эпендимом конечной нити, при которых могут наблюдаться спонтанные кровоизлияния опухоли, впоследствии

чего развиваются грубые необратимые неврологические дефициты. Как мы уже выше упомянули, больной неоднократно наблюдался у врачей по месту жительства и несмотря на наличие симптомов в течение многих лет с умеренными неврологическими дефицитами, больному не проведены соответствующие обследования и лечился по поводу других соматических заболеваний, что говорит о низкой онкологической настороженности врачей.

Таким образом, каждый случай с острым или хроническим болевым синдромом в спине должен рассматриваться индивидуально с проведением адекватных диагностических и лечебных процедур.

Список использованной литературы:

1. Коновалов Н.А. Результаты лечения эпендимом конского хвоста спинного мозга у взрослых / Голанов А.В., Шевелев И.Н., Назаренко А.Г., Асютин Д.С., Королишин В.А., Тимонин С.Ю., Закиров Б.А., Оноприенко Р.А. // Вопросы нейрохирургии 1. – 2015. стр. – 58 – 67.
2. Слынько Е.И. Хирургическое лечение эпендимом конского хвоста спинного мозга и его результаты /Карлейчук А. Г. // Український нейрохірургічний журнал, №2. – 2007. – стр. 46 – 50.
3. Breig A. Biomechanics of the Central Nervous System // The Year Book Publishers, Inc., Chicago – 1960.
4. Chamberlain M.C. Ependymomas // Curr Neurol Neurosci Rep. – 2003. – 3:193 – 199.
5. Destée A. Tumoral spinal meningeal hemorrhage during anticoagulant treatment / Lesoin F, Warot M, Mendolia G, Devos P, Warot P: // Rev Neurol (Paris France). – 1984. – 140: 517 – 519.
6. Djindjian M. Subarachnoid hemorrhage due to intraspinal tumors /Djindjian R, Houdart R, Hurth M// Surg Neurol. – 1978. – 9: 223 – 229.
7. Fincher EF: Spontaneous subarachnoid hemorrhage in intradural tumors of the lumbar sac. // J Neurosurg. – 1951. – 8: 576 – 584.
8. Herb E. Acute bleeding into a filum terminale ependymoma /Schwachenwald R, Nowak G, Müller H, Reusche E // Neurosurg Rev. – 1990. – 13: 243 – 245.
9. Heuer GG Acute paraparesis from hemorrhagic spinal ependymoma : diagnostic dilemma and surgical management. Report of two cases and review of the literature. /Stiefel MF, Bailey RL, Schuster JM // J Neurosurg Spine. – 2007. – 7(6): 652 – 655.
10. Hoffman H.J. The tethered spinal cord: its protean manifestations, diagnosis and surgical correction ./Hendrick E.B., Humphreys R.P. // Childs Brain. – 1976. – 2: 145 – 155.
11. Lagares A. Spinal cord ependymoma presenting with acute paraplegia due to tumoral bleeding /Rivas JJ, Lobato RD, Ramos A, Alday R, Boto GR // J Neurosurg Sci. – 2000. – 44: 95 – 98.
12. Linh M. Duong et al. Descriptive Epidemiology of Malignant and Nonmalignant Primary Spinal Cord, Spinal Meninges, and Cauda Equina Tumors, United States, – 2004-2007 // Cancer September 1. – 2012. – 4220 – 4227. Cancer September 1. – 2012. – 4220 – 4227.
13. Louis DN,
14. Ohgaki H. The 2007 WHO classification of tumours of the central nervous system /Wiestler O.D., Cavenee W.K., Burger P.C., Jouvett A., Scheithauer BW, Kleihues P // Acta Neuropathol. – 2007. – 114(2): 97 – 109.
15. Malbrain M.L. Filum terminale ependymoma revealed by acute cauda equina compression syndrome following intratumoral and spinal subarachnoid hemorrhage in a patient on oral

- anticoagulants /Kamper AM, Lambrecht GL, Hermans P, Baeck E, Verhoeven F, Wyffels G, Verbraeken H // *Acta Neurol Belg.* – 1994. – 94: 35 – 43.
16. Martinez-Perez R Acute neurological deterioration as a result of two synchronous hemorrhagic spinal ependymomas /Hernandez-Lain A, Paredes I, Munarriz PM, Castaño-Leon AM, Lagares A // *Surg Neurol Int.* – 2012. – 3: 33.
17. Neau J.P. Hemorragies meninghes spinales d'origine tumorale /JP Lefevre, R Gil, R Rogez, L Boissonnot, B Bataille // *Sem Hop Paris.* 1983. 49: 5-11.
18. Nozaki I A case of lumbar myxopapillary ependymoma discovered due to headache /Matsumoto Y, Yamaguchi K, Shimizu Y, Kumahashi K, Munemoto S // *Clin Neurol.* – 2013. – 53: 136 – 142.
19. Oertel J. Partial recovery of paraplegia due to spontaneous intramedullary ependyma haemorrhage /Gaab MR, Piek J // *Acta Neurochir (Wien).* – 2000. – 142: 219 – 220.
20. Rivierez M. Ependymoma of the intradural filum terminale in adults /Oueslati S, Philippon J, Pradat P, Foncin JF, Muckensturm B, Dorwling-Carter D, Cornu P. // *Neurochirurgie* – 1990. – 36: 96 – 107.
21. Schild S.E. The results of radiotherapy for ependymomas : the Mayo Clinic experience /Nisi K, Scheithauer BW, Wong WW, Lyons MK, Schomberg PJ, Shaw EG // *Int J Radiat Oncol Biol Phys.* – 1998. – 42(5): 953 – 958.
22. Tait M.J. Spontaneous hemorrhage of a spinal ependymoma: a rare cause of acute cauda equina syndrome: a case report / Chelvarajah R, Garvan N, Bavetta S // *Spine.* – 2004. – 29: E502 – E505.
23. Tseng J.H., Tseng M. Y. Survival analysis of 459 adult patients with primary spinal cancer in England and Wales: a population-based study // *Surg Neurol.* – 2007. – 67:53 – 58.
24. Vernet O. Les hemorrhagies sous-arachnoidiennes spinales /R Alaili, N Detribolet: // *Schweiz Med Wschr.* – 1986. – 116: 781 – 785.
25. Wager M. Cauda equina tumors: a French multicenter retrospective review of 231 adult cases and review of the literature/Lapierre F, Blanc JL, Listrat A, Bataille B // *Neurosurg Rev.* – 2000. – 23(3): 119 – 129.
26. Yamada S. / Pathophysiology of “tethered cord syndrome” Zinke DE, Sanders D.// *J Neurosurg.* – 1981. – 54:494 – 503.

List of used literature:

1. Konovalov N.A. The results of treatment of ependymomas of the cauda equina of the spinal cord in adults / Golanov A.V., Shevelev I.N., Nazarenko A.G., Asyutin D.S., Korolishin V.A., Timonin S.Yu., Zakirov B.A. , Onoprienko R.A. // *Questions of neurosurgery 1.* - 2015. p. - 58 - 67.
2. Slynko E.I. Surgical treatment of ependymomas of the cauda equina of the spinal cord and its results / Karleichuk A.G. // *Ukrainian neurosurgical journal, No. 2.* - 2007. - pp. 46 - 50.
3. Breig A. Biomechanics of the Central Nervous System // *The Year Book Publishers, Inc., Chicago* – 1960.
4. Chamberlain M.C. Ependymomas // *Curr Neurol Neurosci Rep.* – 2003. – 3:193 – 199.
5. Destée A. Tumoral spinal meningeal hemorrhage during anticoagulant treatment / Lesoin F, Warot M, Mendolia G, Devos P, Warot P: // *Rev Neurol (Paris France).* – 1984. – 140: 517 – 519.
6. Djindjian M. Subarachnoid hemorrhage due to intraspinal tumors /Djindjian R, Houdart R, Hurth M// *Surg Neurol.* – 1978. – 9: 223 – 229.

7. Fincher EF: Spontaneous subarachnoid hemorrhage in intradural tumors of the lumbar sac. // *J Neurosurg.* – 1951. – 8: 576 – 584.
8. Herb E. Acute bleeding into a filum terminale ependymoma /Schwachenwald R, Nowak G, Müller H, Reusche E // *Neurosurg Rev.* – 1990. – 13: 243 – 245.
9. Heuer GG Acute paraparesis from hemorrhagic spinal ependymoma: diagnostic dilemma and surgical management. Report of two cases and review of the literature. /Stiefel MF, Bailey RL, Schuster J.M. // *J Neurosurg Spine.* – 2007. – 7(6): 652 – 655.
10. Hoffman H.J. The tethered spinal cord: its protean manifestations, diagnosis and surgical correction. /Hendrick E.B., Humphreys R.P. // *Childs Brain.* – 1976. – 2: 145 – 155.
11. Lagares A. Spinal cord ependymoma presenting with acute paraplegia due to tumoral bleeding /Rivas JJ, Lobato RD, Ramos A, Alday R, Boto GR // *J Neurosurg Sci.* – 2000. – 44: 95 – 98.
12. Linh M. Duong et al. Descriptive Epidemiology of Malignant and Nonmalignant Primary Spinal Cord, Spinal Meninges, and Cauda Equina Tumors, United States, – 2004-2007 // *Cancer* September 1. – 2012. – 4220 – 4227. *Cancer* September 1. – 2012. – 4220 – 4227.
13. Louis DN,
14. Ohgaki H. The 2007 WHO classification of tumours of the central nervous system /Wiestler O.D., Cavenee W.K., Burger P.C., Jouvett A., Scheithauer BW, Kleihues P // *Acta Neuropathol.* – 2007. – 114(2): 97 – 109.
15. Malbrain M.L. Filum terminale ependymoma revealed by acute cauda equina compression syndrome following intratumoral and spinal subarachnoid hemorrhage in a patient on oral anticoagulants /Kamper AM, Lambrecht GL, Hermans P, Baeck E, Verhoeven F, Wyffels G, Verbraeken H // *Acta Neurol Belg.* – 1994. – 94: 35 – 43.
16. Martinez-Perez R Acute neurological deterioration as a result of two synchronous hemorrhagic spinal ependymomas /Hernandez-Lain A, Paredes I, Munarriz PM, Castaño-Leon AM, Lagares A // *Surg Neurol Int.* – 2012. – 3: 33.
17. Neau J.P. Hemorragies meninghes spinales d'origine tumorale /JP Lefevre, R Gil, R Rogez, L Boissonnot, B Bataille // *Sem Hop Paris.* 1983. 49: 5-11.
18. Nozaki I A case of lumbar myxopapillary ependymoma discovered due to headache /Matsumoto Y, Yamaguchi K, Shimizu Y, Kumahashi K, Munemoto S // *Clin Neurol.* – 2013. – 53: 136 – 142.
19. Oertel J. Partial recovery of paraplegia due to spontaneous intramedullary ependyma haemorrhage /Gaab MR, Piek J // *Acta Neurochir (Wien).* – 2000. – 142: 219 – 220.
20. Rivierez M. Ependymoma of the intradural filum terminale in adults /Oueslati S, Philippon J, Pradat P, Foncin JF, Muckensturm B, Dorwling-Carter D, Cornu P. // *Neurochirurgie* – 1990. – 36: 96 – 107.
21. Schild S.E. The results of radiotherapy for ependymomas: the Mayo Clinic experience /Nisi K, Scheithauer BW, Wong WW, Lyons MK, Schomberg PJ, Shaw EG // *Int J Radiat Oncol Biol Phys.* – 1998. – 42(5): 953 – 958.
22. Tait M.J. Spontaneous hemorrhage of a spinal ependymoma: a rare cause of acute cauda equina syndrome: a case report / Chelvarajah R, Garvan N, Bavetta S // *Spine.* – 2004. – 29: E502 – E505.
23. Tseng J.H., Tseng M. Y. Survival analysis of 459 adult patients with primary spinal cancer in England and Wales: a population-based study // *Surg Neurol.* – 2007. – 67:53 – 58.
24. Vernet O. Les hemorrhagies sous-arachnoidiennes spinales /R Alaili, N Detribolet: // *Schweiz Med Wschr.* – 1986. – 116: 781 – 785.

25. Wager M. Cauda equina tumors: a French multicenter retrospective review of 231 adult cases and review of the literature/Lapierre F, Blanc JL, Listrat A, Bataille B // Neurosurg Rev. – 2000. – 23(3): 119 – 129.
26. Yamada S. / Pathophysiology of “tethered cord syndrome” Zinke DE, Sanders D.// J Neurosurg. – 1981. – 54:494 – 503.

Рецензент: д.м.н., профессор Мамытов М.М.

Оглавление

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ	3
Асылбекова Чырашкан Айтмурзаевна	3
HEMIS TILININ FRAZEOLOGIYALYK SOMATIZMI.....	3
ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИЕ СОМАТИЗМЫ НЕМЕЦКОГО ЯЗЫКА.....	3
PHRASEOLOGICAL SOMATISMS OF KYRGYZ AND GERMAN LANGUAGES.....	3
Асылбекова Чырашкан Айтмурзаевна, Асылбекова Бермет Алымовна	7
КЫРГЫЗ ТИЛИНИН ФРАЗЕОЛОГИЯЛЫК СОМАТИЗМИ	7
ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИЕ СОМАТИЗМЫ КЫРГЫЗСКОГО ЯЗЫКА	7
PHRASEOLOGICAL SOMATISMS OF KYRGYZ LANGUAGE.....	7
Байчукеева Л.С., Райымбаева С.Б.	13
ЧЕТ ТИЛДЕРДИ АРАЛЫКТАН ОКУТУУНУН АРТЫКЧЫЛЫКТАРЫ ЖАНА	
КЕМЧИЛИКТЕРИ	13
ПРЕИМУЩЕСТВА И НЕДОСТАТКИ ДИСТАНЦИОННОГО ОБУЧЕНИЯ	
ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА	13
ADVANTAGES AND DISADVANTAGES OF FOREIGN LANGUAGE DISTANCE	
LEARNING.....	13
Жумакеева Э.Б.	17
КЫРГЫЗДЫН ООЗЕКИ КЕБИНДЕ ЖАКТЫРУУ ЖАНА МАКТОО ФУНКЦИОНАЛДЫК	
ЖАНА СЕМАНТИКАЛЫК ЭКСПЛИКАЦИЯСЫ.....	17
ФУНКЦИОНАЛЬНО-СЕМАНТИЧЕСКАЯ ЭКСПЛИКАЦИЯ ОДОБРЕНИЯ И ПОХВАЛЫ	
В КЫРГЫЗСКОЙ РАЗГОВОРНОЙ РЕЧИ	17
FUNCTIONAL AND SEMANTIC EXPLICATION OF APPROVAL AND PRAISE IN	
KYRGYZ COLLOQUIAL SPEECH	17
Жумалиева Г.Э. Бирназарова А.Ж.	26
КӨРКӨМ КОТОРУУНУН МАСЕЛЕЛЕРИ	26
ЗАДАЧИ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ПЕРЕВОДА	26
PROBLEMS OF LITERARY TRANSLATION.....	26
Казиева К. К.	29
«МАНАС» МЕНЕН Ч.АЙТМАТОВДУН БИРДИКТҮҮ УЛУУ ДҮЙНӨСҮ	
С.БАЙГАЗИЕВДИН ПУБЛИЦИСТИКАСЫНДА.....	29
ОБЪЕДИНЕННЫЙ МИР «МАНАСА» И ЧИНГИЗА АЙТМАТОВА В ПУБЛИЦИСТИКЕ	
С. БАЙГАЗИЕВА	29
THE UNITED WORLD OF "MANAS" AND CHINGIZ AITMATOV IN THE JOURNALISM	
OF S. BAIGAZIEV	29
Нышанбаева Ж. М.	33
КЫРГЫЗ ТИЛИНИН БАЙЫРКЫ МЕЗГИЛГЕ ТААНДЫК СЫНЧЫЛ ОЙ ЖҮГҮРТҮҮ -	
АДАМДЫН АКЫЛ-ЭС БӨЛҮГҮНҮН ӨЗГӨЧӨ АБАЛЫ ЖӨНҮНДӨ	33
КРИТИЧЕСКОЕ МЫШЛЕНИЕ КЫРГЫЗСКОГО ЯЗЫКА ДРЕВНОСТИ - ОБ ОСОБОМ	
СОСТОЯНИИ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО РАЗУМА	33

CRITICAL THINKING OF THE KYRGYZ LANGUAGE OF ANTIQUITY - ABOUT THE SPECIAL STATE OF THE HUMAN MIND	33
Нышанбаева Жанылай Манасовна	39
МААЛЫМАТ ТЕХНОЛОГИЯСЫ АРКЫЛУУ БАШТАЛГЫЧ КЛАССТЫН ОКУУЧУЛАРЫНЫН СЫНЧЫЛ ОЙ ЖУГУРТУУСУН ӨНУКТУРУУ	39
РАЗВИТИЕ КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ У УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ С ПОМОЩЬЮ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ.....	39
DEVELOPMENT OF CRITICAL THINKING IN PRIMARY SCHOOL CHILDREN USING INFORMATION TECHNOLOGY	39
Укуева К.А., Жумалиева Г.Э., Бейшебаева Ж.А.	44
ЗАМАНБАП АНГЛИС ТИЛИНДЕГИ КОМПЬЮТЕРДИК ТЕРМИНДЕРДИН ӨНУГҮШҮ ЖАНА АНЫН СЕМАНТИКАЛЫК АСПЕКТИЛЕРИ	45
РАЗВИТИЕ КОМПЬЮТЕРНЫХ ТЕРМИНОВ В СОВРЕМЕННОМ АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ И ЕГО СЕМАНТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ	45
COMPUTER TERMS' DEVELOPMENT AND its SEMANTIC ASPECTs IN MODERN ENGLISH LANGUAGE.....	45
Шарабидин кызы Нурай	51
КЫРГЫЗ ТЕЛЕРАДИО АЛЫП БАРУУЧУСУНУН КЕП МАДАНИЯТЫ	51
КУЛЬТУРА РЕЧИ КЫРГЫЗСКОГО ТЕЛЕ И РАДИОВЕДУЩЕГО	51
SPEECH CULTURE OF KYRGYZ TV PRESENTER.....	51
ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ НАУКИ	60
Абдрахманова Гульнара Шайлобековна	60
ПАНДЕМИЯДАГЫ ЭЛЕКТРОНДУК ОКУУ КУРСТАРЫ	60
ОБУЧЕНИЕ ПО ЭЛЕКТРОННЫМ УЧЕБНЫМ КУРСАМ В УСЛОВИЯХ ПАНДЕМИИ .	60
ELECTRONIC TRAINING COURSES IN A PANDEMIC	60
Исаева Майрамкуль Тургунбековна	67
БИЛИМ БЕРҮҮ - КООМДУН АРТЫКЧЫЛЫКТУУ СОЦИАЛДЫК ИНСТИТУТУ	67
ОБРАЗОВАНИЕ – ПРИОРИТЕТНЫЙ СОЦИАЛЬНЫЙ ИНСТИТУТ ОБЩЕСТВА	67
EDUCATION IS A PRIORITY SOCIAL INSTITUTION OF SOCIETY	67
Исаева Майрамкуль Тургунбековна	72
ИННОВАЦИЯНЫН СОЦИАЛДЫК КӨРҮНҮШ КАТАРЫ ӨНУГҮШҮ ЖӨНҮНДӨ	72
К ВОПРОСУ О РАЗВИТИИ ИННОВАЦИИ КАК СОЦИАЛЬНОГО ЯВЛЕНИЯ	72
ON THE DEVELOPMENT OF INNOVATION AS A SOCIAL PHENOMENON.....	72
ФИЛОСОФСКИЕ НАУКИ	78
Уралбекова А.У	78
ӨЛҮМ АЛДЫНДАГЫ ӨЛҮМ	78
СМЕРТЬ ПРИ СМЕРТИ	78
DEATH BEFORE DEATH.....	78
ПОЛИТИЧЕСКИЕ НАУКИ	84
Аксултанова С.Б., Шакирова А. М.	84

АКЦИОНЕРДИК КООМДОРДУ ЖОЮДА УКУКТУК ЖӨНГӨ САЛУУНУН ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ.....	84
ОСОБЕННОСТИ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ЛИКВИДАЦИИ АКЦИОНЕРНЫХ ОБЩЕСТВ.....	84
FEATURES OF LEGAL REGULATION OF LIQUIDATION OF JOINT-STOCK COMPANIES	84
Кадыр уулу Жакшылык	88
КЫРГЫЗ ЭЛИТАСЫНЫН САЯСИЙ ЖАНА ТАРЫХЫЙ РОЛУ (XIX К. ОРТОСУ-XX К. БАШЫ)	88
ПОЛИТИЧЕСКАЯ И ИСТОРИЧЕСКАЯ РОЛЬ КЫРГЫЗСКОЙ ЭЛИТЫ (СЕРЕДИНА XIX - НАЧАЛО XX ВВ.)	88
THE POLITICAL AND HISTORICAL ROLE OF THE KYRGYZ ELITE (MID-19TH - EARLY 20TH CENTURIES)	88
Кенешбеков М.К.	93
ЧАРБАЛЫК КООМДОРДУ УКУКТУК ЖӨНГӨ САЛУУНУН ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ.....	93
ОСОБЕННОСТИ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ХОЗЯЙСТВЕННЫХ ОБЩЕСТВ ...	93
FEATURES OF LEGAL REGULATION OF ECONOMIC COMPANIES	93
Сомташов Дастан Уланович	97
КЫРГЫЗСТАНДА ЖАШТАР САЯСАТЫН ЖАКШЫРТУУ	97
СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МОЛОДЕЖНОЙ ПОЛИТИКИ В КЫРГЫЗСТАНЕ	97
IMPROVEMENT OF YOUTH POLICY IN KYRGYZSTAN	97
ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ	100
Азамат уулу Исхак	100
КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН МЫЙЗАМДАРЫ КУДУРЕТСИЗДИК (БАНКРОТТУК) ЖӨНҮНДӨ: НЕГИЗГИ ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ ЖАНА ӨНҮГҮҮ ТЕНДЕНЦИЯЛАРЫ.....	100
ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВО КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКИ О НЕСОСТОЯТЕЛЬНОСТИ И (БАНКРОТСТВЕ): ОСНОВНЫЕ ЧЕРТЫ И ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ.....	100
LEGISLATION OF THE KYRGYZ REPUBLIC ON INSOLVENCY(BANKRUPTCY): MAIN FEATURES AND TRENDS OF DEVELOPMENT.....	100
Атаходжаев Алиходжа Акбарович, Аскараров Эмиль Алмасбекович	104
КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН БЮДЖЕТТИК ПЛАНДООСУ	104
БЮДЖЕТНОЕ ПЛАНИРОВАНИЕ КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКИ	104
BUDGET PLANNING IN KYRGYZ REPUBLIC.....	104
Атаходжаев Алиходжа Акбарович, Аскараров Эмиль Алмасбекович	109
ОРУС ФЕДЕРАЦИЯСЫНЫН БЮДЖЕТТИК ПЛАНДАШТЫРУУСУ	109
БЮДЖЕТНОЕ ПЛАНИРОВАНИЕ РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ	109
BUDGET PLANNING OF THE RUSSIAN FEDERATION	109
Минвалеев Э.Ш.	115
ЖООПКЕРЧИЛИГИ ЧЕКТЕЛГЕН КООМУН ЖОЮУ ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ	115

ОСОБЕННОСТИ ЛИКВИДАЦИИ ОБЩЕСТВ С ОГРАНИЧЕННОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТЬЮ	115
FEATURES OF THE LIQUIDATION OF A LIMITED LIABILITY COMPANY	115
Солпуева Асель Маликовна	119
КЫРГЫЗСТАНДЫ ӨНҮКТҮРҮҮ ПРОГРАММАЛАРЫНЫН АЛКАГЫНДА ЯПОНИЯНЫН ЭЛ АРАЛЫК КЫЗМАТТАШТЫК АГЕНТТИГИНИН (JICA) ИШМЕРДҮҮЛҮГҮНӨ ТАЛДОО ЖҮРГҮЗҮҮ	119
АНАЛИЗ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ЯПОНСКОГО АГЕНТСТВА МЕЖДУНАРОДНОГО СОТРУДНИЧЕСТВА (JICA) В РАМКАХ ПРОГРАММ РАЗВИТИЯ В КЫРГЫЗСТАНЕ	119
ACTIVITY ANALYSIS OF THE JAPAN INTERNATIONAL COOPERATION AGENCY (JICA) WITHIN THE FRAMEWORK OF DEVELOPMENT PROGRAMS IN KYRGYZSTAN	119
JAPONYA ULUSLARARASI İŞBİRLİĞİ AJANSI (JICA)'NIN KIRGIZİSTAN'DAKİ KALKINMA PROGRAMLARI ÇERÇEVESİNDE FAALİYET ANALİZİ.....	120
Тургунбаева Айсулуу Кубатбаевна	144
АЗЫРКЫ ШАРТТАРДА КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН ЧЕК АРА АЙМАКТАРЫНЫН СОЦИАЛДЫК-ЭКОНОМИКАЛЫК ӨНҮГҮҮСҮ	144
СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ ПРИГРАНИЧНЫХ РАЙОНОВ КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКИ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ	144
SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF BORDER REGIONS OF THE KYRGYZ REPUBLIC IN MODERN CONDITIONS	144
Тургунбаева Айсулуу Кубатбаевна	151
КЫРГЫЗСТАНДЫН ЧЕК АРА АЙМАКТАРЫНДА ЧАКАН БИЗНЕСТИ БАШКАРУУНУ УЮШТУРУУ	151
ОБ ОРГАНИЗАЦИИ УПРАВЛЕНИЯ МАЛЫМ БИЗНЕСОМ В ПРИГРАНИЧНЫХ РАЙОНАХ КЫРГЫЗСТАНА	151
ORGANIZATION OF SMALL BUSINESS MANAGEMENT IN THE BORDER REGIONS OF KYRGYZSTAN	151
ЕСТЕСТВОЗНАНИЕ	157
Абдыкеримова А.А.	157
ГИДРОЛОГИЯЛЫК ТАРМАКТЫН ПАЙДА БОЛУШУНА ЖАНА ЫСЫК-КОЛ ОРООНУНДОГУ ДАРЫЯЛАРДЫН РЕЖИМИНЕ РЕЛЬЕФТИН ЖАНА КЛИМАТТЫН ТИЙГИЗГЕН ТААСИРИ	157
ВЛИЯНИЕ РЕЛЬЕФА И КЛИМАТА НА ФОРМИРОВАНИЕ ГИДРОЛОГИЧЕСКОЙ СЕТИ И НА РЕЖИМ РЕК ИССЫК-КУЛЬСКОЙ ДОЛИНЫ	157
THE INFLUENCE OF RELIEF AND CLIMATE ON THE FORMATION OF A HYDROLOGICAL NETWORK AND ON THE REGIME OF THE RIVERS OF THE ISSYK-KUL VALLEY	157
Айдаров Азамат Жекшенбаевич	162
КЫРГЫЗСТАНДАГЫ ЭКОЛОГИЯЛЫК АҢ СЕЗИМДИН КАЛЫПТАНУУСУНУН ЗАМАНБАП ШАРТТАРЫ	162
СОВРЕМЕННЫЕ УСЛОВИЯ ФОРМИРОВАНИЯ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО СОЗНАНИЯ В КЫРГЫЗСТАНЕ	162

MODERN CONDITIONS FOR THE FORMATION OF ENVIRONMENTAL AWARENESS IN KYRGYZSTAN	162
Исмаилова С.С.	167
ЫССЫК-КӨЛ ОБЛУСУНДА ЭС АЛУУНУ ӨНҮКТҮРҮҮНҮН ТАБИГЫЙ ЖАНА МАДАНИЙ-ТАРЫХЫЙ ӨБӨЛГӨЛӨРҮ	168
ПРИРОДНЫЕ И КУЛЬТУРНО - ИСТОРИЧЕСКИЕ ПРЕДПОСЫЛКИ РАЗВИТИЯ, РЕКРЕЦИИ ИССЫК-КУЛЬСКОЙ ОБЛАСТИ	168
NATURAL AND CULTURAL - HISTORICAL PRECONDITIONS FOR THE DEVELOPMENT, RECREATION OF ISSYK-KUL REGION	168
ИНФОРМАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ	172
Абыкеев К.Дж., Чекилов Б.	172
ВЕБ-САЙТТЫ ТҮЗҮҮ КРИТЕРИЙЛЕРИ ЖАНА ИШТЕП ЧЫГУУГА КОЮЛГАН ЧЕКТӨӨЛӨР	172
КРИТЕРИИ РАЗРАБОТКИ И ОГРАНИЧЕНИЯ В СОЗДАНИИ ВЕБ-САЙТОВ	172
CRITERIA OF THE CREATION AND LIMITATIONS IN WEBSITES' CREATING	172
3. Ротталь-Инн Районуна Кирет. Веб-дизайн боюнча стандарттарга.- Англ. Сайтта Катталуу Ротталь-Инн районуна кирет. - Минск: НТ Пресс, 2005. 421 – 440б.	175
МЕДИЦИНСКИЕ НАУКИ	176
Качиев Н.Т., Дюшеев Б.Д., Шамшиев А.Т.	176
ӨПКӨ РАГЫНЫН МЭЭДЕГИ БИР ЖАНА БИР НЕЧЕ МЕТАСТАЗДЫК ТҮЙҮНДӨРҮНҮН БОЖОМОЛДООЧУ ФАКТОРЛОРУ	176
ПРОГНОСТИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ С ОДИНОЧНЫМИ И МНОЖЕСТВЕННЫМИ МЕТАСТАТИЧЕСКИМИ ПОРАЖЕНИЯМИ ГОЛОВНОГО МОЗГА ПРИ МЕТАСТАЗАХ РАКА ЛЁГКОГО	176
PROGNOSTIC FACTORS WITH SINGLE AND MULTIPLE METASTATIC BRAIN LESIONS IN LUNG CANCER METASTASES	176
Козубаев У. У., Шамшиев А. Т., Абдылдаев А. А.	184
ЖҮЛҮН УЧУНДАГЫ ЭПЕНДИМОМАНЫН КАН АГУУСУНДАГЫ «ТЕТЕРИНГ СИНДРОМУНУН» СИМПТОМАТИКАЛЫК ТОПТОМДОРУ	184
КРОВОИЗЛИЯНИЕ ЭПЕНДИМОМЫ ТЕРМИНАЛЬНОЙ НИТИ С СИМПТОМОКОМПЛЕКСОМ «ТЕТЕРИНГ СИНДРОМА»	184
HEMORRHAGE OF THE INTERMEDIATE FILAMENT EPENDIMOMA WITH THE "TETERING SYNDROME"	184